

КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
ПРЫ САВЕЦЕ МІНІСТРАЎ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

АРХЕАГРАФІЧНАЯ КАМІСІЯ БЕЛКАМАРХІВА
БЕЛАРУСКІ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ІНСТЫТУТ
ДАКУМЕНТАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

БЕЛАРУСКІ АРХЕАГРАФІЧНЫ ШТОГОДНІК

Выпуск 3

Мінск
2002

УДК 930.25(476)(058)

ББК 79.3(4Бел)я5

Б43

Рэдакцыйная калегія

Галоўны рэдактар доктар гістарычных навук, прафесар Р. П. ПЛАТОНАЎ

Члены калегіі:

У. І. АДАМУШКА, С. У. ЖУМАР, П. П. ЖУРКЕВІЧ, Г. В. КІСЯЛЁЎ,
В. А. КОСМАЧ, У. П. КРУК, М. В. ЛАРЫН (Расія), І. Б. МАЦЯШ (Украіна),
В. Л. НАСЕВІЧ, Ю. У. НЕСЦЯРОВІЧ, В. ДЗ. СЕЛЯМЕНЕЎ, В. У. СКАЛАБАН,
М. С. СТАШКЕВІЧ, У. В. ФЯДОСАЎ, В. А. ЧАМАРЫЦКІ, М. Ф. ШУМЕЙКА,
Я. Я. ЯНУШКЕВІЧ

Адказныя рэдактары выпуску: М. Ф. Шумейка і Ю. У. Несцяровіч

*Рэкамендаваны да друку бюро Археаграфічнай камісіі Белкамархіва
і Вучоным саветам БелНДІДАС*

Б43 Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 3 / Рэд. кал.: Р. П. Платонаў
(гал. рэд.) і інш. — Мн.: БелНДІДАС, 2002. — 276 с.

У трэцім выпуску “Беларускага археаграфічнага штогодніка” друкуюцца матэрыялы па археаграфіі, архівазнаўству і архіўнай справе, крыніцазнаўству, тэксталагіі, сфрагістыцы, геральдыцы, гісторыі дзяржаўных устаноў, вывучэнні дакументаў замежных архіваў. Публікуюцца таксама дакументы па старажытнасярэднявечнай, новай і найноўшай гісторыі Беларусі. Прадстаўлены традыцыйныя рубрыкі штогодніка: “Рэцэнзіі, бібліяграфія”, “Постаці”, “Юбілеі”, “Хроніка і інфармацыя”, “Памяці таварыша”.

УДК 930.25(476)(058)

ББК 79.3(4Бел)я5

©Археаграфічная камісія
Белкамархіва
БелНДІДАС, 2002

АРХЕАГРАФІЯ

М. Ф. Шумейко

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ БЕЛКОМАРХИВА В 2000 — 2001 гг. И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ*

Уважаемые коллеги! Мне очень не хотелось бы, чтобы настоящий доклад, предлагаемый вашему вниманию, был воспринят вами, как очередной отчет об основных направлениях деятельности новой организации архивной отрасли республики за первые два года ее существования. Хотя, безусловно, в нем будут присутствовать и некоторые количественные и качественные характеристики деятельности Археографической комиссии. Мы будем также обращаться и к историческим параллелям между нашей комиссией и ее предшественницами в лице Виленской (1864 — 1915) и особенно “Инбелкультовской” (1927 — 1930-е годы) археографических комиссий.

Главная задача, которую докладчик определяет в качестве приоритетной, состоит в том, чтобы попытаться с учетом уже сделанного комиссией проанализировать нынешнее состояние археографии в республике, включая характеристику организационных, научно-методических, практических аспектов ее развития; определить хотя бы на самое ближайшее время приоритеты археографической политики, наметить археографические парадигму и тактику по основным составляющим археографии (т. е. и как науки, и учебной дисциплины, и сферы практической деятельности по введению в научный оборот документов как исторических источников).

Понимая всю сложность данной задачи и принимая во внимание то обстоятельство, что она не может быть успешно решена без использования опыта наших ближайших соседей, мы будем, характеризуя тот или иной аспект археографии в Беларуси, сравнивать его с российским и украинским опытом. Это, на наш взгляд, поможет определить то общее, что присутствует в археографии Беларуси, России, Украины, и в то же

---

* Дадзены тэкст узяў сябе даклад, прачытаны М. Ф. Шумейкам на агульным сходзе Археаграфічнай камісіі Белкамархіва 03.04.2002 г.

время выделить специфику и особенности (если они имеются) ее в каждой из названных стран.

Начнем с организационных аспектов. В докладной записке о необходимости активизации в республике работы по научной публикации исторических источников, 19 июня 1998 г. направленной в Госкомархив Республики Беларусь, автор записки, ваш покорный слуга, отмечал, что, цитирую, “в качестве первого практического шага в этом направлении мы считали бы целесообразным учредить при Госкомархиве Республики Беларусь **ведомственную** Археографическую комиссию, придав ей статус научно-методического центра в области археографии и смежных с ней специальных исторических дисциплин”.

По нашему мнению, этот шаг должен был не только активизировать едва ли не сошедшую тогда на нет в республике практическую работу по публикации исторических источников, но и стимулировать создание в структуре Национальной академии наук Беларуси аналогичной комиссии с последующим сосуществованием обоих учреждений (при размежевании их функций, включая прежде всего выбор объекта публикации), как это имело место, например, на Украине в 1920-е годы. (Известно, что там с 1921 г. действовала Археографическая комиссия Всеукраинской академии наук (председатели — академики Д. И. Багалей, В. С. Иконников) и параллельно с 1928 г. — Археографическая комиссия Центрального архивного управления Украины (руководитель — “красный академик” М. А. Рубач).

Два года, прошедшие со времени создания в Беларуси Археографической комиссии, заставили нас, с одной стороны, лишний раз убедиться в правильности сделанного шага в части создания **ведомственной** Археографической комиссии, с другой стороны, окончательно рассеяли иллюзии относительно академической Археографической комиссии. В свете назревающей реорганизации высшего научного учреждения республики говорить о возможности создания в нем **новой** структуры по меньшей мере наивно.

Кстати сказать, подобная ситуация имеет место и у ближайших соседей Беларуси, с которой их связывали и связывают не только общие научные интересы, но даже и общие исторические источники — объект археографических публикаций. В подтверждение этого приведем всего лишь один пример. Участвуя 17 — 18 октября 2001 г. в работе Международной научно-практической конференции “Архивы — составляющая информационных ресурсов общества”, организованной Госкомархивом Украины и Украинским НИИ архивного дела и документоведения, белорусские археографы встречались с заместителем руководителя архивной

службы Украины д. и. н. Г. В. Боряком, который до недавнего времени фактически возглавлял Институт украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского Национальной академии наук Украины.

Естественно, что нас в первую очередь интересовали вопросы организации археографической деятельности, взаимодействия научных и архивных учреждений в сфере археографии и т. п. Мы проинформировали украинского коллегу о нашей ведомственной Археографической комиссии, поведали о ее первых шагах в сфере научно-методической и практической деятельности и т. п. И наш собеседник сказал буквально следующее: “Вы поступили очень мудро, создав именно ведомственную Археографическую комиссию в системе Государственной архивной службы”.

Далее он рассказал, что украинский академический институт, действительно очень активно работавший с момента его создания в конце 1987 г. и до середины 1990-х годов (по данным на 8 февраля 1996 г., присланным докладчику в свое время Г. В. Боряком, на его счету значилось только 22 серии, не считая внесерийных изданий), в настоящее время переживает очень тяжелые времена; археографическая деятельность в нем фактически свернута. Последнее обстоятельство стало одной из главных причин перехода нашего киевского собеседника в Госкомархив республики, и как сказал он сам, “я перетянул все программы из Института украинской археографии в Госкомархив”.

В том, что это действительно так, мы лишний раз убедились, обратившись к соответствующей странице Web-сайта “Госкомитет архивов Украины” и сравнив ее с соответствующей страницей сайта Института украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАНУ.

См. табл., составленную нами на основании данных сайтов: числитель обозначает общее количество изданий, знаменатель — в т. ч. справочные издания:

Год	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Сайт “Госкомитет архивов Украины”	12/4	16/4	12/3	4	3	12	21/1	18/1
Сайт “Институт украинской археографии”	1	5/4	19/9	17/5	33/5	60/5	47/8	27/3

Год	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Сайт “Госкомитет архивов Украины”	33/2	32/2	34/6	43/6	57/8	17

Из таблицы видно, что начиная с 1994 — 1995 гг. наблюдается рост количественных показателей изданий архивных органов и учреждений и соответственно происходит снижение публикаций Института украин-

ской археографии и источниковедения. Если же взять показатели трех предыдущих лет, то количественные показатели здесь будут выглядеть следующим образом: архивными учреждениями издано 19 книг против 110, вышедших под грифом Института украинской археографии и источниковедения.

Такие же тенденции, т. е. выдвижение на первое место в практической археографии архивных органов и учреждений сравнительно с академическими институтами, вузами, различного рода фондами и т. п., характерны и для России. Основание для такого вывода дает анализ “Сводного плана подготовки документальных публикаций, архивных справочников и периодических изданий архивных учреждений Российской Федерации на 2001 — 2005 гг.”, размещенного на Web-сайте “Архивы России” (страница “Издания и публикации”). Из 128 объектов плана в 86 головной организацией выступают архивные органы и учреждения, в 39 — институты российской, всеобщей истории, Институт славяноведения, Институт социально-политических исследований РАН, в 3 — МГУ и другие вузы России.

С учетом вышеизложенного создание и деятельность нашей Археографической комиссии не должны рассматриваться лишь в качестве паллиатива; это — хорошо обдуманное и обоснованное решение, требующее дальнейшего развития и поддержки как в центре, так и на местах, и, что особенно важно подчеркнуть, не только со стороны руководства архивной службы. Нет нужды, полагаю, доказывать, что в результатах археографической деятельности в равной мере заинтересованы не только историки-архивисты, представители различных наук, но и все общество в целом, поскольку очевидны интегрирующий характер археографии в сфере науки, а также культурно-просветительная роль, которую она играет в современном обществе и государстве.

Бюро Археографической комиссии уделяло и продолжает уделять большое внимание организации археографической деятельности на местах, понимая, что без поддержки конкретных архивистов, археографов, историков, филологов и др. оно не сможет эффективно работать. Принимая во внимание значительный научный потенциал в сфере археографии и смежных с ней специальных исторических дисциплин, которым обладает наше ведущее архивное учреждение — НАРБ, а также с учетом уже сделанного им (имеются в виду серийное документальное издание “Белорусские остарбайтеры” в 3 кн., “Аграрные преобразования в Вилейской обл.” и др.) на одном из последних заседаний бюро мы решили пополнить его состав членом комиссии, директором НАРБ В. Д. Селеменевым, и просим собрание утвердить данное решение. Уве-

рены, что, будучи в руководстве Археографической комиссии, он внесет много позитивного в ее работу как в решении вопросов организационного, так и научно-методического характера.

К настоящему времени мы имеем уже и первое региональное отделение Археографической комиссии — Витебское, созданное в ноябре 2001 г. Бюро Археографической комиссии рассмотрело и утвердило на своем заседании “Положение о Витебском отделении Археографической комиссии Белкомархива” (оно публикуется во 2-м номере журнала “Архивы и делопроизводство” за этот год) и его персональный состав. Последний насчитывает 26 архивистов, историков, филологов, краеведов и др. Бюро отделения в составе 3 человек возглавляет декан исторического факультета Витебского госуниверситета им. П. М. Машерова, член-кор. Белорусской академии образования, д. и. н. В. А. Космач.

Огромная заслуга в деле организации отделения принадлежит члену Археографической комиссии, заведующему Архивным отделом Витебского облисполкома, к. и. н. М. В. Пищуленку, а также сотрудникам областного госархива и особенно зав. научно-издательским отделом В. В. Шарендо и др., людям инициативным, заинтересованным. Ими уже организованы и проведены (с публикацией материалов) две научные конференции, посвященные 90-летию Витебской ученой архивной комиссии (ноябрь 1999 г.), 150-летию со дня рождения А. П. Сапунова (июнь 2001 г.); готовится в настоящее время конференция, посвященная 150-летию со дня принятия решения о создании Витебского центрального архива древних актовых книг и 140-летию начала его деятельности (сентябрь 2002 г.). От имени руководства Археографической комиссии приношу благодарность витебским коллегам за большое и полезное дело, которое они делают, и публично заявляю, что мы и впредь, несмотря ни на что, будем всячески поддерживать инициативы и начинания нашего первого регионального отделения.

В ближайших планах работы бюро Археографической комиссии создание еще двух региональных отделений — Западнобелорусского (для Гродненской и Брестской обл.) с центром в Гродно и Восточнобелорусского (для Гомельской и Могилевской обл.) с центром в Гомеле. Ведется подготовительная организационная работа, и мы надеемся в течение этого года открыть отделение в Гродно, хотя, не скрою, есть определенные сложности и отнюдь не финансового, а скорее психологического и правового характера. Если вы припомните предыдущее наше общее собрание, то именно о них вел речь член комиссии проф. Гродненского госуниверситета им. Я. Купалы Д. В. Карев, возглавляющий одновременно Западнобелорусский центр исследований Восточной Ев-

ропы. Он полагал, что ведомственный статус комиссии, равно как и ее региональных отделений, ограничивает ее свободу действий, без чего будет крайне затруднена издательская работа. Принимая во внимание небезосновательность таких опасений, руководство Археографической комиссии в то же время считает, что пока следует использовать все возможности (пусть и не такие значительные) архивной отрасли, а параллельно прорабатывать и другие варианты, обеспечивающие эффективную деятельность комиссии (не исключая привлечения спонсоров, разработку и реализацию совместных издательских проектов и т. п.)

Опубликованная в выпусках 1-м и 2-м “Белорусского археографического ежегодника” обстоятельная информация о деятельности Археографической комиссии по апрель 2001 г., включая и материалы предыдущего общего собрания, состоявшегося 21 февраля 2001 г. (информация подготовлена Р. П. Платоновым), избавляет докладчика от необходимости перечисления в данном разделе выступления все те мероприятия, которые были организованы либо по инициативе комиссии, либо с ее участием. Однако на характеристике некоторых организационных аспектов деятельности комиссии, не вошедших в вышеупомянутую информацию, позволю себе коротко остановиться. Важнейшим среди них является заслуживание коллегией Госкомархива 20 декабря 2001 г. вопроса “О работе Археографической комиссии Госкомархива в 2000 — 2001 гг.” Его мы рассматриваем как знак особого внимания со стороны руководства архивной отрасли к недавно созданной организации.

В целом позитивно оценивая двухгодичную деятельность комиссии, коллегия вместе с тем отметила и ряд недостатков, имеющих место в ее работе. В их числе: недостаточно активно ведущиеся информационно-библиографическая деятельность, разработка программы и правил публикации документов НАФРБ, проблема с квалифицированными кадрами археографов и др.

Руководству Археографической комиссии **совместно** с руководством БелНИИДАД было предложено устранить недостатки, обратив при этом особое внимание на проработку вопросов финансирования публикации документов Национального архивного фонда РБ, ее методическое обеспечение. Я намеренно акцентирую внимание присутствующих на те положения постановления коллегии, в которых речь идет о совместной работе комиссии и института. Как известно, из 5 нынешних членов бюро комиссии трое (Ю. В. Нестерович, М. Ф. Шумейко, Я. Я. Янушкевич) одновременно являются и штатными сотрудниками института (до 19 ноября 2001 г. председатель комиссии Р. П. Платонов имел статус заместителя директора института). Все это должно способ-

ствовать укреплению деловых контактов между комиссией и институтом, решающими, по существу, одно общее дело. К сожалению, на практике это не всегда удастся.

Тем не менее бюро Археографической комиссии старается постоянно координировать свою деятельность с работой института, госархивов республики, на что, кстати говоря, указывает и план его работы на нынешний год. Он предусматривает, в частности, проведение в мае — июне совместно с БелНИИДАД “круглого стола” “Актуальные проблемы публикации исторических источников в Республике Беларусь” с последующим изданием его материалов, а также публикацию двух монографий “Белорусская археография” и “Архивист и археограф Дмитрий Иванович Довгялло”, “Правил издания исторических документов в Беларуси”, “Беларускага археаграфічнага штогодніка” (вып. 3), сборника статей и материалов из научного наследия первого председателя Археографической комиссии Р. П. Платонова и др.; совместно с Национальным архивом Республики Беларусь — двух сборников документов об аграрных преобразованиях в Вилейской и Молодечненской обл. в 1930 — 1950-х годах и др.

Резюмируя содержание первого раздела доклада, отметим, что два года существования Археографической комиссии показали, что ее задача не сводится к осуществлению каких-либо контролирующих функций в сфере археографии (чего в свое время применительно к деятельности Археографической комиссии Инбелкульта добивался ее ученый секретарь Д. И. Довгялло). Координация и методическое обеспечение всех направлений археографической работы, ведущейся в республике, — вот основная задача комиссии. И от того, насколько успешно она будет решена, будет зависеть ее научный авторитет и оправдано ее существование.

Второй раздел доклада касается теоретико-методических аспектов. Они всегда представляли собой довольно слабое звено в отечественной археографии. В этом нетрудно убедиться, обратившись к коллективному труду “Археографическая деятельность архивных учреждений союзных республик (1918 — 1975 гг.)”, изданному в составе т. 10 Трудов ВНИИДАД (М., 1979). “Белорусские разделы” в нем готовил Е. Ф. Шорохов, по праву считавшийся ведущим практиком-археографом, не чуравшимся, кстати сказать, и теоретических проблем в области археографии. (На последнее обстоятельство указывает его участие в дискуссии по проблемам объекта, предмета, задач археографии, проходившей в 1970-е годы на страницах журнала “Советские архивы”.) Так вот, в этих разделах были обстоятельно исследованы вопросы орга-

низации практической археографии в республике в означенный период, приводились количественные и качественные характеристики археографической продукции и почти совершенно отсутствовали теоретические и методические аспекты и не по причине недоработки автора разделов, т. е. Е. Ф. Шорохова, а ввиду того, что данным проблемам почти не уделялось внимания.

О причинах такого теоретико-методического археографического нигилизма в Беларуси докладчик неоднократно высказывался ранее, поэтому не стану повторяться. Отмечу лишь, что в нем, на наш взгляд, коренится основная проблема с разработкой того нормативно-методического документа в области археографии, о котором упоминалось в докладе. (Имеются в виду “Правила издания исторических документов в Беларуси”.) Тем не менее было бы ошибочным утверждать о полном невнимании белорусских археографов к данной проблеме. Следует признать достаточно успешной для первого опыта подготовку сотрудниками отдела археографии БелНИИДАД Р. П. Платоновым и И. Г. Яцкевичем “Рэкамендацый па арганізацыі работы з гістарычнымі дакументамі (Для навуковых выданняў)” (Мн., 1997).

Пусть не обвинят докладчика в нескромности, но одной из самых своих удачных работ последнего пятилетия он считает подготовку и публикацию документов и материалов Первой всебелорусской конференции архивных работников, состоявшейся в середине мая 1924 г. и обсудившей в числе прочего проблемы теории и методики археографии (имеется в виду доклад Д. И. Довгялло “Археографические работы в Белоруссии”). Сравнение содержания данного доклада с аналогичными работами, появившимися вскоре на Украине (В. И. Веретенников, П. А. Билик и др.) и в России (А. Л. Попов, А. А. Шилов, А. А. Сергеев, С. Н. Валк и др.), дали основание современному археографу сделать вывод о приоритете белорусского археографа в части разработки методики публикации документов как исторических источников (речь идет о заключительном, 5-м разделе доклада Д. И. Довгялло, названном им “Замечание о методе работы”).

Важное позитивное значение в этом же ряду имеет публикация научного наследия выдающегося белорусского историка и археографа Н. Н. Улащика и прежде всего, его “Працы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі” (Мн., 1999), “Мемуары і дзённікі як крыніцы па гісторыі Беларусі” (Мн., 2000), “Выбранае” (Мн., 2001) и др. Появление данных работ стало возможным благодаря инициативе члена нашей комиссии, заместителя главного редактора 1-го и 2-го выпусков “Беларускага археаграфічнага штогодніка” В. В. Скалабана, по праву считаю-

щегося основателем улащиковедения в белорусской историографии. Надеюсь, что недавнее изменение статуса исследователя не отразится на его отношениях с Археографической комиссией.

Несколько слов о том, какой нам представляется археографическая политика в Беларуси на ближайшую перспективу. Анализ состояния и развития белорусской археографии последних 80 лет дает, как нам кажется, основание высказать по этому поводу некоторые сугубо предварительные соображения. Суть их состоит в следующем. Археография, в том числе и практическая, как и любая общественная наука, в значительной мере подвержена влиянию на нее со стороны общества и государства. Его проявление сказывается как на тематике документальных изданий, так и особенно на так наз. “конвое”, сопровождающем эти издания. Изменение общественного строя неизбежно порождает то, что мы называем “обличительной археографией”. Так было после октября 1917 г., подобные же явления в археографии, хотя и в меньшей мере, мы наблюдали не так давно.

К счастью, все это отошло или отходит в прошлое. Наступает время серьезной аналитической работы, основанной на изучении массовых, нетрадиционных источников, с использованием новых методов исторического исследования, применением современных технических средств и т. п. С учетом этих обстоятельств превалировавшая до этого эдиционная археография, на наш взгляд, должна будет несколько “потесниться”, предоставив более значительное место камеральной археографии. Последняя, как известно, дает в распоряжение исследователя вторичную документную информацию, сохраняемую в архивах, рукописных отделах библиотек, музеев, частных собраний и т. п.

Издание описей, обзоров фондов, справочников по фондам, архивных путеводителей в традиционном и электронном видах будет не только способствовать развитию наук, но и явится своеобразным гарантом от возможных попыток вновь засекретить сам факт существования дел, включенных в эти виды научно-справочного аппарата. И вовсе не случайно наши российские коллеги в лице экспертных комиссий и совета Российского гуманитарного научного фонда приняли решение считать работу по созданию подобных историко-филологических, архивных, археографических справочников приоритетным направлением фундаментальных гуманитарных исследований. (На это, в частности, обращает внимание академик РАН Н. Н. Покровский в статье “Источниковедение советского периода: документы Политбюро ЦК РКП(б) — ВКП(б) первой половины 1920-х годов”, опубликованной в “Археографическом ежегоднике за 1994 год” (М., 1996. С. 20.) Для архивов Беларуси, распо-

лагающих не таким значительным сравнительно с российскими архивами опубликованным научно-справочным аппаратом, проблема его пополнения и расширения должна занять ведущее место. И здесь могут и должны сказать свое слово члены Археографической комиссии.

И, наконец, в заключение доклада несколько слов о состоянии практической археографии в республике и вкладе в ее развитие Археографической комиссии. Несмотря на отсутствие до сих пор “Программы публикации документов Национального архивного фонда Республики Беларусь”, работа по изданию документальных материалов в последние годы велась в республике достаточно активно, конечно же, не только по причине существования комиссии. (Хотя в активе последней числится свыше десятка сборников документов, статей, материалов конференций, “круглых столов”, подготовленных и изданных совместно с БелНИИДАД, архивами, вузами республики и другими учреждениями.)

Без преувеличения можно утверждать, что наконец-то достигнут прорыв в деле публикации и изучения Метрики Великого княжества Литовского. Через 72 года после издания Археографической комиссией Инбелкульта 16-й книги записей Метрики, в 2000 г. увидела свет подготовленная постоянными авторами “Беларускага археаграфічнага штогодніка” В. Менжинским и В. Свежинским 28-я книга записей; в 2001 г. издана 44-я книга записей, которую подготовил член Археографической комиссии А. И. Груша. Издание в этом же году 1-го тома исследований и материалов Метрики ВКЛ — “Metriciana”, подготовленного отделом специальных исторических наук Института истории Национальной академии наук Беларуси свидетельствует о серьезности намерений белорусских историков-медиевистов и археографов по отношению к этому важнейшему для отечественной историографии документальному собранию.

Была продолжена начатая опять-таки Д. И. Довгялло публикация описания книг Могилевского магистрата (вед. научн. сотр. НИАБ Д. Л. Яцкевичем). Крайне важной представляется работа по подготовке “Геральдики и генеалогии белорусской шляхты”, которая ведется в НИАБ.

Как выше уже отмечалось, большую работу по публикации документов и архивных справочников в 2000 — 2001 гг. вел НАРБ. Логическим завершением серийного документального издания архива — “Белорусские остарбайтеры” — стало издание в 2001 г. коллективной монографии под таким же названием. В этом же году архивом издан “Справочник о местах принудительного содержания гражданского населения на оккупированной территории Беларуси 1941 — 1944”. В 2002 г. совме-

стно с Институтом им. Людвига Больцмана (Австрия) переиздан на немецком языке подготовленный членом комиссии, зам. директора БелНИИДАД С. В. Жумарем справочник о документах по истории Великой Отечественной войны в госархивах Республики Беларусь и др. Проведенная 5 марта с. г. в архиве презентация этих и других изданий, подготовленных за последнее полугодие (в ней участвовали главные редакторы ряда республиканских исторических журналов, журналисты центральных газет), свидетельствует об интересе, проявляемом общественностью Беларуси, к подобным публикациям.

БелНИИДАД совместно с Археографической комиссией издал материалы к заседанию “круглого стола”, посвященного 60-летию начала Великой Отечественной войны (2001), материалы Международной научной конференции “Архивы Беларуси на рубеже XX — XXI вв.” (2001), “Беларускі археаграфічны штогоднік” (вып. 1, 2 — 2000, 2001), материалы Второго совещания архивных работников Беларуси 1927 г. (2001) и др.

Серьезный документальный проект осуществляется по инициативе проф. БГУ В. Н. Михнюка. В нем участвуют сотрудники БелНИИДАД, МИД Беларуси, БГУ. Речь идет о 6-томном издании “Знешняя палітыка Беларусі”, не имеющем аналогов в истории белорусской археографии (если не считать изданных в 1960 и 1983 гг. сборников “Белорусская ССР в международных отношениях”, не носящих научного характера). Уже увидели свет 4 тома издания, в котором опубликованы (в большинстве своем впервые) документы и материалы за 1917 — 1945 гг. Очень важной как в плане расширения археографической базы, так и обогащения методики публикации документов представляется серийное издание “Беларускага кнігазбору”, особенно его 2-я подсерия “Гісторыка-літаратурныя помнікі”, ряд томов которой (К. Калиновский, Н. Н. Улащик и др.) являют собой образцы археографической продукции, чего, к сожалению, нельзя сказать о ряде других изданий, также предназначенных не только для ученых, но и массового читателя. В “Археографическом ежегоднике за 2000 год” опубликована наша статья “Новое серийное документальное издание в Белоруссии”, в которой дается очень высокая оценка “документальным” томам “кнігазбораўскай” серии. Одновременно мы информируем российских и западных ученых об этом, без сомнения, уникальном издании.

Подробная информация о работе Археографической комиссии, об изданных при ее участии документальных сборниках, справочниках регулярно помещается на страницах журнала “Архивы и делопроизводство”; публикуется она также и в нашем ежегоднике.

Следует отметить, что бюро Археографической комиссии всегда находило понимание и поддержку со стороны Госкомархива и прежде всего его руководства. Эта поддержка, за которую мы весьма признательны, носила не только финансовый, но и интеллектуальный характер.

Надеюсь, что если сохранятся прежние взаимопонимание и сотрудничество между комиссией и архивными органами и учреждениями, а также заинтересованное участие и других членов комиссии, представляющих научные, культурно-просветительские учреждения, вузы республики, то успех развития археографии в Беларуси, несмотря на все проблемы и сложности, обеспечен. Мы слишком долго и тяжело шли к созданию Археографической комиссии, а потому давайте крепить и развивать это наше общее дело.

Ю. У. Несцяровіч

НЕКАТОРЫЯ ПЫТАННІ АРХЕАГРАФІЧНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКІХ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ ВЫДААННЯЎ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ 1990-х ГАДОЎ

Адкрываючы новае археаграфічнае друкаванае выданне, старшыня Археаграфічнай камісіі прафесар Р. П. Платонаў падкрэсліваў, што “археаграфічная сітуацыя, якая склалася ў рэспубліцы”, патрабуе ад вучоных, сярод іншага, весці “барацьбу за высокую культуру археаграфічных публікацый”¹. На нашу думку, для характарыстыкі неабходнага напрамку ажыццяўлення археаграфічнай працы ў РБ больш падыходзяць словы “ўдасканалванне працы”, “арганізацыя павышэння культуры публікацый” і г. д. Але справа не ў моўных выразах, а ў разглядзе становішча, у якім знаходзіцца публікацыя гістарычных дакументаў.

Мы правялі аналіз пэўных археаграфічных аспектаў некаторых грунтоўных публікацый дакументаў і матэрыялаў, што з’явіліся ў РБ у другой палове 1990-х гг. Перш чым разглядаць археаграфічную культуру гэтых публікацый, адзначым, што некаторыя з іх маюць значную культурна-асветную каштоўнасць, могуць і павінны садзейнічаць замацаванню духоўнай культуры беларусаў. З такімі зборнікамі, як “Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941 — 1944)” (Мн., 1995), “Белорусские оstarбайтеры”², “Нацистское золото из Беларуси”³, “Палітыкі. Ідэі.

Лёсы”⁴, будзе карысным пазнаёміцца не толькі спецыялісту-гісторыку, але і шырокаму колу чытачоў.

Пры знаёмстве з прадмовамі да публікацый заўважаецца адсутнасць у іх паведамлення пра прынцыпы адбору крыніц да выдання (выключэнне ў пэўнай ступені складае прадмова да зборніка “Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921 — 1995)” (Мн., 1996). Гэта можа выклікаць сумненні наконт выканання складальнікамі зборнікаў дакументаў метадалагічных патрабаванняў паўнаты выяўлення дакументаў па тэме выдання, у строгаści навуковакрытычнага вывучэння паходжання і зместу кожнага публікуемага дакумента. Можа скласціся ўражанне, што складальнікі і рэдактары прытрымліваліся стыхійнага меркавання пра неабходнасць публікацыі найбольш істотных па змесце дакументаў для раскрыцця тэмы, вызначаючы такія дакументы інтуітыўна, а не ў адпаведнасці з выпрацаванымі крытэрыямі іх адбору.

Разглядаючы эдыцыйную археаграфічную працу ў аспекце выбару тэксту дакументаў, трэба заўважыць, што беларускія археографы паранейшаму (як і ў пасляваенны савецкі час) не прытрымліваюцца правіла публікаваць асноўны тэкст дакумента з прывядзеннем розначытанняў. Не выкарыстоўваецца вопыт публікацый 1930-х гадоў, калі беларускі археограф Ю. Н. Майзель ужываў прыём публікацыі ў дадатках да асноўнай часткі выдання іншых крыніц тэксту дакумента (што маюць самастойнае значэнне), а таксама публікацыі друкаваных матэрыялаў, якія могуць удакладніць змест дакументаў асноўнай часткі⁵.

Зусім не выкарыстоўваецца беларускімі археографамі такі прыём скарачанага перадачы тэксту дакументаў, як рэгест, хоць у нядаўнім мінулым спробы яго ўжывання былі. Не практыкуецца таксама і прыём публікацыі ў дадатках пераліку дакументаў з датамі, загаловамі і легендамі да іх тых дакументаў, якія маюць адносіны да тэмы выдання, але не публікуюцца ў ім (ужыты у т. 1 зборніка дакументаў і матэрыялаў “Рэволюцыйныя камітэты БССР (ноябрь 1918 — июль 1920 г.)” (Мн., 1961). Неўжыванне такога прыёму кампенсуецца павелічэннем у РБ публікацый з аглядам архіўных фондаў (даведнікаў, артыкулаў).

У зборніках дакументаў і матэрыялаў, апублікаваных у другой палове 1990-х гадоў, назіраюцца даволі шматлікія памылкі пры перадачы іх тэксту. Тым не менш сур’ёзных недахопаў пры ўзнаўленні тэксту і археаграфічным афармленні дакументаў маецца не шмат, выпадкаў свядомага скажэння тэксту таксама не заўважаецца. Ніжэй праілюструем канкрэтнымі прыкладамі найбольш характэрныя недахопы.

Дак. № 9 зборніка “Архіўная справа на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921 — 1995)” (Мн., 1996.) мае загаловак “Пастанова ЦК КП(б)Б “Аб ліквідацыі Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б”, што адрозніваецца ад загатоўка аўтэнтыка: “Постановление Бюро ЦК КП(б)Б о ликвидации местных истпартов”. У аўтэнтыку няма слоў “Сакратар ЦК КП(б)Б П. К. Пономаренко”, ёсць толькі яго подпіс, складальнікі гэтыя словы пры публікацыі дадалі, але не абазначылі іх квадратнымі дужкамі — знакам рэдакцыйнай праўкі тэксту. Зборнік “Архіўная справа на Беларусі” вызначаны рэдакцыйна-выдавецкім саветам БелНДІДАС як “навуковае выданне”. Галоўная адзнака археаграфічнага навуковага выдання — дакладная перадача тэксту дакументаў. Калі пры публікацыі дак. № 9 “Архіўнай справы на Беларусі” не прыводзяцца розначытання аўтэнтыка, абумоўленыя закрэсліваннямі і папраўкамі ў яго тэксце, зробленыя сакратаром, то, паколькі гэтыя розначытання не маюць сэнсавага значэння, іх адсутнасць нельга ацэньваць як зніжэнне навуковага ўзроўню выдання. А вось неабазначэнне ў ім рэдакцыйнай праўкі тэксту дакумента патрэбна лічыць істотным недахопам. Акрамя таго, у аўтэнтыку ёсць яшчэ подпіс аднаго чыноўніка — Бедзіна з адзела прапаганды ЦК.

У дак. № 14 т. 2 зборніка “Знешняя палітыка Беларусі”⁶ ўзноўлены прозвішчы тых, хто падпісаў дакладную запіску ў ЦК ВКП(б), але не сказана, што ў аўтэнтыку подпісаў няма. Загаловак аўтэнтыка дак. № 14 такі: “Дакладная запіска ЦБ КПБ”, над ім вышэй шапка “У ЦК РКП”, а ў выданні — “Дакладная запіска ЦК КПБ(б) у ЦК РКП(б) аб тэрыторыі БССР”. Пры знаёмстве з публікацыяй здаецца, што гэта загаловак аўтэнтыка, а не рэдакцыйны. Як адсутнасць рэдактарскага ўказання (подпісу няма), так і непрытрымліванне загатоўка аўтэнтыкаў — характэрныя недахопы публікацый гістарычных крыніц у РБ у другой палове 1990-х гадоў. Яшчэ адзін недахоп публікацый, які часта сустракаецца, — рэдагаванне тэксту аўтэнтыка складальнікамі без абазначэння ў квадратных дужках у тэксце і ў падрадкавых заўвагах адрэдагаваных месцаў. Гэта назіраецца і ў “Знешняй палітыцы Беларусі”.

Не перададзены дакладна ў дак. № 66 зборніка “Знешняя палітыка Беларусі” (т. 1) тэкст “Маніфеста часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі” ад 01.01.1919 г. На гэта звяртае ўвагу М. Ф. Шумейка ў нарысе пра археаграфічную дзейнасць архіўных устаноў Беларусі ў 1918 — 1990-х гг.⁷ “Бедны” “Маніфест”! Тэкст яго так і не быў надрукаваны археографамі дакладна за 70 гадоў савецкай улады (з часу ўзнікнення ў БССР камісіі Гістпарта ў 1921 г.) і за 10 гадоў развіцця археаграфіі ў РБ. Хоць ён друкаваўся ў такіх грунтоўных выданнях, як “Кастрычнік на

Беларусі. Зборнік артыкулаў і дакументаў” (Мн., 1927), “Прадакол I з’езда КП(б)Б” (Мн., 1934), “Документы и материалы по истории Белоруссии”, т. 3, “Из истории установления Советской власти в Белоруссии и образования БССР” (Мн., 1953), “Борьба за Советскую власть в Белоруссии. 1918 — 1920 гг.”, т. 1 (февраль 1918 г. — февраль 1919 г.) (Мн., 1968), у згаданым вышэй зборніку “Революционные комитеты БССР”, ды толькі ў адной кнізе беларускіх археаграфічных змешчана дакладнае ўзнаўленне тэксту “Маніфеста”, але гэта фотаўзнаўленне⁸.

Ва ўводзінах т. 1 “Знешняй палітыкі Беларусі”⁹ ўказваецца, што “дакументы зборніка датуюцца па часе іх прыняцця”, але такое правіла выконваецца складальнікамі не заўсёды. Напрыклад, дак. № 2 т. 1 “Дэкларацыя з’езда беларускіх нацыянальных арганізацый аб перадачы выканаўчых функцый кіравання краем Беларускаму нацыянальнаму камітэту” пазначаны датай апублікавання дэкларацыі ў газеце.

У зборніку “Бунд в Беларусі”¹⁰ зроблены грунтоўны гістарыяграфічны аналіз выкарыстаных крыніц. Публікацыя іх стварае археаграфічную базу для вывучэння аднайменнай тэматыкі. Тым не менш не ўсе найбольш каштоўныя для асвятлення тэмы дакументы ўвайшлі ў зборнік. Напрыклад, не змешчана у ім рэзальнае бюро ЦК Бунда “О Белоруссии”, выпрацаваная для пленума ЦК 01.02.1918 г.¹¹ Па спосабу ўзнаўлення дакументаў для публікацыі адбіраліся пераважна машынапісныя тэксты, што палягчала складальніку працу па ўзнаўленні тэксту дакументаў.

У дак. № 148 “Бунд в Беларусі” ўзнаўляецца шматкроп’е тэксту аўтэнтыка. Агаворваецца, што гэта апунктоўка аўтэнтыка, але не ўся яна ўзноўлена складальнікам пры публікацыі. Як не ўзнаўлены ў ім і некаторыя іншыя асаблівасці аўтэнтыка. Аўтэнтык не звераны з першакрыніцай, у дадзеным выпадку — з газетай. Перадача тэкстаў дакументаў у зборніку іншы раз мае нязначныя адхіленні ад існуючых правіл публікацыі гістарычных дакументаў і ад правіл, прынятых пры падрыхтоўцы гэтага выдання. Некаторыя абзацы аўтэнтыкаў пры публікацыі аб’яднаны. Абрэвіатура “ЦБ” у тэксце аўтэнтыка ў адных выпадках расшыфроўваецца, у іншых не. Прозвішча бундаўца пры ўзнаўленні дакумента выпраўлена з “Перля” на “Переля” без усякай агаворкі. У легендзе дак. № 84 характар рукапісу яго паказваецца як копія, але такі паказ патрабуецца правіламі выдання гістарычных дакументаў для справядных дакументаў, а ўзноўлены тэкст — перадрукоўка з газеты.

У кароткай вытрымцы з вялікага дакумента “Дадатковых паказанняў арыштаванага Ільющонка Пятра Вікенцьевіча ад 04.11.1930 г.” са справы

парткалегіі Беларусі пра гісторыю ўзнікнення і развіцця арганізацыі “Саюз адраджэння Беларусі” (з 1927 г. — “Саюз вызвалення Беларусі”), змешчанай на с. 16 кнігі “Палітыкі, ідэі, лёсы”, заўважаюцца наступныя недахопы пры ўзнаўленні аўтэнтэка: не абазначаны шмацкроп’ем купюры ў тэксце гэтай вытрымкі; прапушчана слова “тогда”; прапушчана частка сказа: “и как его (г. зн. Бурбіса. — Ю. Н.) именовали “коммунист без портфеля””; не агаворана, што мова аўтэнтэка — руская. Апошні сказ вытрымкі абрываецца ў яго пачатку без абазначэння гэтага шмацкроп’ем. У ніжэй маецца шмац пропускаў слоў аўтэнтэка без абазначэння зробленых купюр¹². Тым не менш адзначым, што, нягледзячы на падобныя недахопы, археаграфічны ўзровень такога тыпу публікацый (навукова-папулярных) нельга разглядаць з пункту гледжання патрабаванняў, якія прад’яўляюцца да навуковых археаграфічных выданняў, бо ў іх не ставіцца мэта руплівай археаграфічнай апрацоўкі дакументаў.

“На крутым павароце”¹³ — выданне, падрыхтаванае тым жа аўтарам (Р. П. Платонавым), але адносіцца яно ўжо да археаграфічных выданняў, нягледзячы на пашыраны каментарый да дакументаў з гістарыяграфічным аналізам падзей. Гістарыяграфічная ацэнка абодвух выданняў — выдатны крок у фактуальнай і ў нейкай ступені канцэптуальнай распрацоўцы пэўнай тэматыкі гісторыі Беларусі (а менавіта — палітычнага, духоўнага жыцця і ідэалагічнай барацьбы ў БССР у 1920 — 1930-я гады). Аднак у ім ёсць недахопы, недапушчальныя для навуковага выдання. Так, у публікуемым дакуменце на с. 206 грыф аўтэнтэка “Зусім сакрэтна. Належыць вяртанню да 15 лютага” ўзноўлены як “тэрмінова”, г. зн. грыф сакрэтнасці дакумента пры ўзнаўленні яго страчаны. Загалолак даецца не да тэксту аўтэнтэка, а да той часткі яго, якая публікуецца. Загалоўкі, якія дае складальнік, у выданні выдзелены, але акрамя іх ёсць і рэдакцыйныя падзагалоўкі.

У гэтым жа дакуменце маюцца 2 пропускі тэксту (прычым другі большы за палову ўсяго дакумента). Яны абазначаюцца па правілах знакамі, але іх абазначэнне не агаворваецца. Не робіцца заўвага па тэксце аўтэнтэка, што ў ім шмац граматычных памылак, ёсць выкрэсліванні. Такія ці падобныя дробныя недахопы характэрны для ўсіх публікацый гістарычных крыніц у РБ у 1990-я гады. Не дробным недахопам пры публікацыі дадзенага дакумента можна лічыць тое, што ў канцы тэксту да назвы пасады “Сакратар ЦК КПБ(б)Б” не дададзена “(няма подпісу)”.

У дакуменце, змешчаным на с. 93 гэтага ж выдання, замест загалоўка аўтэнтэка: “Беседа представителей прессы с т. Затонским” дадзены падзагалолак “З адказаў старшыні камісіі ЦКК ВКП(б) У. П. Затонскага на пытанні прадстаўнікоў прэсы” да рэдакцыйнага

загалоўка, які складзены менавіта да публікуемай часткі аўтэнтыка. У адрозненне ад вышэйадзначанага дакумента тут пропускі тэксту не толькі не агаворваюцца, але і не абазначаюцца. Не ўзноўлена ў ім прозвішча старшыні ў канцы дакумента. Публікацыя пачынаецца выразам “Основной вопрос”, а ў аўтэнтыку зусім інакш: “...Нас, говоря по совести, гораздо больше интересует другое — основной вопрос...”,¹⁴ і далей па тэксце.

У дак. № 83 ч. 1 кн. 3 зборніка “Белорусские остарбайтеры” ўзноўлена ў канцы публікацыі рэзалюцыя, напісаная на тэксце аўтэнтыка чырвоным алоўкам, і яе дата. Скарачэнні слоў раскрыты пры публікацыі і абазначаны квадратнымі дужкамі. Не ўзноўлены толькі падкрэсліванні і паметы ў аўтэнтыку, зробленыя сакратаром ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнкам. Не абазначаны пропуск тэксту аўтэнтыка (абзац у 2 радкі). У “Белорусских остарбайтерах” легенда да дакументаў даецца няпоўна, у ёй не сказана — копіяй або арыгіналам, машынапісам або рукапісам з’яўляецца друкуемы дакумент. Непаўната легенды да дакументаў не тлумачыцца ў археаграфічнай частцы прадмовы выдання. Не ўсе прозвішчы, якія ёсць у аўтэнтыках, пры публікацыі ўзноўлены. Так, у дак. № 172 т. 2 гэтага выдання не ўзноўлена прозвішча кіраўніцы дзяўчат акруговага аддзялення Саюза беларускай моладзі ў Глыбокім, апушчаны дужкі пры слове “запугивание”. Навукова-даведачны апарат невялікі. У тэкстах зборніка іншы раз пераблытаны прозвішчы і прапушчаны словы.

Неабходна звярнуць увагу на тое, што ў разглядаемы перыяд выйшлі з друку і зборнікі архіўных дакументаў, у якіх зусім адсутнічаюць заўвагі як па змесце, так і па тэксце дакументаў. Гэта датычыцца і зборніка “Восстание и война 1794 года в литовской провинции (по документам российских архивов)” (М., 2000), які складзены Я. К. Анішчанкам. Дарэчы, незразумела, чаму ў назве зборніка ў дужках сказана “па дакументах”, а не “дакументы”. Гэта ж зборнік дакументаў, а не даследаванне на аснове іх.

У рэдакцыйных загатоўках дадзенага выдання сустракаюцца назвы разнавіднасцяў дакументаў, якія не адпавядаюць агульнапрынятай класіфікацыі іх: “адносіны” (дак. № 5), “прапанова” (дак. № 6, 21, 40, 69), “меркаванні” (дак. № 7), “папрабаванне” (дак. № 31), “апавяшчэнне” (дак. № 60), “даручэнне” (дак. № 67). Такія назвы разнавіднасцяў дакументаў адпавядаюць саманазвам арыгіналаў, а вызначэнні разнавіднасцяў дакументаў паказваюць на тое, што аўтар публікацыі не правёў выразна адрознення паміж вызначэннем разнавіднасці дакумента і перадачай яго зместу. У прадмове зборніка Я. К. Анішчанка крытыкуе

працы навукова-папулярнага і прапагандысцкага характару беларускіх аўтараў, прысвечаных паўстанню 1794 г., не ўлічваючы менавіта іх прызначэння.

Трэба заўважыць, што шмат якія моманты эдыцыйнай недапрацоўкі абумоўлены паспешнасцю падрыхтоўкі зборнікаў дакументаў да друку. Гэта адносіцца, у прыватнасці, да вышэйразгледжанага выдання і да зборнікаў дакументаў “Белорусские оstarбайтеры” і “Бунд в Беларусі”.

Такім чынам, археаграфічны аналіз грунтоўных публікацый гістарычных крыніц другой паловы 1990-х гадоў паказвае, што многія беларускія археографы, якія маюць даволі высокую археаграфічную кваліфікацыю і культуру, не ў поўнай меры выкарыстоўваюць свае магчымасці пры падрыхтоўцы архіўных дакументаў да друку.

¹ “Ад рэдакцыйнай калегіі” // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 1. Рэд. кал. Р. П. Платонов (гал. рэд.) і інш. Мн., 2000.

² Беларусские оstarбайтеры. Угон населения Беларуси на принудительные работы в Германию (1941 — 1944). Документы и материалы. Кн. 1 (1941 — 1942). Ч. 1 — 2. Мн., 1996; Кн. 2 (1943 — 1944). Ч. 1 — 2. Мн., 1997; Беларусские оstarбайтеры. Репатриация (1944 — 1951). Документы и материалы. Кн. 3. Ч. 1 — 2 / Сост. Г. Д. Кнацько, В. И. Адамушко и др. Мн., 1998.

³ “Нацистское золото из Беларуси. Документы и материалы” (“Nazi Gold from Belarus. Documents and Materials”). Мн., 1998.

⁴ Платонаў Р. П. Палітыкі. Ідэі. Лёсы: Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20 — 30-х гадоў. Мн., 1996.

⁵ Гл.: Зборнік дакументаў і матэрыялаў “КП(б)Б ў рэзалюцыях (1903 — 1921 гг.)”. Мн., 1934.

⁶ Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў / Склад. У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарapa. Т. 2 (1923 — 1927 гг.). Мн., 1999.

⁷ Жумарь С. В., Карев Д. В., Шумейко М. Ф. Очерки истории архивного дела в Беларуси (XV в. — 1991 г.) / Научн. ред. А. Н. Михльченко. Мн., 1999. С. 277 — 278.

⁸ Селеменев В. Д., Шумейко М. Ф. Документальные памятники Советской Белоруссии. Мн., 1990. С. 16 — 19.

⁹ Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў / Склад. У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарapa. С. У. Шупа. Т. 1 (1917 — 1922 гг.). Мн., 1997.

¹⁰ Бунд в Беларусі. 1897 — 1921. Документы и материалы / Сост. Э. М. Савицкий. Мн., 1997.

¹¹ НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 73. Л. 75 — 76.

¹² Параўнайце, напрыклад, тэкст разглядаемага дакумента выдання з аўтэнтыкам, які знаходзіцца ў НАРБ (Ф. 15. Воп. 28. Спр. 14. Л. 149).

¹³ На крутым павароце. Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929 — 1931 гг.: Дакументы, матэрыялы, аналіз / Аўт.-склад. Р. П. Платонаў. Мн., 1999.

¹⁴ НАРБ. Ф. 4. Воп. 7. Спр. 1281. Л. 55.

М. В. Нікалаеў

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ І. І. ГРЫГАРОВІЧА ПА АПІСАННІ БЕЛАРУСКІХ РУКАПІСНЫХ КНІГ

У археаграфіі, як і ў іншай навуцы, можна назіраць дзве разнастайнасці “штуршкоў” ці імпульсаў для развіцця. Першы — гэта дзейнасць выдатнай асобы, другі — дзейнасць установы. Як дзейнасць установы добрым прыкладам можа быць плённая выдавецкая дзейнасць Віцебскай архіўнай і Віленскай археаграфічнай камісій. Адзін з найбольш выразных прыкладаў дзейнасці асобы, калі чалавек робіць больш за цэлы сучасны інстытут, — Іван Іванавіч Грыгаровіч, патрыярх расійскай і беларускай археаграфіі. На жаль, спадчына Івана Грыгаровіча яшчэ не сабрана, поўная навуковая біяграфія гэтага вучонага яшчэ не напісана. Сённяшняя публікацыя мае на мэце звярнуць увагу на І. Грыгаровіча як даследчыка рукапісных кніг.

Праблема з адсутнасцю апісанняў рукапісных кніг для беларускай археаграфіі сёння — адна з самых вострых. Акрамя таго, што кнігі мала захаваліся і параскіданыя па музеях і архівах усяго свету, яны не маюць каталога. Гэта перашкаджае вывучэнню кніжнасці як гісторыка-культурнага працэсу, так і вывучэнню дзейнасці асобных кнігапісных майстэрняў — скрыпторыяў. Падобная праблема турбуе і расійскіх вучоных: “Для того, чтобы поставить дело изучения древнерусских книгописных центров на твёрдую основу, нужен полный каталог древнерусских рукописей XV — XVI вв., сгруппированный по их владельческой принадлежности в тот период времени”, — піша вядомы маскоўскі гісторык-медыявіст Барыс Флора¹.

Іван Іванавіч Грыгаровіч нарадзіўся ў Прапойску ў сям’і прыходскага праваслаўнага святара. Пасля заканчэння магілёўскай духоўнай семінарыі і Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі паехаў у маёнтка дзяржаўнага канцлера Расійскай імперыі графа Мікалая Румянцава ў

Гомель, дзе да 1829 г. выконваў абавязкі настаяцеля кафедральнага сабора і рэктара гарадскога і прыходскага вучылішчаў. Глыбокая цікавасць да гісторыі праявілася ў І. І. Грыгаровіча яшчэ ў гады навучання ў акадэміі.

Дзяржаўны канцлер сабраў самую вялікую і лепшую ў Расіі прыватную бібліятэку. Для свайго кнігазбору ён імкнуўся купляць рукапісы самай высокай вартасці, а для кансультацый запрашаў лепшых спецыялістаў свайго часу, сярод якіх былі акадэмікі Кепен і Вастокаў, бібліятэкар Імператарскай публічнай бібліятэкі Ермалаеў. Іван Грыгаровіч пры гэтым заставаўся на другім плане — М. Румянцаў выкарыстоўваў яго для сваёй унутранай, “незалежнай экспертызы”. Па просьбе графа І. Грыгаровіч пісаў спецыяльныя запіскі на асобныя помнікі рукапіснай кнігі, прынамсі, на некаторыя з набытых дзяржаўным канцлерам для сваёй бібліятэкі манускрыпты. Апісанні, што рабіў Грыгаровіч, Румянцаў пасылаў у Пецярбург акадэміку Аляксандру Вастокаву, які рыхтаваў апісанне рукапіснай часткі кнігазбору графа². Некаторыя апісанні Грыгаровіча Вастокаў выкарыстаў не цалкам, між іншым гэта датычыцца Службоўніка (Чыну Багаслужбы), які датаваны другой паловай XIV стагоддзя (зараз у Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, Рум. 398). Кніга трапіла да М. Румянцава ад доктара Говарава з Полацка, які ў сваю чаргу атрымаў яе ад наглядчыка полацкага павятовага вучылішча Дарашкевіча. Вастокаў не ўключыў у свой каталог вельмі важныя заўвагі Грыгаровіча аб тым, што ў Службоўніку сустракаюцца памінанні князя, епіскапа і архіепіскапа і гэтымі асобамі з’яўляюцца князь Андрэй Альгердавіч і першы полацкі архіепіскап Феадосі (хіратанісан мітрапалітам Кіпрыянам у 1392 годзе). Вялікую ўвагу звярнуў Грыгаровіч і на асаблівасці мовы і палеаграфіі гэтай кнігі. Толькі мастацкую аздобу (“буквы узорныя с изображениями драконов”, паводле апісання Вастокава) Грыгаровіч пакінуў без увагі³.

І. І. Грыгаровіч кансультаваў М. П. Румянцава пры набыцці рукапісаў для бібліятэкі ўжо працуючы на Беларусі, не выязджаючы з Гомеля. Патрэбныя выданні, арыгіналы рукапісаў ці з капіроўкі з іх дасылалі поштай. Тым часам найбольш каштоўныя экспанаты, да якіх належалі і ўсе пергаменныя рукапісы, часам немагчыма было атрымаць па пошце. Папярэдняю экспертызу можна было б рабіць і на месцы захоўвання рукапісу, калі б чалавек з гістарычнай ці філалагічнай адукацыяй меў канкрэтныя і выразныя рэкамендацыі: як і на што звяртаць увагу. Верагодна з гэтай прычыны Грыгаровіч вырашыў скласці інструкцыю аб спосабах працы з кнігамі на пергамене, што і зрабіў у Гомелі 19 кастрычніка 1821 г. Тэкст захаваны ў аддзеле рукапісаў

Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі ў Маскве, у Румянцаўскім архіве (шыфр: Р. а. 15.7.), перапісаны каліграфічным почыркам на складзеным удвая аркушы паперы памерам 2°.

Да сёння ён не страціў сваёй вартасці, і мы лічым важным надрукаваць яго. Пры гэтым мы стараліся захаваць асаблівасці афармлення аўтарскага тэксту — абзацы, падкрэсліванні, грэчаскія літары.

Магчыма, што свае рэкамендацыі І. І. Грыгаровіч дасылаў прафесару рускай мовы Віленскага універсітэта Івану Лабойку, праз якога быў звязаны з віленскімі славістамі. Узамен ён атрымаў (у красавіку 1824 г.) “спіс факсіміле 14 запісаў на пергаменным Евангеллі, якое належыць князю Адаму Чартарыйскаму. Яны зняты з найбольшай дакладнасцю і размешчаны так, як і ў арыгінальным Евангеллі” — гэта быў першы крок для навуковага вывучэння Лаўрышэўскага Евангелля XIV стагоддзя. На жаль, гэты выдатны кніжны помнік ужо быў вывезены князем Чартарыйскім з Беларусі ў Польшчу і знаходзіўся на той час у Пулаве каля Варшавы (зараз у бібліятэцы Чартарыйскіх у Кракаве)⁴.

Матэрыялы аб працы Івана Грыгаровіча з рукапіснымі кнігамі дае таксама дзённік-канспект, які ён пачаў весці ў 1825 г. у Гомелі. На першым аркушы напісаў загаловак: “Мой вулей” і намалюваў алоўкам вулей з пчоламі, што нясуць туды мёд, сонца, што ўсё асвятляе сваімі праменямі і ўсёбачнае вока на сонцы. Гэтак жа, як эпіграф, выпісана фраза знакамітага аматара кнігі епіскапа Залускага:

“Nonne maiores nostri, pleni gloriae, optimae famaе, ita abiere, ut etiam nunc vix memoria apud nos extedy?” *Zaluski, Epis. Varmiensis.*

(Хіба нашы продкі, поўныя славы і самага добрага ўспамінання, так пайшлі, што зараз ледзьве толькі памяць у нас засталася?)

Далей у дзённіку, сярод іншага, звесткі аб працы з рукапіснымі кнігамі:

Апісанне Кормчай, што належыць Дзяржаўнаму канцлеру (датавана 19 лютага 1825 г.);

Апісанне напрасвольнага Евангелля (апракас) Лотыша (датавана 1 сакавіка 1825 г.);

Збор пастановаў аб удовых папах (з рукапісу, што належыць Дзяржаўнаму канцлеру; датаваны 1 сакавіка 1825 г.);

Апісанне рукапісу XVII ст., што набыты панам канцлерам у Рэшацілаўцы (датавана 10 чэрвеня 1825 г.);

Апісанне Евангелля XVI ст. (датавана 10 чэрвеня 1825 г.).

Пасля пераезду з Гомеля ў Віцебск, а потым у Санкт-Пецярбург І. І. Грыгаровіч апісаннем рукапісных кніг ужо не займаўся, прынамсі, звестак аб гэтым мы не маем. Уся праца яго як археографа была прысве-

чана выданню актавага матэрыялу. Тым не менш апісанні важных для кніжнай культуры Вялікага княства Літоўскага (а значыць, і беларускай) манускрыптаў і рэкамендацый па кадэкалогіі і палеаграфіі пергаменных кніг ставяць яго ў першы шэраг даследчыкаў беларускай кніжнай культуры.

У адносінах да рукапіснай кніжнасці беларуская археаграфія на сённяшнім этапе павінна быць, як нам уяўляецца, “кампілятыўнай”. Пад гэтым мы разумеем неабходнасць сабраць і звесці ў адной публікацыі ўжо зробленыя (і раскіданыя па дзесятках розных друкаваных і рукапісных каталогах і апісаннях бібліятэк і архіваў) апісанні беларускіх рукапісных кніг. Іх будзе няшмат, менш за адну тысячу. Апісанні, што зрабіў Іван Грыгаровіч, зоймуць у такой публікацыі сваё пачэснае месца.

Наставление, как поступать при отыскании харатейного* Евангелия для показания его древности

О древности харатейного Евангелия должно судить по признакам двоякого рода, внешним и внутренним.

I. О внешних признаках. Здесь надлежит рассматривать:

а) свойство пергамента, чтобы по ошибке не почтеть за оный нало-ценную бумагу;

б) формат книги;

в) образ письма, т. е. писана ли книга уставным письмом или полуу-ставным, и как расположены строки: столбцами или всплошь через всю страницу;

г) особый характер букв; не встречается ли буква юсь; и ежели най-дётся, то как она употребляется в сочетании с другими, а так называемые двойные буквы оу пишутся вместо у, је вм[есто] е, ѡ вм[есто] о, произ-вольно ли или с разбором ставятся. Вообще прилежно вникать в образ правописания; и для чего один или два текста скопировать на прозрачной бумаге, наблюдая, чтобы точно и верно выражено было строение и самые оттенки букв (fac simile);

д) почерк: одною ли рукою писана вся книга; и ежели найдётся не-сходство в почерке, то замечать, не приметно ли несходство и в правопи-сани;

е) полноту книги, т. е. все ли листы целы; не перебиты ли в порядке и хорошо ли книга сбережена;

ж) в древних книгах находятся различные приписки. Разбирая оныя, как внешние признаки, нужно искать: 1) кем и для кого писана книга или при каком именно Князе, Архиерее, настоятеле монастыря; 2) нет ли имени вкладчика, который отдаёт книгу в какую-нибудь церковь или

---

* Тут і далей падкрэслена І. І. Грыгаровічам.

обитель. Сии обстоятельства, по большей части, означаются в конце книги или внизу первых листов подстрочно. Но должно смотреть и сличить: не иноу ли, свежеею рукою сделана приписка; и лучше все такие приписки и вкладные списать особо;

II. О признаках внутренних. К оным принадлежат:

а) порядок Евангелистов. Относительно его замечать, которым из них Евангелие начинается, Матфеем или Иоанном;

б) полнота их, т. е. нет ли пропусков в порядке Зачал и не прерывается ли принятый порядок вставками из другого Евангелиста. Сверх того, если примечено будет, что Евангелия расположены в том порядке, в каком читаются они в церкви, при Богослужении, в течение годового круга, то нужно исследовать:

α) доведён ли круг оным до сыропуста, и

β) есть ли после дневных, Евангелия великопостных, страстных, также праздничных и утренних и в каком порядке все они расположены;

в) отмены текста. В оных замечать любопытнейшие разности и особливо в следующих местах: 1) Матф. зач. 103 (или гл. 24, ст. 48) хоспит Господин мой прийти; 2) там же зач. 104 (или гл. 25, ст. 5) хоснящу жениху; 3) там же зач. 109 (гл. 27, ст. 14) петель или анектор възглаш; 4) Иоанн, зач. 34 (гл. 9, ст. 11 и след.) брение сотвори и помаза очи; 5) Матф. зач. 12 (гл. 5, ст. 24) остави ту дар твой предь олтарем. Все сии места означены здесь по нынешнему чтению;

г) в древних Евангелиях, на конце часто находятся и месяцесловы. При рассматривании оных также надобно обращать внимание на:

α) порядок, в каком месяцы один за другим помещаются, и с которого начинается год, с сентября или с марта и

β) полноту святцев. А сличая их с нынешними, замечать

1) отмены в расположении порядка святыхъ;

2) есть ли праздники, покровы Богородицы, происхождения древ Креста, трех святителей (Генв. 30), Саввы Сербскаго Архиепископа (Ген. 12) и пренесения мощей Св.Николая в Бар град, кои, известно, приняты Церковью в позднейшие времена; и

3) включены ли святые собственно Российской церкви.

Изыскатель в суждении своём о харатеином Евангелии не оставит поместить и другие замечания, кои найдёт он любопытными и нужными для лучшаго и вернейшаго определения достоинства и цены книги.

19 октября. 1821. Гомель.

¹ Флоря Б. О реконструкции состава древнерусских библиотек // Древнерусское искусство. Рукописная книга. М., 1972. С. 59.

² У выглядзе асобнай кнігі апісанне рукапісаў румянцаўскай бібліятэкі выйшла толькі ў 1842 годзе: Востоков А. Х. Описание

русских и словенских рукописей Румянцевского музеума. СПб., 1842.

³ Переписка А. Х. Востокова в повременном порядке с объяснительными примечаниями И. Срезневского. СПб., 1873. 41. С. 79 — 81.

⁴ 31 мая 1824 г. М. П. Румянцаў пісаў І. І. Грыгаровічу: “Получив письмо, которое мне передали 19 мая, свидетельствую Вам, что Вы точно мне угодили, прислав научные Ваши замечания на харатейное Евангелие, которое хранится в Пулаве. Я такими замечаниями тут перед гг. Востоковым и Ермолаевым хвалиться буду...”; 5 чэрвеня 1824 г. у другім лісце да І. І. Грыгаровіча, гаворачы пра Кепена, М. П. Румянцаў адзначыў: “Я точно знаю и могу Вас уверить, что он поклонник Ваш. Днями я был свидетель, как он восхищался, читая у меня замечания Ваши насчёт древнего харатейного Евангелия, которое хранится в Пулаве”. (Переписка протоиерея Иоанна Григоровича с графом Румянцевым // ЧОИДР. 1864. Кн. 2. С. 5; 55 — 56.).

А. Груша

З ВОПЫТУ ПАДРЫХТОЎКІ ДА ВЫДАННЯ КНІГІ МЕТРЫКІ ВКЛ 44 (1559 — 1566)

У канцы 2001 г. выдавецтвам “Арты-Фэкс” была выдадзена кніга Метрыкі ВКЛ 44 (1559 — 1566), якая рыхтавалася да друку аўтарам гэтых радкоў у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (НГАБ) у 1997 — пачатку 1999 г.¹ Яе падрыхтоўка і апісанне ажыццяўляліся ў асноўным згодна з “Метадычнымі рэкамендацыямі па выданні і апісанні кніг Літоўскай Метрыкі” (далей: “Рэкамендацыі”)². Выкарыстоўваюся і практычны вопыт публікацыі кніг Метрыкі ВКЛ у Літве і Польшчы³. Зусім відавочна, што прынцыпы, выкладзеныя ў “Рэкамендацыях” і рэалізаваныя ў літоўскіх і польскіх выданнях не прэтэндуюць і, натуральна, не могуць прэтэндаваць на абсалютную дасканаласць. Па меры павялічэння вопыту падрыхтоўкі непазбежны дапаўненні і пэўныя адступленні ад выпрацаваных нормаў і практыкі. Такія дапаўненні і адступленні ёсць у нашай кнізе. Сваю ўвагу мы засяродзім толькі на некаторых з іх.

Прадмова. Навукова-даведачны апарат

Апрача прадугледжаных “Рэкамендацыямі” элементаў навукова-даведачнага апарату, а менавіта: 1) каментарыяў, табліц, 2) суадносін пагінацый (змяшчаны ў прадмове), 3) суадносін новых і старых шыфраў

рукапісу, пералікаў, 4) спісаў дакументаў, 5) публікацый і згадак дакументаў, 6) храналагічнага пераліку дакументаў, паказальнікаў, 7) разнавіднасцяў дакументаў, 8) асабовага і 9) геаграфічнага паказальнікаў, акрамя прадметна-тэрміналагічнага паказальніка, які ў нас замяняе 10) глумачальны слоўнік, намі ўведзены яшчэ чатыры табліцы: 1) слоў, якія падкрэслены невядомым даследчыкам (архівістам — ?) у транслітараваным рээстры зместу апошняй чвэрці XVIII ст., 2) фармату і зместу надпісаў ярлыкоў карэньчыкаў кнігі, 3) колькасных суадносін дакументаў розных разнавіднасцяў і 4) храналагічных дат дакументаў (усё ў прадмове). Неабходнасць увядзення першай табліцы вынікае з практыкі фіксацыі ўсемагчымых запісаў і паметак рукапісу. Згодна з “Рэкамендацыямі” транслітараваны рээстр (анатацыі якога ў Метрыцы 44 з’яўляюцца копіямі загалоўкаў, прычым часта не дакладнымі) не публікуецца⁴. Тым не менш неабходнасць фіксацыі запісаў і паметак рээстра, якія могуць праліць святло на гісторыю рукапісу ў цэлым, застаецца. У табліцы пададзены словы, вылучаныя падкрэсленнем, якія, калі меркаваць паводле розных даных, належалі адной асобе. (Апісанне і размяшчэнне іншых маргіналіі рээстра дадзены ў іншай частцы прадмовы.) З’яўленне другой табліцы — фармату і зместу надпісаў ярлыкоў карэньчыкаў кнігі — абумоўлена большай зручнасцю таблічнай формы падачы дадзенага матэрыялу ў параўнанні са слоўнай⁵. Трэцяя і чацвёртая табліцы з’яўляюцца наглядным сродкам для вывучэння: трэцяя — дакументальнага складу кнігі з мэтай высвятлення яе відавой вытрыманасці; чацвёртая — размяшчэння дакументаў у кнізе, што неабходна, каб устанавіць гісторыю фарміравання і дату стварэння кнігі-арыгінала. (Такую табліцу прывёў у сваіх выданнях калектыў публікатараў Метрыкі Вільнюскага ўніверсітэта.)

Навукова-рэдакцыйны апарат дакументаў

Дакументы і іх разнавіднасці. Амаль па-за ўвагай складальнікаў “Рэкамендацый” засталіся дакументы з загадамі вялікага князя пра ўвядзенне пэўнай асобы ва ўладанне. Напрыклад, апрача прывілея караля польскага і вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста віленскаму бурмістру Фрэдрыху Аляксандравічу Шумленскаму на манастыр Св. Тройцы ў г. Вільні пасля смерці архіепіскапа, мітрапаліта Кіеўскага, Галіцкага і Усея Русі Селівестра⁶, Метрыка 44 змяшчае ліст да гаспадарскага двараніна (яго імя не названа) пра ўвядзенне Шумленскага ва ўладанне гэтым манастыром⁷. Агульная колькасць такіх дакументаў у кнізе — 13. Усе яны адрасаваны прадстаўнікам мясцовых улад (дзяржаўцам, старостам, ваяводам) ці дваран. Такая разнавіднасць

дакументаў вызначаецца намі як *увязчыя лісты*. Гэта разнавіднасць гістарычная, яна выразна вылучалася сярод іншых канцылярый ВКЛ XVI ст. і выступала пад аднолькавым тэрмінам⁸. Менавіта гэтыя лісты маюцца на ўвазе, калі гаворка ішла пра тое, што на іх падставе тая ці іншая асоба “ўвязалася” ва ўладанне⁹. Гэтыя ўвязчыя, праўда, трэба адрозніваць ад іншых — таксама *увязчых*, якія выходзілі ад той асобы, што непасрэдна ажыццяўляла працэдуру ўвядзення, і якія выдаваліся на рукі тых, каго ўводзілі¹⁰.

Апрача *прывілеяў* вялікага князя, у асобную разнавіднасць вылучаны даравальныя на землі і насельніцтва, якія выходзілі ад імя мясцовых улад, у нашым выпадку — ваявод, мелі сілу “до воли и ласки господарской” і патрабавалі зацвярджэння з боку вялікага князя. Іх мы ўмоўна назвалі *данінай*. Гаспадарскія пацвярджэнні такіх лістоў класіфікуюцца як пацвярджальныя (напр.: “Пацвярджальны Жыгімонта Аўгуста *даніны* троекага ваяводы, [пана Мікалая Юрыевіча Радзівіла] служэбніку апошняга Станіславу Барташэвічу на Скемонскую поседзь Курылаўскай воласці “до воли и ласки господарской” (са спісам людзей гэтай поседзі)”¹¹; “Пацвярджальны Жыгімонта Аўгуста *даніны* кіеўскага ваяводы, пана Андрэя Якубавіча Неміровіча гаспадарскаму двараніну Васілю Багданавічу Кіяніну на зямлю Івалжчыну, на Цецераве, “вечне” з выдачай штогадовай *даніны* на царкву Св. Кірыла ў г. Кіеве”¹²; “Пацвярджальны Жыгімонта Аўгуста *данін* 1557 г. красавіка 15, Вільня / Вільнюс і 1559 г. кастрычніка 29, Быстрыца, віленскага ваяводы, земскага маршалка, канцлера, пана Мікалая [Янавіча] Радзівіла гаспадарскаму ротмістру Івану Мікулічу на “обрубец” зямлі двара Мемеж Віленскага ваяводства і сенажаці фальварка Рыгунь Віленскага ваяводства на леным праве “навечность”¹³.

“Саманазвы”. Паводле “Рэкамендацый” у загалюку да даравальных, пацвярджальных, статутавых і інш. лістоў неабходна ўзнаўляць “саманазву” дакумента, г. зн. тую назву, якая змешчана ў загалюку да дакумента, у тым выпадку, калі “саманазва” адрозніваецца ад рэдакцыйнай¹⁴. Намі такія “саманазвы” не ўзнаўляюцца. Уся справа ў тым, што само паняцце “саманазва” ў тым разуменні, у якім яно дадзена ў “Рэкамендацыях”, даволі неадназначнае і патрабуе ўдакладнення. Гутарка, відавочна, павінна ісці не проста пра “саманазву” дакумента, а пра “саманазву” яго разнавіднасці. Сапраўды, які сэнс прыводзіць, напрыклад, “саманазву” дакументаў № 34 і 43 адпаведна “универсал альбо наука” і “вольность”, калі па ўсіх прыкметах яны адносяцца да ліку апавяшчальных акруговых. Адзначэнне “саманазвы” разнавіднасці можа быць абумоўлена неабходнасцю наглядна прадэманстраваць *архаічныя*

найменні пэўных разнавіднасцяў дакументаў. Але ў такім выпадку іх варта ўзнаўляць у рэдакцыйным загалюўку толькі тады, калі складальнікі аўтэнтычных загалюўкаў — пісары XVI — пачатку XVII ст. — вызначалі разнавіднасць дакумента, а не проста перадавалі яго змест. Аднак найчасцей мы сутыкаемся менавіта з такімі выпадкамі, па крайняй меры з тымі, калі ўстанавіць, ці з’яўляецца кожная канкрэтная назва найменнем разнавіднасці (устойлівай або менш устойлівай) або адной з сэнсавых пазіцый, пры дапамозе якой пісар перадаваў толькі змест дакумента, проста немагчыма. Трэба мець на ўвазе і наступны факт. Загалюўкі, што змяшчаюцца непасрэдна перад дакументам, — не адзіная крыніца такіх “саманазваў”. “Саманазвы” прыводзяцца і ў анатацыях рээстраў зместу кніг-копій Метрыкі. Прычым у многіх выпадках рээстры складаліся іншымі пісарамі, і ў выніку гэтага назва дакумента па загалюўку адрознівалася ад назвы па анатацыі рээстра. Такім чынам, варта было б прывесці дзве гэтыя “саманазвы”, што вядзе да неапраўданага перагружвання рэдакцыйнага загалюўка. Рэдакцыйную назву разнавіднасці дакумента, з аднаго боку, і пісарскія, з другога, можна было б перанесці ў асобную табліцу. Іншае пытанне, наколькі гэта мэтазгодна. І тыя і іншыя фіксуюцца ў выданні, і таму даследчык пры неабходнасці здольны самастойна правесці параўнаўчы аналіз гэтых назваў і зрабіць адпаведныя высновы. Што да самога тэрміна “саманазва”, якім апелююць складальнікі “Рэкамендацый”, то ён у значнай ступені ўмоўны. Большасць загалюўкаў складалася пад час перапіскі кніг Метрыкі ВКЛ у канцы XVI — пачатку XVII ст. іншымі пісарамі. Нават калі мы маем справу з загалюўкамі арыгінальных кніг, няма ўпэўненасці ў тым, што складальнік тэксту дакумента і загалюўка адна і тая ж асоба¹⁵.

Геаграфічны паказальнік

Пры складанні геаграфічнага паказальніка ў процівагу летувіскім публікатарам¹⁶, мы палічылі неабходным раскрываць назвы населеных пунктаў, адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, краін, якія ў дакументах згаданы ўскосна. Пры гэтым наменклатура, якая фігуруе ў сувязі з назвамі населеных пунктаў і не мае ніякага дачынення да *ўласна геаграфічнага паказальніка*, апускаецца (замест “белоцерковские бояре”, “островский войт”, “видбляны”, “польский гетман” мы пішам адпаведна: “Белая Церковь”, “Остров”, “Витебск”, “Польша”; замест “виленский воевода”, “пинский староста”, “василишский державца”, “троцкий тиун”, “боярский войт” — “Виленское воеводство”, “Пинское староство”, “Василишская держава”, “Троцкое тиунство”, “Боярское войтовство”). Усе раскрытыя такім чынам назвы абазначаюцца зорчаквай. Усе населеныя пункты, якія фігуруюць у рукапісе ў форме прыметніка, перавод-

зьяца ў форму назоўніка. Пераведзеныя такім чынам назвы, як і раскрытыя, таксама адзначаюцца зорачкай. Зорачка ставіцца для таго, каб падстрахавацца на выпадак, калі назва ў паказальніку будзе раскрыта ці пераведзена ў форму назоўніка недакладна. Абазначэнне зорачкай ужо вырашае сваю задачу. “Вышегородский” мы раскрылі як “Вышний Город”¹⁷, у той час як у некаторых крыніцах, як мы высветлілі пазней, геаграфічны аб’ект, ад якога ўтварылася назва пасады вышагородскага, у нашым выпадку віленскага, называецца “Высокий Городок”¹⁸.

Для населеных пунктаў на тэрыторыі Беларусі прыводзяцца беларуская і руская формы сучаснай яго назвы, звесткі ідэнтыфікацыі і лакалізацыя ў межах сучасных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак (з дакладнасцю да вобласці і раёна). Гэтыя формы назвы з’яўляюцца ў сістэме адсылак асноўнымі. Адсылка даецца ад рускай формы сучаснай назвы населенага пункта, арфаграфічных варыянтаў назвы па крыніцы на сучасную беларускую форму назвы (калі населены пункт размешчаны на тэрыторыі Беларусі і ідэнтыфікаваны) ці неасноўных арфаграфічных варыянтаў на асноўны (калі гэта неідэнтыфікаваны населены пункт Беларусі, населены пункт іншых рэгіёнаў ВКЛ ці этнанімічная адзінка). Такім чынам намі вырашаюцца задачы, якія звычайна стаяць перад даследчыкамі, а менавіта: ідэнтыфікацыя і лакалізацыя населеных пунктаў, а сам паказальнік мае характар каментарыя¹⁹.

Нашы “новаўводзіны” не прэтэндуюць на статус метадычных рэкамендацый па апісанні і публікацыі кніг Метрыкі ВКЛ, а з’яўляюцца прадметам для абмеркавання археографічных і непасрэдна публікатараў Метрыкі.

¹ Метрыка Вялікага княства Літоўскага: Кніга 44: Кніга запісаў 44 (1559 — 1566) / Падрыхт. А. І. Груша (далей: Метрыка 44). Мн., 2001.

² Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики (далей: Методические рекомендации) / Сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. Вильнюс, 1985.

³ Спіс выдадзеных сучаснымі польскімі, літоўскімі і беларускімі вучонымі кніг Метрыкі да 2000 г. уключна змешчаны ў чацвёртым выпуску “Навін Літоўскай Метрыкі” (Новости Литовской Метрики. 2000. № 4. С. 32 — 34).

⁴ Методические рекомендации. С. 17

⁵ Гэта табліца прысутнічала ў рукапісе нашай кнігі яшчэ да з’яўлення яе ў рукапісе апублікаванай кнігі Метрыкі 28.

⁶ Метрыка 44. С. 26

⁷ Там жа. С. 27

- ⁸ НГАБ. КМФ-18. Вop. 1 (далей: Метрыка). Спр. 19. Л. 186 адв. ([1536]); Спр. 231. Л. 144 (1541), 216 (1542).
- ⁹ Lietuvos Metrika (1522 — 1530). 4-oji Teismu bylu knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. E. Gudavicius, J. Karpaviciene, G. Kirkiene ir kt. Vilnius, 1997. P. 61 (1522), 167 (1525); Метрыка. Спр. 14. Л. 125 ([1524]), 131 адв. ([1524]), 346 (1527); Lietuvos Metrika (153 — 1535). 8-oji Teismu bylu knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. J. Karpaviciene, S. Lazutka, J. Siauciunaite ir kt. (далей: LM-227). Vilnius, 1999. P. 176 (1534); Метрыка. Спр. 231. Л. 29 (1541) і інш.
- ¹⁰ Узоры такіх лістоў гл., напр.: LM-227. P. 106 — 107.
- ¹¹ Метрыка 44. С. 15.
- ¹² Там жа. С. 57.
- ¹³ Там жа. С. 118.
- ¹⁴ Методические рекомендации. С. 20, 22 — 25, 27 — 29 і інш.
- ¹⁵ Гл. там жа: Lietuvos Metrika (1427 — 1506). Knyga Nr. 5. Ugralymu knyga 5 (далей: LM-5). Par. E. Banionis. Vilnius, 1993. P. 299. Называць саманазвай ёсць сэнс тую назву, якая фігуруе ў гэксце дакумента ў дачыненні да яго самога, напр.: “Которого жъ сказанья и выроку нашего казали есмо дати тивуну виленьскому пану Станиславу Нарушевичу и малъжонце его пани Марьи Лвовне Полубенского *сесь нашъ листь судовыйи з нашою печатью*” (Метрыка 44. С. 136).
- ¹⁶ LM-5. P. 380 — 385 і інш.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8. (1499 — 1514). Ugralymu knyga 8. Par. A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. Vilnius, 1995. P. 623 — 637 і інш.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440 — 1523). Ugralymu knyga 10. Parengį E. Banionis, A. Baliulis. Vilnius, 1997. P. 158 — 164; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518 — 1523). Igalų knyga 11. Par. A. Dubonis. Vilnius, 1997. P. 197 — 203, 205 — 211 і інш.; і г. д.
- ¹⁷ Гл. Метрыка 44. С. 192.
- ¹⁸ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою комиссиею. СПб., 1903. Т. 20. Стб. 605.
- ¹⁹ Гл.: Спиридонов М. Ф. Пути повышения информативности указателей населенных пунктов в публикациях источников по истории Великого княжества Литовского XVI в. // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы”. 1 — 2 снежня 1993 г. Ч. 1. Мн., 1993. С. 74 — 79; ён жа. Узнаўленне публікацыі Метрыкі ВКЛ // Беларускі гістарычны агляд. Т. 3. Сш. 2. Мн. 1996. С. 272 — 274.

У. М. Свяжынскі

**СУПАСТАЎЛЕННЕ ДВУХ ВЫДАННЯЎ
“УСПАМІНАЎ” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА —
БЕЛАРУСКАГА 1983 г.
І ЛЕТУВІСКАГА 1998 г.**

Асноўныя элементы навукова-даведачнага апарату археаграфічнага выдання — прадмова, каментарыі і паказальнікі — павінны не толькі адпавядаць правілам археаграфіі, але і быць рацыянальнымі, г. зн. зручнымі для карыстальнікаў: аптымізаваць пошук неабходных фактаў у адпаведнасці з тэмай даследавання. Шляхі ўдасканалення навукова-даведачнага апарату асабліва добра бачныя ў рэтраспектыўным плане — на прыкладзе супастаўлення двух выданняў адной і той жа крыніцы, якія падзяляе ладны прамежак часу, за які археаграфія дасягнула пэўнага прагрэсу. Такая магчымасць узнікла ў выніку перавыдання ў Летуве ў 1998 г. у перакладзе на летувіскую мову “Успамінаў” наваградскага падсудка Ф. Еўлашоўскага¹, першае навуковае выданне якіх на мове арыгінала выйшла ў Беларусі ў 1983 г. (укладальнік А. Ф. Коршунаў)².

З імем Алеся Коршунава звязаны новы этап у археаграфіі наратыўных крыніц па гісторыі Беларусі перыяду ВКЛ. Пасля выхаду ў свет у 1965 г. манаграфіі, прысвечанай жыццю і дзейнасці мемуарыста А. Філіповіча, даследчык цалкам прысвячае сябе вывучэнню і публікацыі твораў даўняй айчынай мемуарыстыкі. За кароткі час ім былі выдадзены ў штогодніку “Беларуская літаратура і літаратуразнаўства” мемуары Б. К. Маскевіча, А. Каменскага-Длужыка, Я. Цадроўскага³. Нарэшце, у 1983 г. у складзе асобнага выдання ім былі апублікаваны першыя каментаваныя тэксты мемуараў Ф. Еўлашоўскага і Я. Цадроўскага.

Як пішавіца ў прадмове да летувіскага выдання, “Успамінамі” Ф. Еўлашоўскага Інстытут летувіскай літаратуры і фальклору пачаў выпускаць серыю “Вытокі” (“Ištakos”). Яе прызначэнне — пазнаёміць летувіскае грамадства з яго культурнай спадчынай. Чытанне плануемых да выдання ў ёй твораў дасць новы імпульс да ўспрыняцця падзей свайго часу, больш сталаму адшуканню этнічнай тоеснасці. Выданні “Вытокаў” закліканы дапоўніць выдавання на працягу шэрагу год кнігі серыі “Даўняя літоўская літаратура” (“Senoji lietuvos literatūra”), апошняя, чацвёртая з якіх “Летапісы і княжацкія лісты” выйшла ў 1996 г.⁴ Калі серыя

“Даўня літоўская літаратура” ўключае наратыўныя крыніцы па гісторыі этнічнай Літвы, то “Вытокі” закліканы папулярываваць старажытныя тэксты, якія дапаўняюць “Даўнюю літоўскую літаратуру”, рэпрэзентуючы на сваіх старонках гісторыю Літвы ў больш шырокіх геаграфічных межах — ВКЛ. Таму зразумела, што ў гэты цыкл трапляюць і крыніцы, створаныя на тэрыторыі сучаснай Беларусі, як, напрыклад, “Успаміны” Ф. Еўлашоўскага. Як піша ў прадмове яе аўтар Д. Куаліс, “Вытокі” павінны паспрабаваць раскрыць недастаткова вядомую літоўцам Літву — шматкультурную, шматмоўную, шматканфесійную, якая і пасабаму зносіцца з Богам, усё ж устойліва плуралістычную, якая захоўвае агульную культурную прастору. Літву, якая інакш мысліць, інакш разумее жыццё і бачыць свет, але сваю Літву” (с. 7).

Чаму ж менавіта “Успамінам” Ф. Еўлашоўскага суджана было запачаткаваць новы выдавецкі праект літоўскіх археаграфіаў? Гэта высокая ацэнка твора публікатарамі, як сведчання сваёй эпохі, бо напісаны ён чалавекам выключна складанага лёсу — сынам праваслаўнага святара, падапечным князя-католіка, кальвіністам, які меў праваслаўную жонку і аддаў сваё дзіця ў арыянскую школу” (с. 7).

Выданне А. Коршунава ўключае, акрамя тэксту твора на мове арыгінала, Я. Цадроўскага ў перакладзе на сучасную беларускую мову, прадмовы “Лепшыя здабыткі старажытнай беларускай мемуарыстыкі”, у канцы кнігі — каментарыі, паказальнікі імёнаў і геаграфічны. Акрамя названых элементаў археаграфічнага выдання, у выданні Д. Вілімаса ёсць яшчэ жыццяпіс аўтара, бібліяграфія выданняў “Успамінаў”, ілюстрацыі — прывілей Жыгімонта Вазы на пасаду падсудка Наваградскага павета, карта, якая ў асноўных рысах акрэслівае геаграфію жыцця і дзейнасці мемуарыста. Значыць, пэўны наступ літоўскага выдання ў параўнанні з беларускім назіраецца ўжо ў самой структуры.

У прадмове летувіскага выдання разглядаюцца прынцыпы выдавецкага праекта, які яно адкрывае. У беларускім выданні ў адпаведнасці з прызначэннем — у першую чаргу для літаратуразнаўцаў — прадмова прысвечана ўстанаўленню карэляцыі паміж эпохай і светапоглядам аўтара, адлюстраваным у форме і змесце яго твора. У літоўскім выданні, падрыхтаваным гісторыкам, жыццяпіс аўтара выдзелены ў асобны структурны элемент. У гэтым змястоўным нарысе ўсе істотныя падзеі з жыцця аўтара ўпершыню асвятляюцца на шырокім фоне асноўных палітычных і рэлігійных працэсаў другой паловы XVI ст. у краінах Еўропы, асабліва Рэчы Паспалітай. Д. Вілімас значна пашырыў крыніцазнаўчую характарыстыку “Успамінаў” Ф. Еўлашоўскага. Ён адзначыў, што яны адлюстроўваюць, акрамя сацыяльных і культурных

працэсаў, выяўленых А. Коршунавым, яшчэ і грамадскія — шляхецкае самакіраванне, рэформу судоў. Пры гэтым асноўныя факты біяграфіі Ф. Еўлашоўскага абмяжоўваюцца аўтарам амаль выключна на падставе звестак ва “Успамінах”. Таму па-за яго ўвагай засталіся, у прыватнасці, старанні мемуарыста пра павышэнне маёмаснага і сацыяльнага статуса. Вельмі дарэчы ў прызначаным для гісторыкаў выданні генеалагічная даведка, аднак чамусьці аўтар не згадвае ўсіх дзяцей Ф. Еўлашоўскага, вядомых па іншых крыніцах.

Пры перадачы тэксту крыніц у выданні А. Коршунава (на мове арыгінала) быў, аднак, дапушчаны шэраг недакладнасцей, абумоўленых няправільным вытлумачэннем асобных месцаў і памылкамі друку. Вось некаторыя з іх: *на мене* зам. *над мене* (л. 2), *Токачовну* зам. *Товкачовну* (л. 19), *межи ж* зам. *межи* (л. 21), *персть* зам. *персь* (л. 26), *интыкгаторство* зам. *инстыкгаторство* (л. 33), *нам* зам. *там* (л. 36), *божий* зам. *божей* (л. 45), *з* зам. *а* (л. 45), *в тым.* зам. *втым* (л. 53), *Красном* зам. *Краснэм* (л. 54) і інш. Як відаць, у асобных выпадках гэтыя недакладнасці закранаюць тэксталагічны бок твора. Разам з тым А. Коршунавым былі ўпершыню дэшыфраваны асобныя нечытальныя месцы рукапісу. У літоўскім выданні ў адпаведнасці з яго прызначэннем — пазнаёміць літоўскага чытача са зместам твора, напісанага на іншай мове, яго тэкст падаецца ў перакладзе на літоўскую мову. Пераклад быў выкананы літоўскім філолагам Н. Пранцкявічусе-Лужэне. Дакладнасць перакладу можна абгрунтаваць асобнымі прыёмамі перакладчыка. Так, для дакладнай перадачы сэнсу сказа ў квадратных дужках прыводзяцца фрагменты, якія ў арыгінале толькі маюцца на ўвазе: Воды в том року на весне квалтовнэ были, и трафило ми се быть, кеды бронено вырваня у млына ляховицкого, названого Нового (л. 16) — *Tį metį pavasario buvo labai pakilė ir pasitaikl man bui [ten, kur] stengasi apsaugoti nuo sugriovimį Liachovičių malūnų, vadinamų Naujuoju* — Паводка ў тым годзе ўвесну гвалтоўная была, і трапілася мне быць [там, дзе] баранілі млын ляхавіцкі, названы Новым, каб яго не сарвала (пераклад мой. — У. С.). Укладальнік палічыў празмерным змяшчэнне паралельна перакладу тэксту арыгінала крыніцы. Для абгрунтавання перакладу слоў, што меў пэўную складанасць, у падрадкавых заўвагах прыводзяцца фрагменты арыгінальнага тэксту: *Alь nuolat matau, kaip aitvaras čia pas tą šeiminkę lankosi* — у арыгінале рукапісу “лятавец” (с. 25).

Розніца паміж двума выданнямі ў археаграфічным плане асабліва ярка відаць пры супастаўленні каментарара. Вельмі паказальная, як убачым ніжэй, розніца ў іх колькасці — у беларускім выданні іх 397, у літоўскім — 248. Калі ў А. Коршунава каментар змешчаны ў канцы

публікацыі, то ў Д. Вілімаса — пад радкамі, што ўяўляе пэўную зручнасць для карыстальніка, бо для атрымання даведкі не трэба, як у А. Коршунава, кожны раз звяртацца ў канец кнігі. Суцэльнае каментараванне фактаў крыніцы — вядомых і малавядомых — у А. Коршунава, як першым навуковым выданні, было ў нейкай меры апраўданым. Д. Вілімас жа, відаць, адштурхоўваючыся ад беларускага выдання, значна скараціў каментарыі як па колькасці за кошт шырока вядомых фактаў, так і па аб’ёму, дапоўніўшы іх слушнымі фактамі, якіх няма ў каментарых А. Коршунава. Так, каментар пра доктара Сэрпа дапоўнены слушнай даведкай пра мясцовасць, адкуль ён паходзіў, каментар пра ляхавіцкага старосту У. Забалоцкага — спасылкай на “Гісторыю Расіі” С. Салаўёва. У параўнанні з А. Коршунавым Д. Вілімасу ўдалося выявіць больш недакладнасцей у самога Еўлашоўскага: напрыклад, устанавіць, што Ф. Колычаў-Разумны хоць і быў ў Літве ў 1567 г., але ўдзелу ў мірных перамовах, як піша Еўлашоўскі, не прымаў (с. 26). Каментар літоўскага выдання больш дэтальвы ў параўнанні з беларускім: у А. Коршунава ў каментары да Ансбаха (Аншпах) гаворыцца і пра Ганну Ягелонку, жонку Стэфана Баторыя, тады як у Д. Вілімаса гэтай асобе прысвечаны асобны каментар. Разам з тым у літоўскім выданні засталіся неўстаноўленымі асобы Б. Нядзвіцкага, Х. Радзівілаўны, дачкі М. Радзівіла Рудога, Лаўрэнцыуша, М. Тлухоўскага, Я. Крачатоўскага, нелакалізаванымі — населеныя пункты Бабіна, Гарадзея, Малькавічы, Канюхі, Дзераўная, Сіневічы, Козі Рынак. Недакладнымі, як удалося ўстанавіць М. Спірыдонаву, з’яўляюцца прыведзеныя Д. Вілімасам звесткі пра шэраг іншых населеных пунктаў⁵.

Такім чынам, супастаўленне разгледжаных выданняў паказвае пэўны прагрэс летувіскага выдання ў параўнанні з беларускім. Заўважым, што летувіскі публікатар быў у выйгрышным становішчы, маючы магчымасць пазбегнуць недахопаў беларускага папярэдніка. Разам з тым пэўныя рэзервы павышэння навуковага ўзроўню ў летувіскім выданні таксама не былі выкарыстаны.

¹ Jevlašauskis Teodoras. Atsiminimai. Iš senosios gudr̃ kalbos idvertė N. Prancėvičiute-Luėienė. Parengė D. Vilimas. Vilnius, 1998. P. 90.

² Еўлашоўскі Фёдар. Успаміны // Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст. Уклад. А. Ф. Коршунаў. Мн., 1983.

³ Коршунов А. Ф. Афанасий Филиппович. Жизнь и творчество. Мн., 1965; яго ж: “Дыярыуш” Багуслава Казіміра Маскевіча // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. Мн., 1975. Вып. 3; яго ж: “Дыярыуш” Адама Каменскага-Длужыка // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. Мн., 1974. Вып. 2; яго ж: Успаміны Яна

Цадроўскага // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. Мн., 1977. Вып. 5.

⁴ Senoji Lietuvos literatūra. Knyga 4: Metraščiai ir kunigaikdžių laišškai. Vilnius, 1996.

⁵ “Успаміны” Еўлашоўскага па-літоўскага // Беларускі гістарычны агляд. Том 5. Сшытак 1(8). Старонкі 1 — 288. Чэрвень 1998. Менск, 1998. С. 227 — 241.

В. Ф. Голубеў

**“СКАРБНІЦА ГРАМАТ” ІГНАТА
ДАЊІЛОВІЧА ЯК ПУБЛІКАЦЫЯ КРЫЊЦ
ПА ПАЛІТЫЧНАЙ І САЦЫЯЛЬНА-
ЭКАНАМІЧНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
(ДА ЛЮБЛІНСКАЙ УНІП)**

Даніловіч Ігнат Мікалаевіч (1787 — 1843) вядомы сярод гісторыкаў і спецыялістаў па археаграфіі і крыніцазнаўству Вялікага княства Літоўскага і Беларусі ў асноўным як першададзедчык беларускага летапісання і спецыяліст па старажытным беларускім праве. Для гісторыі важна, што менавіта ён выявіў першы беларускі летапіс, які пазней атрымаў назву Супрасльскага, і яго публікацый распачаў азнамленне шырокіх навуковых колаў з такой важнай крыніцай па гісторыі нашай краіны, як старажытнабеларускія летапісы. Адным з піянераў быў І. Даніловіч і ў даследаванні прававой спадчыны Вялікага княства Літоўскага. Ён упершыню апісаў усе вядомыя рукапісныя і друкаваныя экзэмпляры Статутаў ВКЛ і падрыхтаваў першае навуковае выданне Статута ВКЛ 1529 г. Вядома, што І. Даніловіч таксама займаўся зборам і сістэматызацыяй крыніц па гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Ягоная двухтомная падборка дакументаў на гэтую тэму “Skarbiec diplomatów” (“Скарбніца грамат”) (1, 2), якая пасмяротна была выдадзена дзякуючы падтрымцы і з ініцыятывы графа Яўстафа Тышкевіча, і ёсць прадметам нашага разгляду.

Як адзначаў Ян Сідаровіч, выдавец “Скарбніцы грамат”, які, дарэчы, і даў публікацыі такую назву, гэтая праца ўяўляе “змястоўнае, дакладнае і, наколькі тое магло быць, поўнае апісанне грамат і рознага роду публічных дакументаў, якія адносіліся да Літвы, пачынаючы ад калыскі таго панства аж да зліцця яго ў адзіную сумесную і непадзельную Рэч Паспалітую” (1, с. 1).

Нягледзячы на такую выдатную характарыстыку выдаўца, гэтая публікацыя матэрыялаў з гісторыі Вялікага княства Літоўскага не стала настолькі вядомай і цытаванай даследчыкамі, як некаторыя іншыя. У беларускай гістарыяграфіі знайшоўся толькі адзін невялікі артыкул М. М. Улашчыка, прысвечаны “Скарбніцы грамат”, які змешчаны ў яго знакамітай кнізе па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі (3, с. 59 — 62). Дарэчы, і гэты артыкул утрымлівае больш звестак пра асобу І. Даніловіча, чымсьці пра саму публікацыю. Справа ў тым, што “Скарбніца грамат” не з’яўляецца спецыяльнай публікацыяй крыніц, прызначанай для навукоўцаў ці даследчыкаў-спецыялістаў, і, відаць, не планавалася быць такою. Сам змест працы, інфармацыя пра падрыхтоўку зборніка паказваюць, што асноўнай задачай І. Даніловіча было не столькі ўвесці ў навуковае абарачэнне новыя ці зусім невядомыя гістарычныя крыніцы, колькі ў першую чаргу скласці арыентаваны на шырокую і асабліва дасведчаную ў гісторыі публіку своеасаблівы канспект-паказальнік матэрыялаў з розных момантаў жыцця Вялікага княства Літоўскага з самых даўнейшых часоў, выявіць дакументы з гісторыі гэтай дзяржавы, надрукаваць іх, працытаваць ці пераказаць асноўны змест. Калі публікацыяй Супрасльскага летапісу І. Даніловіч даказаў існаванне “ўласналітоўскага” ці беларуска-літоўскага летапісання сама меней канца XIV ст. (4, с. 15), то “Скарбніца” пачынала ўласную гісторыю з часоў Герадота, Тацыта, Пталамея.

Два тамы выдання складаюць рознага роду інфармацыю пра змест 2383 дакументаў (у некаторых выпадках даюць іх арыгінальны тэкст) з гісторыі Вялікага княства Літоўскага з найдаўнейшых часоў да 1569 г. уключна (Т. I, № 1 — 945 (да 1410 г.); Т. II, № 946 — 2383 (да 1569 г.)). Сюды трэба дадаць своеасаблівыя ўводзіны, змешчаныя перад пачаткам асноўнага тэксту ў першым томе. Гэта — шаснаццаць матэрыялаў на латыні ці ў перакладзе на польскую мову даўнейшых аўтараў (Герадот, Дыядор Сіцылійчык, Пампілій Мела, Пліній Старэйшы, Тацыт, Пталамей і інш.), якія тычацца тэрыторыі, дзе пазней утварылася Вялікае княства Літоўскае. Часткова тут ёсць арыгінальныя тэксты, але ў большасці выпадкаў аўтарскія пераклады і каментарыі.

Астатнія дакументы таксама звычайна даваліся ў перакладзе па-польску ці ў перакладзе. Амаль усе дакументы, напісаныя па-старабеларуску, і большасць нямецка- і лацінамоўных матэрыялаў пададзены ў перакладзе на польскую мову. Натуральна, што гэта зніжала археаграфічную і ўвогуле навуковую каштоўнасць публікацыі.

Несумненнай каштоўнасцю публікацыі ёсць абавязковыя спасылкі напрыканцы тэксту кожнага дакумента на тое, дзе ён захоўваецца альбо

адкуль зроблены перадрук ці ўзятая інфармацыя. Даюцца звесткі аб тым, дзе і калі быў складзены кожны дакумент і на якой мове напісаны арыгінал. “Скарбніца” выдавалася ў часы, калі яшчэ не было адзіных правіл публікацый гістарычных крыніц, тым больш уражае імкненне складальніка нават пры пераказе найбольш поўна і адпаведна арыгіналу перадаць змест кожнага разглядаемага дакумента. Не трэба забываць, што сама публікацыя рабілася, па сутнасці, з рабочага рукапісу І. Даніловіча і, магчыма, што аўтар збіраўся яшчэ нешта дапрацоўваць.

Выданне не мае спецыяльнага падзелу на пэўныя тэмы. Галоўны прынцып яго — прыналежнасць гістарычных крыніц да Вялікага княства Літоўскага і размяшчэнне іх у храналагічнай паслядоўнасці. Матэрыялы адносяцца як да розных сфераў дзейнасці дзяржавы — палітычнай, вайскавай, менш да сацыяльна-эканамічнай, так і да самых розных тэрыторый ВКЛ. Разам з тым пры ўважлівым аналізе публікацыі звяртае на сябе ўвагу калі не прыярытэтнасць, то абавязковая наяўнасць матэрыялаў, якія датычацца тэм ці праблем, што выклікалі значную зацікаўленасць складальніка. Гэта ў першую чаргу дакументы аб дачыненнях да Тэўтонскага ордэна, самыя разнастайныя звесткі аб малой радзіме І. Даніловіча — Бельску і ваколіцах, найцікавейшыя матэрыялы з гісторыі Полаччыны, прывілеі гарадам на магдэбургскае права, сведчанні з царкоўнай гісторыі, малавядомыя дакументы з гісторыі некаторых родаў, асобаў, увогуле дакументы, якія тым ці іншым чынам звярталі на сябе ўвагу сваёй адметнасцю. Сярод упершыню публікуемых матэрыялаў шмат раней невядомых дакументаў з “Крулявецкага тайнага архіва”. Разам з тым “Скарбніца” ўтрымлівае многа перадрукаў з іншых публікацый, у тым ліку з летапісаў, гістарычных прац і да т. п. Амаль заўсёды паказана, адкуль зроблены перадрук. Да некаторых дакументаў змешчаны гістарычны каментарый, што значна паляпшае магчымасць карыстання крыніцамі.

Не ставячы на мэце зрабіць поўны аналіз усіх 2383 матэрыялаў, змешчаных у “Скарбніцы”, паспрабуем звярнуць увагу на найбольш цікавыя, з нашага пункту гледжання, дакументы ці на асобныя звесткі ў іх, якія яшчэ не ўведзены ў шырокае навуковае абарачэнне.

Адным з першых уласнабеларускіх дакументаў, змешчаных тут, з’яўляецца завяшчанне ўладзіміра-валынскага князя Уладзіміра Васількавіча, унука князя Рамана, сваёй жонцы “горада ўласнага Кобрына з людзьмі і данінамі” і вёскі сваёй уласнай Гарадзель “з мытам і людзьмі і тымі ж рабацізнамі, якія мне адбывалі”, а таксама ўсадзьбу Соміна і манастыр Апосталаў, “які сам збудаваў” (1, с. 122 — 123). Тэкст

прыводзіцца, магчыма, поўнасцю, але ў перакладзе на польскую мову. Датаваны 1286 годам.

Несумненна, што цікавасць для беларускага крыніцзнаўства таксама ўяўляе надрукаваны пад № 352 прывілей вялікага князя літоўскага Альгерда за 1337 г., які ўтрымлівае звесткі аб куплі дваранінам Рыгорам Тункелем зямлі (“поля на шест бочок”) у баяр Ейшынскага і Радунскага павеатаў, пасля чаго сам вышэйзгаданы дваранін “з того на службу земскую заступае” (1, с. 176 — 177).

Значнасць для беларускага гісторыка ўяўляе змешчаны пад № 464 дагавор аб міры, падпісаны ў 1379 г. у Троках князямі Ягайлам і Кейсту-там, з аднаго боку, і прадстаўніком Ордэна, з другога, дзе ўпамінаюцца, у прыватнасці, “нашы крае рускія ... над Нёманам ляжачыя ку прускай старане, як то: Wilkawizk, Saraz, Droytzin, Melnik, Belitzk, Brisk, Camentz і kraj Garten” (1, с. 228 — 229). Натуральна, што гэта Ваўкавыск, Сураж, Драгічын, Мельнік, Бельск, Брэст, Камянец і Гародня. Найбольшую цікавасць тут выклікае тое, што ў згаданыя часы гэтыя тэрыторыі ў іншых дакументах праходзяць звычайна як “літоўскія” тэрыторыі ВКЛ. Дакумент утрымлівае таксама пералік некаторых вёсак на мяжы княства з Прусамі і іншыя звесткі. І. Даніловіч зрабіў апісанне самой граматы, якая была напісана на нямецкай мове і захоўвалася ў архіве ў Круляўцы. На грамаце былі прывешаныя чатыры пячаткі — Ягайлы, Кейстута, Вітаўта і Люгвена. Дарэчы, матэрыялы, звязаныя з адносінамі Княства — Ордэн, праходзяць праз увесь зборнік.

Блок дакументаў са звесткамі з гісторыі Бельска і ваколіц распачынаецца інфармацыяй аб падараванні Уладзіславам, каралём польскім, зямлі Драгіцкай з замкамі Драгічын, Мельнік, Сураж і Бельск дзедзічным правам Яну, старэйшаму князю мазавецкаму. Дакумент датаваны 1391 г. (1, с. 289). Інфармацыя аб наданні войтаўства ў мястэчку Бельск на зямлі Драгіцкай, змешчаная пад 1430 г., утрымлівае даволі цікавае для гэтага перыяду ўпамінанне аб “двух ланах зямлі, валокамі званых” (2, с. 106). Крыху пазней, у 1499 г., з’явіўся каралеўскі прывілей аб павіннасцях мяшчан бельскіх і іх адносінах з замкам, дзе былі не толькі распісаны некаторыя павіннасці мяшчан, але і дадзены іх мясцовыя назвы: начная старожа — клік, пабудова васкабойні і вытворчасць воску — забой (2, с. 252). У 1501 г. Аляксандр Ягелончык пацвердзіў Бельску наданне яму магдэбургскага права і войтаўства, на што даў адмысловы прывілей. Прыгаданыя ў 1430 г. землі, нададзеныя войту, упамінаюцца ў 1501 г. ужо як “дзве валокі (mansos), інакш жорэбье, лежачыя абок грунтаў гарадскіх, званыя Відаўшчызна і Жыўрыдаўшчызна” (2, с. 262). Пад 1526 г. надрукаваны поўны тэкст прывілея Жыгімонта I аб дазvole

мяшчанам г. Бельска выкупіць войтаўства і надалей самім выбіраць сабе войта з бельскіх мяшчан (2, с. 298).

Цікавы дакумент у выглядзе выпіскі з Літоўскай метрыкі змешчаны пад 1392 г., які ўтрымлівае інфармацыю аб малавядомай адзінцы падаткаабкладання і вызначэння плошчы апрацоўваемай зямлі — следзе. Тут надрукаваны поўны тэкст ліста Алехны Судзімонтавіча, віленскага ваяводы, аб продажы ў Ашмянскім павеце “следа чалавека свайго айчыстага на рацэ Ілі, нівы, сенажаці і часткі бабровых гонаў...” (1, с. 296).

Несумненную каштоўнасць уяўляе і матэрыял аб вымярэнні, паводле права хелмінскага, зямлі і сенакосаў на валокі ў 1528 г. у Бельскім павеце (2, с. 299).

З Крулявецкага архіва публікуецца пад 1428 г. ліст вялікага князя Вітаўта вялікаму містру Ордэна аб мэтах перагавораў князя з рымскім каралём і жаданні пабудавань, нават з дапамогай зброі, незалежную ад Кароны дзяржаву (2, с. 99 — 100).

Кароткі, але вельмі насычаны інфармацыяй запіс прыводзіць І. Даніловіч пад 1482 г., зноў жа ў выпіскі з тайнага архіва Крулявецкага: “Казімір Ягелончык, кароль польскі, забараняе вываз збожжа з Літвы, з прычыны неўраджаю і апасення голаду, тое ж самае зрабіў містр вялікі ў Прусах, што для ганьлі Гданьска вялікія прынесла выдаткі” (2, с. 220).

У выглядзе вытрымкі з Метрыкі ВКЛ змешчаны і ліст вялікага князя Аляксандра за 1490 г. да полацкага намесніка Алехны Судзімонтавіча аб неабходнасці ваеннага ўмацавання (“узбраення”) горада Полацка (2, с. 224 — 225).

Позва вялікага князя Аляксандра Ягелончыка ад 2 ліпеня 1500 г. да ўсіх хрысціянскіх паноў, а таксама да ордэнаў прускага і інфлянцкага аб ваеннай дапамозе супраць вялікага князя маскоўскага ёсць не толькі вайсковы, але і палітычны дакумент. Вялікі князь папярэджвае, што яго войска страціла ў апошняй бітве 4000 найлепшага войска і таму “не ў стане стрымаць далейшы наступ войска маскоўскага” (2, с. 256).

Арыгінальны дакумент за 1513 г. са звесткамі пра клопат дзяржавы аб захаванні сваіх зямельных уладанняў утрымліваецца ў выраку па справе баяркі Манкі Юравай з каралеўскімі сялянамі-дзякальнікамі: “Я, Ян Мікалаевіч, маршалак я. к. м., дзяржаўца Слонімска, слухаў скаргу баяркі я. к. м. Манкі, дачкі Юрыя, на чалавека гаспадарскага Сташула і на яго брата Лаўрына, яко яе матка Эльжбета была за іх стрьем Юрэм, па каторага зgone яны выгналі не толькі маю матку, але і мяне саму, назад таму тыдняў 12, і дагэтуль не хочуць даць дзелу ў вышэйзгаданай маёмасці. Запытаны Сташул з братам, які б на то мелі адпор, гаварылі, што гэта праўда, што выгналі (яе) па смерці свайго стрыя з-за таго, што

была баярка, а іх стрый быў дзякальнік, мы не хацелі аддаваць зямлі дзякальнай баярынцэ і з-за таго выслалі іх прэч з дому”. Цікаваць уяўляе вырак дзяржаўнага чыноўніка: “Нам падалося, што яны слухна ўчынілі, што зямлі гаспадарскай дзякальнай не хацелі аддаць баярам” (2, с. 287).

Акрамя пералічанага, “Скарбніца грамат” змяшчае шматлікія матэрыялы з 30 — 40-х гадоў XV ст., у тым ліку аб перапісцы князя Свідрыгайлы з кіраўніцтвам Ордэна, звесткі аб наданні магдэбургскага права Брэсту, Вільні, Полацку, Мінску, Бельску, Віцебску, Радуні. Значную цікаваць уяўляюць дакументы пра развіццё ўзаемаадносін г. Магілёва з воласцю, а таксама аповяд пра выбары беларускім праваслаўным мітрапалітам Рыгора Цамблака. Ёсць матэрыялы пра паўстанне М. Глінскага і інш.

Завяршаючы агляд гэтай публікацыі, неабходна зрабіць выснову аб важнасці складання і выдання І. Даніловічам “Скарбніцы грамат”, што спрыяла азнаямленню значна шырокай колькасці людзей з крыніцамі па гісторыі ВКЛ і Беларусі. Праца, падрыхтаваная І. Даніловічам, сталася работай зацікаўленага чалавека, даследчыка, які стварыў яе па сваёй ініцыятыве для вырашэння чыста гістарычных пытанняў. Гэтым яна вылучаецца ў лепшы бок ад збораў крыніц, якія выходзілі пасля паўстання 1863 — 1864 гг. па расшэнні расійскіх уладаў і выдаваліся ў першую чаргу не столькі з навуковымі, колькі з палітычнымі мэтамі.

Дадзены збор крыніц уяўляе пэўную каштоўнасць, у тым ліку і навуковую, да нашых дзён. Тым больш, як адзначаў М. М. Улашчык, “магчыма, што частка дакументаў, на якія ў зборы ёсць спасылкі, ніколі не былі выдадзены” (3, с. 62). Матэрыялы, змешчаныя ў “Скарбніцы грамат”, і зараз выкарыстоўваюцца даследчыкамі палітычнай, вайскавай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі.

Крыніцы

1. Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w trześci opisał Ignacy Daniłowicz. Wilno, 1860. T. 1.
2. Skarbiec diplomatów papieżskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w trześci opisał Ignacy Daniłowicz. Wilno, 1862. T. 2.
3. Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973.

4. Улащик Н. Н. Введение в изучение белорусско-литовского летописания. М., 1985.

М. Ф. Спиридонов

НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ УКАЗАТЕЛЯХ ПУБЛИКАЦИЙ ИСТОЧНИКОВ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО XVI в.

Одним из основных атрибутов научных публикаций письменных источников является, как известно, научно-справочный аппарат. Его научный уровень имеет существенное значение для правильного и полного понимания содержания публикуемых источников. В силу многих причин особенно важна роль такого аппарата в публикациях источников Великого княжества Литовского, Русского, Жомойтского (ВКЛ) XVI в. Тогда Беларусь, Литва и Украина (последняя — до Люблинской унии 1569 г.) находились в составе этого полиэтничного государства.

Необходимой составной частью научно-справочного аппарата публикаций источников являются указатели, а одним из основных их видов — географические. Анализ основных элементов главных позиций последних в отдельных изданиях разных лет с точки зрения полноты и конкретности отражения в них содержания публикуемых источников позволяет, учитывая их достоинства и недостатки, разработать более информативный, чем традиционный, вариант их содержания. Дальнейшее совершенствование географических указателей необходимо еще и потому, что такие указатели в изданных в последние годы в Вильнюсе девяти книгах Метрики ВКЛ (7 — 15), по нашему мнению, во многом не соответствуют требуемым и возможным полноте и конкретности соответствующей информации (16; 31; 33, с. 270 — 274).

Общепринято включать в географические указатели все названия разнообразных объектов земного пространства. Существует ряд видов топонимов (18). В письменных источниках XVI в. фигурируют многие из них: агроонимы, гидронимы, дримонимы, дромонимы, ойконимы, хоронимы и другие топонимы.

Главным географическим объектом, фигурирующим в источниках и включаемым в указатели, являются населенные пункты. Поэтому в данном исследовании из-за лимита его объема мы вынуждены ограничиться обоснованием необходимости включения в географические указатели

научных публикаций источников ВКЛ XVI в. современных названий населенных пунктов, встречающихся в печатных источниках.

Существенный интерес представляет отражение в указателях ойконимов — названий населенных пунктов. Как известно, в источниках XVI в. названия населенных пунктов Беларуси, Литвы и Украины фигурируют главным образом на “русском” (старобелорусском) языке — основном языке делопроизводства государственных учреждений ВКЛ (36) — и в значительной мере на польском языке, который с середины XVI в. также широко употреблялся в делопроизводстве как должностными, так и частными лицами особенно. В связи с обычной многовариантностью форм написания названий одних и тех же поселений в источниках XVI в. как на “русском”, так и иных языках составление указателей названий населенных пунктов представляет немалую сложность.

Примером многовариантности форм названий могут служить исторические названия населенных пунктов “Богушевичи” и “Видогоща” (ныне “Комсомолец”): “Богушевичи” (двор), “Богушевицкое” (имение), “Богушовское”, “Богушовицкое”, “Бовшовицкое”, “Бовшовичи”, “Бовшовица Слобода” и т. д. (17; 28, № 35, 37; 27, с. 1229; 2, № 157); “Видогостский” (двор), “Видогощ”, “Видогоща”, “Видогощское” (имение), “Видогошча”, “Видогошское” (5, № 10; 27, с. 248, 513, 1230; 3; 1, № 41, 87). В таких случаях важно точно определить название ойконима в именительном падеже. Но в сомнительных случаях целесообразно включать в указатели названия в той форме, в какой они встречаются в источниках.

В источниках XVI в. названия населенных пунктов встречаются как в именительном, так и в других падежах, а также в форме географических прилагательных (напр.: “поп вересковский”, “дорога Долячыцкая”, “чоловек господарский клепацкий”, “с Клепачов”, “подданный наш лысковский хоревец”) (35, с. 116). В последних двух случаях также необходимо определение названий в именительном падеже, т. е. в той форме, в которой они должны включаться в указатели.

В географических указателях различных публикаций источников отражаются, как правило, все исторические, а иногда и соответствующие современные названия, т. е. этот вопрос решался неодинаково.

Так, в указателе публикации “Документы Московского архива Министерства юстиции” показана только форма “Новгородок”, хотя в публикуемых источниках преобладают иные формы данного астионима: “Новагородок”, “Новегородок”. Его современное название — “Новогрудок” в указателе отсутствует (5).

В указателе 30-го тома “Русской исторической библиотеки” также отражена, например, только форма “Новгородок”, хотя в текстах публикуемых источников преобладает вариант “Новгородок”. В нем также отсутствует позиция, отражающая его современное название (26).

Если для географических указателей дореволюционных публикаций источников характерно игнорирование современных названий населенных пунктов, то в аналогичных указателях последующего времени заметна тенденция модернизировать последние.

Это особенно прослеживается в публикациях, содержащих источники за очень продолжительный период, к тому же не только на “русском”, но и на иных языках, в частности польском. К сожалению, в ряде таких публикаций вместо источников на польском языке опубликованы только их переводы, которые не учитывают оригинальные формы написания названий поселений в соответствующее время. В результате этого, например, в сборнике “Белоруссия в эпоху феодализма” наряду с историческими “русскими” названиями отражено также значительное количество и современных русских (вместо польских): “Брест”, “Минск”, “Новогрудок” и др. (4). Игнорирование исторических польских названий путем замены их на современные противоречит принципу историзма и вводит читателей в заблуждение.

Точные сведения об эволюции исторических названий поселений в настоящее время приобретают исключительное значение в связи с начавшимся процессом возрождения исторических названий населенных пунктов. Этот процесс сопровождается иногда бурными дискуссиями лишь потому, что их участники не располагают необходимой источниковой базой для выяснения истины. Именно такой характер приобрело обсуждение вопроса о возвращении столице Республики Беларусь городу Минску его исторического названия “Менск”, преобладавшего в XVI в. — “золотом веке” в ВКЛ (см., напр.: 30; 38; 6; 25).

В источниках, опубликованных в “Полоцких грамотах XIII — начала XVI в.”, преобладает форма “Менск” и не встречается современное название “Минск”. Однако в указателе к этому сборнику названию “Менск” составитель вопреки собственным же рекомендациям (16) не отвел отдельной, “основной” позиции, а включил его в позицию “Минск (Менск, Менеск)”, которая и является основной. Таким же образом в указателе показан и “Новгородок”: “Новогрудок (Новгородок)”. При этом обращает на себя внимание непоследовательность составителя: в отличие от “Минска” и “Новогрудка” “основным” названием для “Бреста” принято историческое, а не современное: “Берестье (Брест)” (19 — 24).

Значительная, хотя и непоследовательная, модернизация наблюдается в географическом указателе сборника “Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии...” Например, для Бреста основным принято историческое название “Берестье”, но в этой позиции не дано его современное название, хотя есть позиция “Брест, г. см. Берестье”. Но для Гродно и Минска основными приняты не исторические названия, а современные: “Гродно, г. см. Гродно”, “Гродно (Городно), г. ...”; “Менск, г. см. Минск”, “Минск (Менск), г. ...” Новогрудок же фигурирует в указателе дважды: “Новгородок, г. ...” и “Новогрудок, г. ...”, хотя в опубликованных в этом сборнике источниках этот город называется иначе: “Новагород”, “Новгород”, “Новгородок”. Вместе с тем в рассматриваемом указателе немало примеров полного игнорирования современных названий, как правило, средних и мелких поселений. В нем есть, например, следующие позиции: “Абокуновичи ...”, “Везовец ...”, “Везовецкое ...”, “Везовское ...”, “Игумен ...”, “Койданово ...”, “Пропойск ...” Однако нет необходимых современных названий этих же поселений: “Бакуновичи”, “Вензовец”, “Червень”, “Дзержинск”, “Славгород”. При этом следует отметить, что данные названия сравнительно мало отличаются от исторических или же являются довольно известными переименованиями. Встречаются в данном указателе и случаи неправильного прочтения составителями оригинальных источников. Так, вместо “... в селе межы ровов пообапол дороги ...” источника в публикации оказался сомнительный текст: “... в селе Межыровов пообапол дороги ...” В результате этого в указателе появилось никогда не существовавшее село “Межыровов” (28).

Более существенные отклонения от принципа историзма, по нашему мнению, присущи некоторым географическим указателям публикаций источников XVI в., изданных в Литве и Украине.

Так, в “Каталоге пергаментов”, подготовленного Р. Ясасом, в географический указатель включены только те названия поселений, которые фигурируют в аннотациях содержания пергаментов на литовском языке, т. е. современные литовские. В то же время их исторические “русские” названия, фигурирующие в цитируемых фрагментах текстов описываемых источников, необоснованно исключены (39). Такой прием создает ложное представление об истинных названиях поселений ВКЛ в источниках XVI в. и существенно осложняет поиск соответствующих данных не только литовским, но и особенно заинтересованным теперь уже иностранным читателям.

В географическом указателе публикации “Торговля на Украине, XVI — середина XVII в.: Вольнь и Поднепровье” мы также вместо “Бе-

ресть» — преобладающей формы названия города в публикуемых источниках — встречаем в качестве основной позиции лишь его современное только украинское название “Берестя”, вместо “Менск” — “Мінськ” и т. д. (37).

Одним из путей повышения уровня информативности географических указателей, относящихся к населенным пунктам, является, по нашему мнению, включение в них не только всех исторических форм их названий, но и современных. При этом из-за нестабильности написания названий поселений в источниках XVI в. и, как следствие, их многовариантности мы в отличие от авторов “Методических рекомендаций...” (16) полагаем, что главным должно быть современное название, если оно отличается от исторических, а не “основное” (какое?). Остальные же исторические названия должны включаться с отсылкой к современному названию населенного пункта. По нашему мнению, в главных позициях современные названия населенных пунктов желательно и правомерно давать не только на русском (белорусском) языке, поскольку они часто адекватны или близки историческим, но и на языке той страны, где ныне находится или находилось бы соответствующее поселение.

Различия исторических и современных названий населенных пунктов устанавливаются путем идентификации поселений, фигурирующих в источниках, с современными. Для крупных населенных пунктов, как свидетельствуют географические указатели, этот вопрос решается обычно легко. Определить же современные названия остальных сохранившихся поселений, особенно если они существенно отличаются от исторических, значительно сложнее. Это обусловлено главным образом тем, что исторические названия в XVI — XX вв. в результате полонизации, русификации, белорусизации, литуанизации, украинизации, а также массовых переименований в советский период заметно или существенно изменились. Огромное количество населенных пунктов Беларуси исчезло в результате войн. Часть населенных пунктов была сселена, а часть включена в другие. К сожалению, эти важные процессы конкретно не изучены. Как мы полагаем, именно поэтому составители географических указателей традиционно игнорируют сложную проблему идентификации и современных названий поселений, особенно малых. В силу этого географические указатели во многих случаях не дают читателям, в т. ч. и историкам, конкретного представления о том, какой именно населенный пункт упоминается в источнике.

Игнорирование составителями географических указателей вопроса о точной идентификации и локализации населенных пунктов иногда приводит к грубым ошибкам: отождествлению разных населенных пунктов

с похожими названиями и признанию разными одних и тех же населенных пунктов, к тому же с одинаковыми названиями. Например, составители указателя в публикации первой книги Метрики ВКЛ в одну позицию свели двор “Lubcz”, центр имения (ныне Любча, городской поселок, центр поссовета Новогрудского района Гродненской области в Беларуси), и замок “Liubecz”, центр имения (ныне Любеч, городской поселок Черниговской области на Украине), но село “Lubcza” дали отдельно без отсылки к “Lubcz”. Те же составители включили в указатель “Buchów ...”, не пояснив при этом, какой из двух современных поселений Беларуси (город Быхов, центр района Могилевской области или деревня Новый Быхов, центр сельсовета Быховского района той же области) имеется в виду (7).

Безусловно, невозможно все населенные пункты, встречающиеся в источниках XVI в., идентифицировать с существующими. Одна из причин этого — отсутствие в источниках многих локализирующих признаков поселений. Поэтому в указатели правомерно включать их исторические названия в качестве самостоятельных позиций.

Таким образом, одним из основных путей повышения информативности географических указателей о населенных пунктах в публикациях источников ВКЛ XVI в. является включение их современных названий в качестве главных. При этом главная позиция дополняется всеми вариантами исторических названий соответствующих пунктов, которые должны фиксироваться также и в отсылочных позициях. Этот нетрадиционный принцип реализован в наших историко-географических исследованиях (29; 32; 34; 35).

¹ Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. Т. 14: Инвентари имений XVI ст. Вильна, 1887.

² Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 31: Акты о литовских татарах. Вильна, 1906.

³ Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов. Т. 36: Акты Минского гродского суда 1582 — 1598 гг. Вильна, 1912. № 50, 197, 356, 410, 414.

⁴ Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов. В 3 т. / Сост. З. Ю. Копыцкий, М. Ф. Залого. Т. 1: С древнейших времен до середины XVII в. Мн., 1959.

⁵ Документы Московского архива Министерства юстиции / Сост. М. В. Довнар-Запольский. М., 1897. Т. 1.

⁶ Жураўскі А. Старадаўнія назвы гарадоў Беларусі // Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 14 жніўня.

⁷ Литовская метрика. Кн. 1: Кн. записей 1 (1380 — 1584) / Подгот. А. Балюлис, Р. Фирковичюс. Вильнюс, 1998.

- ⁸ Литовская метрика. Кн. 5: Кн. записей 5 (1427 — 1506) / Подгот. Э. Банёнис. Вильнюс, 1994.
- ⁹ Литовская метрика. Кн. 8: Кн. записей 8 (1499 — 1514) / Подгот. А. Балюлис, Р. Фирковичюс, Д. Антанавичюс. Вильнюс, 1995.
- ¹⁰ Литовская метрика. Кн. 10: Кн. записей 10 (1440 — 1523) / Подгот. Э. Банёнис, А. Балюлис. Вильнюс, 1997.
- ¹¹ Литовская метрика. Кн. 11: Кн. записей 11 (1518 — 1523) / Подгот. А. Дубонис. Вильнюс, 1997.
- ¹² Литовская метрика. Кн. 25: Кн. записей 25 (1387 — 1546) / Подгот. Д. Антанавичюс, А. Балюлис. Вильнюс, 1998.
- ¹³ Литовская метрика. Кн. 224: Кн. судебных дел 4 (1522 — 1530) / Подгот. С. Лазутка, И. Валиконите и др. Вильнюс, 1997.
- ¹⁴ Литовская метрика. Кн. 225: Кн. судебных дел 6 (1528 — 1547) / Подгот. С. Лазутка, И. Валиконите и др. Вильнюс, 1995.
- ¹⁵ Литовская метрика. Кн. 564: Кн. публичных дел 7 (1553 — 1567) / Подгот. А. Балюлис. Вильнюс, 1996.
- ¹⁶ Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской метрики / Сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. Вильнюс, 1985. С. 74, 79 — 80, 82 — 83.
- ¹⁷ Национальный исторический архив Беларуси. Ф. 694. Оп. 7. Д. 936. Л. 2, 21 — 22.
- ¹⁸ Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2., перераб. и доп. М., 1988.
- ¹⁹ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI в. / Сост. А. Л. Хорошкевич. Вып. 1. М., 1977.
- ²⁰ Там же. Вып. 2. М., 1978.
- ²¹ Там же. Вып. 3. М., 1980.
- ²² Там же. Вып. 4. М., 1982.
- ²³ Там же. Вып. 5. М., 1985.
- ²⁴ Там же. [Вып. 6]: Указатели. М., 1989.
- ²⁵ Рогалеў А. Менск: гісторыя, дыялекталогія, назва (У пошуках ісціны) // Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 25 верасня.
- ²⁶ Русская историческая библиотека. Т. 30: Литовская метрика. Отд. 1 — 2. Ч. 3. Книги публичных дел. Т. 1. Юрьев, 1914.
- ²⁷ Русская историческая библиотека. Т. 33: Литовская метрика. Отд. 1. Ч. 3. Книги публичных дел. Т. 1: Переписи войска литовского. Пг., 1915.
- ²⁸ Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии: Сб. документов и материалов. В 3 т. Т. 1: Конец XIV в. — 1648 г. Мн., 1988.
- ²⁹ Спірыдонаў М. Ф. Вытокі // Памяць: Гістор.-дакум. хроніка Ляхавіцкага раёна. Мн., 1989. С. 71 — 76.
- ³⁰ Спірыдонаў М. Ф. І ўсё ж такі — Менск! (Назва горада ў пісьмовых крыніцах XV — XVI стст.) // Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 10 студзеня.

³¹ Спиридонов М. Ф. Пути повышения информативности указателей населенных пунктов в публикациях источников по истории Великого княжества Литовского XVI в. // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі “Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы”. 1 — 2 снежня 1993 г. Ч. 1. Мн., 1993. С. 74 — 79.

³² Насевіч В., Спірыдонаў М. “Русь” у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст. // 3 глыбі вякоў. Наш край: Гіст.-культуралаг. зб. Вып. 1. Мн., 1996. С. 4 — 27.

³³ Спірыдонаў М. Узнаўленне публікацыі Метрыкі ВКЛ // Беларускі гістарычны агляд. 1996. Т. 3. Сп. 2. С. 259 — 275. Ред. на кн.: Литовская метрика. Кн. 225: Кн. судных дел 6 (1528 — 1547). Вильнюс, 1995.

³⁴ Спірыдонаў М. Беларусь на карце Вялікага княства Літоўскага 1613 г. // 3 глыбі вякоў. Наш край: Гіст.-культуралаг. зб. Вып. 2. Мн., 1997. С. 133 — 195.

³⁵ Спиридонов М. Ф. Метрика Великого княжества Литовского как источник по истории поселений // Lietuvos Metrika. 1991 — 1996 metų tyrimėjimai. Vilnius, 1998. С. 115 — 133.

³⁶ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. Мн., 1989. Раздзел IV, арт. 1, 37, 104.

³⁷ Торгіўля на Украіні, XVI — сярэдзіна XVII ст.: Волян і Наддніпряніна / Упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ., 1990.

³⁸ Штыхаў Г., Крамко І. Сталіца Беларусі — Менск // Навіны Беларускай акадэміі. 1992. 3, 10 ліпеня.

³⁹ Pergamentų katalogas / Par. R. Jasas. Vilnius, 1980.

*Ю. Н. Уладзіміраў, В. У. Скалабан,
М. М. Смальянінаў*

НОВЫЯ ЗВЕСТКІ ПРА АРХЕАГРАФІЧНУЮ ДЗЕЙНАСЦЬ У. І. ПІЧЭТЫ І ЯГО АСПІРАНТАЎ У 1929 г.

Дакументальныя матэрыялы з архіўнага фонду Інстытута беларускай культуры, якія асвятляюць археаграфічную працу, што вялася ў Інбелкульце, беларускія археаграфы публікавалі неаднойчы¹. Яны датычацца дзейнасці вучоных гістарычна-археалагічнай і археаграфічнай камісій Інбелкульта. У дадзеных ніжэй дакументах з гэтага фонду ёсць новыя звесткі пра археаграфічную дзейнасць іншага структурнага падраздзялення Інбелкульта.

Вучоныя АН Беларусі, даследуючы гісторыю Інбелкульта, сцвярджалі, што псля зацвярджэння СНК БССР акадэмічнага статусу Інбелкульта 29.06.1927 г. і структурнай рэарганізацыі яго “ў клас гісторыі ўваходзілі кафедра гісторыі Беларусі з камісіяй па вывучэнні гарадоў Беларусі і асветы, кафедра гісторыі беларускага права, Археаграфічная камісія...”² Аднак з публікуемых першакрыніц вынікае, што Археаграфічная камісія ў структуры Інбелкульта існавала ў 1927/28 акадэмічным годзе не самастойна, а пры кафедры права³.

У наступным 1928/29 акадэмічным годзе ў структуры Інбелкульта была выдзелена камісія права, гаспадаркі і археаграфіі. Слова “гаспадарка” ў назве камісіі падкрэслівала тую асаблівасць, што савецкімі ўладамі ставілася мэта перад вучонымі Інбелкульта наблізіць іх дзейнасць да патрэбаў сацыялістычнага будаўніцтва, што даследаванні ў галіне народнай гаспадаркі абвешчаліся найбольш прыярытэтнымі. У склад гэтай камісіі ўваходзілі як вядомыя вучоныя — У. І. Пічэта, В. Д. Дружчыц, Дз. І. Даўгяла, А. М. Ясінскі, так і больш за дзесяць іх аспірантаў. Адзін з аспірантаў (В. Скардзіс) па прапанове старшыні камісіі У. І. Пічэты быў абраны яе сакратаром⁴.

У кнізе 8-й “Запісак аддзялення гуманітарных навук БелАН” (Мн., 1929.) тэхнічны сакратар выдання Дз. І. Даўгяла змясціў “Пералік навуковых дакладаў гістарычнага класа БАН у 1928/29 акадэмічным годзе”. У пераліку даклады В. Д. Дружчыца “Новыя даныя адносна публікацыі Літоўскага Статута 1588 г.”, Ф. І. Забелы “Двор Колдычава на Піншчыне і яго гаспадарка па інвентару 1840 г.”, К. І. Кернажыцкага “Двор Брожскі Бабруйскага староства ў пачатку XVII ст.” і “Двор Брожскі Бабруйскага староства ў пачатку XVIII ст. і пачатку XIX ст.” значацца як прачытаныя на пасяджэннях “кафедры права і гаспадаркі Беларусі”. Між тым у архіўных першакрыніцах сказана, што яны прачытаны на пасяджэннях “камісіі права, гаспадаркі і археаграфіі” і “камісіі права і гаспадаркі”⁵. Адсюль вынікае, што на той момант кафедру і камісію не лічылі рознымі структурнымі падраздзяленнямі гістарычнага класа Інбелкульта (пазней — Беларускай акадэміі навук (БелАН)), называючы адно і тое ж падраздзяленне і кафедрай, і камісіяй. Альбо ў разглядаемым выпадку дапушчальна таксама меркаваць, што ў другой палове 1929 г. камісія была перайменавана ў кафедру.

Паводле архіўных першакрыніц, 5.X і 6.XII.1928 г. пасяджэнні праводзіла “камісія права, гаспадаркі і археаграфіі [Інбелкульта]”⁶, а 31.I, 11.IV і 25.V.1929 г. — “камісія права і гаспадаркі пры класе гісторыі БелАН”⁷. Такія даныя, разам са сведчаннем Дз. І. Даўгялы⁸ пра існаванне ў 1929 г. Археаграфічнай камісіі БелАН, дазваляюць канстатаваць, што ў

1929 г. Археаграфічная камісія зноў была выдзелена ў асобнае падраздзяленне пры вядучай навуковай установе БССР. А калі так, то, значыць, камісія права і гаспадаркі БелАН распрацоўвала планы археаграфічнай работы і імкнулася іх выканаць незалежна ад планаў Археаграфічнай камісіі БелАН. Дз. І. Даўгяла — адзін з двух намінальных дзеячаў Археаграфічнай камісіі Інбелкульта (другі — У. І. Пічэта) — прысутнічаў на абодвух пасяджэннях камісіі права, гаспадаркі і археаграфіі Інбелкульта (5.X, 6.XII.1928 г.) і толькі на адным пасяджэнні камісіі права і гаспадаркі БелАН. Версія пра тое, што Археаграфічная камісія пры БелАН ніколі не існавала, а Дз. І. Даўгяла сцвярджаў у навуковых выданнях пра існаванне Археаграфічнай камісіі БелАН насуперак афіцыйным назвам падраздзяленняў вядучай навуковай установы, малаімаверная і безпадстаўная.

З пратаколаў пасяджэнняў камісіі за 11.IV (ніжэй публікуецца вынятка з яго) і за 25.V.1929 г. (публікуецца поўнасцю) бачна, што адной з актуальных праблем для даследавання народнай гаспадаркі камісія лічыла крыніцазнаўчае вывучэнне і археаграфічнае выданне інвентароў. Важнасць выдання інвентароў XIX ст., археаграфічнай распрацоўкі крыніц пра мінулае беларускага народа У. І. Пічэта адзначаў яшчэ ў 1924 г. на 1-й нарадзе архіўных працаўнікоў БССР⁹. У 1929 г. прадстаўнікі камісіі права і гаспадаркі БелАН пачынаюць працу над імі, але яна не была выканана. У значнай ступені з-за тагачасных грамадска-палітычных умоў жыцця ў краіне.

Тэксты архіўных матэрыялаў публікуюцца па сучаснай арфаграфіі. Тэкст першага з публікуемых матэрыялаў публікуецца ў скарачэнні.

Пратакол № 4 пасяджэння камісіі права і гаспадаркі. 11 красавіка 1929 г.

Старшыня камісіі — праф. У. І. Пічэта. Сакратар — В. Скардзіс.

Прысутнічалі на пасяджэнні: праф. Пічэта, Даўгяла, Забела, аспіранты: Скардзіс, Таўсталес-Шыёнак, Баркоўскі, Дудкоў, Сцяпанав, Касіловіч, Сороль, Кернажыцкі, Бабровіч.

[...] Слухалі:

Прапанову праф. Пічэта аб неабходнасці падрыхтоўкі да выдання зборніка інвентароў панскіх маёнткаў XIX стагоддзя.

Сваю прапанову праф. Пічэта абасноўвае наступнымі меркаваннямі: зборнік будзе як 1) важнейшыя крыніцы і дакументы для вывучэння гісторыі народнай гаспадаркі Беларусі і 2) зборнік будзе надзвычайна карысным як змяшчаючы матэрыялы для семінарскіх заняткаў ва ўніверсітэце.

[У] мэтах азнаямлення з матэрыяламі для зборніка трэба даручыць каму-небудзь з членаў камісіі прагледзець архіўныя матэрыялы і зрабіць іх выбарку.

Пастанавілі:

З прапановай праф. Пічэты аб неабходнасці выдання зборніка інвентароў XIX ст. згадзіцца. Даручыць т. Кернажышчаму азнаёміцца з архіўным матэрыялам і намеціць спіс дакументаў для зборніка. Аб выніках працы зрабіць інфармацыю на наступным пасяджэнні камісіі.

Старшыня камісіі
Сакратар

(подпісу няма)
В. Скардзіс

Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНАНАНБ). Ф. 67. Воп. 1. Спр. 27. Л. 166 — 167. Руканіс

Прадакол № 5 пасяджэння камісіі права і гаспадаркі пры класе гісторыі БАН. 25 мая 1929 г.

Прысутнічалі: праф. Пічэта, праф. Дружыц, Забела, Кернажыцкі, Касіловіч, Таўсталес-Шыёнак, Баркоўскі, Скардзіс, Сцяпанав.

Старшыня камісіі — праф. У. І. Пічэта.

Сакратар — В. Скардзіс.

Слухалі:

Пытанне аб методыцы вывучэння інвентароў панскіх маёнткаў як крыніц для даследавання прыгоннай гаспадаркі XIX стагоддзя.

Праф. Пічэта адзначае, што гэтае пытанне ўзнікла ў выніку даклада т. Забелы “Двор Колд[ы]чоў*” і яго гаспадарка па інвентару 1840 г.” З той прычыны, што выданне інвентароў XIX ст. з’яўляецца чарговай задачай навуковай думкі, неабходна распрацаваць адзіны метада і форму для паспяховага выканання гэтае задачы. Т. Кернажыцкі: Распрацоўкай інвентароў важна выявіць элементы капіталізму. Прыгонную гаспадарку (маёнтка з вёскамі) трэба разглядаць як гаспадарчую адзінку, але якая складаецца з дзвюх частак: панскай і сялянскай гаспадарак. Пры вывучэнні інвентароў паасобных маёнткаў трэба мець на ўвазе і такія фактары, як глеба, адлегласць ад рынку і г. д. Трэба адзначыць, што на падставе інвентарных даных даць глыбокі аналіз гаспадаркі нельга. Працу па вывучэнню інвентароў неабходна уніфікаваць, а для гэтага трэба распрацаваць агульную схему. Разам з тым да інвентарных даных трэба аднесціся крытычна.

Праф. Пічэта: Вывучэнне гаспадарчага стану паасобных маёнткаў дасць пэўныя вынікі. Скарыстаць у якасці крыніц для даследавання працэсу развіцця народнай гаспадаркі Беларусі — задача неадкладная. Да

* Так у тэксе.

інвентароў 1845 — 46 гг. трэба аднесціся вельмі асцярожна, бо верагоднасць даных, якія змешчаны ў гэтых інвентарах, нярэдка сумніцельная: павіннасці сялян паказваліся значна большыя, нібы ** яны былі сапраўды, зменшана колькасць зямлі і г. д. Пая[ліч]ыць гэтыя інвентары магчыма на падставе прац “рэдакцыйных камісій”. Інвентары ранейшыя і пазнейшыя трэба скарыстаць поўнасю.

Для распрацоўкі інвентароў патрэбны схемы і формы, прычым складанне схемы трэба даручыць камісіі. Праф. Дружыц прапануе, каб складанне праектаў схем даручыць адной асобе.

[Керна]жыцкі інфармуе камісію аб выніках яго працы [па азна]явленню з архіўнымі матэрыяламі. Ён даводзіць [да ведама], што ўсе інвентары прагледзець яму не ўдалося, наогул у архіве ёсць надзвычайна цікавыя інвентары, [у іх змеш]чаны каштоўныя даныя і аб сялянскай гаспадарцы.

Праф. Пічэта ўносіць прапанову, каб камісія вырашыла: а) Выдаць зборнік інвентароў 1838 — 40 гг. і 1850-х гадоў. б) Распачаць вывучэнне інвентароў 1845 — 46 гг. в) Даручыць тт. Кернажыцкаму і Забелу склаці праект схемы для вывучэння інвентароў.

Пастанавілі:

З прапановай праф. Пічэты згадзіцца, прычым усю гэту працу распачаць пасля летняга перапынку, г. зн. з восені 1929 г.

Старшыня камісіі
Сакратар

(падпісу няма)
В. Скардзіс

ЦНАНАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 27. Л. 168 — 168 адв. Рукпіс.

¹ Гл.: Несцяровіч Юрый. Што паспелі, то зрабілі... // Навіны Акадэміі навук Беларусі. 1997. 18 красавіка; Янушкевіч Язэп. Класік беларускай гісторыі // Літаратура і мастацтва. 1997. 29 жніўня. С. 16.; Несцяровіч Ю. У. М. М. Улашчык — вучань Дз. І. Даўгялы (з нарыса аб пераемнасці ў беларускай археаграфіі) // М. М. Улашчык і праблемы беларускай гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі (да 90-х угодкаў вучонага). Матэрыялы навук. канф. Мн., 1997. С. 159; Шумейка Міхаіл. 3 гісторыі беларускай археаграфіі // Архівы і справаводства. 1999. № 5.

² Петрыкаў П. Ц., Токараў М. У., Галенчык М. І. Стварэнне і дзейнасць Інстытута беларускай культуры // Інстытут беларускай культуры. Мн., 1993. С. 21.

³ ЦНАНАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 33. Л. 82.

⁴ Там жа. Спр. 27. Л. 163.

⁵ Там жа. Л. 163 — 167.

⁶ Там жа. Л. 163, 164 адв.

⁷ Там жа. Л. 165 адв., 166 адв., 168.

⁸ Даўгяла З. І. Матэрыялы аб музеі Г.-Х. Татура ў Менску // Запіскі аддзялення гуманітарных навук Беларускай акадэміі навук. Кн. 8. Працы класа гісторыі. Мн. 1929. Т. III. С. 553.

⁹ Первая Всебелорусская конференция архивных работников 12 — 15 мая 1924 г.: Документы и материалы. Мн., 1999. С. 39.

В. В. Скалабан

О ПУБЛИКАЦИЯХ “МАНИФЕСТА ВРЕМЕННОГО РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКОГО СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА БЕЛОРУССИИ”*

“Манифест Временного рабоче-крестьянского советского правительства Белоруссии” является первым юридическим и политическим актом БССР. 2 января 1919 года в 2 часа 55 минут Манифест и сопроводительная записка А. Ф. Мясникова, председателя ЦБ КПБ, были переданы в Минск комиссару почт и телеграфов правительства К. Ф. Розентало. В записке отмечалось: “Манифест только что принят нашим Центральным Бюро и Временным правительством”. Предлагалось срочно распространить Манифест всеми средствами, имеющимися в комиссариате (почтой, телеграфом, радио, через газеты, отдельным оттиском тиражом в 30 тыс. экземпляров). 3 января 1919 г. Манифест был опубликован в газете “Звезда”, 5 января — в газете “Жизнь национальностей”, 10 января — в “Известиях Витебского губернского совета”. 19 января Манифест опубликован в газете “Известия Временного рабоче-крестьянского советского правительства Белоруссии”, которая выходила на 4 языках. Манифест был издан и отдельной листовкой, ксерокопия которой имеется в Государственном музее БССР (цяпер — Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі). Фотокопия листовки опубликована в 1970 году в 1-м томе “Истории государства и права Белорусской ССР” (с. 84), в 1973 году — в 3-м томе “Гісторыі Беларускай ССР” (с. 137).

---

* Дадзены матэрыял быў падрыхтаваны В. У. Скалабанам у 1976 г. як тэкст паведамлення на навуковай канферэнцыі архіўных работнікаў БССР, прысвечанай пытанням археаграфіі. Публікуецца з невялікімі купюрамі і праўкамі. Рэд.

После окончания гражданской войны Манифест неоднократно публиковался в газетах, сборниках документов, в приложениях к различным изданиям, в материалах, издававшихся к годовщинам образования БССР. Он напечатан и в ряде сборников документов, изданных в последнее время.

Наиболее удачно Манифест был опубликован в 1934 году в приложении к “Працяколу 1-га з’езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі”. В этом издании Манифест представлен на русском и белорусском языках, обращено внимание на некоторые разночтения между текстами на русском и белорусском языках, отмечены также разночтения с публикацией Манифеста в газете “Звезда” от 3 января 1919 года. Насколько нам известно, это единственная публикация Манифеста по оригиналу (составители приложений к “Працяколу...” для обозначения оригинала пользовались словом “першатвор”).

В связи с вопросом об оригинале Манифеста требуется определить подлинность факсимильной копии Манифеста на белорусском языке, опубликованной впервые 1 января 1927 года в газете “Савецкая Беларусь”. Фрагменты этой копии с подписью “Рукописный вариант Манифеста о провозглашении Белоруссии Советской республикой” опубликован в монографии Е. И. Барановского “За дружбу народов” (1972). Также фрагменты ее опубликованы в последнем издании учебника “История БССР” для средней школы под редакцией Л. С. Абецедарского. Полностью копия помещена в альбоме “Янка Купала. Жыццё і творчасць”, изданном в 1972 году. В копии отсутствует часть текста, имеется ряд разночтений с публикацией Манифеста на белорусском языке в газете “Весткі Часовага работніча-сялянскага радавага (савецкага) урада Беларусі”. Самое существенное — в копии Манифест озаглавлен “Манифест Часовага рэвалюцыйнага работніча-сялянскага савецкага правіцельства Беларусі”. В публикации в “Вестках...” слово “рэвалюцыйнага” отсутствует.

В 1949 году Академией наук СССР был издан сборник “Образование СССР”, в котором Манифест перепечатан из газеты “Жизнь национальностей” от 5 января 1919 года. Эта публикация 1949 года затем была повторена и в других изданиях, включая сборники документов, изданные к 50-летию СССР.

В 1961 году в сборнике “Революционные комитеты БССР” текст Манифеста воспроизведен на русском языке из газеты “Известия Временного рабоче-крестьянского советского правительства Белоруссии” от 19 января 1919 года. В этой публикации составители без оговорок опустили заключительную часть документа. Опущен также лозунг “Пролета-

рии всех стран, соединяйтесь!”, не указан город Минск как место принятия Манифеста.

В 1968 году вышел в свет 1-й том сборника документов “Борьба за Советскую власть в Белоруссии”, в котором Манифест на русском языке также перепечатан из “Известий Временного рабоче-крестьянского советского правительства Белоруссии”. В публикации 1968 года уже даны подписи Председателя и членов правительства (за исключением одного), но по совершенно непонятным причинам опущены лозунг “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” и фраза “Именем освободившегося Белорусского народа”, не указан и город Минск.

Вероятно, лишь отсутствием современной публикации Манифеста на белорусском языке можно объяснить тот факт, что в 3-м томе “Гісторыі Беларускай ССР” Манифест цитируется в произвольном переводе с русского языка на белорусский. Говоря о публикации Манифеста на белорусском языке, можно вспомнить и курьезную публикацию Манифеста в приложении к книге Е. Корнейчика, Ф. Попова и М. Шкляра, изданной в 1948 году. Вместо того чтобы использовать текст Манифеста на белорусском языке, составители приложения опубликовали Манифест в произвольном переводе с русского языка на белорусский.

А. П. Сальков

НОВЕЙШИЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ПО ИСТОРИИ ПОЛЬШИ XX ВЕКА И ПОДГОТОВКА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ИСТОРИКОВ В БГУ

В подготовке профессиональных историков в условиях современного университета все большее значение приобретают проблемы содержания образования и построения учебного процесса на основе использования новейших документальных публикаций. Такой подход особенно актуален в преподавании новейшей истории западных славян — одного из предметов с наибольшим объемом введенных в научный оборот ранее замалчивавшихся фактов и принципиально новых оценок известных событий и социально-политических процессов. История Польши XX в. изобилует подобными примерами.

В межвоенной истории Польши одним из наиболее проблемных вопросов является польско-советская война 1919 — 1920 гг. Двухтомный сборник ранее не публиковавшихся документов, вышедший в 1994 г.,

позволяет на основе решений высших органов власти, дипломатических инстанций, военного руководства двух стран выяснить глубинные причины, близлежащие и отдаленные последствия этой войны¹. Сборник коминтерновских решений и документов (1998 г.)² показывает место советско-польской войны, значение территории Советской Беларуси и геополитическую роль самой Польши в большевистских попытках реализации идеи мировой революции. В этой связи большое значение в преподавании тем по истории Польши 1920 — 1930-х годов приобретает проблема советско-польских отношений с присущим им комплексом межгосударственных противоречий и влиянием советского регионально-гегемонизма. Опубликованные в 1997 г. материалы “Особой папки” Политбюро ВКП(б)³ дают возможность всесторонне разобрать на практических занятиях двухсторонние отношения соседних государств, выявить особенности советской позиции, механизм выработки и принятия решений, касающихся Польши, заглянуть в тайну роспуска в 1938 г. Компартии Польши. Отношения с СССР были важным, но отнюдь не единственным аспектом польской внешней политики. Публикация в 1997 г. документов по истории международных отношений в первой половине XX в.⁴ позволяет определить место Польши в межвоенной системе европейской политики, наметить линию ее двухсторонних и многосторонних отношений с различными государствами, показать ее участие в международных организациях, выявить противоречивость внешнеполитического курса Польши.

Вторым крупным и вполне самостоятельным блоком в социально-политической истории Польши является канун и весь период второй мировой войны. Место Польши в предвоенной кризисной дипломатии в Европе, причины ее вовлечения в мировую войну, особенности взаимоотношений с ведущими западными странами позволяют рассмотреть в ходе учебных занятий два документальных сборника начала 1990-х годов — “Накануне” и “Год кризиса”⁵. Советско-германские соглашения 1939 г. наконец были изданы в авторитетном научном издании — “Документы внешней политики”⁶. Еще один сборник материалов, который вышел из печати в 1995 г.⁷, позволяет искать со студентами ответ на вопрос о том, готовил ли Сталин наступательную войну против Гитлера и какая роль отводилась в этих планах территории и вообще государственности Польши.

В круге проблем второй мировой войны до последнего времени одним из самых острых и дискуссионных был вопрос о судьбе польских военнопленных на территории СССР. Сборник документов “Катынь” (1997)⁸ в серии “Россия. XX век. Документы” позволяет разобраться в

большинстве аспектов данной проблемы. Весьма полезен для изучения истории формирования советского центра польского антифашистского сопротивления 2-томный документальный обзор “Коминтерн и вторая мировая война”⁹. К нему тематически примыкает уже упоминавшаяся публикация “Материалы “Особой папки” Политбюро”... (М., 1997). Продолжением этой темы является изданный ранее (в 1994 г.) сборник “НКВД и польское подполье”¹⁰, раскрывающий загадки “Процесса 16-ти” и способ формирования в Польше коалиционного правительства в июне 1945 г.

Третий блок польской истории, связанный с годами социалистического развития, в новейших документальных публикациях представлен фрагментарно и в основном касается второй половины 1940-х годов. Полезный сборник документов, изданный в 1995 г.¹¹, посвящен механизму подчинения Польши и вовлечения ее в создававшуюся социалистическую систему, что позволяет разобрать со студентами на примере Польши механизм и принципы формирования биполярной системы мира, просуществовавшей до конца 1980-х годов. Тематически примыкает к нему сборник документов и материалов по истории Информбюро коммунистических и рабочих партий¹². Ряд интересных материалов по социально-экономическому развитию Польши в конце 1940-х годов содержится в сборнике “Восточная Европа в документах российских архивов”¹³. Кризисное развитие ПНР в условиях социализма весьма редко находило отражение в документальных публикациях 1990-х годов¹⁴. А этап демократического развития Республики Польша после падения социализма такого отражения не имеет вовсе.

Добротная трехтомная хрестоматия по истории южных и западных славян, издание которой завершилось в начале 1990-х годов и которой традиционно пользовались студенты при изучении истории Польши, в своем третьем томе, посвященном новейшей истории, для сегодняшнего дня оказалась неполной, тенденциозной и морально устаревшей¹⁵. В этих условиях особое значение приобрели документальные публикации 1990-х годов, позволяющие на основе первоисточников объективно и всесторонне проследить на занятиях по новейшей истории западных славян социально-экономическое и общественно-политическое развитие польского государства и общества в XX в.

¹ Польско-советская война. 1919 — 1920: Ранее не опубликованные документы и материалы. Ч. 1 — 2. М., 1994.

² Коминтерн и идея мировой революции: Документы. М., 1998.

- ³ Материалы “Особой папки” Политбюро ЦК РКП(б) — ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений. 1923 — 1944 г. М., 1997.
- ⁴ Мир между войнами: Избранные документы по истории международных отношений 1910 — 1940-х годов. М., 1997.
- ⁵ Накануне. 1931 — 1939: Как мир был ввергнут в войну. Краткая история в документах, воспоминаниях, комментариях. М., 1991; Год кризиса. 1938 — 1939: Документы и материалы. М., 1990. Т. 1 — 2.
- ⁶ Документы внешней политики. 1939 год. Т. 22. Кн. 1 (1 января — 31 августа 1939 г.). М., 1992. С. 630 — 632; Документы внешней политики. 1939 год. Т. 22. Кн. 2 (1 сентября — 31 декабря 1939 г.). М., 1992. С. 134 — 136.
- ⁷ Готовил ли Сталин наступательную войну против Гитлера? Сб. материалов. М., 1995.
- ⁸ Катынь: Пленники необъявленной войны. М., 1997.
- ⁹ Коминтерн и вторая мировая война. Ч. 1 (До 22 июня 1941 г.). М., 1994; Коминтерн и вторая мировая война. Ч. 2 (После 22 июня 1941 г.). М., 1998.
- ¹⁰ НКВД и польское подполье. 1944 — 1945: По “Особым папкам” Сталина. М., 1994.
- ¹¹ СССР — Польша. Механизм подчинения. 1944 — 1949 гг.: Сб. документов. М., 1995.
- ¹² Совещания Коминформа. 1947, 1948, 1949: Документы и материалы. М., 1998.
- ¹³ Восточная Европа в документах российских архивов. Т. 1. (1944 — 1948). Москва — Новосибирск, 1997.
- ¹⁴ Документы “комиссии Сулова”: События в Польше в 1981 г. // Новая и новейшая история. 1994. № 1. С. 84 — 105.
- ¹⁵ Хрестоматия по истории южных и западных славян в трех томах. Т. 3. Новейшая история. Мн., 1991.

И. И. Глебова

АРХЕОГРАФИЯ КАК КОМПОНЕНТ ОБЩЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

В современной историографии достаточно четко очерчены параметры предмета археографии, ее междисциплинарные связи и место в системе наук гуманитарного ряда. Сформировались указанные представления на устойчивой базе, истоки которой обнаруживаются в идеях ученых начала XX в. Представления эти требуют осмысления и дальнейшего развития. Не претендуя в данной статье на всеобъемлющие обобщения,

мы анализируем основные идеи археографических исследований последнего десятилетия, выявляя направления их возможного обогащения.

Процесс разработки научных основ археографии, включающий и рефлекссию-самопознание науки, относится к периоду 1970 — середины 1990-х годов. В историографии этих лет проявила себя следующая тенденция: археография преодолевает комплекс прикладной науки, выходя на уровень исследования взаимосвязи исследовательской и практической публикаторской деятельности. В настоящее время тенденция эта стала доминирующей, определяя развитие современного археографического знания.

Заметим предварительно, что основополагающей установкой исследований 1970 — 1980-х годов является признание вспомогательного, подчиненного характера археографии по отношению к исторической науке. В качестве самобытных сфер исследования, сосредоточение на которых позволяло характеризовать археографию как самостоятельную специальную научную дисциплину, были выявлены следующие: методика создания документальной публикации; организация публикаторской деятельности, через призму которой рассматривается история археографии¹. Очевидно “замыкание” исследовательских размышлений на публикации как процессе, характерном только для археографии, и его результате. При этом серьезному всестороннему анализу не подвергались связи “источниковый массив—публикация” — “публикация—пользователь”. Наличие специфических теоретических установок признавалось за археографией только в отношении ее конечной цели — публикации исторических источников.

Последнее десятилетие (середина 1980-х — середина 1990-х годов) характеризуется качественными сдвигами в области археографии, недостаточно еще осмысленными. В первую очередь это относится к практической публикаторской деятельности, в силу своей специфики подверженной сильным и динамичным влияниям процессов, происходящих в науке и обществе. В области гуманитаристики именно она наиболее быстро и адекватно “ответила” трансформации социально-культурной среды, изменениям общественно-политическим, идеологическим, экономическим. Эти явления, а также процессы иного порядка (формирование универсальной методики публикации, позволяющей работать с различными в качественном отношении источниками на единой принципиальной основе; революция в сфере информационных коммуникаций, обусловившая изменение способов функционирования в обществе исторического документа) актуализировали размышления в области теории и истории археографии.

В 1980 — 1990-е годы усложняется существо историко-археографического исследования; устойчивым его направлением становится изучение истории археографической мысли. Новое качество археографии придает появление специальных трудов по ее теории². Этот период характеризуется тесным взаимодействием исследовательского и обучающего начал в рамках дисциплины: формирование комплекса идей об археографии как науке связано с потребностями перестройки археографического образования.

В историографии последних лет археография рассматривается как система, включающая совокупность активно взаимодействующих элементов. При значительном их многообразии выделяются первостепенные компоненты, определяющие существо внутридисциплинарного диалога: теория или комплекс основных идей по наиболее существенным вопросам археографии; методика, определяющая собственно публикаторский процесс; история археографии как практической деятельности, научной и учебной дисциплин. При общем единстве в определении круга основных понятий наполняемость их различна.

Сохраняются исторически обусловленные различия в толковании границ предмета археографии: археография — сложная в структурном отношении область знания, включающая проблемы собирания, описания и издания исторических источников (археография полевая, камеральная и эдиционная); археография занимается осмыслением и практическим осуществлением документальных публикаций³. В первом случае термин проецируется на довольно специальную деятельность по поиску и описанию памятников древности в естественной среде их бытования. Развитие археографии в последний период, а в особенности в последнее двадцатилетие, сняло остроту споров сторонников “широкого” и “узкого” понимания термина “археография”. Сферы деятельности полевой и камеральной археографии в значительной степени поглощены архивистикой. Однако объективно в качестве археографических объектов выступают не только архивные источники. Многовариантность форм хранения источников усложняет поисковую работу в археографии, расширяет сферу ее междисциплинарных контактов. В этой связи весьма перспективным представляется дальнейшее развитие “полевой археографии”, направленной на поиск документальных материалов (в том числе старопечатной, редкой книги) экспедиционным способом, изучение их в среде бытования. Эта деятельность традиционно была направлена также на поиск и изучение данных устной истории, отдельных документальных образований, находящихся за пределами сложившегося архива, коллекции, собрания.

В современной историографии сформировано достаточно устойчивое понимание существа эдиционной археографии. В первом теоретико-археографическом труде рубежа 1980 — 1990-х годов⁴ за основу конструируемой системы приняты положения о зависимости археографической работы от породившей ее исторической науки, стадиальности исторического познания и специфики археографического этапа, требующего теоретического обоснования. Как видно, эти положения не имеют принципиальных отличий от высказанных в более ранний период взглядов. Автор анализируемой теоретической схемы сосредоточился так же, как и его предшественники, на изучении собственно публикации как исследовательском процессе, выработав имеющую жесткую научную основу системы требований к нему. В качестве основополагающего выдвигается требование источниковедческой полноценности, а сама публикация, специфику которой подчеркивает определение “археографическая” (фактически синоним научного издания), рассматривается как информационная система, включающая несколько блоков информации (как обязательной, так и факультативного характера). Ориентация на интересы исторической науки и эффективность источниковой базы как основного критерия археографической деятельности обусловила ограничение предмета археографии исключительно научными изданиями, а также сужение сферы исследования в историческом разделе дисциплины.

Видя специфичное, т. е. присущее именно и только археографии как особой дисциплине, в исследовании теории археографии Е. М. Добрушкин предложил основное внимание сосредоточить на изучении истории археографической мысли. Обращение к вопросам, связанным с историей практики публикации документов, по его мнению, давало материал для “периферийных явлений истории археографии”, вело к размыванию границ самой истории археографии. В этом смысле автор солидаризировался со значительной частью исследований, предлагавших обзоры результатов публикаторской практики (т. е. самих документальных публикаций) относить к ведению истории исторической науки или источниковедения, как не относящиеся к предмету археографии⁵. Указанная точка зрения, на наш взгляд, в большой степени порождена неудовлетворенностью состоянием изучения этого раздела истории археографии. В ней не учтены не только внутренние нужды самой археографии, но и реальная ситуация в историографии и источниковедении: схематические иллюстративные обзоры, наиболее часто встречающиеся в общих трудах по этим самодостаточным отраслям исторического знания, не способны удовлетворить исследовательского интереса к истории и итогам публикаторской деятельности. Кроме того, указанный

подход ограничивает возможности теоретического анализа в области собственно археографии.

В целом эта стройная и безусловно состоятельная теоретическая схема, базирующаяся на изучении историографической традиции и заложившая научные принципы публикации как процесса, характеризуется замкнутостью на узкопознаваемой археографической проблематике. Не подкрепленная размышлениями о специфике формирования и функционирования продукта археографической деятельности, теория в ней приобретает самодовлеющий характер.

Более широким взглядом отличается другая теоретическая работа 1990-х годов, также ориентированная на учебный процесс, но ставшая заметным явлением в истории археографической мысли⁶. Анализ содержания основных археографических терминов и положений свидетельствует о преемственности, определенном традиционализме в понимании археографии как специальной научной дисциплины, ее месте в сфере гуманитарного знания. Основной комплекс идей, исторических обобщений в соответствии со сложившейся историографической традицией относится к самому процессу подготовки публикации исторических источников. При этом публикации характеризуются как часть общего культурного наследия, компонент в общей массе вводимых в оборот источников и раскрываемых ими фрагментов прошлого.

В этом смысле размышления Г. И. Королева смыкаются с системой положений, сформированных в трудах Б. Г. Литвака и А. Д. Степанского. Нетрадиционный взгляд на проблему взаимодействия археографии и исторической науки, составляющую отправную точку для теоретико-археографических размышлений, характерен для работ Б. Г. Литвака. Им подчеркивалась особая специфика публикаций как “продукта археографического освоения источниковой базы”, отмечались различия в ходе и результатах археографического и историографического освоения источникового потенциала⁷. Развитием и дополнением этих представлений являются идеи А. Д. Степанского о специфике археографической базы исторической науки; о публикации как процессе преобразования источника из элемента делопроизводственно-архивной в элемент книжно-библиотечной информационной системы; об исследовании комплекса опубликованных источников, составляющих археографическую базу исторической науки по историческим эпохам и проблемам в его соотношении с существующей архивной базой и историографической традицией, как основном системообразующем элементе этой дисциплины⁸. Указанные труды служили расширению рамок теории археографии, ее систематизации, обогащению предмета дисциплины, выявле-

нию специфики публикации исторического источника как объекта археографии.

Значение специальных исторических дисциплин возрастает в периоды смены “образа” исторической науки, характеризующиеся нестабильностью информационного пространства. В настоящее время, когда происходит такая смена, актуализируется исторический опыт археографии. Особое значение, на наш взгляд, имеют размышления о специфике функционирования документальной публикации в социоинформационном пространстве. Интерес к этой проблеме значительно актуализировался на рубеже 1980 — 1990-х годов в связи с необходимостью пересмотра оснований научного гуманитарного знания, его общественного значения, эффективного “вхождения” архивной инфраструктуры в современные информационные коммуникации. Исторические источники, прежде всего в своем опубликованном (доступном широкому общественному восприятию) виде, стали рассматриваться в качестве “самодостаточного компонента настоящего”, воздействующего на общественное сознание⁹. Весьма характерна для современного периода постановка проблемы “воссоздания целостных образов прошлого в текущем общественном сознании через формирование исторической ретроспективы на базе публикации документов”¹⁰.

Появившиеся в 1990-е годы идеи, расширяющие границы предмета археографии, открывающие новые возможности ее междисциплинарных контактов, не завершены. На наш взгляд, анализ исторического пути и современного состояния археографии позволяет выявить ее существенное качество: археография является средством отбора, передачи, сохранения исторической памяти общества. В этом смысле она выполняет самостоятельную социокультурную функцию, являясь не узкой чисто прикладной сферой, а самоценной составляющей общественной культуры. Широкий культурологический взгляд на роль археографии представлен в историографической традиции: С. Н. Валк рассматривал археографию в связи с развитием исторических знаний и культуры их восприятия; С. О. Шмидт предлагал понимание археографической культуры как компонента общей культуры¹¹. Указанный подход, несмотря на свою кажущуюся самоочевидность, не развит в историографии и нуждается в осмыслении на уровне теоретическом. Это предполагает первоочередное исследование следующего комплекса проблем: анализ характера археографического освоения источниковой базы, функционирования созданных в результате такого освоения информационных потоков в историческом информационном пространстве.

Одной из наиболее существенных археографических проблем представляется проблема отбора источников к публикации. Очевидно, что археографическое пространство не может и не должно быть “адекватной проекцией” архивного информационного пространства. Проблема выбора тех или иных информационных массивов для опубликования определяется не только состоянием научного гуманитарного знания, но и общественного исторического сознания, уровнем общей культуры, характером государственности и т. д. Историческая информация входит в ценностную иерархию любого государственного, общественного образования. Разные типы социокультурных сообществ заинтересованы в сохранении определенной информации о себе. В каждом из них довольно жестко ограничен круг тех исторических знаний и источников, которые возможно актуализировать, т. е. вводится иерархия ценности информации. Это отражается на традиции собирания, хранения и в особенности использования ретроспективной информации. Публикация в конечном счете обеспечивает доступность к некоторым выборочным информационным слоям, будучи рассчитана в основном на потребителей, вынужденных обращаться к посредническому звену, не имея возможности непосредственного общения с историческим источником. Качество и объем информации, которая может быть подвергнута актуализации с помощью археографического инструментария, довольно жестко поэтому дозированы. В этой связи столь сложным представляется вопрос оптимизации состава археографического фонда науки, ее систематического формирования исключительно на основании научных критериев.

Следующая группа теоретических проблем, нуждающихся в активном осмыслении, — выявление роли археографии в ее диалоге с исторической наукой, ее общественного значения. Нам представляется, что в период становления археографии (для России — XVIII в.) ее задачи были достаточно близки тем, что ставит перед собой и историческая наука: приведение в общественную известность сохранившихся источников и фактов прошлого. Задача обеспечения источниковой базы исторической науки выявилась как первоочередная для археографии с развитием самого исторического знания (с XIX в.). Этим объясняется противоречивость, нестабильность, подвижность связей истории и археографии. На некоторых этапах археография способна принимать на себя интеллектуальную инициативу, организует вокруг себя историографическое пространство. Возможности трансформации характера диалога исторической науки и археографии определяются процессами, происходящими как внутри (начало историографической традиции), так и вне исторической науки (специфика политических, социальных, экономических процессов).

Нам представляется возможным характеризовать археографию в качестве одного из каналов взаимодействия исторической науки и общества: проникновения общественных влияний на профессиональную корпорацию историков, а также пути формирования общественного исторического сознания. Этим определяется широкое общественное, государственно-политическое значение публикаций исторических источников. Это же позволяет по-новому трактовать роль археографии как научной дисциплины в едином пространстве гуманитарных наук.

¹ См., напр.: Селезнев М. С. Теория и методика советской археографии: Учебное пособие. М., 1974; Современные проблемы советской археографии (к итогам дискуссии в журнале “Советские архивы”) // Советские архивы (СА). 1979. № 6. С. 3 — 10.

² См.: Добрушкин Е. М. История отечественной археографии: Современные проблемы и задачи изучения. М., 1989; Королев Г. И. Иностранские интерпретации статуса теории и методики издания исторических источников // Археографический ежегодник (АЕ) за 1989 год. М., 1990. С. 38 — 49; Добрушкин Е. М. Основы археографии. М., 1992; Литвак Б. Г. Археография и историческое исследование // АЕ за 1992 год. М., 1994. С. 3 — 10; Степанский А. Д. Археография: термин, объект, предмет // Отечественные архивы (ОА). 1996. № 3. С. 16 — 25; Королев Г. И. Археография: Учебное пособие. М., 1996.

³ История России с древнейших времен до 1917 г.: Энциклопедия. М., 1994. Т. I. С. 118.

⁴ Добрушкин Е. М. Основы археографии. М., 1992.

⁵ См.: Козлов О. Ф. К вопросу об определении предмета советской археографии (историографические заметки) // СА. 1976. № 2. С. 37 — 38; Фарсоби́н В. В. Источниковедение и его метод: Опыт анализа понятий и терминологии. М., 1983. С. 47, 176.

⁶ Королев Г. И. Археография: Учебное пособие. М., 1996.

⁷ См.: Литвак Б. Г. Серийные издания в советской публикаторской практике // АЕ за 1985 год. М., 1986. С. 20 — 31; он же. Крестьянское движение в России в 1775 — 1904 гг.: История и методика изучения источников. М., 1989; он же. Археография и историческое исследование // АЕ за 1992 год.

⁸ См.: Степанский А. Д. Археографическая база и археографический фонд исторической науки // СА. 1991. № 1. С. 41 — 44; он же. К 225-летию русской археографии // ОА. 1992. № 2. С. 16 — 24; он же. Археография: термин, объект, предмет // ОА. 1996. № 3.

⁹ Медушевская О. М. Архивный документ, исторический источник в реальности настоящего // ОА. 1995. № 2. С. 9 — 13.

¹⁰ Илизаров Б. С. Формирование исторической ретроспективы общества на базе документальных публикаций (теоретические и ме-

тодологические вопросы) // Актуальные вопросы теории, методики и истории публикации исторических документов. М., 1988. С. 14 — 24.

¹¹ Шмидт С. О. Археография, архивоведение, памятниковедение. М., 1977. С. 91, 170 — 192.

АРХІВАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЯ СПРАВА

Е. В. Воробьева

ПЕРВЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ ПО АРХИВНОМУ ДЕЛУ

В связи с исполняющимся в 2002 г. 80-летием Государственной архивной службы Беларуси определенный интерес представляет история разработки и принятия Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”, который является не только первым документом такого уровня, но и регулятором “общественных отношений по установлению организационно-правовых и экономических основ накопления, учета, хранения и использования документов Национального архивного фонда и архивов в Республике Беларусь”¹.

Как известно, начало советского архивного строительства в республике было положено рядом декретов СНК РСФСР в области архивного дела, принятых в 1918 — 1919 гг.²

Опираясь на них, правительство ССРЛиБ 13 марта 1919 г. приняло декрет “О централизации архивного дела”, который стал первым актом, призванным обеспечить сбор и сохранение документов. Однако начавшаяся вскоре советско-польская война и последующие события, происходившие на территории Литовско-Белорусской республики, не позволили претворить его в жизнь.

Впоследствии в основу архивного строительства в республике был положен декрет СНК РСФСР “О реорганизации и централизации архивного дела” от 1 июня 1918 г.

В развитие этого документа правительство БССР до 1991 г. издало ряд постановлений и положений, регламентирующих деятельность государственной архивной службы в республике, однако закон по архивному делу так и не появился.

И только в 1990 г. отделу организационно-методической работы Главархива республики было поручено разработать проект Закона “Об архивном деле в Белорусской ССР”.

Первый вариант документа был подготовлен в августе 1990 г., однако он был признан неудовлетворительным. В 5 главах (26 статей) нашли отражение такие аспекты архивной деятельности, как архивные фонды, собственность Государственного архивного фонда, организация архивного дела, передача архивных документов на хранение, использование документов, ответственность за нарушение Закона и некоторые другие³.

Подготовленный вариант Закона был прорецензирован сотрудниками Главархива и обсужден в коллективе. Выявлены значительные недостатки и слабые стороны предложенного проекта Закона.

На состоявшемся в Главархиве республики совещании было высказано предложение о создании в Главархиве БССР комиссии, на которую возлагались задачи по разработке нового проекта Закона. 20 декабря 1990 г. такая комиссия в составе заместителя председателя Госкомархива Э. М. Савицкого (председатель) и членов: А. В. Воробьева (заведующий орготделом), Э. Н. Давыдовой (отдел комплектования), Ю. А. Капицы (отдел обеспечения сохранности), В. П. Крюка (отдел использования) была создана. Несколько позже в состав комиссии был введен юрист Ю. А. Кладухин⁴.

В течение 1991 г. комиссия, руководствуясь Конституцией и Декларацией о государственном суверенитете Республики Беларусь, исходя из норм международного права, разработала проект Закона, получивший название “О Национальном архивном фонде и архивах Республики Беларусь”.

Его подготовка была сопряжена с трудностями, обусловленными отсутствием у разработчиков опыта в создании подобных законодательных актов.

Созданные же и принятые к этому времени в ряде бывших республик СССР подобные законы, в частности в Литве, Латвии и Эстонии, не удовлетворяли белорусских архивистов ни по содержанию, ни по форме.

Подготовленный в 1991 г. проект Закона “О Национальном архивном фонде и архивах Республики Беларусь” был направлен на рецензирование во все государственные архивы республики, а также во Всесоюзный НИИ документоведения и архивного дела. От рецензентов в комиссию поступило значительное количество предложений и замечаний по совершенствованию проекта Закона, которые были учтены при доработке документа⁵.

Так, ВНИИДАД отмечал, что проект Закона “является одним из наиболее удачных из всех до сих пор разработанных. Проект охватывает все существенные общественные и специальные внутриотраслевые про-

блемы, волнующие архивистов и общественность, с учетом современных реалий политических, правовых, экономических...”⁶

25 июня 1991 г. проект Закона был направлен в Совет Министров Республики Беларусь и Комиссию Верховного Совета Республики Беларусь по образованию, культуре и сохранению исторического наследия, которые представили свои замечания по нему.

В феврале 1992 г. Главархив Республики Беларусь направил переработанный вариант проекта Закона в Президиум Совета Министров Республики Беларусь с просьбой внести его на рассмотрение очередной, IX сессии Верховного Совета Республики Беларусь в качестве официального законодательного акта по архивному делу⁷. Проект состоял из 11 глав (47 статей). В нем предусматривались общие положения, порядок формирования Национального архивного фонда; определялись виды документов, включенные в Национальный архивный фонд, и его составляющие — Государственный архивный фонд Республики Беларусь и т. д.⁸

После рассмотрения проекта документа Совет Министров направил его в Верховный Совет Республики Беларусь. Отметим, что до этого некоторые предложения внесли министерства юстиции и внутренних дел, Комитет государственной безопасности, Верховный Суд, Комитет метеорологии и другие органы управления и общественные организации.

На протяжении 1993 г. комиссии Верховного Совета и отделы Секретариата Верховного Совета Республики Беларусь вносили изменения и дополнения в текст проекта Закона. В апреле 1993 г. отдел по вопросам законодательства и правопорядка Секретариата предложил название Закона, ставшего, как оказалось, окончательным — “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”⁹.

В феврале 1993 г. Госкомархив направил председателю Верховного Совета Республики Беларусь С. С. Шушкевичу письмо с просьбой ускорить рассмотрение проекта Закона и вынести его на обсуждение на очередной сессии¹⁰. В мае 1993 г. в адрес председателя Комиссии Верховного Совета Республики Беларусь по образованию, культуре и сохранению исторического наследия была передана информация-справка о проделанной работе по подготовке проекта Закона. В ней, в частности, говорилось, что коллектив разработчиков “... не ставіў сваёй задачай рэгламентаваць у праекце ўсе пытанні работы з архіўнымі дакументамі і кіраванне дакументацыяй. Вызначаны толькі найбольш значныя ключавыя моманты, якія будуць прававой базай для вырашэння канкрэтных пытанняў... У праекце ўлічаны як традыцыі беларускай нацыянальнай архіўнай школы, так і сучаснай арганізацыі архіўнай справы...” В справке отмечалось, что в республике сформировался уникальный комплекс

документов, который содержит информацию по истории экономического, политического, культурного, социального развития белорусского народа, и, следовательно, является документальной памятью народа¹¹.

В начале 1994 г. проект Закона в первом чтении был доложен Верховному Совету Республики Беларусь и в целом одобрен.

После устранения замечаний, с учетом пожеланий и предложений проект Закона был рассмотрен в октябре 1994 г. на XVI сессии Верховного Совета Республики Беларусь. Его представил заместитель председателя Комиссии Верховного Совета по образованию, культуре и сохранению исторического наследия О. А. Трусов. Он предложил принять Закон целиком. Выступившие депутаты Д. П. Булахов и С. К. Писаревич в целом одобрили Закон, однако первый предложил исключить из него понятие “Комитет по архивам и делопроизводству”, а вместо этого внести фразу “соответствующий орган государственного управления”. С. К. Писаревич предложил в статье 35 “Финансирование, материально-техническое обеспечение архивных учреждений” убрать абзац, в котором говорилось, что “прибыли, полученные в результате оказания услуг юридическим и физическим лицам, остаются в полном распоряжении архивных учреждений и налогообложению не подлежат”, поскольку это противоречило Закону “О налогах и сборах”. Это предложение было одобрено депутатами, после чего проект поставлен на голосование и принят 213 голосами “за” при одном “воздержавшемся”¹².

6 октября 1994 г. Закон Республики Беларусь “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” в составе 11 глав (42 статьи) был утвержден Президентом Республики Беларусь А. Г. Лукашенко¹³.

Анализ его содержания в ряде современных исследований¹⁴ избавляет нас от необходимости перечисления и характеристики всех глав. Отметим лишь, что в нем впервые в отечественном архивоведении (глава 10) определены основные направления развития международного сотрудничества в архивном деле, вывоз и ввоз архивных документов в Республику Беларусь, а также право доступа в архивы иностранных граждан и лиц без гражданства.

В 1998 г. в Закон были внесены изменения и дополнения. 10 декабря новый Закон принят Палатой представителей, а 19 декабря 1998 г. одобрен Советом Республики. 6 января 1999 г. новая редакция Закона утверждена Президентом Республики Беларусь¹⁵.

Она состоит из 11 глав (41 статья). Уменьшение количества статей произошло за счет объединения ст. 8 — 10 Закона 1994 г. в одну (ст. 6), исключена ст. 36 “Фонд развития архивов Республики Беларусь”. В то

же время введены новые статьи: “Полномочия государства по вопросам архивного дела и делопроизводства” (ст. 3) и “Контроль Государственной архивной службы Республики Беларусь за состоянием делопроизводства” (ст. 26).

Завершая экскурс в историю создания Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”, необходимо еще раз подчеркнуть, что если ранее деятельность архивных учреждений республики регулировалась нормативно-правовыми актами Главархива СССР, а работа по созданию собственной правовой базы для белорусских архивов практически не проводилась, то 1990-е годы для архивистов республики стали годами активного законотворчества. Следует отметить, что союзные правовые акты зачастую не учитывали специфику организации архивного дела в Беларуси. Сейчас в республике действует не только Закон “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”, но и утверждено 20 сентября 1996 г. Указом Президента “Положение о Национальном архивном фонде Республики Беларусь”. 26 июня 1997 г. Указом Президента Республики Беларусь утвержден Закон “О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях”. Этим Законом в Кодекс включены 4 статьи, предусматривающие административную ответственность за нарушение архивного законодательства. Этим же Законом утверждены органы Государственной инспекции и делопроизводства. В декабре 1998 г. в соответствии с вышеназванным Законом Совет Министров республики утвердил положение о Госнадзоре за соблюдением законодательства по архивному делу и ведению делопроизводства¹⁶.

Госкомархивом в развитие положений Закона “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” подготавливается ряд нормативно-методических разработок в области делопроизводства, обеспечения сохранности и использования.

Таким образом, архивисты республики постоянно проводят работу по совершенствованию отечественной законодательной базы по архивному делу и делопроизводству, разработке нормативно-правовых актов, определяющих пути развития архивного дела в стране.

Закон поднял престиж и авторитет архивной службы в жизни нашей республики, снял много острых вопросов, которые ранее стояли перед архивистами. Он содействует оживлению деятельности архивной службы Беларуси, эффективному комплексному изучению исторического прошлого и настоящего нашей Родины, определяет правовую основу работы государственных архивов.

¹ О внесении изменений и дополнений в Закон “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”: Закон Республики Беларусь, 6 января 1999 г., № 236-3 // Ведамасці Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь. 1999. № 5 — 6. С. 121 — 151.

² Архивное дело в БССР (1918 — 1968 гг.). Мн., 1972. С. 3.

³ НАРБ. Ф. 249. Оп. 5. Ед. хр. 2294. Л. 161 — 163.

⁴ Там же. Ед. хр. 2250. Л. 51.

⁵ Там же. Ед. хр. 2294. Л. 1 — 333.

⁶ Там же. Л. 32.

⁷ Там же. Ф. 249. Оп. 5. Ед. хр. 2325. Л. 2 — 3.

⁸ Там же. Ф. 968. Оп. 1. Ед. хр. 4062. Л. 53 — 81.

⁹ Там же. Ед. хр. 4061. Л. 87.

¹⁰ Там же. Л. 92 — 93.

¹¹ Там же. Ф. 249. Оп. 5. Ед. хр. 2325. Л. 38 — 40.

¹² Там же. Ф. 968. Оп. 1. Ед. хр. 3348. Л. 6, 20, 115 — 119.

¹³ Там же. Ед. хр. 2713. Л. 72 — 94.

¹⁴ Шумейко М. Ф., Козак К. И., Селеменев В. Д. Архивоведение Беларуси. Учебное пособие для студентов исторических факультетов вузов в двух частях. Ч. I. История и организация архивного дела. Мн., 1998. С. 209 — 215.

¹⁵ О внесении изменений и дополнений в Закон “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь”: Закон Республики Беларусь, 6 января 1999 г., № 236-3 // Ведамасці Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь. 1999. № 5 — 6. С. 121 — 151.

¹⁶ Кладухин Ю. Совершенствование архивной работы и делопроизводства учреждений, организаций и предприятий в свете новых уставов областных и зональных государственных архивов // Архивы и делопроизводство. 2001. № 5. С. 4 — 7.

Т. Г. Кейта-Станкевич

ПРАВО НА ИНФОРМАЦИЮ И ПРАВО НА СЕКРЕТ — ЗАКОННЫЕ ПРАВА ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ АРХИВНЫМИ ДОКУМЕНТАМИ

Одним из фундаментальных прав человека, призванных обеспечить его полное участие в делах государства и общества, является право на получение, хранение и распространение информации.

Право на информацию и право на секрет — это две стороны одной медали. Они могут сосуществовать в согласии при наличии прогрессивного законодательства, которое четко определяет правила поведения

между государством (в лице его органов) и личностью, а также между самими гражданами в отношении этих прав.

Обратимся к законодательству Республики Беларусь по данному вопросу. Основной Закон Республики Беларусь — “Конституция Республики Беларусь” — в статье 34 гарантирует своим гражданам право на получение, хранение и распространение полной, достоверной и своевременной информации. Данное право обеспечивает доступность информации из архивных источников о деятельности государственных органов, ситуации в стране, культурном наследии, своей родословной и др.

Конкретным проявлением права граждан на получение, хранение и распространение информации выступает часть 2 статьи 34 Конституции. Она обязывает государственные органы, общественные объединения и должностных лиц предоставить гражданину Республики Беларусь возможность ознакомиться с материалами, затрагивающими его права и законные интересы. Под последними следует понимать сведения, находящиеся в распоряжении государственных органов, которые непосредственно касаются служебной, общественной или личной деятельности конкретного лица¹.

Право на секрет не сформулировано отдельной статьей в Конституции, но оно находит свое выражение в статье 29, где гражданам гарантируется право на неприкосновенность жилища и иных законных владений; в статье 27, в которой закреплено за гражданами право не принуждаться к даче показаний и объяснений против самого себя, членов своей семьи, близких родственников, и в статье 28, где декларируется право на защиту от незаконного вмешательства в личную жизнь. Основной закон указывает на защиту таких сторон личной жизни гражданина, как тайна корреспонденции, телефонных звонков и иных сообщений. И здесь, конечно же, следует иметь в виду и личные дневники, и архивные документы, относящиеся к семейной тайне.

Новый Гражданский кодекс Республики Беларусь, вступивший в силу 1 июля 1999 г., впервые зафиксировал охраняемую информацию объектом гражданских прав.

Как таковая она характеризуется следующими признаками:

1) информация является идеальным компонентом бытия, т. е. благом нематериальным, не сводимым к тем физическим объектам, которые выступают ее носителями (запись на бумаге, магнитная лента и др.);

2) она есть благо непотребляемое, которое подвергается лишь моральному, но не физическому старению;

3) ее возможно практически неограниченно тиражировать, распространять;

4) закон не закрепляет за кем-либо монополии на обладание и использование информации, за исключением той, которая является одновременно объектом интеллектуальной собственности или подпадает под понятие служебной и коммерческой тайны², а также государственные секреты.

Закон Республики Беларусь “О защите прав потребителей”, вступивший в действие 1 января 1994 г., в статье 4 закрепляет право на полную и достоверную информацию о товарах, производителях, продавцах. Но из самой сущности Закона вытекает, что отношения потребитель — производитель (изготовитель) регулируются на рынке товаров, работ и услуг. Следовательно, право потребителя на информацию имеет более широкое понятие и не ограничивается только информацией о товарах, производителях. Оно включает информацию более широкого спектра, в частности, получать информацию из архивных источников, которые касаются непосредственно служебной, общественной либо личной деятельности конкретного лица, что ясно вытекает из п. 2 статьи 34 Конституции Республики Беларусь.

В последнее десятилетие наметилась тенденция к изучению международных актов в области потребительских прав.

Известно, что впервые в защиту прав потребителей выступил Президент США Дж. Кеннеди в 1961 году в своем послании Конгрессу. А в следующем году им были определены четыре основных права потребителей, в том числе и право на информацию.

Импульсом в формировании и развитии общественного потребительского движения в Беларуси явилось принятие в апреле 1985 г. Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН “Руководящие принципы для защиты интересов потребителей”, которую подписала и Республика Беларусь³. К числу основополагающих интересов потребителей (а их восемь) ООН относит и доступ к информации, необходимой для компетентного выбора в соответствии с индивидуальными запросами и потребностями. Из резолюции видно, что рамки права гражданина-потребителя на информацию достаточно широки и распространяются на всевозможные отношения потребителей, которые складываются в обществе. Рассмотрим далее в качестве примеров отношения между потребителями (пользователями) информации архивов и архивными учреждениями.

Закон Республики Беларусь “О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь” регулирует общественные отношения по установлению организационно-правовых и экономических основ накоп-

ления, учета и использования документов Национального архивного фонда и архивов в Республике Беларусь. В нем определяются такие понятия, как архивный документ, пользователь архивных документов, тайный архив.

В статье 2 Закона утверждается, что он регулирует отношения по владению, пользованию и распоряжению документами Национального архивного фонда в Республике Беларусь, и приоритет в этом отдается международным договорам, ратифицированным Беларусью.

Статья 5 утверждает, что документы Национального архивного фонда Республики Беларусь являются историческим и культурным наследием, достоянием народа Беларуси, его документальной памятью и служат для удовлетворения нужд общества и государства, реализации прав и законных интересов граждан.

Однако, архивы обязаны хранить государственную, военную, служебную, коммерческую и иную тайну, содержащуюся в архивных документах и охраняемую законом. Использование архивных документов запрещается или ограничивается, если имеются основания считать, что это нанесет вред интересам республики и ее гражданам, может нанести вред сохранности архивных документов, а также повлечь нарушение законодательства Республики Беларусь.

Ограничения в пользовании документами архивов устанавливаются статьей 28 Закона: документы, содержащие государственную тайну сроком до 30 лет, а также содержащие служебную тайну до 10 лет с момента отнесения их к государственной или служебной тайне. Срок ограничения доступа к документам частных архивов, поступивших в государственные архивы, не должен превышать 75 лет с момента передачи. И при передаче этих документов собственник (создатель) должен письменно предупредить архив, какие сведения не подлежат разглашению и какие документы можно использовать только с его согласия либо с разрешения наследников. Статья 30 констатирует, что авторам архивных документов личного происхождения и их наследникам эти документы выдаются для использования без ограничений. Потребителям информации предоставляется право пользования архивными документами путем публикации их в виде книг, факсимильных изданий, микрографических копий, проведения выставок документов, показа их по телевидению. Использование такой информации в коммерческих целях осуществляется на основании лицензии. В этих статьях (28 и 30) четко разграничены право на информацию и право на секрет. Где заканчивается право на секрет, там начинается право на информацию. И там, где нет права на секрет, право на информацию беспределно господствует.

Где же провести разумную грань между правом гражданина получать полную и достоверную информацию и правом сохранить секрет? Как реализовать первое право, не нарушая второго? Что взять за основу — существующие нормы морали (нравственности), либо нормы действующего права?

Нами предлагается при реализации гражданами-потребителями права на информацию и права на секрет в отношении архивных источников учитывать следующие обстоятельства:

- 1) согласие гражданина (близких родственников) в отношении информации, касающейся личной и семейной жизни;
- 2) использование информации с условием не наносить вред другим лицам;
- 3) неиспользование информации, затрагивающей интересы и права других лиц;
- 4) использование информации только для целей, определенных законом.

Перефразировав известное утверждение Ж.-Ж. Руссо о том, что “свобода одного человека заканчивается там, где начинается свобода другого человека”, можно сказать, что право на информацию гражданина заканчивается там, где начинается право другого гражданина на секрет.

¹ Конституционное право. Энциклопедический словарь. Мн., 1996. С. 116.

² Гражданское право. Учебник. Ч. 1. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., 1997. С. 214 — 215.

³ Справочник потребителя / Сост. Т. В. Бельская и др. Слуцк, 1997. С. 3.

У. В. Фядосаў

НЕКАТОРЫЯ ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І ПРАКТЫЧНЫЯ ПЫТАННІ ЭКАНОМІКІ АРХІЎНАЙ СПРАВЫ

Паняцці інфармацыі, інфармацыйнага рэсурсу, інфармацыйных тэхналогій, інфармацыйных камунікацый і іншых, вытворных ад іх і блізкіх па зместу, у апошні час плённа распрацоўваюцца ў тэарэтычных і прыкладных аспектах прадстаўнікамі розных навуковых дысцыплін. Прычым падыходы да іх распрацоўкі і ўстанаўлення значэнняў тэрмінаў,

якія абазначаюць такія паняцці, у розных галінах ведаў розныя. Не з’яўляюцца выключэннем дакументазнаўства і архівазнаўства, у межах якіх шырока выкарыстоўваюцца паняцці, што абазначаюцца тэрмінамі “дакументаваная інфармацыя”, “дакумент”, “рэтраінфармацыя” і г. д.

Тэрмінам “дакумент” у дакументазнаўстве абазначаюць паняцце матэрыяльнага аб’екта з інфармацыяй, якая пэўным спосабам перадаецца ў прастору і часе, а таксама паняцце зафіксаванай розначасовай інфармацыі з рэквізітамі, якія дазваляюць яе ідэнтыфікаваць. Разам з тым апошняе паняцце або зусім блізкае да яго абазначаецца таксама тэрмінам “дакументаваная інфармацыя”. Гэта выклікае пэўную невыразнасць выкладання вынікаў дакументазнаўчага даследавання. Таму мы лічым мэтазгодным не ўжываць тэрмін “дакумент” у апошнім значэнні (зафіксаванай пэўным чынам інфармацыі). Але ў межах архівазнаўства, на наш погляд, недастаткова ўжывання тэрміна “дакументаваная інфармацыя” (як і тэрмінаў “дакумент”, “дакументальная інфармацыя”) для абазначэння паняццяў, звязаных з архіўнай справай. Архівісты апрацоўваюць, захоўваюць, выкарыстоўваюць дакументную інфармацыю рознага кшталту, г. зн. інфармацыю, якая змяшчаецца ў дакументах, што па свайму характару з’яўляецца рэтраінфармацыяй, г. зн. мае пэўную суаднесенасць у часе да мінулага. Апрацаваная для захоўвання дакументная інфармацыя паўстае як дакументаваная інфармацыя. Але каб было зразумела, што мы маем справу з інфармацыяй, аформленай ва ўстаноўленым парадку ў архівах, для выдзялення адпаведнага паняцця, мы лічым прымальным ужываць тэрмін “дакументаваная архіўная інфармацыя” або “архіўна задакументаваная рэтраінфармацыя”, удакладняючы, што размова ідзе пра рэтраінфармацыю ў архівах. Калі ж размова будзе весціся пра дакументаваную інфармацыю, якая атрымліваецца ў выніку справяднай дзейнасці архіваў, такая інфармацыя і называецца “дакументаваная інфармацыя (справаводства) архіваў”.

Нагадаем, што з паняццем інфармацыі цесна звязваюць паняцце інфармацыйнага працэсу. Калі кожны інфармацыйны працэс ў разуменні архівістаў складаецца з трох галоўных этапаў: вытворчасць (сацыялізацыя ведаў), абарачэнне (апрацоўка, пераўтварэнне, захоўванне, пошук, распаўсюджванне, перадача, давядзенне да спажыўца) і спажыванне (прыняцце, выкарыстанне) інфармацыі, то ў кожным рэтраінфармацыйным працэсе належыць выдзяляць два асноўныя этапы: абарачэнне (збіранне, апрацоўка, назапашванне, захоўванне) і спажыванне (актуалізацыя, выдача карыстальнікам) рэтраінфармацыі.

У апошні час у даследаваннях тэарэтычнага дакументазнаўства і архівазнаўства усё большае значэнне надаецца вывучэнню ролі інфармацыі ў якасці рэсурсу кіравання дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, ролі рэтраінфармацыі як вытворчага рэсурсу ў дзейнасці ўстаноў. Разгляд інфармацыі з пункту гледжання гістарычнага развіцця дазваляе бачыць, што адны вытворчыя фактары становяцца менш значнымі, уступаючы прыярытэт новым, больш комплекснага характару. З эканамічнага пункту гледжання апошні працэс, напэўна, звязаны са змяншальнай гранічнай аддачай ад выкарыстання традыцыйных фактараў вытворчасці (працы, зямлі і капіталу) і ўзрастаючай роляй у развіцці эканомікі новага фактара вытворчасці — інфармацыі, сістэмы інфармацыйных камунікацый і арганізацыі інфармацыйнага абарачэння. У сучасным грамадстве, тэндэнцыі развіцця якога дазваляюць характарызаваць яго як постіндустрыяльнае інфармацыйнае грамадства (а РБ ужо набліжаецца да такога грамадства), дзейнасць па зборы, перадачы, захоўванні, апрацоўцы, выкарыстанні інфармацыі (у тым ліку і рэтраінфармацыі) і аналізу яе становіцца адной з найбольш значных сфер грамадскай вытворчасці.

Аналіз рэтраінфармацыі ў якасці інфармацыйнага рэсурсу грамадства паказвае, што ў адносінах архіўнай рэтраінфармацыі, як і ў дачыненні да іншых рэсурсаў (фінансы, абсталяванне, матэрыялы, тэхналогіі, персанал), патрэбны фарміраванне механізму кіравання, стварэнне адпаведных структур, выпрацоўка новых тэхналогій.

Працэс стварэння інфармацыйных тавараў і паслуг у межах архіўнай галіны мае, як ужо вынікае з вышэйадзначанага, не форму стварэння зусім новай інфармацыі, а з'яўляецца працэсам перапрацоўкі ўжо існуючай. Прычым таварную і вартасную форму набывае толькі некаторая частка дакументаванай архіўнай інфармацыі. У гэтым выпадку можна гаварыць пра цесную сувязь працэсу выкарыстання каштоўнай для грамадства рэтраінфармацыі, што захоўваецца ў архівах, з праблемамі грамадскага ўзнаўлення і перадачы інфармацыі ў цэлым. Сацыяльна-эканамічны аналіз дзейнасці архіўнай службы дазваляе паказаць, што яна ўключае ў сябе элементы і вытворчага характару, уявіць яе ў якасці часткі грамадскай вытворчасці.

Заўважым, што працяглы час стандартам для выдзялення эканамічных дысцыплін лічыліся дысцыпліны, у рамках якіх вывучаюцца розныя аспекты матэрыяльнай вытворчасці. Выдзяленне ў межах галіны эканамічных даследаванняў самастойных дысцыплін, аб'ект якіх звязаны са сферамі паслуг, часта ставілася пад сумненне. Сёння становішча мяняецца, не аспрэчваецца з'яўленне, напрыклад, такой

дысцыпліны (або раздзела эканомікі), як эканоміка адукацыі. На чарзе, на наш погляд, абгрунтаванне эканомікі архіўнай справы як раздзела архівазнаўства. Эканоміка архіўнай справы ўключае ў сябе веды эканомікі, архівазнаўства, маркетынгу, інфармацыі.

Разгляд эканамічных аспектаў выкарыстання рэтраінфармацыі, або дакументаванай архіўнай інфармацыі, якая захоўваецца ў архівах, дазваляе аднесці навуковую арганізацыю дакументавання, працэсы і спосабы працы з архіўнымі дакументамі ў мэтах іх захаванасці і выкарыстання інфармацыі пэўнага роду да працэсу вытворчасці (прычым працэс гэты завяршаецца яе спажываннем усімі зацікаўленымі асобамі). Паміж зыходнай і канчатковай фазамі дадзенага працэсу ляжаць фазы размеркавання і абмену, праходзячы праз якія рэтраінфармацыя паступае ў карыстанне канкрэтным установам, арганізацыям, прыватным асобам.

Працэсы захоўвання і выкарыстання рэтраінфармацыі паміж сабой цесна звязаны. Пры гэтым належыць адзначыць, што характар “размеркавання” і “спажывання” не ў апошнюю чаргу залежыць ад якасці і колькасці рэтраінфармацыі, створанай грамадствам. Істотнае значэнне маюць і адваротныя сувязі, таму што аб’ём і склад рэтраінфармацыі неабодна прыстасоўваць да ўзрастаючых патрэбаў грамадства.

Дзяржаўная архіўная служба з’яўляецца часткай агульнадзяржаўнай сістэмы навуковай і навукова-тэхнічнай інфармацыі. Яе галоўны прадукт — дакументаваная архіўная інфармацыя, якая ўтвараецца ў выніку навукова-інфармацыйнай дзейнасці архіўных устаноў. Гэты канчатковы прадукт працы архівістаў удзельнічае ў інфармацыйным абмене, які адбываецца ў грамадстве. Таму дакументаваная архіўная інфармацыя пры пэўных умовах можа выступаць таварам.

Значнае месца ў дзейнасці архіўных службаў розных дзяржаў адводзіцца вывучэнню патрэбаў і дынамікі інфармацыйнага рынку і прагназаванню попыту спажыўцоў на інфармацыйныя тавары і паслугі. Такая акалічнасць пабуджае і архівістаў Беларусі займацца маркетынгам дакументаванай архіўнай інфармацыі. Мікрафільм, мікраафіша, аптычны дыск з’яўляюцца таварнымі адзінкамі. Улічваючы стан сусветнага рынку і дзеючых на ім цэн, важна садзейнічаць выхату беларускіх архівістаў на міжнародны рынак рэтраінфармацыі.

Аналіз сусветных тэндэнцый зацікаўленасці ў дакументаванай архіўнай інфармацыі дазваляе выдзеліць тэматычна тую рэтраінфармацыю, якая карыстаецца вялікім попытам. Гэта ў першую чаргу такія комплексы дакументаў са сферы грамадскай дзейнасці, як: фінансы, прамысловасць, сельская гаспадарка, транспарт, сувязь, гандаль, кіраванне і заканадаўства, навука, унутраная палітыка, знешняя

палітыка, нацыянальная палітыка, сацыяльныя адносіны, рэвалюцыя і грамадскія рухі, палітычныя партыі, культура, рэлігія.

Адным з накірункаў дзейнасці архіваў з'яўляецца выраб мікракопій дакументаў па названых праблемах з мэтай скарачэння колькасці зваротаў да арыгіналаў дакументаў і атрымання прыбытку за кошт продажу мікракопій.

Пэўную складанасць для даследавання эканамічных вынікаў выкарыстання дакументаванай рэтраінфармацыі ўяўляе вызначэнне яе колькасных параметраў. Пакуль не будуць створаны адзіныя правілы вызначэння меры колькасці або іншай уласцівасці інфармацыі, якія выражаны ў матэматычнай форме, можна часова выкарыстоўваць так званыя экспертныя ацэнкі, г. зн. заключэнні спецыялістаў у дадзенай галіне. Прафесійны абмен думкамі паміж экспертамі дазволіць, на наш погляд, выпрацаваць агульнапрынятыя крытэрыі такой ацэнкі. Яны могуць стаць асновай для стварэння фармальнай эталоннай меры.

Ніжэй прыводзім бібліяграфію даследаванняў, якая будзе карысна пры распрацоўцы эканамічных асноў архіўнай справы, і ў прыватасці эканомікі архіўнай справы ў Рэспубліцы Беларусь:

Андрианова Т. В. Методологические проблемы организации информации в области общественных наук. — М.: Наука, 1980.

Архиварыус: Зб. навук.-папул. паведамл. і арт. / Рэд. кал.: А. К. Галубовіч (старш.) і інш. — Мн.: НГАБ, 2001 — (Сер.: гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства; Вып. 1).

Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе // Доклады и тезисы выступлений на Третьей всероссийской конференции 25 — 26 февраля 1999 г. — М.: Федеральная архивная служба России, ВНИИДАД, 1999.

Архивы — народному хозяйству: Справочное пособие. — М.: Глав-архив СССР, ВНИИДАД, 1988.

Архівы Беларусі на рубяжы XX — XXI стст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця: Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 8 — 9 лютага 2000 г. — Мн.: БелНДІДАС, 2001.

Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах / Пад. рэд. А. Мальдзіса (гал. рэд.) і інш. — Мн.: БФК, 1999. — (Вяртанне; Вып. 6).

Делопроизводство и документоведение. Краткий словарь современной терминологии. / Авт.-разраб. С. В. Жумарь и др. — Мн.: БелНИИДАД, 2001.

Документация в информационном обществе: роль и значение документа в управленческом процессе: Материалы международной научно-практической конференции. 7 — 8 декабря 2000 г. — Мн.: БелНИИДАД, 2001.

Журкевич П. П. Развитие отношений управления как естественно-исторический процесс: Монография. — Мн.: БелНИИДАД, 1999.

Иванов Е. Ю. Информация в экономике: теоретический аспект. Автореф. дис. ... канд. экон. наук. — Новосибирск, 2000.

Ларин М. В. Управление документацией в организациях: проблемы истории и методологии. Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. — М., 2000.

Маркетинг информации архивного фонда Российской Федерации. Справочно-методическое пособие. — М., 1995.

Новые информационные технологии в образовании. Труды Второй международной конференции. Т. III. Историческая информатика / Под ред. В. Н. Михнюка и В. Н. Сидорцова. — Мн.: БелНИИДАД, 1996.

Песоцкая Е. В. Маркетинг услуг. — СПб., 2000.

Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская.

ФРАГМЕНТ АРХІВА МАЁЊТКА ЗАМОШША 2-й ПАЛОВЫ XVIII ст. У ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАГА МУЗЕЯ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ

Гэтым артыкулам мы працягваем публікацыю археаграфічнага апісання дакументаў XVI — XVIII стст., якія захоўваюцца ў НМГіКБ, распачатую ў 2-м выпуску “Беларускага археаграфічнага штогодніка”. У мінулым артыкуле паведамлялася аб прынцыпах фарміравання дакументальных фондаў НМГіКБ, а таксама аб метадах археаграфічнага апісання дакументаў, што захоўваюцца і ў гэтай публікацыі.

У дадзенай працы апісаны фрагмент архіва маёнтка Замошша былога Мінскага ваяводства, пазней Барысаўскага павета Мінскай губерні (цяпер вёска Іканскага сельсавета Барысаўскага раёна Мінскай вобласці) за 1755 — 1799 і 1819 гг., выяўлены ў тэчцы пад шыфрам КП44152. Усяго ў гэтай тэчцы змешчаны 81 дакумент XVIII — пачатку XIX ст. разнастайнай тэматыкі. Большасць матэрыялу яе складаюць дакументы Замошскага архіва. Фрагмент Замошскага архіва ў тэчцы ўключае 62 дакументы пад № 17 — 78. У асноўным гэта судовыя дакументы ўласнікаў маёнтка Замошша па розных спрэчках з уласнікамі навакольных

маёнткаў Скуплін, Ганцавічы, Смаляры і інш., а таксама невялікая колькасць дакументаў натарыяльнага характару аб куплі-продажы і інш. зделках па маёнтку Замошша.

У XVIII ст. маёнтак Замошша быў прыватнай уласнасцю, а каля 1791 г. перайшоў у валоданне Барысаўскай каталіцкай плябаніі ў асобе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага. Хутчэй за ўсё маёнтак стаў уласнасцю не духоўнага ведамства, а самога пробашча як прыватніка, бо перад тым маёнтак належаў яго сваякам Себестыяну і Феліцыяне з Гзоўскіх Вінчам і нейкім чынам дастаўся кс. А. Гзоўскаму. Акрамя таго, у тэчцы маецца дакумент 1819 г., дзе Замошша выступае як уласнасць прыватных асоб.

Дакументы маёнтка Замошша нейкім чынам у 1920-я гады трапілі ў Мінскі абласны музей (МAM), пераўтвораны ў 1930-я гады ў Беларускі дзяржаўны музей (БДМ). Ніякая дакументацыя музея і даведачны апарат фондаў даваенных часоў не захаваліся, таму дакладна высветліць паходжанне дакументальнага збору немагчыма. Можна толькі сказаць, што да нашага часу гэты фрагмент Замошкага архіва дайшоў у тым жа выглядзе, як захоўваўся ў БДМ, бо дакументы знаходзяцца ў асобнай тэчцы 1920-х гадоў. На тэчцы ёсць два тагачасныя загаловкі, напісаныя фіялетавым (МAM) і чырвоным (БДМ) алоўкамі. Чырвоным жа алоўкам напісаны агульны нумар для гэтага збору — 82. Можна меркаваць, што гэта парадкавы нумар рукапісных збораў БДМ. На адвароце кожнага дакумента пастаўлена чырвоная лічба 82, а таксама валавы нумар паводле інвентара ўсіх збораў музея — 7682, з пазначэннем праз дроб парадкавага нумара дакумента. Пад час 2-й сусветнай вайны частка збораў БДМ была эвакуіравана ў глыб Расіі. Пасля вайны захаваныя дакументы былі перададзены ў Гродзенскі гістарычны музей, бо музей ў Мінску быў поўнасцю знішчаны. Да замошкага збору былі далучаны разрозненыя дакументы, і ў такім выглядзе тэчка была перададзена ва ўзноўлены ў 1963 г. НМГіКБ. Пасля апрацоўкі збор атрымаў нумар КП44152. Тэксты дакументаў напісаны на польскай мове, акрамя агавораных асобна.

17. Выпіс з пратакола эксдывізарскага суда ў маёнтках Зембін, Калвелішкі і Тарасовічы ў катэгорыі братоў і сяспёр Галяеўскіх супраць вярбельскага старасты Марціяна Храптовіча, аршанскага войскага Марціна Рагомскага і навагрудскага падчашага Францішка Верашчакі на-конт падзелу фальварка Замошша. Без месца, 16.08.1755, 4 арк.

Пячатка эксдывізарскага рэгента Я. Т. Навіцкага. Подпіс: Я. Т. Навіцкі, эксдывізарскі рэгент.

18. Ліст смаленскага чашніка Міхала Галяеўскага продажу сваім пляменнікам рэчыцкім падчашым Бярнард і Юзафу Галяеўскім сваёй часткі маёнтка Замошша Мінскага ваяводства. Мінск, 18.09.1773, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Міхаіл Галяева Галяеўскі; 2. Ігнаці Валодзька, ашмянскі земскі пісар; 3. Крыштаф Ліхадзеўскі, навагрудскі ротмістр; 4. Фелікс Кубліцкі-Пётых, мінскі гродскі рэгент.

19. Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 18.10.1766 г. ліста слонімскага земскага рэнта Юзафа Навіцкага продажу смаленскаму чашніку Міхалу Галяеўскаму сваёй часткі маёнтка Замошша Мінскага ваяводства за 300 бітых талераў. Мінск, 18.10.1766, 4 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, куштадыйная. Подпісы: 1. Нарвойш-Дышлевіц, мінскі земскі рэгент; 2. Сухадолец, мінскі земскі намеснік.

20. Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 10.06.1766 г. квітацыйнага ліста вярбельскага старасты Марціяна Літавора-Храптовіча аршанскаму войскаму Марціяну Рагомскаму, як апекуну братоў і сяцёр Галяеўскіх, аб атрыманні 2176 злотых, прысуджаных яму эксдывізарскім судом, і вяртанні трох сем'яў сялян у в. Замошша. Крычын, 23.03.1756, 4 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, куштадыйная. Подпісы: 1. Ігнаці Карніцкі, паручнік петыгорскі войск ВКЛ, прэзідэнт Мінскага земскага суда; 2. Францішак Уняхоўскі, мінскі земскі суддзя; 3. Матэўш Ваньковіч, мінскі земскі суддзя; 4. Антоні Свентаржэцкі, мінскі земскі пісар; 5. Нарвойш-Дышлевіц, мінскі земскі рэгент; 6. Сухадолец, мінскі земскі намеснік.

21. Выпіс з кніг радзецка-бурмістраўскага суда Віленскага магістрата ад 18.08.1760 г. ліста рэчыцкага падчашыча Адама Галяеўскага продажу рэгенту Галоўнага Трыбунала ВКЛ Юзафу Навіцкаму саіх частак у маёнтках Замошша, Мсціж, Хелмаўка Мінскага ваяводства, Тарасавічы Віленскага ваяводства і двары ў м. Мінск. Вільня, 14.08.1760. Польская і лацінская мовы, 4 арк.

Пячатка Віленскага магістрата, на куштады. Подпісы: 1. Аляксандр Канчэўскі, сакратар ЯКМ, пісар віленскага магістрата; 2. Канчэўскі; 3. Падэцкі.

22. Ліст рэчыцкага падчашыча Адама Галяеўскага продажу рэгенту Галоўнага Трыбунала ВКЛ Юзафу Навіцкаму сваіх частак у маёнтках Замошша, Мсціж, Хелмаўка Мінскага ваяводства, Тарасавічы Віленскага ваяводства і двары ў м. Мінск. Вільня, 14.08.1760, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Адам Галяеўскі; 2. Ігнаці Конча; 3. Людвіг-Геранім Рудніцкі-Сіпайла; 4. Караль Янчэўскі; 5. Аляксандр Канчэўскі, сакратар ЯКМ, пісар віленскага магістрата.

23. Ліст Юзафа Гальяеўскага продажу брату рэчыцкаму падчашчычу Бярнарду Гальяеўскаму сваёй часткі ў маёнтку Замошша Мінскага ваяводства. Крычын, 14.08.1775, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Юзаф Гальяеўскі; 2. Марцін Антоні Ратомскі, аршанскі падкаморый; 3. Пётр Стакоўскі; 4. Геранім з Скальнік Сарока, мінскі земскі рэгент.

24. Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 07.06.1775 рэляцыйнага квіта енерала ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага інтрамісіі на трох сялян у в. Замошша братам рэчыцкім падчашчычам Бярнарду і Юзафу Гальяеўскім ад падканцлера ВКЛ Яхіма Храптовіча паводле камбінацыйнага дакумента. Без месца, 28.11.1774, 1 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, кустадыйна. Подпіс: Геранім з Скальнік Сарока, мінскі земскі рэгент.

25. Позва ад імя мінскага судовага старасты графа Дамініка Пшаздзецкага ў Мінскі гродскі суд ашмянскім ротмістрам Леанарду і Казіміры з Познякаў Радзевічам, уласнікам маёнтка Скуплін, і іх слуге Міхалу Здановічу па скарзе рэчыцкіх падчашых Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Гальяеўскіх аб вырубцы дрэва ў пушчы іх маёнтка Замошша, нападах на сенажаці і інш. гвалтах.

Рэляцыйны квіт вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага аб падачы вышэй згаданай пазвы Леанарду і Казіміры Радзевічам у маёнтку Скуплін. Без месца, 15.05.1779, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Павел Арлоўскі, возны ЯКМ Мінскага ваяводства; 2. Фелікс Пётух, мінскі гродскі рэгент.

26. Выпіс з кніг Мінскага гродскага суда ад 17.05.1779 г. рэляцыйнага квіта вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага аб падачы пазвы ў Мінскі гродскі суд ашмянскім ротмістрам Леанарду і Казіміры з Познякаў Радзевічам і іх слуге Міхалу Здановічу ў маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства ў скарзе рэчыцкіх падчашых Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Гальяеўскіх. Без месца, 15.05.1779, 1 арк.

Пячатка Мінскага гродскага суда, кустадыйна. Подпісы: Фелікс Пётух, мінскі гродскі рэгент.

27. Выпіс з паточнага пратакола Мінскага гродскага суда, выдадзены 14.03.1781 г., запісу аб абдукцыі (аглядзе) вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага вырубкі падданым ашмянскіх ротмістраў Леанарда і Казіміры Радзевічаў дрэваў у пушчы Замошскай рэчыцкага падчашага Бярнарда Гальяеўскага. Без месца, 18.03.1779, 1 арк.

Пячатка Мінскага гродскага суда, кустадыйна. Подпіс: Фелікс Кубліцкі-Пётух, мінскі гродскі рэгент.

28. Позва ад імя браслаўскага падкаморыя Багуслава Святаполк-Мірскага на падкаморскі суд мінскаму лоўчаму Францішку Аборскаму і яго сыну Томашу, мінскаму ротмістру Бярнарду Аборскаму, рудніцкім старастам Леанарду і Казіміры з Познякаў Радзевічам і інш. у справе шамбелянаў ЯКМ Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Галяеўскіх аб спаленні дрэва ў пушчы іх маёнтка Замошша, пазямельных і інш. спрэчках. Без месца, 05.08.1783.

Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 07.08.1783 г. рэляцыйнага квіта вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага аб падачы вышэй згаданай пазвы Аборскім у маёнтку Ганцавічы, Бачыжмальскім у маёнтку Смалары і Радзевічам у маёнтку Скуплін. Без месца, 05.08.1783, 4 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, кустадынная. Подпіс: Мікалай Каменскі, мінскі земскі намеснік.

29. Выпіс з паточнага пратакола Мінскага земскага суда, выдадзены 02.05.1799 г., запісаў аб візіі шкодаў у Замошскай пушчы суддзяў Галоўнага Трыбунала ВКЛ, рэчыцкіх падчашых Бярнарда і Дамінікі Галяеўскіх, здзейсненых падданымі маёнтка Скуплін рудніцкіх старастаў Радзевічаў, ад 17.12.1784, а таксама аб працэсе тых жа Галяеўскіх з Радзевічамі аб тым жа. Без месца, 2 арк.

Пячаткі: 1. Мінскага ўезднага суда, кустадынная; 2. Гербавая аб аплаце гербавага збору. Подпісы: 1. Юзаф Хадасевіч, мінскі земскі рэгент; 2. Тадэуш Берасневіч.

30. а) Квітацыйны скрыпт мінскага ротмістра Юзафа Галяеўскага, дадзены брату шамбеляну ЯКМ, суддзі Галоўнага Трыбунала ВКЛ Бярнарду Галяеўскаму аб атрыманні сатысфакцыі і спыненні працэса па іх справе ў Навагрудскім гродскім судзе. Мінск, 24.03.1784.

Подпіс: Юзаф Галяеўскі, мінскі ротмістр.

б) Позва ад імя навагрудскага ваяводы Юзафа Несялоўскага шамбеляну ЯКМ Бярнарду Галяеўскаму на Навагрудскі гродскі суд у справе рэчыцкага падчашага Юзафа Галяеўскага аб невяртанні грашовых пазыкаў паводле аблігаў. Без месца, 20.03.1783.

в) Рэляцыйны квіт енерала ЯКМ Мінскага ваяводства Міхала Свянінскага аб падачы вышэй згаданай пазвы Б. Галяеўскаму ў м. Мінск. Без месца, 22.03.1783.

Подпіс: Міхал Свянінскі, енерал ЯКМ.

г) Запіс аб актыкацыі довада пазвы енералам у Мінскім гродскім судзе. Без месца, 24.03.1783, 2 арк.

Пячатка няма. Подпіс: Мар. Алэндзкі, мінскі гродскі намеснік.

31. Выпіс з паточнага пратакола Мінскага гродскага суда, выдадзены 18.01.1782 г., запісу аб працэсе рэчыцкіх падчашых Бярнарда і Дамінікі Галяеўскіх з аршанскімі ротмістрамі Леанардам і Казімірай Радзевічамі,

уласнікамі вёсак Карсакавічы, Лісіцы і Скуплін, аб здзяйсненні падданымі апошніх шкодаў у Замошскай пушчы. Без месца, 21.04.1781, 1 арк.

Пячатка: Фелікс Кубліцкі-Пётух, мінскі гродскі рэгент.

32. Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 04.04.1786 г. ліста вознага ЯКМ Аршанскага павета Антонія Мацкевіча інтрамісіі лідскаму стольнікавічу Себестыяну Вінчы на маёнтак Замошша паводле прадажнага ліста ад шамбелянаў ЯКМ Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Галяеўскіх. Замошша, 31.03.1786, 2 арк.

Пячатка Мінскага гродскага суда, куштадыйная. Подпіс: Мікалай Каменскі, мінскі земскі намеснік.

33. Ліст вознага ЯКМ Аршанскага павета Антонія Мацкевіча інтрамісіі лідскаму стольнікавічу Себестыяну Вінчы на маёнтак Замошша паводле прадажнага ліста ад шамбелянаў ЯКМ Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Галяеўскіх. Замошша, 31.03.1786, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Антоні Мацкевіч, возны ЯКМ; 2. Мікалай Каменскі, мінскі земскі намеснік.

34. Выпіс з кніг Мінскага земскага суда ад 03.10.1786 г. ліста шамбелянаў ЯКМ Бярнарда і Дамінікі з Чарташэўскіх Галяеўскіх продажу лідскаму стольнікавічу Себестыяну Вінчы маёнтка Замошша Мінскага ваяводства на 50000 злотых. Без месца, 27.03.1786, 6 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, на куштаддзі. Подпісы: 1. Станіслаў Канстанты (?) Есьман, мінскі земскі рэгент; 2. Мікалай Каменскі, мінскі земскі намеснік.

35. Квіт вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага візіі (агляду) па просьбе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага межаў яго маёнтка Замошша Мінскага ваяводства, сапсаваных суседзямі рудніцкімі старастамі Леанардам і Казімірай з Познякаў Радзевічамі, уласнікамі маёнтка Скуплін. Без месца, 05.03.1791, 2 арк.

Пячатка няма. Подпісы: 1. Павел Арлоўскі, возны ЯКМ Мінскага ваяводства; 2. Ігнаці Кудзіноўіч, мінскі земскі намеснік.

36. Выпіс з кніг Аршанскага канфедэрацкага суда ад 13.09.1792 г. рэляцыйнага квіта вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага аб візіі па просьбе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага дакументаў маёнтка Замошша Мінскага ваяводства, сапсаваных вільгаццю і цвіллю. Замошша, 17.08.1892, 1 арк.

Пячатка Вольнай канфедэрацыі Аршанскага павета, куштадыйная. Подпісы: 1. Вінцэнт Адынец, пісар Вольнай канфедэрацыі Аршанскага

павета; 2. Дамінік Прысецкі, рэгент і касір Вольнай канфедэрацыі Аршанскага пав.

37. Выпіс з паточнага пракола Мінскага земскага суда працэсу віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага з рудніцкімі старастамі Леанардам і Казімірай Радзевічамі, уласнікамі маёнтка Скуплін, аб наездах іх падданных і рабаванні дрэва ў пушчы яго маёнтка Замошша і інш. шкодах. Без месца, 28.02.1793, 4 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, на кустадыі. Подпіс: Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян ЯКМ, мінскі земскі рэгент.

38. Выпіс з кніг Вольнай канфедэрацыі Мінскага ваяводства ад 27.02.1793 г. рэляцыйнага квіта вознага ЯКМ Аршанскага павета Мацея Батуры аб падачы позвы рудніцкім старастам Леанарду і Казіміры Радзевічам у маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства ў скарзе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага. Без месца, 26.02.1793, 1 арк.

Пячатка маршалка Вольнай канфедэрацыі Мінскага ваяводства, кустадыйна. Подпіс: Юзаф Хадасевіч, намеснік Мінскага канфедэрацкага суда.

39. а) Адкрыты ліст-абвестка ўраднікаў земскіх і гродскіх Мінскага ваяводства і Аршанскага павета да рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў, а таксама да віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага аб прыбыцці іх ў маёнтка Замошша для праверкі скаргаў і выкананні дэкрэта Мінскага гродскага суда. Без месца, 23.07.1795.

Подпісы: 1. Ян Людовік Валадковіч, мінскі земскі суддзя; 2. Андрэй Алэндзкі, мінскі гродскі суддзя.

б) Рэляцыйны квіт вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Яна Папкоўскага аб падачы вышэй згаданай абвесткі Радзевічам у маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства. Без месца, 24.07.1795.

Подпіс: Ян Папкоўскі, возны Мінскага ваяводства.

в) Запіс аб актыкацыі вышэй згаданага возенскага квіта ў кнігах Мінскага гродскага суда. Без месца, 25.07.1795.

Подпіс: Юзаф Казноўскі, мінскі гродскі рэгент.

2 арк. Пячатак няма.

40. Рэвізская сказка падданных вёскі Замошша і засценка Скаўрода і прыслугі ў двары Замошша Барысаўскага ўезда, належачых Барысаўскай каталіцкай плябаніі віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага. Без месца, жнівень 1795, 4 арк.

Пячатак і подпісаў няма.

41. Рэляцыйны квіт вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага візі па просьбе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча

кс. Ануфрыя Гзоўскага ў маёнтку Замошша Мінскага ваяводства скалечаных коней, пасечаных дрэваў у пушчы і інш. шкодаў, пачыненых падданымі рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў. Без месца, 04.01.1793, 1 арк.

Пячатак няма. Подпісы: 1. Павел Арлоўскі, возны ЯKM Мінскага ваяводства; 2. Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян ЯKM, мінскі земскі рэгент.

42. Выпіс з паточнай кнігі Мінскага земскага суда ад 05.01.1793 г. рэляцыйнага квіта вознага ЯKM Мінскага ваяводства Паўла Арлоўскага візіі па просьбе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага ў маёнтку Замошша Мінскага ваяводства скалечаных коней, пасечаных дрэваў у пушчы і інш. шкодаў, пачыненых падданымі рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў. Без месца, 04.01.1793, 1 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, кустадынная. Подпіс: Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян ЯKM, мінскі земскі рэгент.

43. Выпіс з паточнага пратакола Мінскага земскага суда скаргі віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў аб захопе і скалечанні коней падданных яго маёнтка Замошша, высячэнні пушчы і інш. Без месца, 05.01.1793, 1 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, кустадынная. Подпіс: Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян ЯKM, мінскі земскі рэгент.

44. а) Позва ад імя маршалка Вольнай канфедэрацыі Мінскага ваяводства, кавалера ордэна св. Станіслава Яцэка Путкамера ў суд Канфедэрацыі рудніцкім старастам Леанарду і Казіміры Радзевічам у справе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага аб высячэнні дрэваў у пушчы яго маёнтка Замошша Мінскага ваяводства і інш. шкодах. Без месца і даты.

б) Рэляцыйны квіт вознага ЯKM Аршанскага павета Мацея Батуры аб падачы вышэй згаданай пазвы Радзевічам у маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства. Без месца, 26.02.1793, 2 арк.

Пячатак няма. Подпісы: 1. Мацей Батура, возны ЯKM Аршанскага павета; 2. Юзаф Хадасевіч, намеснік Вольнай канфедэрацыі Мінскага ваяводства.

45. Тэстыманіяльны ліст мінскага земскага суддзі Яна Людвіка Валадковіча і мінскага гродскага суддзі Андрэя Алендзкага, дасланых у маёнтак Замошша Мінскага ваяводства ў справе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на праверку яго скаргаў і выкананне дэкрэта Мінскага гродскага суда, аб супраціўленні адказчыкаў рудніцкіх старастаў Радзевічаў. Замошша, 20 (09).08.1795, 2 арк.

Подпісы: 1. Ян Людвік Валадковіч, мінскі земскі суддзя; 2. Андрэй Алендзкі, мінскі гродскі суддзя. Пячаткі тых жа суддзяў, на чырвоным сургучу, пашкоджаныя.

46. Рэляцыйны квіт вознага ЯКМ Мінскага ваяводства Андрэя Асіповіча візіі па просьбе рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры з Познякаў Радзевічаў шкод і гвалтаў, учыненых іх сялянамі маёнтка Скуплін Мінскага ваяводства, у тым ліку захопу статку жывёлы, падданымі вёсак Замошша і Рагуцічы Барысаўскай каталіцкай плябаніі віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага. Без месца, 02.09.1795, 2 арк.

Пячатак няма. Подпісы: 1. Андрэй Асіповіч, возны Мінскага ваяводства; 2. Юзаф Казноўскі, мінскі гродскі рэгент.

47. Выпіс з паточных кніг Мінскага земскага суда ад 03.09 (23.08). 1795 г. квіта вознага Мінскага ваяводства Міхала Свідзінскага аб падачы позвы рудніцкім старастам Леанарду і Казіміры Радзевічам у маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства ў скарзе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага. Без месца, 28 (17).08.1795, 1 арк.

Пячатка Мінскага земскага суда, кустадыйна; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян Двара Польскага, мінскі земскі рэгент.

48. а) Позва ад імя імператрыцы Кацярыны II рудніцкім старастам Леанарду і Казіміры Радзевічам на Мінскі гродскі суд у скарзе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага аб пакашэнні сенажацяў падданых плябанскага маёнтка Замошша і інш. шкодах. Без месца, 22.08.1795.

б) Квіт вознага Мінскага ваяводства Міхала Свідзінскага аб падачы вышэй згаданай позвы Радзевічам у маёнтку Скуплін Мінскага ваяводства. Без месца, 28 (17).08.1795, 2 арк.

Пячатак няма. Подпісы: 1. Міхал Свідзінскі, возны Мінскага ваяводства; 2. Ігнаці Кудзіновіч, шамбелян Двара Польскага, мінскі земскі рэгент.

49. Пасведчанне Яна Лільге, капітана і дзорцы Барысаўскай акругі, аб аглядзе пакошаных палёў і сенажацяў і іншых узаемных шкодаў у памежных спрэчках паміж маёнткам Скуплін рудніцкіх старастаў Радзевічаў і маёнткам Замошша віленскага каноніка кс. Гзоўскага. Замошша, 31.08.1795, 2 арк.

Пячатак няма. Подпіс: Ян Лільге, капітан і дзорца Барысаўскай акругі.

50. Выпіс з паточнага пратакола Мінскага гродскага суда, выдадзены 07.08 (27.07). 1795 г., скаргі рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры з Познякаў Радзевічаў на лідскіх стольнікавічаў Себестыяна і Фелецыяну з

Гзоўскіх Вінчаў, уласнікаў маёнтка Замошша, аб спусташэнні пушчы іх маёнтка Скуплін, гвалтоўных наездах на вёскі і інш. шкодах. Без месца, 19.02.1790, 2 арк.

Пячатка Мінскага гродскага суда, кустаныйная; штампы аб гербавым зборы, друкаваныя. Подпісы: 1. Юзаф Казноўскі, мінскі гродскі рэгент; 2. Высоцкі.

51. Прыказ Барысаўскага ніжняга земскага суда ўласнікам двара Скуплін Радзевічам аб спыненні захопаў земляў, рабавання сялян і чынення інш. шкодаў у маёнтку Замошша віленскага каноніка кс. Гзоўскага і вяртанні нарабаванага. Без месца, 04.07.1796, руская мова, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага ніжняга земскага суда, курадымная. Подпісы: 1. Матвей Няцецкі, дваранскі засядацель; 2. Ігнаці Бачыжмальскі, дваранскі засядацель; 3. Пётр Гранеўскі (?), сакратар.

52. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 31.10.1797 г., запісу аб працэсе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага з рудніцкімі старастамі Леанардам і Казімірай Радзевічамі наконт нападаў, захопаў аўса і інш. Без месца, 04.10 (23.09). 1797, 1 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустаныйная. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

53. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 31.10.1797 г., працэсу віленскага каноніка кс. Ануфрыя Юношы-Гзоўскага з лідскім ротмістрам Габрыэлем Булгакам, які, праводзячы межы земляў рудніцкіх старастаў Радзевічаў, захапіў і ўнёс у дакументы землі маёнтка Замошша кс. А. Гзоўскага. Без месца, 24.10 (13.10). 1797, 1 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустаныйная. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

54. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 04.10.1798 г., скаргі віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў аб нападзе на яго зямлю і пажацці жыта, якое звезлі да свайго двара Скуплін. Без месца, 22.07.1798, польская мова, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустаныйная; філіграні. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

55. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда адваротнай скаргі рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў на віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага, трымальніка маёнтка Замошша, аб нападзе яго людзей на

ўрочышча Асаннікі іх маёнтка Скуплін, захопе пажатага жыта на полі і бярвенняў у лесе і збіцці іх падданных. Без месца, 27.03.1798, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадыйна. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

56. Выпіс з кніг Барысаўскага ніжняга земскага суда рэзалюцыі па рапарту засядацеля суда Міхала Карыбскага, які правёў следства па ўзаемным скаргам віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага, трымальніка плябанскага маёнтка Замошша, і рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў, уласнікаў маёнтка Скуплін, аб захопах і рабаваннях спрэчных земляў і лясоў, аб накіраванні матэрыялаў справы на вырак ў Барысаўскі земскі павятовы суд. Без месца, 03.12.1798, польская і руская (лацінкай) мовы, 4 арк.

Пячатка Барысаўскага ніжняга земскага суда, курадымная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Ігнаці Бачыжмальскі, засядаючы; 2. Лапаткін, сакратар; 3. Пётух, рэгістратар.

57. Выпіс з вячыстых кніг Барысаўскага земскага павятовага суда ад 15.12.1798 г. ліста рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры з Познякаў Радзевічаў, з аднаго боку, і віленскага каноніка, мінскага архідыякана, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага, з другога боку, аб прызначэнні палюбоўнага камісарскага суда па памежнай спрэчцы паміж іх маёнткамі Скуплін і Замошша Барысаўскага павета. Без месца, 13.12.1798, 4 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, на кустады; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Юзаф Стэцвіч, барысаўскі земскі пісар; 2. Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

58. Выпіс з дэкрэтавых кніг Барысаўскага земскага павятовага суда інквізіцыйнага дэкрэта ў справе паміж рудніцкімі старастамі Леанардам і Казімірай з Познякаў Радзевічамі і віленскім канонікам, барысаўскім пробашчам кс. Ануфрыем Гзоўскім па ўзаемных спрэчках паміж іх маёнткамі Скуплін і Замошша Барысаўскага павета. Без месца, 30.10.1798, 14 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, на кустады; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Юзаф Стэцвіч, барысаўскі земскі пісар; 2. Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

59. Рэляцыйны квіт вознага Барысаўскага павета Міхала Кодзя візіі па просьбе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага згарэлага ўчастка пушчы маёнтка Замошша, падпаленага рудніцкім старасцічам Казімірам Радзевічам пад час палявання. Замошша, 21.06.1798, 2 арк.

Пячатка няма; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Міхал Кодзь, возны Барысаўскага павета; 2. Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

60. Выпіс з паточных кніг Барысаўскага земскага павятовага суда ад 24.06.1798 г. рэляцыйнага квіта вознага Барысаўскага павета Міхала Кодзя візіі па просьбе віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага згарэлага ўчастка пушчы маёнтка Замошша, падпаленага рудніцкім старасцічам Казімірам Радзевічам пад час палявання. Замошша, 21.06.1798, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

61. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 04.10.1798 г., скаргі віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў і іх сына аршанскага ротмістра Казіміра Радзевіча аб захопах земляў і спаленні ўчастка пушчы яго маёнтка Замошша. Без месца, 24.06.1798, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

62. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 04.10.1798 г., скаргі віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў аб насланні апошнімі сваіх падданных на яго пушчу з мэтай вырубкі дрэваў. Без месца, 13.04.1798, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

63. а) Копія позы ад імя імператара Паўла I у Мінскі галоўны суд 2-га дэпартаменту канцлеравічу ВКЛ Ірынею Храптовічу, віленскаму каноніку і барысаўскаму пробашчу Ануфрыю Гзоўскаму, смаленскаму земскаму судзі Міхалу Слізню і інш. у справе рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў аб памежных спрэчках паміж іх маёнткамі. Без месца, без даты.

б) Рэляцыя вознага Барысаўскага павета Габрыэля Булгака аб падачы вышэй згаданай копіі позы віленскаму каноніку кс. Ануфрыю Юношы-Гзоўскаму ў маёнтку Замошша Барысаўскага павета. Без месца, 06.02.1798, 2 арк.

Пячатка няма. Подпіс: Габрыэль Іванавіч Булгак, лідскі ротмістр, суккалектар і возны Барысаўскага павета.

64. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 04.10.1798 г., скаргі віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў, уласнікаў маёнтка Скуплін, аб вырубцы іх

падданымі дрэваў у яго пушчы, аб захопе яго пісара Томаша Пашкоўскага і іншых гвалтах. Без месца, 27.03.1798, 4 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, на кустадыі. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

65. Рэстр дакументаў за 1779 — 1798 гг. у справе віленскага каноніка, барысаўскага пробашча кс. Гзоўскага з рудніцкімі старастамі Радзевічамі па розных прэтэнзіях паміж іх маёнткамі Замошша і Скуплін, якія знаходзяцца ў захаванні ў двараніна Двара Польскага Ігнація-Фларыяна Мачульскага. Без месца, 21.03.1798, 2 арк.

Пячатак няма. Подпіс: Ігнаці-Фларыян Мачульскі, дваранін Двара Польскага.

66. а) Копія позы ад імя імперетара Паўла I у Барысаўскі земскі павятовы суд віленскаму каноніку, барысаўскаму пробашчу кс. Ануфрыю Гзоўскаму, яго замошскім і ратуціцкім аканомам і падданым у скарзе рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў, уласнікаў маёнтка Скуплін, аб невыкананні дэкрэта Мінскага гродскага суда 1794 г. і працягу здзяйснення шкодаў. Без месца і даты.

б) Рэляцыя вознага Барысаўскага павета Ігнація Булгака аб падачы вышэй згаданай позы віленскаму каноніку кс. Ануфрыю Гзоўскаму ў маёнтку Замошша Барысаўскага павета, а таксама аб прыпаручэнні яго аканому і падданых да судовага разбіральніцтва ў 10000 злотых. Без месца, 09.04.1798, 4 арк.

Пячатак няма. Подпіс: Габрыэль Іванавіч Булгак, лідскі ротмістр, суккалектар і возны Барысаўскага павета.

67. Акты верыфікацыі, або засведчання, розных скаргаў віленскага каноніка, Мінскага архідыякана, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага, прызначаныя дэкрэтам Барысаўскага земскага павятовага суда, у справе з рудніцкімі старастамі Радзевічамі. Без месца, снежань 1798, 8 арк.

Пячатак і подпісаў няма; штампы аб гербавым зборы, друкаваныя.

68. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 10.05.1799 г., скаргі прэора Зембінскага дамініканскага кляштару кс. Чэслава Асяцімскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру з Познякаў Радзевічаў і іх сына Казіміра Радзевіча аб няслушным праз вознага Барысаўскага павета Габрыэля Булгака ўсталяванні мяжы паміж іх маёнткамі. Без месца, 20.09.1797, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадыйна; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

69. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда, выдадзены 10.05.1799 г., скаргі мінскіх гродскіх рэгентаў Яна і Багумілы з Падбарэскіх Бачыжмальскіх, уласнікаў фальварка Смаляры, на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў аб захопах зямельных і лясных участкаў і здзяйсненні іншых шкодаў іх падданымі в. Корсакавічы. Без месца, 20.09.1797, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

70. Выклад прашэнняў і довадаў (справа) рудніцкага старасты Леанарда Радзевіча ў спрэчцы з віленскім канонікам, мінскім архідыяканам кс. Ануфрыем Гзоўскім аб межах паміж іх маёнткамі Скуплін і Замошша, спрэчных землях і розных шкодах. Без месца, 1799, 19 арк.

Пячатка і подпісаў няма.

71. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда асведчання віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага, што Радзевічы не прадставілі ў тэрмін дакументаў паводле дэкрэта кампрамісарскага суда па справе паміж імі і здзейснілі захоп зямельных участкаў яго маёнтка Замошша. Без месца, 25.05.1799, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

72. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда скаргі рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў на мінскага архідыякана, барысаўскага пробашча кс. Ануфрыя Гзоўскага аб нападзе яго пісара Томаша Пашкоўскага з сялянамі яго маёнтка Замошша на селяніна іх маёнтка Скуплін і захопе бяргвенняў і дрэва з іх пушчы. Без месца, 15.04.1799, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

73. Выпіс з дэкрэтавага пратакола кампрамісарскага суда, выдадзены 13.05.1799 г., актарата (выкладу скаргі) і выраку па ім у справе рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў з віленскім канонікам, мінскім архідыяканам, барысаўскім пробашчам кс. Ануфрыем Гзоўскім па памежных і інш. спрэчках паміж іх маёнткамі Скуплін і Замошша Барысаўскага павета. Без месца, 10.05.1799, 4 арк.

Пячатка барысаўскага маршалка Станіслава Ваньковіча, на чырвоным сургучы; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Станіслаў Ваньковіч, маршалак Барысаўскага павета, кавалер ордэна св. Ганны,

прэзідэнт (кампрамісарскага суда); 2. Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

74. Выпіс з паточнага пратакола Барысаўскага земскага павятовага суда скаргі віленскага каноніка кс. Ануфрыя Гзоўскага на рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміру Радзевічаў аб непадпарадкаванні ранейшым судовым дэкрэтам, захопах земляў, таварнага дрэва яго маёнтка Замошша і інш. шкодах. Без месца, 19.05.1799, 2 арк.

Пячатка Барысаўскага земскага павятовага суда, кустадынная; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпіс: Міхал Рачкоўскі, барысаўскі земскі рэгент.

75. Ліст купца і абывацеля места Мінска Іцкі Эльевіча Віленкіна пера-заставы паручніку Станіславу Пятроўскаму за 9000 чырвоных злотых фальварка Замошша Барысаўскага павета, які трымаў у заставе ад уласніка кн. Ігнація з Казельска Пузыны, дзевянішскага старасты, кавалера ордэна Белага Арла і св. Станіслава. Без месца, 15.04.1819, 2 арк.

Пячатак няма; штамп аб гербавым зборы, друкаваны. Подпісы: 1. Іцка Эльевіч Віленкін; 2. Міхал Венцкевіч, барысаўскі гранічны суддзя; 3. Ігнаці Прыбора, мазырскі ротмістр; 4. Антоні Свентахоўскі, барысаўскі земскі рэгент; 5. Станіслаў Пятроўскі, барысаўскі гранічны суддзя.

76. Сумарыуш штогадовай інтраты (даходаў) і спецыфікацыя дымоў і насельніцтва маёнтка Замошша з вёскай Замошша Мінскага ваяводства лідскага стольнікавіча Себестыяна Вінчы. Без месца і даты (да 1791 г.), 2 арк.

Пячатак і подпісаў няма.

77. Позва ад імя імператара Паўла I у Барысаўскі земскі павятовы суд віленскаму каноніку, барысаўскаму пробашчу кс. Ануфрыю Юношы-Гзоўскаму, аканому і падданым яго маёнтка Замошша ў скаргзе рудніцкіх старастаў Леанарда і Казіміры Радзевічаў аб захопе земляў, выпаленні пасекі, збіцці падданых іх маёнтка Скуплін і інш. шкодах.

Дакумент без канца. Без месца і даты (1799 г.), 1 арк.

Пячатак і подпісаў няма.

78. Копія дэкрэта кампрамісарскага гранічнага суда па актарату (справе) віцебскіх скарбнікаў Антонія і Марыяны з Адамовічаў Каверскіх супраць лідскіх стольнікавічаў Себестыяна і Феліцыяны з Гзоўскіх Вінчаў аб межах іх маёнткаў Ганцавічы і Замошша Мінскага ваяводства. Без месца, 15.06.1788, 8 арк.

Пячатак і подпісаў няма.

КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

С. П. Віцязь

УНІКАЛЬНАЯ ХРАНАЛАГІЧНАЯ АДЗНАКА Ё ДАКУМЕНЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ АЛЬГЕРДА

Датаванне гістарычных дакументаў — адзін з важных элементаў іх афармлення. На тэрыторыі Беларусі датаванне амаль цалкам ляжыць у межах т. зв. Хрысціянскай храналогіі. Вядомы нешматлікія выпадкі, калі яно суадносілася з некаторымі падзеямі мясцовага традыцыйнага календара — святамі Купалля, Вялікадня, Каляд і інш. На гэтым фоне ўяўляецца ўнікальнай храналагічная адзнака, што прыведзена ў дакуменце вялікага князя Альгерда (1296 — 1377), які не мае назвы, але згодна са зместам можа быць вызначаны як “Устава судовая” (гл. Дадатак). Дакумент вядомы ў форме выпісу з Актаў замкавых (гродскіх) Віленскіх, у копіі. Яго знайшоў Т. Нарбут у пачатку XIX ст., а ў пачатку XX ст. апублікаваў і коратка пракаментываў А. Прахазка¹. Дакумент быў уведзены ў навуковы ўжытак шэрагам даследчыкаў, але дагэтуль няма крытычнага разгляду яго верагоднасці. Адным з аргументаў у гэтым накірунку можа стаць аналіз храналагічнай адзнакі дакумента.

Тэкст складзены ў традыцыйнай форме, але ўяўляе таксама суаднясенне з каляндарнай падзеяй відавочна язычніцкага зместу — днём Перуна (гл. Дадатак). Вызначэнне года па індыкце адпавядае 1359 г. (або 1374, што малаверагодна). Вызначэнне дня патрабуе падрабязнага разгляду. Так, прыведзеная ў дакуменце адзнака дзень Перуна 04.01 (*месяца генвар 5 день, первый по Перуновом дни*) адпавядае па часе традыцыйнаму святу Каляд, якое, паводле фальклорных звесткаў, не мае прамога атаясамлення з Перуном. Між тым з Перуном цалкам звязана святая Грамніц (Пярун — бог грому²), якое прыпадае на 20.01³ (суаднясенне вядзём па старым стылі, паколькі на момант складання разглядаемага дакумента ў ВКЛ дзейнічала леталічэнне па юліянскім календары). Істотна, што прыведзеная дата была зафіксавана даследчыкамі ў 2-й палове XIX ст., г. зн. праз паўтысячагоддзе пасля складання “Уставы”. Між тым астранамічная з’ява працэсіі на працягу вылучанага тэрміну зрушвала дату каляндарнай падзеі, і велічыня зруху складае каля 4 сутак (1

суткі за 128,2 года⁴). Гэта ўказвае на тое, што свята Грамніц у часы вялікага князя Альгерда адзначалася 24.01. Таму магчыма зрабіць выснову, што “Іван Чыж пісар” падчас перапісу дадзенага дакумента зрабіў памылку, і замест 25.01 паставіў дату 05.01.

“Устава” фіксуе істотную гістарычную мяжу, калі язычніцкі ўплыў у сельскай акрузе краю пачаў адчувальна змяншацца⁵. Выказанае мае асаблівую вагу з нагоды прыведзенай у дакуменце храналагічнай адзнакі. Так, паводле фальклорных звесткаў, свята Грамніц мае своеасаблівы статус — гэта час складання дамовы гаспадара, галавы сям’і (ад імя ўсёй сям’і), з Богам на дзеянні ў будучым (што добра стасуецца з асобай Перуна, які ўвасабляў грамадскі закон у язычніцкім пантэоне). Тая дамова замацоўваецца полымем грамнічнай свечкі, якая ў далейшым выконвае функцыі сямейнага абярэга⁶. Факт, што “Устава” выдадзена на наступны дзень пасля Грамніц, прама указвае (і гэта было істотна для адпаведных вернікаў), што такі дакумент — адлюстраванне дамовы з Богам першага гаспадара ў дзяржаве, вялікага князя Альгерда. Можна нават меркаваць, што дакумент быў узгоднены з вышэйшым святаром Крыве-Крывейта і асвечаны полымем свяшчэннага вогнішча Зніч. На гэта ўскосна ўказвае месца выдання “Уставы” — Вільня, дзе на той час знаходзілася значнае язычніцкае капішча (звесткі Я. Длугаша, А. Гваньіні⁷).

Вышэйвыказанае раскрывае прынцыповую функцыянальную нагрузку храналагічнай адзнакі, прыведзенай у дакуменце.

Д а д а т а к

“Устава судовая” Вялікага князя Альгерда

Сам Олгерд Великий князь Литовский, Руский, дедыч Кревский, Витебский, Полоцкий и инных.

Ознаймуем сим нашим листом, хто на него посмотришь, альбо чтучи его вслышитъ, каждому з особа и всим в обец. Кгды в паньстве нашем литовском, змяне наши госпдарские трудность мають в росправе межи себе в спорах и нестатках вселяких, сумежных кривдах и покривдженнях, для немения або одлеглиости Кревов, терпятъ або терпители дають другим обиды, настия, напасти, прото мы госпдар уставуем, ижбы от тол хоружии нашии в хоружствах своих у Великом Княжестве Литовском, таковыи спорности, то само яко Крехове с тоуж моцою судили и суды свои в дело вводили, кром одзыву, а одзв по ваге речы и обычаю давному идеть до нас госпдаря.

На твердост заховане и крепкое исполнене сего нашего листу данного наказу, печать нашую маестатутную къ оному листу привесити велели есьмо.

Писан у Вилни индикта дванадцят, месеца генвар 5 день, первый по Перуновом дни.

А при том были: князь Кестутей а сын его Войшвил а князь Корят а князь Нихно а князь Вирушл Лиздейки а Дывило, Ленуш, Кряк, Гродвил и иные люди высоки.

А писал дьяк Клим Новгородец.

Клаузула да тэксту: “Скориговал Иван Чыж писар у Вилни под лето Божего нарожениа 1451 марта 8 в понедельник.”

¹ Prohaska A. Czy istniał Krywe na Litwie // Kwartalnik Historyczny. 1904. R. 18. Z. 3/4. S. 481 — 486.

² Иванов В. В., Топоров В. Н. Перкунас, Перун // Мифы народов мира. Энциклопедия. М. 1994. Т. 2. С. 303 — 304, 306 — 307.

³ Лозка А. Ю. Беларускі народны каляндар. Мн., 1992. С. 46.

⁴ Хренов Л. С., Голуб И. Я. Время и календарь. М. 1989. С. 69.

⁵ Чаропка В. Усталяванне хрысціянства і падзенне крэваў // Беларускі гістарычны часопіс. 1998. № 4. С. 53 — 61.

⁶ Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі. Мн., 1990. С. 126.

⁷ Мержинский А. Ф. Ромове // Труды X Археологического съезда. М., 1899. Т. 1. С. 311, 395.

А. Л. Киштымов

БЕЛОРУССКИЕ МАТЕРИАЛЫ ФОНДА РУМЯНЦЕВЫХ В РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БИБЛИОТЕКЕ

Как известно, краугольным камнем нынешней Российской государственной библиотеки стали музейные собрания и библиотека государственного канцлера Российской империи Николая Петровича Румянцева (1754 — 1826), которая состояла из 25 тыс. книг, более 700 славянских рукописей — как оригинальных документов, так и копий, снятых во многих архивах и библиотеках, и 1,5 тыс. географических карт. Поэтому вполне логично, что в ее Научно-исследовательском отделе рукописей (НИОР) хранится под № 255 фонд рода Румянцевых. Это 883 единицы хранения (7774 листа), объединенные в 18 картонов. Основной их массив — материалы Н. П. Румянцева, всего 647 единиц хранения. Именно они, а также и некоторые другие документы фонда, содержат ряд ценных и уникальных сведений по истории и культуре Беларуси.

Наличие белорусских материалов в фонде Румянцевых совсем не случайно. Они отложились там при жизни двух поколений этого рода:

екатерининского вельможи, фельдмаршала П. А. Румянцева (1725 — 1796) и его сыновей, Николая и Сергея, которые отличились на гражданском поприще, занимая высокие дипломатические и административные должности. По своему содержанию белорусские материалы фонда Румянцевых можно поделить на три категории. В первой следует выделить комплекс материалов о белорусских владениях рода Румянцевых (картон 5, ед. хр. 11, 48; к. 16, ед. хр. 40, 41, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51). Екатерина II дважды жаловала П. А. Румянцева землями в Беларуси: в 1775 г. — Гомельским имением и в 1795 г. — частью Брестской экономии, 20 тыс. дес. в окрестностях Беловежской пуши (впрочем, вскоре это владение было распродано). Документы по Гомельскому имению содержат хозяйственную переписку, донесения о доходах, отдельные ведомости о состоянии производства на платочной фабрике, стекольном и винокуренных заводах в 1804 — 1819 гг. Самое ценное в этом комплексе — каталог рукописей и старопечатных книг, приобретенных Н. П. Румянцевым в Гомеле в 1822 г. (к. 14, ед. хр. 19), и реестр рукописей и книг, отправленных из Гомеля в феврале 1822 г. в его петербургский особняк (к. 14, ед. хр. 20).

Другой комплекс, интересный для исследователя белорусской истории, составляет переписка Н. П. Румянцева. Нередко письма его корреспондентов сопровождаются приложениями рукописей научных статей, перечнями исторических источников, рукописей, книг, описаниями археологических находок и архивных хранилищ.

Как известно, среди наиболее активных корреспондентов графа были гомельские протоиереи Иоанн Иоаннович Григорович и его сын, тоже Иоанн — историк, краевед, “отец” белорусской археографии. В письмах Григоровича-старшего, в частности, содержится известие об открытии в 1805 г. в селе Володове под Гомелем каменной Николаевской церкви с полной описью церковного имущества (к. 7, ед. хр. 24, л. 5об. — 10). Есть в фонде письмо автора проекта этой церкви и многих гомельских построек первой четверти 19 в. англичанина архитектора Джона Кларка (к. 8, ед. хр. 8).

Письма Григоровича-сына тесно связаны с его научной деятельностью (к. 12, ед. хр. 7 — 18; к. 18, ед. хр. 34, 35 и др.). Несомненный интерес для палеографов представляет составленное им “Начертание славянских букв” (к. 13, ед. хр. 50). Подготовленный И. И. Григоровичем рукописный реестр “Содержание грамот, писанных на польском и латинском языках, кои отысканы в могилевских архивах по препоручению государственного канцлера, с означением времени их писания и места, где они хранятся” (к. 15, ед. хр. 5) был опубликован в книге Ю. А. Лабынцева и

Л. Л. Щавинской¹. Между тем в фонде 255 хранятся также подготовленные им реестр редких книг и рукописей из монастырских библиотек Орши и Могилева (к. 15, ед. хр. 4); реестр книг, принадлежащих Н. П. Румянцеву и не указанных в библиографии В. С. Сопикова² (к. 14, ед. хр. 6); каталог старопечатных книг со ссылками на эту библиографию (к. 14, ед. хр. 26); составленное И. И. Григоровичем в Гомеле описание старопечатных книг и рукописей (к. 14, ед. хр. 18, 21); реестр грамот, касающихся русско-польских отношений в XV — XVII вв. (к. 15, ед. хр. 22) и описание рукописи XV в. Дионисия Ареопагита о небесном священноначалии (к. 18, ед. хр. 54).

Корреспонденция Григоровичей, отца и сына, в фонде 255 не разведена по принадлежности и это создает определенные трудности в ее идентификации.

Материалы фонда свидетельствуют о том, насколько активно и плодотворно сотрудничали с Н. П. Румянцевым профессора Виленского университета. С натуралистом, доктором богословия и философии, ординарным профессором естественной истории Станиславом Бонифатием Юндзилом канцлер познакомился перед самой войной, в 1812 году, в Вильно. Тогда он подарил ученому в знак дружбы бронзовый бюст Карла Линнея, много лет украшавший ботанический сад Виленского университета, заложенный С. Юндзилом. В фонде — несколько писем графу от Юндзила на французском языке (к. 6, ед. хр. 30; к. 10, ед. хр. 57).

В письмах и рукописях другого виленского профессора, И. Н. Лобойко (к. 12, ед. хр. 34 — 36), несомненный интерес представляет записка о Радзивилловском архиве в Несвиже, к которой приложена опись его дел и описание некоторых материалов (25 июня 1822 г., к. 12, ед. хр. 36). Поездку в Несвиж И. Н. Лобойко осуществил по поручению и на средства канцлера. В своем письме он довольно подробно описывает потери, понесенные архивом во время войны 1812 года, а также судьбу некоторых перемещенных из него документов.

Кстати, в фонде хранится и почетный диплом Виленского университета, выписанный на имя Н. П. Румянцева 1 июля 1817 г. (лат. яз., к. 18, ед. хр. 14).

Хранятся в фонде и письма Н. П. Румянцеву от гродненского губернатора В. С. Ланского (от 9 мая 1809 г., к. 8, ед. хр. 22) и бывшего минского губернатора З. Я. Карнеева (от 6 февраля 1811 г., к. 8, ед. хр. 4).

Два письма Е. Ф. Канкрина, датированные 1818 г., касаются судьбы знаменитого камня Рогволода и сопровождаются пространной запиской о нем самого корреспондента, описанием, сделанным вице-ректором иезуитского институтского коллегияма в Орше Десидерием Ришардо-

том, иконографическими и некоторыми другими документами (к. 8, ед. хр. 2). Хотя эти материалы довольно подробно описаны в монографии Л. В. Алексеева³, на наш взгляд, они стоят того, чтобы быть опубликованными целиком.

К числу корреспондентов канцлера принадлежал историк, экстраординарный академик А. Х. Лерберг (к. 6, ед. хр. 6). Для белорусских исследователей он интересен своим последним трудом о литовских жрецах и высшем жреце “криве-кривейто”, изданным уже после смерти ученого. Тогда же Н. П. Румянцевым была куплена его библиотека.

По-своему замечательна личность еще одного адресата графа — В. Г. Анастасевича (к. 5, ед. хр. 27). С 1802 г. он служил в канцелярии Виленского учебного округа, в 1811 г. осуществил научное издание Статута ВКЛ 1588 г., с 1817 г. становится одним из фактических секретарей Н. П. Румянцева. Затем он цензор, однако за пропуск в печать “Конрада Валенрода” А. Мицкевича в 1830 г. отправлен в отставку с лишением пенсии.

Среди тех, кто обращался к канцлеру за помощью, был и Зориан Долленга-Ходаковский. К письму, датированному 1817 г., он приложил свои научные работы (к. 18, ед. хр. 30).

Довольно яркой иллюстрацией того интереса, который проявлял граф к белорусским древностям, является ответ на его запрос, присланный из Полоцка (к.13, ед. хр. 36). Безусловно, это также и свидетельство уровня исторических знаний полоцких монахов-иезуитов. В документе несколько раз упомянут “редактор “Древней полоцкой истории”. Нам неизвестно, кто был этим редактором, кто инициировал замысел такого труда (может быть, сам Н. П. Румянецв?), и был ли он реализован полностью, так как начало ему, несомненно, было положено — в документе графу извещается, что ему будет послано “продолжение” “Древней полоцкой истории” (см. Приложение).

И, наконец, третий комплекс материалов — копии архивных документов и иных материалов, выполненные по заказу Н. П. Румянцева, а также выписки и рукописи научных трудов. Как и другие материалы фонда, эти требуют тщательного текстологического изучения, так как далеко не всегда указаны их авторство и место хранения оригинала. Пока же дадим предварительный перечень этих материалов, чтобы проиллюстрировать круг исторических интересов Н. П. Румянцева, его корреспондентов и помощников. Естественно, для нашего обзора мы выделяем материалы относящиеся к белорусской истории. Это записка о роде Гаштольдov (к. 11, ед. хр. 3), выписки из русских летописей, относящиеся к истории Полоцка и Полоцкого княжества (к. 11, ед. хр. 24), выписки

из Никоновской летописи и из хроники Давида Лука о литовских князьях и грамота Иоанна, архиепископа рижского, городу Любеку о притеснениях рижских купцов и горожан литовцами (к. 11, ед. хр. 26), выписка из летописи по Софийскому списку о набеge Доманта на Литовскую землю в 1266 г. (к. 12, ед. хр. 10), копия грамоты 1407 г. о торговле Полоцка с Ригой (к. 12, ед. хр. 19), сведения о древнем городе Турове и его епископе Кирилле (к. 13, ед. хр. 12), родословие Литовского княжества (к. 13, ед. хр. 13), родословие князей киевских, владимирских, полоцких (к. 13, ед. хр. 16). Для археологов может представить интерес опись литовских древностей, извлеченных из могил, из собрания самогитского помещика Дионисия Поликевича (к. 13, ед. хр. 61), а для археографов — “Наставление, как поступать при отыскании харатейного Евангелия для показания его древности” (Гомель, 19 октября 1821 г., к. 15, ед. хр. 7)* и заметки для составления инструкции по отысканию славянских рукописей и документов в Риме (к. 18, ед. хр. 33). Здесь же реестр на французском языке обнаруженных в Риме рукописей, относящихся к истории Московского государства и Польши (к. 14, ед. хр. 44). К речи об архивах нотариуса Валентина Маиевского, прочитанной на заседании Королевского ученого общества в Варшаве 18 сентября 1809 г. (к. 15, ед. хр. 15), приложено дополнение к его диссертации — перечень актов, находившихся в архивах Кракова и Варшавы в 1765 г. и вывезенных в Петербург в 1795 г. (к. 15, ед. хр. 16).

Есть в фонде и каталог изданий Ф. Скорины (к. 14, ед. хр. 27).

Отдельный, небольшой, но весьма любопытный комплекс документов по истории Беларуси последней трети XVIII в. составляют письма П. А. Румянцеву от князя Н. В. Репнина, графа З. Г. Чернышова, восемь писем от Станислава Августа Понятовского, извещение П. Б. Пассека о принесении 16 марта 1796 г. присяги Павлу I в Беларуси (к. 3, ед. хр. 29), переписка о путешествии австрийского императора Иосифа II в 1780 г. в Киев и Могилев, в котором его сопровождал фельдмаршал П. А. Румянцев-Задунайский (к. 4, ед. хр. 34). Сюда же можно отнести выданный королем Станиславом Августом П. А. Румянцеву диплом на шляхетское достоинство королевства Польского и Великого княжества Литовского (лат. яз., 28 декабря 1776 г., к. 18, ед. хр. 7).

Отметим сразу, что предложенная нами классификация документов по истории Беларуси из фонда Румянцевых НИОР РГБ является весьма условной, поскольку в первую очередь отталкивается от формальных признаков и типа материалов и только во вторую — от их содержатель-

---

* См. статью Н. В. Николаева в наст. изд. *Ред.*

ной стороны. Мы сознательно ограничились задачей предварительного знакомства с фондом 255. Вместе с тем богатство и разнообразие его материалов несомненно требуют совместных усилий специалистов по различным областям исторической науки. Безусловно, нужен и сравнительный анализ фонда 255 НИОР РГБ с теми фондами, в которых находятся материалы как Румянцевых, так и других фондообразователей, причем не только в РГБ, но и других библиотеках и архивах России, Украины, Литвы и Польши. И, конечно, в первую очередь с фондами 3014 и 3013 Национального исторического архива Беларуси.

Приложение

Ответы на вопросы, содержащиеся в письме его сиятельства графа Румянцева, писанном к г. езуитскому генералу.

1) Надгробная надпись, о коей сказано в сочинении г. Мальгина, находится действительно вблизи города Орши, то есть в 15 верстах от оного в деревне Голошина называемой, при Борисоглебской Греко-Российской церкви^{*}; о чем редактор “Древней полоцкой истории” будет иметь честь в скором времени доставить подробное описание его сиятельству.

2) Все памятники вблизи Полоцка, находящиеся вместе с продолжением “Древней полоцкой истории”, редактор будет иметь честь препроводить его сиятельству.

3) Древние диптики и синодики находятся в одном токмо вблизи Полоцка древнем греко-униатском Борисоглебском монастыре по причине отсутствия архимандрита оного монастыря, редактор “Древней полоцкой истории” не мог еще получить оных.

4) В рукописи, находящейся в Патриаршей библиотеке, о коей упоминает его сиятельство, конечно ошибкою переписчика поставлено слово Полоцк, вместо Плоцк, ибо польский историк Кромер в 8-й книге “О Конраде” подает следующее известие: что он был князь мазовецкий, брат Лешка Белого, и что он часто жительствовавал в Плоцке; но там ли он умер и погребен, Кромер ничего о сем прямо не говорит, а только упоминает глухо на стр. 223-й, что Конрад умер в 1247 году, оставив после себя трех сыновей: Болеслава, Казимира и Земовита, из коих Болеслав умер спустя несколько дней по смерти отца. Пишет также Кромер на стр. 209-й и о Мешке, коего мыши заели.

5) О Святополке сей же Кромер в 7-й и 8-й книгах от 198-й страницы подает следующее известие: Святополк был учинен от короля Лешка Белого около 1220 года воеводою Померании с обязанностью быть его подданным и платить ежегодную дань королям Польским; но он вскоре потом возмутился, убил на сражении Лешка и, объявив себя князем Помор-

---

^{*} Речь идет о Роговолодовом камне и сочинении Т. Мальгина “Зерцало российских государей”. СПб., 1794.

ским, сделал союз с пруссаками против поляков и крестовых рыцарей, а тех, кои недавно приняли в Пруссии христианскую веру, уговорил опять возвратиться в идолопоклонничество, и сам, предводительствуя ими, воевал с поляками и крестовыми рыцарями; когда ж за сие Вильгельм, нунций Папы Григория IX, возложил на него духовное запрещение, то он стал вести войну еще с большею жестокостью, пока наконец через посредничество Описа, нунция Папы Иннокентия IV, присланного к нему вместе с Казимиром, князем Куявским, не заключил мира с крестовыми рыцарями и не учинил присяги, что не будет более иметь никакого дружеского сношения с пруссаками; вследствие чего и было с него снято духовное запрещение нунцием Описом. О сем же самом Описе упоминает Стрыйковский в 8-й книге, на стр. 280-й, говоря, что Папа Иннокентий IV по просьбе князя Даниила Романовича послал его, дабы он короновал помянутого Даниила на королевство Русское; что сей нунций и исполнил 1246 года.

б) Стебельский, о коем спрашивает его сиятельство, был греко-униатский монах ордена Св. Василия Великого; он сочинил на польском языке книгу под заглавием: *Dwa wielkie swiat'la na Horyzonce Połockim*, в 2-х томах. Сие сочинение напечатано в Вильне в типографии монахов вышеупомянутого ордена.

7) Об епископах киевских и полоцких и об отношениях их с восточною или западною церквами обширно пишут польские историки: Несецкий, вышеупомянутый Стебельский, Островский в сочинении: *Historya Kosciola Polskiego*, печатанном в Варшаве, и многие другие писатели. Впрочем, редактор "Древней полоцкой истории" будет стараться упомянуть о полоцких епископах в продолжении оной.

Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (НИОР РГБ). Ф. 255. К. 13, ед. хр. 37. Л. 1 — 2.

¹ См.: Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Завещано Отечеству (Коллекция графа Н. П. Румянцева и их судьба). М., 1994. С. 45 — 50.

² Сопиков В. С. Опыт российской библиографии. Ч. 1 — 5. М., 1813 — 1821.

³ Алексеев Л. В. Археология и краеведение Беларуси. XVI в. — 30-е годы XX в. Мн., 1996. С. 27 — 38.

Р. П. Платонов

ДОКУМЕНТЫ БЫВШЕЙ КОМПАРТИИ БЕЛАРУСИ КАК ИСТОЧНИКОВАЯ БАЗА ПО ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИИ

Документы структур бывшей КПБ, составляющие значительную часть Национального архивного фонда Республики Беларусь, хранятся ныне в НАРБ, государственных архивах Брестской, Витебской, Минской областей, государственных архивах общественных объединений Гомельской, Гродненской и Могилевской областей. Как сообщается в первой части краткого справочника “Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии”, изданного в 1997 г., общий массив их документально-архивной информации включает более 2,7 млн. единиц хранения, объединенных в 16 тыс. фондов. В указанный массив входят материалы практически всех партийных структур: от многих сохранившихся дел первичных партийных организаций до документов ЦК КПБ, высших ревизионных и контрольных органов партии.

При оценке этого огромного массива документальной информации как источника по истории Беларуси (а не только истории самой КПБ) следует, прежде всего, исходить из того объективного факта, что на протяжении более 70 лет Коммунистическая партия Белоруссии — составная часть КПСС являлась безраздельно правящей, организующей, направляющей и контролирующей всю экономическую, политическую, социальную, духовную жизнь в республике. Решения ее органов как перспективно-политического характера, так и текущехозяйственного и любого иного плана были обязательными для исполнения всеми, и ни один сколько-нибудь значительный государственный акт, ни одно решение по вопросам развития народного хозяйства, культуры, быта, просвещения не принимались без соответствующих согласований либо прямого участия партийных органов. Все эти документы, принимавшиеся съездами партии, областными, районными партийными конференциями, партийными активами всех уровней, на заседаниях пленумов, бюро, секретариатов, в отделах, в партийных учреждениях, выступления руководителей КПБ, отчеты об исполнении принятых директив, о возникавших при этом проблемах и путях их разрешения на протяжении всего периода существования партии откладывались в ее архивных хранилищах (Партархив Института истории партии при ЦК КПБ, партийные архивы

обкомов партии). В ЦК КПБ, в областные и районные комитеты партии, партийные контрольные органы стекалась самая разнообразная информация о состоянии и развитии практически всех сфер жизни республики, в том числе значительная часть из органов государственной безопасности, остававшаяся в своей преобладающей части на закрытом хранении.

К моменту прекращения функционирования прежней КПБ (август 1991 г.) в архивах ее структур стала складываться в целом единая система организации и методики комплектования фондов, хранения, учета, экспертизы научной и практической ценности, научно-технической обработки и использования архивных документов. Нормативные положения, определявшие деятельность партийных архивов, приводились в соответствие с требованиями государственного архивоведения. Документы партийных архивов, особенно послевоенного периода, достаточно грамотно оформлялись, лучше сохранились, чем документы, хранившиеся в госархивах, и, что немаловажно для исследователя, хорошо читаемы. Хотя следует констатировать, что их организационная упорядоченность и научно-методическая разработанность отставали от предъявлявшихся требований.

Главное же то, что установленные высшим партийным центром правила пользования архивными материалами, крайне суженный режим доступа к ним, многочисленные информационные запреты, строжайшая засекреченность ограничивали возможности их использования и не могли не вести к крупным провалам в исторической памяти народа, и не способствовали объективному и всестороннему освещению исторических процессов. В соответствии с Законом о Национальном архивном фонде Республики Беларусь, принятом 6 октября 1994 г., документы, созданные в процессе деятельности бывших партийных структур и содержавшие гриф “секретно”, “совершенно секретно” и др., были переведены на правила свободного доступа. Объем их оказался впечатляющим — в фондах партархива Института истории партии при ЦК КПБ (с 1990 г. — ЦПА КПБ), например, до 2/3 всех архивных дел. Снятие запретов и ограничений, открытость доступа в архивы, где хранятся документы бывших партийных структур, привели к сохраняющемуся и по сей день устойчивому интересу в обществе к закрытым прежде страницам своей истории, стремлению видеть ее такой, какой она была в действительности, без каких-либо “белых пятен” и пропусков. На страницы научных, литературных, общественно-политических журналов и газет выплеснулся огромный поток новой, нередко сенсационной, информации, извлеченной из бывших партархивов. И хотя он не повлек за собой реконструкции целостной и объективной картины развития белорусско-

го общества в целом, разрыв между количеством введенных и вводимых в общественное сознание неизвестных и малоизвестных фактов о нашем историческом прошлом и их научно-концептуальным осмыслением остается значительным (в чем, безусловно, повинны историки), тем не менее это одно из свидетельств возросших возможностей создания правдивой истории белорусского народа и развития его национальной государственности.

Наконец, надо учитывать и то, что документы партархивов в преобладающей части не были утрачены в годы Отечественной войны (что произошло с частью госархивов). Они были эвакуированы и затем возвращены в республику. Тем самым их документы и материалы в ряде случаев стали единственными свидетельствами о событиях советского периода истории Беларуси.

Документы архивного фонда бывшей КПБ, находящиеся на государственном хранении, условно можно разделить на две значительные части:

- 1) документы, открытые и раньше для научного использования, хотя пределы и возможности его строго ограничивались и дозировались;
- 2) документы, доступ к которым исследователи получили лишь после прекращения деятельности партии в ее прежнем виде и структурах.

Что касается документов первой части, то с учетом, разумеется, политико-идеологической заданности многие из них становились достоянием не только ученых (историков, политологов, экономистов, литераторов и др.), но и широкой общественности. Можно перечислять сотни книг, монографических исследований, диссертаций, написанных на материалах партархивов. Сборники документов, извлеченных из партархивов (тематические, серийные и др.), издавались Институтом истории партии при ЦК КПБ, часто совместно с Главархивом при СМ БССР, Институтом истории АН БССР, другими академическими институтами. Особенно много их посвящалось народной войне против немецко-фашистских захватчиков. В 1970 — 1980 гг. практически ежегодно на книжных полках появлялись новые документальные публикации.

Но истиной остается: идеологический догматизм, политическая предопределенность, историческая односторонность тогдашних документальных публикаций, сознательное замалчивание трагических событий и фактов истории, деятельности известных лиц, ставших жертвами политических репрессий, создавали парадоксальную ситуацию, когда даже значительные по задуманности, целям, объему документальные издания в силу допускаявшегося субъективного подхода при их составлении не становились фундаментальной основой для объективных и всесторонних

исторических исследований. Отсюда встает необходимость нового, свободного прочтения, объективной научной разработки документов, опубликованных в советский период белорусской истории, задача переиздания многих из них, являющаяся на современном этапе столь же актуальной, как и подготовка новых книг.

Всестороннее изучение и научное осмысление массива документов, с которых сняты гриф секретности и всяческие ограничения доступа и использования, позволяет в сочетании их с уже известным документальным материалом бывших партийных и государственных архивов, библиотек, музеев и т. д. представить обществу подлинную картину национально-освободительного, возрожденческого движения в Белоруссии, роли в нем политических партий (БСГ, БПС-Р, Бунд и др.), а не одной только КПБ, политических и общественных деятелей, отличавшихся высокой гражданственностью и незаслуженно забытых. Оно дает хорошие возможности правдиво осветить процесс создания белорусской государственности, проходивший трудно и противоречиво, показать объективную панораму проводившихся в БССР крупномасштабных социальных преобразований во всей их сложности и противоречивости, органичном единстве героического и трагического, раскрыть историю войн на территории республики и народного сопротивления оккупациям (германской 1918 г., польской 1919 — 1920 гг., немецко-фашистской 1941 — 1944 гг.).

В качестве примера можно сослаться на рассекреченный корпус документов Особого сектора ЦК КПБ. В нем содержатся подробные сведения о многих скрытых либо просто малоизвестных механизмах осуществления партийным аппаратом властных функций в обществе, его сращивании в верхних эшелонах с государственным аппаратом, установлении им политического контроля над обществом, внедрении моноидеологии, подавлении оппозиции во всех ее видах и формах и в целом любых проявлений критического отношения к проводившейся политике. Немало информации посвящено утаивавшимся аспектам партийных чисток и репрессивных действий с участием в них органов государственной безопасности, которые касались как рядовых членов партии, так и ее руководителей, о содержании секретной переписки по этим и другим вопросам с ЦК ВКП(б), ГПУ—НКВД. Другой пример — закрытые прежде материалы отдела руководящих партийных органов ЦК КП(б)Б 30-х годов. Это ценнейший материал для осмысления типовых условий, обстоятельств, биографий, позволяющий исследователю войти в круг партийно-государственной элиты, понять специфику ее формирования и особенности выполнения отводимых ей функций. Для изучения феномена

1920 — 1930 годов трудно переоценить также значение фонда ЦКК КП(б)Б — КПК ЦК ВКП(б) по Белоруссии. В нем собраны тысячи ценнейших документов, о существовании которых исследователи не подозревали.

Среди рассекреченных архивных материалов множество бумаг с грифом ВЧК, ГПУ, НКВД (официальные отчеты, обширные информации, обычные и срочные сообщения, различные сводки, обзоры реакции разных групп населения на важнейшие политические события, копии протоколов допросов, выписки из показаний арестованных и т. д.). Между прочим, по ним можно судить и о первичных, более обстоятельных материалах, хранящихся в архивах нынешнего КГБ. Например, о технологии ликвидации в республике в первые годы Советской власти политических партий, объявленных контрреволюционными, фабрикация разного рода политических дел, как крупных (“Союз освобождения Белоруссии”, “Белорусский национальный центр”, “Объединенное антисоветское подполье” и др.), так и малых (в городах, районах, сельских населенных пунктах), о методах создания политических дел на видных партийных, государственных, общественных деятелей, ученых, литераторов, за которыми следовали их аресты. После ознакомления с рассекреченными архивными источниками более полно раскрывается политико-идеологический механизм репрессивного курса, приведшего к трагедии середины 1930-х годов.

Примеры подобного рода можно было бы продолжить.

В целом документы и материалы бывших партийных архивов являются неотъемлемой частью культурного наследия Беларуси. В своей большей части это единственные массивы первоисточников по истории социалистического эксперимента в республике. В них сконцентрированы ценные, иногда уникальные исторические свидетельства, раскрывающие механизм функционирования структур власти в белорусском обществе на советском этапе, отражающие процессы его становления, укрепления и упадка.

Н. Н. Левчик

ДОКУМЕНТЫ ФОНДА “БЕЛОРУССКИЙ ПРАВОСЛАВНЫЙ СВЯЩЕННЫЙ СИНОД” ПО ИСТОРИИ ОБНОВЛЕНЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В БЕЛАРУСИ (1922 — 1935)

В Национальном историческом архиве Беларуси хранится фонд “Белорусский православный Священный Синод”, документы которого представляют интерес как для исследователей конфессиональной, так и социальной истории Беларуси первых лет Советской власти. Они дают возможность проследить историю обновленческого движения в белорусских епархиях, а также возглавлявшего его учреждения — Белорусского православного Священного Синода. Вопрос до сих пор мало изучен, свидетельством чего является наличие неполных и неточных сведений даже в энциклопедических изданиях¹.

После октября 1917 г. в Русской православной церкви произошел раскол, обусловленный как вопросами тактики, так и организации церковного строя. Среди духовенства было много сторонников восстановления патриаршества, ликвидированного, как известно, в 1721 г. Петром I и замененного Синодом. Всероссийский поместный собор 1917 — 1918 гг. восстановил патриаршество, избрав главой Русской православной церкви митрополита Тихона Белавина. Учреждение патриаршества рассматривалось как важное мероприятие в деле сплочения духовенства и организации его для борьбы с Советской властью.

Однако часть духовенства осудила патриарха Тихона, заявив о лояльном отношении к Советской власти и выдвинув идею “обновления” православия. Если “тихоновцы” (или староцерковники) стремились сохранить курс церкви на возвращение старых порядков, то “обновленцы” предлагали признать социалистическое государство, изменить в духе времени православное вероучение и уклад церковной жизни.

Программа обновленчества была разработана на Всероссийских поместных соборах 1923 и 1925 гг. Обновленцы предлагали проводить линию объединения духовенства и мирян под лозунгом реформ; они ратовали за соборное управление церковью, допущение женатого епископа, второбрачие священников, введение в богослужение русского языка вместо церковнославянского, использование нового стиля календаря.

Появились обновленческие организации и группы: “Живая церковь”, “Союз церковного возрождения”, “Союз древнеапостольской церкви”, “Обновленческая церковь”. Обновленческое движение в белорусских епархиях оформилось к 1922 г., хотя, как утверждали его сторонники, обновленческие идеи имели место еще во времена первой российской революции, когда “в епархиях появились работники, проводившие в жизнь те маленькие возможности, которые дало освободительное движение 1905 г., например, организацию церковных советов”².

В июле 1922 г. викарий гомельский, епископ Варлаам, правивший тогда Могилевской епархией, получил телеграмму комитета группы “Живая церковь” с предложением учредить подобную местную группу и послать ее делегатов в Москву на Всероссийский съезд представителей этой организации. Группа была организована; делегатами избраны давние сторонники церковного обновления — протоиереи г. Могилева М. Плещинский и г. Гомеля А. Зыков. После Московского съезда было учреждено обновленческое Могилевское епархиальное управление³. Первый обновленческий съезд состоялся в августе 1922 г. в Витебской епархии. Очевидно, на нем было избрано епархиальное управление⁴.

В Полоцкой епархии, центром которой был Полоцкий Николаевский собор, обновленцы объединились вокруг митрополита Иосифа⁵. В Минске первые обновленцы в 1922 г. образовали группу, которая проводила богослужения в покоях игуменьи Минского Преображенского монастыря.

В июле 1922 г. в Минском кафедральном соборе состоялся съезд всего городского и представителей сельского духовенства, на котором Белорусская православная церковь была объявлена автономной. Председательствовал на съезде епископ Минский и Туровский Мелхиседек (Паевский), объявленный тогда же митрополитом Белорусским и Минским⁶. В соответствии с утвержденной организацией церковного управления Белорусская церковная область была разделена на округа, каждый из которых имел свое управление, возглавляемое епископом. Окружные управления объединяло Белорусское областное управление, для которого Священный Синод Русской православной церкви (с декабря 1927 г. — Священный Синод православных церквей в СССР) являлся кассационной и апелляционной инстанцией. Управление осуществлялось путем Собора, объединявшего всех епископов, клириков и мирян Белорусской церкви. Он должен был собираться не реже одного раза в год⁷.

Высшее церковное управление заявило, что титул митрополита сохранится за Мелхиседеком и впредь по выявлении им положительного отношения к обновленческому движению⁸. Но в 1923 г. Минское цер-

ковное управление перешло на сторону тихоновцев. Впоследствии обновленцы объявили Мелхиседека виновником раскола Белорусской церкви, обвиняя его в нежелании “отрешиться от устаревших традиций и прежнего бюрократического уклада церковной жизни, выходящей из повиновения соборному голосу церкви”⁹.

17 — 19 мая 1924 г. в Могилеве на I Белорусском областном соборе был учрежден Белорусский православный Священный Синод (далее Синод). Положение о нем было разработано протопресвитером А. В. Трусевичем. Белорусским областным митрополитом был избран Серафим, бывший епископ Витебский¹⁰.

Синод был представителем Белорусской церкви в Священном Синоде Русской православной церкви. Он созывал Белорусский собор, утверждал епископов, избранных на окружные белорусские кафедры, давал высшие награды, благословения и одобрения, отлучал от церковного общения и т. д. Его распоряжения и постановления, не опротестованные Священным Синодом, имели обязательную силу для всех членов Белорусской православной церкви.

Синод состоял из 7 членов: епископа, двух священников, одного представителя “низшего” клира, двух мирян и возглавлялся митрополитом, избираемым Собором. Он имел полномочия на год, содержался на добровольные отчисления от всех приходов Белорусской церкви¹¹. В 1924 г. начал выходить его печатный орган — “Белорусский православный вестник”¹². Синод был признан восточными патриархами и находился в каноническом общении со Вселенским патриархом Василием III.

Обновленчество в силу лояльного отношения к Советской власти и не без тихоновской агитации воспринималось населением как нечто “позорное, богопротивное”¹³, народ нередко ставил обновленцев наравне с “безбожниками”, называл их “красными попами”, “коммунистами, ставленниками Советской власти”¹⁴.

Между обновленцами и тихоновцами велась ожесточенная борьба. Так, первый митрополит Серафим в 1924 г. в Полоцке не был допущен тихоновцами к совершению богослужения; епископу Сергию при входе в Минский Петропавловский собор тихоновцы нанесли физические оскорбления: толкали его, изорвали клобук и рясу¹⁵.

Борьба между обновленцами и тихоновцами велась за приходы. Священнослужители говорили: “кто первый придет, того и приход”. Бывало, что приходы брались “с бою”. Священник Ю. Брюховецкий рапортовал в Минское епархиальное управление, как он был вызван в ГПУ и отправлен в Мозырь “взять собор”, и взял его “безболезненно”, организовал “пятерку”; священник-тихоновец сдал собор, “победитель” же

“побывал где следует и оформил дело”¹⁶. В Городке собор “брали” с помощью РИК и милиции¹⁷.

Однако подобные примеры были скорее исключением, чем правилом. Чаще священники писали в Синод о победах патриаршеской ориентации: “благодаря сильной агитации среди населения лиц, преданных тихоновщине, прихожане и церковные советы предъявляют ультиматумы к священникам своих приходов о переходе в тихоновщину и требуют выполнения публичного покаяния перед народом в заблуждении”¹⁸. Даже крещение младенца, совершенное обновленческим священником, признавалось тихоновцами недействительным, и ребенок подлежал перекрещиванию¹⁹.

В 1925 г. при Синоде учреждается юридический отдел для оказания помощи по “применению в отдельных конкретных случаях декрета об отделении церкви от государства”²⁰. Такой орган был крайне необходим, так как, несмотря на то что церковь была отделена от государства, она была полностью зависима от него.

Белорусские поместные соборы и епархиальные съезды созывались только с разрешения НКВД БССР. Для получения разрешения необходимо было указать повестку дня с перечислением всех вопросов, планируемых к обсуждению, число делегатов и место проведения. Священнослужители прежде чем приступить к исполнению пастырских обязанностей должны были зарегистрироваться в РИК, причем регистрация, как и выдача им любой справки, всячески тормозилась совслужащими. Храмы были объявлены социалистической собственностью и сдавались верующим по договору, кроме того, церкви подлежали обязательной страховке, при этом ценность их постоянно завышалась для увеличения страховой суммы.

Дети служителей культа исключались из всех учебных заведений. Взрослые дети при совместном проживании с родителями лишались прав землепользования, избирательных прав, удалялись с должностей.

В фонде хранится газетная вырезка о сыне священника Матаровской церкви Минского округа, “пролезшем в киномеханики”, который сохранил связь с отцом. Самохваловичский райком партии рассмотрел этот “возмутительный” факт и молодой человек был уволен с работы²¹.

В первые годы своей деятельности обновленцам, несмотря на все трудности, удалось открыть ряд приходов. В 1926 г. в Смолевичском районе Минской епархии был открыт Черницко-Слободской приход, в Бобруйском районе Глубоковичский, в 1927 г. приход в с. Кленник Минского округа²².

Синод был инициатором сбора пожертвований на ремонт церквей, например он ходатайствовал о разрешении сбора денег на ремонт Ушачской церкви — памятника старины. Предпринимались попытки вернуть в свое ведение храмы и церковное имущество.

В 1925 г. в ЦИК БССР была направлена петиция с просьбой о возвращении верующим Могилевского Преображенского храма, который, находясь в ведении Могилевского окрисполкома, используется “не по прямому своему назначению и не для религиозных целей”²³. Неоднократно поднимался вопрос и о возвращении верующим Полоцкого Софийского собора, а также белорусской святыни — мощей Ефросиньи Полоцкой в Витебский кафедральный собор, однако на заседании Президиума ЦИК БССР было решено согласиться с заключением Наркомпроса об оставлении мощей Ефросиньи Полоцкой в ведении Витебского отдела Белорусского государственного музея²⁴.

В упраздненном Оршанском Успенском женском монастыре хранился образ Казанской Божьей Матери, не представляющий художественной ценности, но чтимый прихожанами, которые просили передать его в Оршанский Воскресенский собор. Синод обращался по этому поводу в Оршанский окрисполком, но получил ответ, что “имущество монастыря передано разным гражданским организациям ... и уже использовано ими для своих нужд”²⁵.

В октябре 1925 г. состоялся II Белорусский поместный собор, но сведений о нем не сохранилось. Состоявшийся в мае 1926 г. III Собор развил и закрепил положение об управлении Белорусской православной обновленческой церковью, утвердив “Положение об епархиальных и благочиннических управлениях и советах”. Согласно ему, границы епархии приближались к административному делению Белоруссии на округа. Епархии в свою очередь делились на благочиния. Руководящими органами их являлись благочиннические собрания, а исполнительными — благочиннические советы²⁶. Предполагалась также организация сестричеств, члены которых заботились бы о внешнем благолепии церковных служб, украшении церквей и т. д.

К своему 5-летию юбилею в 1927 г. обновленцы подошли со следующими итогами. По сведениям Синода в Белоруссии тогда существовало 494 церкви синодальной ориентации и 635 — тихоновской²⁷.

В конце 1927 г. среди тихоновцев происходила борьба течений: одни во главе с митрополитом Сергием Старогородским (“сергиевцы”) стояли за компромисс с Советской властью, другие — за продолжение непримиримого отношения к Советам. Кроме того, после объявления в Минске 9 августа 1927 г. Белорусским епархиальным съездом автокефа-

лии Белорусской православной церкви начали появляться церкви автокефальной ориентации. Обновленцы считали, что автокефалия Белорусской православной церкви канонически и исторически оправданна быть не может, так как согласно церковным канонам вопрос об автокефалии мог быть решен только поместными соборами — Белорусским и Всероссийским²⁸.

В июле 1928 г. на очередном пленуме были вскрыты недостатки в работе Синода. Как заявил выступавший а нем протоиерей Н. Зефирев, Синод зашел в тупик. По его мнению в нем исчезла коллегиальность. Он обвинял недавно ушедшего митрополита Иосифа в крушении материальной базы Синода.

По постановлению предыдущего пленума Синода от 9 мая 1927 г. о переводе последнего из Могилева в Минск, где был арендован дом, но фининспектор наложил арест на квартирные деньги Синода, в результате Синод остался “без средств и на улице”²⁹.

В Священный Синод православных церквей в СССР было отправлено послание с описанием критического положения обновленческой церкви в Белоруссии: “... опорные места и главная цитадель обновленчества — бывшие Могилевский, Мстиславльский и Калининский округа стали достоянием иных церковных ориентаций ... остатки обновленчества в виде формируемых епархий административно дезорганизованы, материальной базы нет совсем. Провести организационные работы, повести борьбу на внешнем фронте, административно объединиться в Белоруссии без средств невозможно”. Заканчивалось письмо просьбой “протянуть руку помощи” и прислать пособие в размере 80 руб.³⁰ Денежное пособие было получено, благодаря ему Синод переехал в 1928 г. в Минск³¹.

Минская архиерейская кафедра осталась при епископе Данииле, прибывшем в 1925 г. из Тобольска, который вскоре стал председателем Синода. На этом посту он оставался почти до последних дней существования Синода. Сохранилась его обширная переписка с епархиальными управлениями, священно- и церковнослужителями и мирянами, свидетельствующая, что митрополит был истинным пастырем. На очередном пленуме в мае 1929 г. он попытался поднять упавший дух обновленцев, сделав обзор обновленческого движения за границей.

В 1928 г. перестал выходить “Белорусский православный вестник”. Как писал митрополит Даниил, “прежние неудачные опыты издательства заставили нас быть осторожными в этом деле и вынудили дать нечто заменяющее периодический орган — бюллетени, но и на них нет денег”³².

Попытки распространять календари также закончились неудачей: “...приготовил календарь, напечатал его, и каких это трудов и денег стоило, и вдруг его у меня конфисковали”, — жаловался Даниил³³. Немного позже он пишет: “Типографии отказываются печатать и бумаги не дают”³⁴.

В 1929 г. положение Синода стало еще хуже. Лишь некоторые приходы перечисляли ему деньги. Синод был вынужден просить разрешения об организации тарелочного сбора во время богослужения “на нужды канцелярии”.

Участились случаи ареста священников. Например, священник Головичской церкви Горецкого района был арестован якобы за “проведение религиозных собраний для срыва посевной кампании”. На самом же деле было поминовение усопших (Радуница) в церкви и на кладбище, а колхоз был распущен из-за отсутствия у вступающих нормы посевного материала³⁵. Другого священника обвинили в “разбазаривании скота” — он зарезал теленка и был осужден на три года заключения и восемь лет высылки³⁶.

По данным Могилевского исправдома за 1930 год, в нем находилось два епископа и пятьдесят священников и церковнослужителей разных ориентаций, осужденных за невзнос налогов³⁷. Синод обращался с ходатайствами за арестованных в ЦИК СССР, организовывал сборы денег и вещей для оказания помощи их семьям.

Нередки были случаи нападения на церкви. Например, в Борковичской церкви Полоцкого округа атеисты устроили погром: сняли и выбросили на улицу крест, сломали лампаду, хоругвь и много других вещей³⁸. В Россонах учитель стрелял в окна церкви³⁹. Протоиерей Дубровенской Кресто-Воздвиженской церкви писал: “...шесть человек вторглись через разлом окна в храм, иконы побили, поломали, книги порвали, ризы и одеяния порвали”⁴⁰.

В Минский Преображенский храм вломилась группа людей с “барышнями”, заняли помещение под колокольной, устраивали пьяные оргии. Вызванный милиционер “пожал руки “героям”, сказав: “Вошли, ну так и живите”⁴¹. Совет храма обращался в Минский уголовный розыск с жалобами на учеников опытных мастерских, чье общежитие располагалось по соседству. Ученики намеренно били стекла, церковное имущество, не давали проводить богослужения; за весну 1929 г. они разбили 189 стекол⁴².

Рабочие г. Быхова, принявшие шефство над д. Верхняя Троица, подарили жителям пожарную машину, а чтобы научиться обращаться с

ней, провели “пожарную демонстрацию”. Сожгли на кладбище памятник зодчества, часовню XVIII века⁴³.

Взяв курс на сплошную коллективизацию, власти перешли к жесткой антирелигиозной политике, о чем свидетельствуют многие документы. Так, в ответ на жалобу Могилевского епископа Сергия о массовом закрытии церквей, Даниил писал ему: “...ваш округ правительством Белоруссии объявлен показательным и обязательным к сплошной коллективизации. Противодействие этому законному требованию абсолютно неприемлемо. Наша тактика — это тактика безмерной всепрощающей любви, безграничного неппротивления и неподражаемой кротости. Ни одного протеста, ни одного злобного выкрика, но непрерывная горячая мольба к Творцу”⁴⁴. Однако и такая позиция не помогала.

Оставшимся на свободе священникам не давали служить. Протоиерей Крюковской церкви П. Майоров писал в епархиальное управление: “Старшина сельсовета приказал прекратить богослужение в церкви, а иначе буду убит”⁴⁵. Священник из с. Малые Белевичи описывал, как какие-то люди “...ворвались в дом, где ночевал, оскорбляли, угрожали привязать к саням и погонять, требовали, чтобы хозяева выгнали из дома”⁴⁶.

Борьба обновленцев с тихоновцами в этот период ослабела, завоевывать приходы было некому, церкви и так пустовали. В Минской епархии к этому времени действовало 10 церквей, а 10 оставалось без священников, в Витебской — соответственно 18 и 40, Оршанской — 20 и 50, в Мозырской — 20 и 6, в Гомельской — 32 и 13, в Полоцкой — 24 и 26⁴⁷.

Для улучшения ситуации Синод издал циркуляр от 8 октября 1930 г. об укрупнении приходов путем их объединения⁴⁸.

В мае 1932 г. в Москве праздновался 10-летний юбилей обновленчества, на который был приглашен и председатель Белорусского Синода. В Минске также отмечалась эта дата: 13 мая были проведены заупокойные вечера по скончавшимся деятелям обновленчества.

Будучи в Москве, митрополит Даниил, очевидно, пытался обратить внимание Священного Синода на бедственное положение белорусских обновленцев, но не получил поддержки, ибо, вернувшись, так отозвался о московских коллегам: “люди собственного интереса и личного благополучия”⁴⁹.

20 декабря 1934 г. вышло постановление Священного Синода, в котором говорилось, что для борьбы со староцерковниками необходимо единое и твердое руководство со стороны соборно-избранного высшего органа церковного управления — Священного Синода православных

церквей в СССР. В документе подчеркивалось, что со стороны Украинской и Белорусской православных обновленческих церквей не всегда наблюдалось единство с высшим органом центрального управления в действиях и мероприятиях по углублению и расширению обновленческого движения. Исходя из этого, утверждался следующий порядок: Украинский и Белорусский Синоды становятся в подчиненное отношение к Священному Синоду православных церквей в СССР; председатель и члены этих Синодов утверждаются и увольняются Священным Синодом⁵⁰. Автономия Белорусской православной обновленческой церкви таким образом была ликвидирована.

26 января 1935 г. Священный Синод, заслушав доклад митрополита Даниила (Громоуенко), постановил: “За неподчинение Священному собору православных церквей в СССР митрополита Даниила освободить от обязанностей председателя Белорусского Священного Синода и исключить из списков епископата обновленческой православной церкви”⁵¹. Доклад архиепископа Даниила не сохранился; надо полагать, что он пытался отстаивать автономию Белорусской православной обновленческой церкви, за что и поплатился.

Исполнение обязанностей председателя Синода было возложено на архиепископа Витебской епархии Сергия (Добромыслова)⁵², а 30 января 1935 г. председателем Синода был назначен быв. правящий Новосибирской епархией епископ Петр (Блинов)⁵³.

В мае 1935 г. Могилевское епархиальное управление получило Постановление Священного собора от 29 апреля 1935 г. “Об упразднении коллегиальной системы управления в Православной обновленческой церкви”⁵⁴, которым все обновленческие синоды и епархиальные управления на территории СССР были ликвидированы.

¹ Беларуская аўтаномная праваслаўная царква (1924 — 1934) // ЭГБ. Мн., 1993. С. 67.

² НИАБ. Ф. 2786. Оп. 1. Д. 533. Л. 4 (далее указаны только номера дел и листов).

³ Там же.

⁴ Там же. Л. 37.

⁵ Там же. Л. 5.

⁶ Там же. Д. 26. Л. 20.

⁷ Д. 14. Л. 1.

⁸ Там же. Л. 11.

⁹ Д. 99. Л. 51.

¹⁰ Д. 26. Л. 20.

¹¹ Д. 14. Л. 1, 1об.

¹² Д. 36. Л. 13.

¹³ Д. 173. Л. 92.

¹⁴ Д. 298. Л. 1.

¹⁵ Д. 533. Л. 7.

¹⁶ Д. 310. Л. 4.

¹⁷ Д. 357. Л. 6 об.

¹⁸ Д. 338. Л. 4.

¹⁹ Д. 332. Л. 8.

- ²⁰ Д. 72. Л. 13.
²¹ Д. 416. Л. 53.
²² Д. 192, 187, 264.
²³ Д. 486. Л. 3.
²⁴ Д. 32. Л. 13, 14.
Д. 152. Л. 35.
²⁵ Д. 212. Л. 34.
²⁶ Д. 179.
²⁷ Д. 148. Л. 22.
²⁸ Д. 315. Л. 3, 4.
²⁹ Д. 382. Л. 2.
³⁰ Д. 341. Л. 71.
³¹ Д. 414. Л. 9.
³² Д. 418. Л. 10.
³³ Д. 448. Л. 6.
³⁴ Д. 462. Л. 36.
³⁵ Д. 572. Л. 4.
³⁶ Д. 480. Л. 1.
- ³⁷ Д. 499. Л. 20 — 21.
³⁸ Д. 417.
³⁹ Там же. Л. 105.
⁴⁰ Д. 590. Л. 48.
⁴¹ Д. 427. Л. 27.
⁴² Д. 495. Л. 24 — 25.
⁴³ Д. 155. Л. 22.
⁴⁴ Д. 499. Л. 8, 9.
⁴⁵ Д. 502. Л. 28.
⁴⁶ Там же. Л. 30.
⁴⁷ Д. 503. Л. 15.
⁴⁸ Д. 463. Л. 109.
⁴⁹ Д. 528. Л. 32.
⁵⁰ Д. 605. Л. 6, 7.
⁵¹ Там же. Л. 8.
⁵² Там же.
⁵³ Д. 605. Л. 9.
⁵⁴ Д. 607. Л. 16.

ТЭКСТАЛОГІЯ. ПАЛЕАГРАФІЯ

В. И. Галко

АРХЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ СПИСКА “ПРОЛОГА” НАЧАЛА XVI в., ХРАНЯЩЕГОСЯ В ОТДЕЛЕ РУКОПИСЕЙ, РЕДКОЙ И СТАРОПЕЧАТНОЙ КНИГИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ БЕЛАРУСИ

“Пролог” — один из наиболее распространенных средневековых рукописных сборников, сохранившийся во многих сотнях списков. В отделе рукописей, редкой и старопечатной книги Национальной библиотеки Беларуси хранятся два рукописных списка “Пролога”, единственные, находящиеся в Республике Беларусь. Несмотря на то что “Пролог” является четвѐй книгой устойчивого состава, необходимо отметить, что совершенно идентичных по составу рукописных списков “Пролога” до нас не дошло. В настоящее время имеются только краткие описания этих списков “Пролога”, составленные одним из крупнейших археографов В. Н. Перетцем еще в 30-е годы XX в.¹ Наиболее ранний список “Пролога” (старый шифр — 50(IV.5); в настоящее время — 091/4212) был им датирован по филиграммам концом XV — началом XVI в. Однако, принимая во внимание залежность бумаги, т. е. временной разрыв между датой ее выпуска и использованием, можно с большой долей уверенности датировать возникновение этого списка “Пролога” началом XVI в. **“Пролог” на сентябрьскую половину года, в лист, полуустав в два столбца. Хорошей сохранности. В книге имеется запись: “Белозерского уезду церкви Рожества Христова что в Сарове”. Старый инвентарный номер свидетельствует, что до поступления в Минск этот список “Пролога” находился в Фундаментальной библиотеке Витебского духовной семинарии.**

В описаниях, составленных В. Н. Перетцем, отсутствует постатейная роспись состава и определение редакций этих списков “Пролога”. Это наиболее важные и вместе с тем наиболее трудные для выполнения

части описания рукописи, которые должны стать обязательной составляющей археографического описания **средневековых рукописных сборников**. Обычно в археографическом описании списков “Пролога” указывают лишь на наличие в составе памяти славянских святых или праздников. Причем археографы достаточно часто пропускают при просмотре отдельные славянские памяти. Кроме того, заголовки одних и тех же памяти могут существенно различаться в разных списках “Пролога”.

Д. С. Лихачев отмечал, что описание рукописи “должно быть формализовано, даваться в формальных выражениях и в определенной, точной формальной последовательности. Это крайне важно и для того, чтобы сведения в будущем смогли быть заложены в “машинную память”². Просмотрев и составив постатейное описание более 100 рукописных списков “Пролога” в архивах, отделах рукописей библиотек и музеев Москвы, Санкт-Петербурга и Ярославля, автор этой статьи разработал систему формализации **описания** состава рукописных списков “Пролога”, при которой указывается на наличие только заголовка памяти или заголовка со сказанием, фиксируется место памяти под конкретным числом месяца, что позволяет не только показывать состав каждого конкретного списка “Пролога”, но и определить взаимоотношения между сохранившимися списками этого рукописного сборника. Приводим формализованное постатейное описание списка “Пролога” начала XVI в. из Национальной библиотеки Беларуси на сентябрь — ноябрь (НББ. 091/4212), в котором даны ключевые слова заголовка каждого сказания. Символ (заг) обозначает, что текст сказания отсутствует после заголовка. Число месяца обозначается арабской, а месяц — римской цифрами. Звёздочка показывает, что листы перепутаны. Принятые сокращения: ап. — апостол, др. — другие, ев. — евангелист, кн. — князь, муч. — мученик, прор. — пророк, св. — святой.

НББ. 091/4212. 1.IX. 1. Начало индикта (заг); 2. Симеон Столпник и мать его Марфа (заг); 3. Богородица в Миасине (заг); 4. 40 жен и Аммон диакон (заг); 5. Каллиста и др. (заг); 6. 7 отроков в Ефесе (заг); 7. Успение Иисуса Навина (заг); 8. Начало индикта; 9. Симеон Столпник и мать его Марфа; 10. Чудо Симеона о пресвитере; 11. Чудо Симеона о другом попе; 12. Богородица в Миасине (заг); 13. Успение Иисуса Навина; 14. 40 жен и Аммон диакон; 15. Слово от Лимониса о Мине диаконе.

2.IX. 1. Мамант; 2. Иоанн постник; 3. 3628 мучеников; 4. Павел Новый (заг); 5. Слово о юноше.

3.IX. 1. Анфим; 2. Василиса; 3. Аристион; 4. Слово о гневе; 5. Наказание Св. Василия.

4.IX. 1. Вавила и 3 младенца; 2. Феодор и др.; 3. Ермения; 4. Моисей; 5. Ромил и др.; 6. Слово от Лимониса о мнисе.

5.IX. 1. Прор. Захария; 2. Авдий; 3. Фифаил и Вивея; 4. Убиение Глеба; 5. Слово о покаянии; 6. Слово прор. Захария.

6.IX. 1. Чудо Архистратига Михаила; 2. Кирилл; 3. Фавст пресвитер и Авив диакон; 4. Евдоксий, Ромил и др. (заг); 5. Урван и 70 жрецов (заг); 6. Слово Давида Разбойника.

7.IX. 1. Созонт; 2. Евпсихий; 3. Слово от Лимониса о подвиге; 4. Поучение на Предпразднество Рождества Пресвятой Богородицы.

8.IX. 1. Рождество пресвятой Богородицы; 2. Слово от Лимониса о Мурине Дровосеке; 3. Поучение на Рождество Богородицы.

9.IX. 1. Иоаким и Анна; 2. Севериан; 3. Слово о согрешающих; 4. Поучение Св. Стефана.

10.IX. 1. Варипсав; 2. Минодора и др.; 3. Пульхерия царица (заг); 4. Павел (заг); 5. Слово о 3 женах.

11.IX. 1. Ия; 2. Феодора; 3. Диодор и Дидим; 4. Корнилий сотник; 5. Слово от Патерика об Агафоне; 6. Поучение Св. Феодора.

12.IX. 1. Автоном; 2. Корнут; 3. Слово о Евлогии мнисе.

13.IX. 1. Обновление храма св. Воскресения (заг); 2. Корнилий сотник (заг); 3. Макровий и др.; 4. Иулиан; 5. Феодот; 6. Обновление храма св. Воскресения (заг); 7. Кронид и др. (заг); 8. Петр (заг); 9. Поучение Предвоздвижения честного креста; 10. Слово от Патерика о Филагрии мнисе.

14.IX. 1. Воздвижение честного креста; 2. Папа; 3. Успение Иоанна Златоуста; 4. Слово о старце.

15.IX. 1. Никита; 2. Филофей; 3. Максим, Феодот и Асклиподота; 4. Мартин, папа римский; 5. Слово от Лимониса о помысле; 6. Слово Иоанна Златоуста.

16.IX. 1. Евфимия; 2. Севастиана; 3. Людмила, баба Св. Вячеслава; 4. Мелетина; 5. Слово от Лимониса о Дорофее Пустыннике; 6. Слово Иоанна Златоуста.

17.IX. 1. Вера, Надежда, Любовь и мать их София; 2. Мелетина; 3. Порфирий; 4. Слово от Патерика о гневе и покаянии.

18.IX. 1. Симеон; 2. Евмений; 3. Ариадна; 4. Слово от Патерика о плачущем мнисе; 5. Слово о милостыни.

19.IX*. 1. Трофим, Доримедонт и Савватий; 2. Зосима Киликийский; 3. Ианнуарий и др.; 4. 150 мучеников; 5. Тимофей (заг); 6. Агапий и Фекла (заг); 7. Слово Иоанна Златоуста.

20.IX. 1. Евстафий Стратилат; 2. Сосанна; 3. Мирон; 4. Слово о про-
свитере.

21.IX. 1. Феодор Пергийский; 2. Исаакий и Мелетий; 3. Ап. Кодрат; 4. Приск; 5. Васис, Евсевий и др. (заг); 6. Слово к христианам.

22.IX. 1. Фока Синопийский; 2. Иона; 3. Иона Саваит; 4. Слово Иоанна Милостивого о Петре мытаре.

23.IX. 1. Зачатие Иоанна Крестителя; 2. Ксанфиппа и Поликсения; 3. Евсевий Исповедник (заг); 4. Андрей и др. в Африке (заг); 5. Слово об оковавшем крест патрикии.

24.IX. 1. Первомученица Фекла; 2. Слово о некоем игумене.

25.IX. 1. Ефросиния; 2. Пафнутий; 3. Савиниан и др.; 4. Феофил; 5. Слово о пресвитере.

26.IX. 1. Иоанн Богослов; 2. 5 мучениц (заг); 3. Слово о юноше-разбойнике.

27.IX. 1. Епихария; 2. Каллистрат и др.; 3. Филик и др. (заг); 4. Слово Евагрия; 5. Наказание Григория Черноризца.

28.IX. 1. Харитон; 2. Алфей и др.; 3. Вячеслав, кн. чешский; 4. Слово о человеческом теле и душе.

29.IX. 1. Кириак; 2. Дада и др.; 3. Гаведдай; 4. Слово о Феофане милостивом; 5. Слово о некоем попе.

30.IX. 1. Григорий, еп. Великой Армении; 2. Рипсимия, Гаиания и др.; 3. Слово Ефрема о просфоре; 4. Слово Иоанна Златоуста.

1.X. 1. Ап. Ананий; 2. Михаил; 3. Роман; 4. Домнин; 5. Слово на Покров; 6. Слово от Лимониса о вхождении Богородицы в храм.

2.X. 1. Киприан и Иустина; 2. Феофил Исповедник; 3. Слово об Андрее Юродивом.

3.X. 1. Дионисий Ареопагит; 2. Дионисий Александрийский; 3. Слово Иоанна Лествичника об Иоанне Хозевите; 4. Слово об Андрее Юродивом.

4.X. 1. Иерофей; 2. Адавкт и Калисфена; 3. Дометий Персянин; 4. Аммон Египтянин; 5. Петр Капетолийский; 6. Павел Простый; 7. Гай и др.; 8. Слово об Андрее Юродивом.

5.X. 1. Мамелхфа; 2. Харитина; 3. Дионисий Александрийский; 4. Слово об Андрее Юродивом.

6.X. 1. Ап. Фома; 2. Никита; 3. Слово об Андрее Юродивом; 4. Слово Антиоха.

7.X. 1. Сергей и Вах; 2. Пелагия; 3. Слово об Андрее Юродивом; 4. Слово Антиоха.

8.X. 1. Пелагия Блудница; 2. Пелагия при Нумериане; 3. Слово об Андрее Юродивом; 4. Слово о схоластике.

9.X. 1. Ап. Иаков Алфеев; 2. Иувентин и Максим; 3. Поплия; 4. Слово об Аврааме; 5. Флорентий и Диоклитиан (заг); 6. Анна и др. (заг); 7. Петр в монастыре Фоки (заг); 8. Никодим (заг); 9. Петронилла (заг); 10. Слово о добродетели.

10.X. 1. Евлампий и Евлампия; 2. Феотекн; 3. Вассиан; 4. Иаков постник; 5. Слово от Патерика о брани любодаяния; 6. Слово о поставлении епископов и попов.

11.X. 1. Ап. Филипп; 2. Зинаида и Филонилла; 3. Феофан, творец канонов (заг); 4. Арсакий и др. (заг); 5. Слово о св. иконах; 6. Память 7 Вселенского собора; 7. Слово Афанасия об иконе.

12.X. 1. Пров, Тарах и Андроник; 2. Анастасия; 3. Домника; 4. Мартин Турский; 5. Слово об Андрее Юродивом.

13.X. 1. Карп и Папила; 2. Флорентий; 3. Слово Антиоха; 4. Слово Григория, папы римского.

14.X. 1. Назарий и др.; 2. Лука и Сильван (заг); 3. Слово Антиоха; 4. Слово Антиоха.

15.X. 1. Лукиан; 2. Савин; 3. Слово об Андрее Юродивом; 4. Слово Антиоха.

16.X. 1. Лонгин; 2. Леонтий, Дометий и Терентий (заг); 3. Мал (заг); 4. Антигон (заг); 5. Слово об Андрее Юродивом; 6. Слово о лицемерном черноризце.

17.X. 1. Прор. Осия; 2. Хрисанф и Дария; 3. Косма и Дамиан; 4. Слово о разбойнике; 5. Папа (заг); 6. Ригин (заг); 7. Слово Антиоха.

18.X. 1. Ап. и ев. Лука; 2. Слово о некоем игумене; 3. Слово Антиоха.

19.X. 1. Уар; 2. Клеопатра и ее сын Иоанн; 3. Прор. Иоиль; 4. Садок и др.; 5. Слово от Лимониса о плясавшем бесе.

20.X. 1. Артемий; 2. Корнилий сотник; 3. Андроник (заг); 4. Ап. Терентий и др. (заг); 5. Слово о некоем игумене.

21.X. 1. Илларион Великий; 2. Дасий, Гай и Зотик; 3. Поучение Иллариона о пользе души.

22.X. 1. Аверкий; 2. Александр и др.; 3. Слово от чудес Аверкия; 4. Слово от Патерика о неосуждении никого; 5. Слово Антиоха.

23.X. 1. Иаков, брат Господен; 2. Феодота и Сократ; 3. 7 отроков в Ефесе; 4. Игнатий; 5. Слово Василия о любви.

24.X. 1. Арефа и др.; 2. Прокл; 3. Синклитикия и две ее дочери; 4. Слово Иоанна Златоуста.

25.X. 1. Маркиан и Мартирий; 2. Слово об Андрее Юродивом; 3. Слово о гневе.

26.X. 1. Дмитрий; 2. Чудо муч. Дмитрия; 3. Второе чудо муч. Дмитрия; 4. Слово от Кумир.

27.X. 1. Нестор; 2. Капетолина; 3. Марк, Сотерих и Валентин; 4. Антонилла (заг); 5. Феврония (заг); 6. Стефан Савваит (заг); 7. Поучение Иоанна Златоуста; 8. Слово Евагрия об умилении души.

28.X. 1. Кириак; 2. Параскева; 3. Иоанн Хозевит; 4. Терентий и др. (заг); 5. 40 муч. в Африке (заг); 6. Память в пропасти восточных отцов (заг); 7. Фирмилиан и Мелхион (заг); 8. Диомид (заг); 9. Анна (заг); 10. Слово о христоробивом купце.

29.X. 1. Анастасия; 2. Авраамий; 3. Клавдий и др.; 4. Ап. Клеопа (заг); 5. Иосиф (заг); 6. Слово об исходе души; 7. Слово Василия о клеветании.

30.X. 1. Елимах; 2. Анастасия; 3. Павел Фивейский; 4. Евтропия; 5. Маркиан (заг); 6. Кириак (заг); 7. Слово о старце; 8. Слово Ефрема Сирина.

31.X. 1. Зиновий и Зиновия; 2. Стахий и др.; 3. Иулиан и др. (заг); 4. Слово о Федоре купце; 5. Слово к богатым и убогим.

1.XI. 1. Косма и Дамиан; 2. Кириена и Иулиания; 3. Иаков и Иоанн; 4. Кесарий и др. (заг); 5. Домник и др. (заг); 6. Косма и Дамиан; 7. Слово о постнице.

2.XI. 1. Акиндин и др.; 2. Аттик и др.; 3. Слово о Серапионе; 4. Слово Евагрия о лживых.

3.XI. 1. Акепсим, Иосиф и Анфал; 2. Снандулия; 3. Слово о епископе-пустыннике; 4. Слово Василия о послушании.

4.XI. 1. Иоанникий Чудотворец; 2. Порфирий; 3. Ап. Патров и др.; 4. Никандр и Ермей (заг); 5. Слово от Патерика о послушании и терпении; 6. Слово Евагрия о целомудрии.

5.XI. 1. Галактион и Епистима; 2. Домнин и др.; 3. Слово об Иоанне Златоусте.

6.XI. 1. Павел Исповедник; 2. Виктор; 3. Св. 7 дев; 4. Слово о видении Иоанна Златоуста.

7.XI. 1. Иерон и др.; 2. Антоний и др.; 3. Авкт и др. 4. Феодор Корчемник; 5. Слово Иоанна Златоуста; 6. Слово о наказании всякому, кто хочет спастись.

8.XI. 1. Собор Архистратига Михаила; 2. Краткие чудеса Архистратига Михаила; 3. Слово об Иоанне Огороднике.

9.XI. 1. Матрона; 2. Александр Селунский; 3. Антонин; 4. Тимофей и Мавра; 5. Слово о памяти над умершим; 6. Слово от Апостольских деяний об умерших.

10.XI. 1. Олимп и др.; 2. Арест; 3. Ефрем Исповедник (заг); 4. Мартин Турский (заг); 5. Марфа (заг); 6. Слово от Патерика душеполезное; 7. Чудо Иоанна Златоуста.

11.XI. 1. Мина и др.; 2. Виктор и др.; 3. Феодор Студийский; 4. Поучение Феодора; 5. Слово Иоанна Златоуста.

12.XI. 1. Иоанн Милостивый; 2. Нил Синайский; 3. Флавиан (заг); 4. Арсакий и Виктор (заг); 5. Чудо Иоанна Златоуста; 6. Слово Иоанна Златоуста.

13.XI. 1. Память изгнания Иоанна Златоуста; 2. Милий и др.; 3. Антонин и др.; 4. Кинтион (заг); 5. Слово Иоанна Златоуста; 6. Слово Иоанна Златоуста; 7. Слово от Маргарита Иоанна Златоуста.

14.XI. 1. Филипп; 2. Ипатий Чудотворец; 3. Фантин (заг); 4. Иустиниан и Феодора; 5. Поставление Иоанна Златоуста попом.

15.XI. 1. Гурий и др.; 2. Авив; 3. Димитрий; 4. Елпидий и др.; 5. Фома (заг); 6. Слово о поставлении Иоанна Златоуста патриархом; 7. Поучение Иоанна Златоуста.

16.XI. 1. Ап. и ев. Матфей; 2. Варлаам; 3. Ап. Иаков; 4. Слово о видении ап. Павла и Иоанна Златоуста.

17.XI. 1. Григорий Неокесарийский; 2. Лазарь Иконник (заг); 3. Иоанна Кожник (заг); 4. Иоанн Пустынник; 5. Иоанн и Захария; 6. Слово о Пасхе; 7. Поучение Варлаама к Иоасафу.

18.XI. 1. Платон; 2. Роман; 3. Иоасаф Пустынник; 4. Слово о видении Иоасафа; 5. Слово о смиреннии.

19.XI 1. Авдий; 2. Азий; 3. Анфим и др. (заг); 4. Агафоник (заг); 5. Роман; 6. Илиодор Магиданский; 7. Притча Варлаама; 8. Слово Иоанна Златоуста.

20.XI. 1. Григорий Декаполит (заг); 2. Предпразднество введения Богородицы (заг); 3. Григорий Декаполит; 4. Дасий; 5. Нирс и Иосиф; 6. Иоанн и др.; 7. Воатазат и др.; 8. Филимон и Сасиян (заг); 9. Феоктист (заг); 10. Евстафий и др.; 11. Максимиан и др. (заг); 12. Слово Григория, папы римского; 13. Слово Антиоха; 14. Слово об изгнании Иоанна Златоуста.

21.XI. 1. Вход в церковь Пречистой Владычицы; 2. Слово о судьбах божиих; 3. Слово Григория, папы римского; 4. Слово Иоанна Златоуста.

22.XI. 1. Ап. Архипп и др.; 2. Марк и Стефан; 3. Евстафий и др.; 4. Прокопий Палестинский (заг); 5. Ап. Филимон (заг); 6. Сисой (заг); 7. Максимиан и др. (заг); 8. Поучение Варлаама.

23.XI. 1. Григорий Акрагантский; 2. Амфилохий; 3. Сисаний; 4. Валериан и др.; 5. Повесть Варлаама и Иоасафа; 6. Слово Евагрия.

24.XI. 1. Екатерина; 2. Слово об Андрее Юродивом; 3. Матридия; 4. Слово о чернце и Иоанне Милостивом.

25.XI. 1. Климент; 2. Изнесение мощей Климента из глубины моря; 3. Петр Александрийский; 4. Два отца, сожженных царем Авениром; 5. Слово о Пафнутии; 6. Наказание Иоанна Златоуста.

26.XI. 1. Алипий столпник; 2. Меркурий; 3. Построение церкви Георгия в Киеве; 4. Сила (заг); 5. Стилиан (заг); 6. Слово о сорочине; 7. Наказание к владеющим.

27.XI. 1. Иаков Перс; 2. Акакий Синайский; 3. 17 монахов, сожженных Авениром; 4. Слово о монахах.

28.XI. 1. Иринарх; 2. Стефан Новый и др.; 3. Св. мучеников, пострадавших со Стефаном; 4. Притча Варлаама.

29.XI. 1. Иоанн Дамаскин; 2. Филимон; 3. Слово от Патерика; 4. Слово Иоанна Дамаскина.

30.XI. 1. Ап. Андрей; 2. Притча Ефрема; 3. Проявление крещения Русской земли.

Применение предложенного нами историко-текстологического метода анализа средневековых рукописных сборников позволило установить, что список НББ. 091/4212 относится ко второй редакции нестишного “Пролога”, состав чтений на сентябрь имеет соответствие с составом чтений на сентябрь списка “Пролога” из Российской национальной библиотеки (Соф. 1327. 1532 г.), состав чтений на октябрь — со списком “Пролога” той же библиотеки (Соф. 1328. Перв. половины XVI в.), а состав чтений на ноябрь на две первые декады месяца имеет аналогию с составом списка “Пролога” из Российской национальной библиотеки (Тит. 3324. XVI в.), а начиная с 23 ноября имеет общий протограф со

списком “Пролога” из Российского государственного архива древних актов.

¹ Перетц В. Н. Рукописи библиотеки Московского университета, самарских библиотеки и музея и минских собраний. Л., 1934. С. 181.

² Лихачев Д. С. Текстология: На материале русской литературы X — XVII веков. Изд. 2-е, перераб. и доп. Л., 1983. С. 115 — 116.

Алена Цітавец

СКРУТАК ТОРЫ

Сярод кніжных скарбаў, якія захоўваюцца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, — тры скруткі пергаменту даўжынёй 8, 5, і 3 м з тэкстам на старажытнаўрэйскай мове. Гэта розныя фрагменты двух поўных скруткаў Торы, якія, верагодна, былі напісаны на Беларусі ў XVIII ст., а ў бібліятэку трапілі ў 1974 — 1987 гадах: паасобку былі набыты ў букіністычнай кнігарні. Тэксты фрагментаў даследаваў выкладчык усходніх моў Белдзяржуніверсітэта М. У. Тарэлка, вынікі яго працы таксама выкарыстаны ў дадзеным артыкуле.

Як вядома, яўрэі на беларускіх землях з’явіліся ў канцы XIV ст., больш інтэнсіўная міграцыя іх была ў XVI ст. з Заходняй Еўропы, найбольш з Германіі і Польшчы. З канца XVIII ст. усе беларускія губерні ўваходзілі ў так званую мяжу аселасці яўрэяў. Для рэлігійных патрэб яўрэі перапісвалі свае святыя кнігі, у тым ліку галоўную з іх — Тору. Звычайна яна размяшчалася на скрутку добра вырабленага пергаменту. Для яго выкарыстоўвалася толькі скура “чыстых” жывёл: авечак, коз, цялят. Вырабіць пергамент было няпроста: скуру пасля апрацоўкі вапнай ачышчалі механічным спосабам ад валасянога і мышачнага слояў, урэшце пасля паўторнай апрацоўкі вапнай пергамент расцягвалі і высушвалі. Высушаную скуру спачатку націралі мелам, які ўсмоктваў рэшткі тлушчу, а потым паліравалі пемзай, каб зрабіць паверхню скуры больш гладкай. Гэтага было цяжка дамагчыся, таму часта атрымліваліся скруткі з дзіркамі, дарэчы, гэта характэрна для двух фрагментаў з калекцыі бібліятэкі (P184, P182), дзіркі на пергаменце ў іх заклеены маленькімі палосамі вошчанага паперы ці пергаменту.

Пергамент заўсёды з’яўляўся дарагім матэрыялам (вышэйшыя гатункі пергаменту выраблялі са скуры яшчэ не народжаных жывёл), але

яго можна было выкарыстоўваць неаднаразова. Каб сцерці стары тэкст, пергамент трымалі ў малацэ ці вадзе, пасля чаго літары лёгка саскрабаліся. Свяшчэнныя пергаментныя скруткі Торы, накручаныя на драўляны валік, які мог быць аздоблены разьбой, захоўваліся ў сінагозе ў спецыяльных шафах. У самы ўрачысты момант служба-шамаш выносіў іх для агляду¹. Тэкст цярэў ад вільгаці, пергамент дэфармаваўся пры скручванні, аднак нават пашкоджаны, зношаны пергамент з тэкстам Торы ніколі не знішчалі, паколькі тэкст мог змяшчаць імя Бога. Дэфектныя рукапісы павінны былі быць пахаванымі на могілках ці знаходзіцца ў спецыяльных сховішчах — *генізах*, якія звычайна размяшчаліся на паддашках ці ў падвалах сінагог. Вытворчасць скруткаў Торы на Беларусі існавала да XIX ст., верагодна, таму значная колькасць фрагментаў з іх захавалася да нашага часу².

Фрагменты скруткаў Торы з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа НАН Беларусі складаюцца з прамавугольных палос пергаменту вышыняй ад 48 см да 50* см і даўжыняй ад 35 да 103 см, якія змацоўваюцца паміж сабой вошчанымі ніткамі. На палосах — па тры-чатыры слупкі заходнесеміцкага, так званага яўрэйскага “квадратнага”, пісьма, у ім кожная літара як бы ўпісана ва ўмоўны квадрат. Гэта пісьмо выкарыстоўвалі яўрэі з 3 — 2 стст. да н. э. і захавалі для моў іўрыт, ідыш (яўрэйска-нямецкая мова), ладзіна (яўрэйска-іспанская)³. Выкарыстоўванне для запісу Торы і Талмуда не кананічнага шрыфту лічылася святатацтвам. Пісьмо, як у старажытнасці, складаецца толькі з зычных, галосных не ўказваюцца, пэўныя зычныя ўпрыгожаны *тагінамі* — маленькімі дэкаратыўнымі каронамі. Гэтыя кароны сустракаюцца толькі ў скрутках Пяцікніжжа (лічыцца, што Тора, напісаная Майсеам, таксама змяшчала *тагіны*), у друкаваных выданнях Торы іх няма.

Тэкст у фрагментах скруткаў з калекцыі бібліятэкі не падзелены на вершы, а толькі на кнігі (паміж імі пакінуты 4 пустыя радкі) і раздзелы Пяцікніжжа, якія павінны чытацца па суботах. Па светлых лініях (іх у дадзеных фрагментах заўсёды 52), праціснутых на пергаменце, справа налева ідуць строгія радкі “квадратных” літар, напісаных гусіным пяром толькі “чорным” чарнілам, ніякіх арнаментаў або мініяцюр у тэксце няма. Верагодна, было выкарыстана жалеза-галавае чарніла на аснове чарнільных арэшкаў (нарастаў на лісці і кары дубу) і жалезнага пілавіння. Як вядома, гэтаму чарнілу ўласціва выцвітаць да рудога коле-

---

* Памеры ў некаторай ступені ўмоўныя, таму што берагі палос няроўныя, пергамент дэфармаваны.

ру і раз'ядаць пергамент. Так, напрыклад, адбылося ў фрагменце P184. Ва ўсіх фрагментах выцвілы тэкст, часткова адноўлены пазней, магчыма ў XIX ст., ужо чорным чарнілам. Радкі складваюцца ў слупкі рознай шырыні, вышыня слупкоў заўсёды аднолькавая, каля 41 см, адлегласць паміж слупкамі — 3 см, зверху і знізу пакінуты палі ў 4 см. Дарэчы, паводле правілаў яўрэйскага філосафа Майманіда, патрабаванні да скрутка Торы больш жорсткія, напрыклад, вышыня слупка павінна быць у 17 пальцаў (17 цаляў = 43,18 см, у фрагментах скруткаў з калекцыі бібліятэкі вышыня слупкоў прыблізна — 41 см), таму што 17 лічыцца “добрай” лічбай, кожны радок павінен уключаць у сябе да 30 літар і г.⁴

Паводле “Яўрэйскай энцыклапедыі”, не толькі ў кожнай рэлігійнай абшчыне (*кагале*) быў скрутак Торы, нават кожны яўрэй павінен быў напісаць для сябе экзэмпляр Пяцікніжжа Майсея ці заказаць скрутак у прафесійнага перапісчыка біблейскіх кніг. Яўрэйскі пісец, выконваючы заказ на перапіску Торы, лічыў сваю працу ў вышэйшай ступені пачэснай і богаўгоднай справай. Ён працаваў, трымаючы перад сабой кананічны ўзор Торы, з якім звяраў кожнае слова, бо яно і нават кожная літара ў ім былі знакамі Божай волі. Як напісана ў талмудычным паданні, “прапусціш адну літару ці прыбавіш літару — і можа адбыцца пераварот у галовах людзей усяго свету”, дарэчы, слова *от* на іўрыце адначасова азначае і “літара”, і “знак, цуд, доказ”⁵. Існуе паданне, што сам Майсей перад смерцю напісаў 13 Тор; 12 з іх ён раздаў дванаццаці каленам ізраілевым, а 13-ю паклаў у каўчэг для захавання, каб наступныя пакаленні не маглі яе фальсіфікаваць⁶.

Першы фрагмент скрутка (P184) агульнай даўжынёй 7 м 87 см быў набыты Цэнтральнай навуковай бібліятэкай імя Я. Коласа НАН Беларусі ў 1975 г., ён складаецца з 12 палос пергаменту, вышынёй — ад 48 да 50 см, даўжынёй — ад 35 да 91 см. На іх змешчаны тэкст кніг “Быццё” і “Выхад”, апошняя перарываецца на пятым вершы 21-й главы. Другі фрагмент (P252) агульнай даўжынёй 5 м 28 см складаецца з 7 палос, вышынёй ад 48,5 да 49,5 см, даўжынёй ад 69,5 да 90 см. Ён пачынаецца з пятага верша 21-й главы кнігі “Выхад” (якраз там, дзе заканчваецца першы фрагмент) і заканчваецца на 17-м вершы 26-й главы кнігі “Левіт”. Хоць другі фрагмент быў набыты бібліятэкай праз 12 гадоў пасля першага (1987), ён, безумоўна, з’яўляецца працягам першага фрагмента, такім чынам, абодва фрагменты належалі да аднаго скрутка Торы. Трэці фрагмент (P175) агульнай даўжынёй 3 м 8 см складаецца з 4 палос пергаменту, вышынёй — ад 49 да 49,5 см, даўжынёй ад 49,5 да 103 см. Ён змяшчае “Другазаконне” і заканчваецца апошнім словам кнігі. Трэці фрагмент набыты ў 1974 годзе, вылучаецца больш якасным вырабам

пергаменту: калі ў складзе двух першых фрагментаў былі палосы рознай якасці, то ў гэтым фрагменце якасць вырабу ўсіх 4 палос аднолькава добрая. Трэці фрагмент захаваўся лепш за астатнія, магчыма, таму, што знаходзіўся ў сярэдзіне скрутка: яго дыяметр самы малы. Самы вялікі дыяметр у першага фрагмента, ён і захаваўся горш за ўсіх, асабліва пацярпела ад вільгаці першая паласа, якая была зверху скрутка, пергамент на ёй дэфармаваўся. Дарэчы, напачатку першая паласа была падшыта так, каб утрымліваць драўляны валік: захаваліся сляды прашыўкі, сам валік не захаваўся. Першы і другі фрагменты скруткі маюць шматлікія пашкоджанні: дзіркі, разрывы, апрача гэтага, абарваны верхнія і ніжнія краі палос, магчыма, нават часткова пааб'яданы мышамі, на першым фрагменце пергамент дзе-нідзе паточаны жучком. Некаторыя пашкоджанні адрэстаўраваны (падклеены; складаецца ўражанне, што частку пашкоджанняў фрагменты атрымалі ўжо пасля рэстаўрацыі, прычым у адрозненне ад першага і другога фрагментаў трэці фрагмент пасля рэстаўрацыі не пацярпеў).

Трэба адзначыць, што дакладна вызначыць, ці з'яўляецца трэці фрагмент часткай таго ж самага скруткі ці іншага, немагчыма, паколькі почырк перапісчыка індывідуальна не праяўляецца. Калі браць за аснову выходны матэрыял (якасную характарыстыку пергаменту і чарніла), першыя два фрагменты адрозніваюцца ад трэцяга. Такім чынам, трэці фрагмент, хутчэй за ўсё з іншага скруткі. Час напісання тэксту фрагментаў вызначыць дакладна немагчыма. Як вядома, вытворчасць Тор у выгледзе скруткі пергаменту працягвалася на беларускіх землях да XIX ст., матэрыял і почырк пры гэтым заставаліся нязменнымі з сярэднявечча. Знешне тры фрагменты скруткі Торы з калекцыі Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа НАН Беларусі можна аднесці да XVIII ст. Магчыма, трэці фрагмент напісаны раней за два першыя, г. зн. належаў да больш ранняга скруткі: для больш ранніх скруткі характэрны лепшы выраб пергаменту, пазней майстэрства пасупова прыйшло ў заняпад.

На жаль, вытворчасць скруткі Торы мала даследавана, аднак мы палічылі неабходным сабраць матэрыял пра гэтыя помнікі яўрэйскай духоўнай культуры і суаднесці яго з фрагментамі скруткі, якія захоўваюцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Я. Коласа НАН Беларусі. Значна большая колькасць фрагментаў скруткі Торы (2 фрагменты — XVIII ст., 28 фрагментаў — XIX ст.) знаходзіцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, апрача таго, у ёй захоўваецца і поўны скрутак

Торы XVIII ст. на драўляным валіку (11Рк553)*. Сумесныя даследаванні калекцый абедзвюх бібліятэк маглі б дапоўніць уяўленне пра ацалелыя на Беларусі помнікі яўрэйскага пісьменства.

Беларусь, як вядома, з часоў Вялікага княства Літоўскага славілася сваёй верацярпімасцю, на яе зямлі знайшлі дом і радзіму людзі з блізкіх і далёкіх краёў, розныя па культуры, рэлігіі і звычаях. Літоўцы, украінцы, рускія, палякі, татары, яўрэі і іншае некарэннае насельніцтва пакінулі адбітак на беларускай культуры, у яе праніклі элементы з духоўных традыцый іншых народаў, у тым ліку і яўрэйскага. Без іх даследавання нашы веды пра беларускую культуру будучь няпоўныя, тым больш гэта датычыць Торы, 10 заветаў якой сталі асновай агульначалавечай маралі.

¹ Вихнович В. Л. Караим Авраам Фиркович: Еврейские рукописи. История. Путешествия. СПб., 1997. С. 67.

² Нікалаеў М. Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X — XVIII стагоддзях / Рэд. М. М. Розаў, А. С. Мільнікаў. Мн., 1993. С. 61.

³ Книга: Энциклопедия / Редкол.: И. Е. Баренбаум, А. А. Беловицкая, А. А. Говоров и др. М., 1998. С. 214 — 215.

⁴ Еврейская энциклопедия / Под общ. ред. Л. Каценельсона, Д. Г. Гинцбурга. СПб., Б. г. Т. 14. С. 75 — 79.

⁵ Вихнович В. Л. Караим Авраам Фиркович... С. 8.

⁶ Еврейская энциклопедия... Т. 13. С. 182.

---

* Аўтар удзячны галоўнаму бібліёграфу адзела рукапісаў рэдкай кнігі і старадрукаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Л. І. Станкевіч за выкарыстання матэрыялы.

СФРАГІСТЫКА. ГЕРАЛЬДЫКА

А. Г. Полегайлов

ПЕЧАТИ БЕЛОРУССКИХ АДМИНИСТРАТИВНО-СУДЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ XVI — XIX вв.

*(По материалам Центрального государственного
исторического архива Украины)*

В фондах Центрального государственного исторического архива Украины в г. Киеве (далее: ЦГИАК Украины) имеется несколько десятков вислых печатей; на учет взято более 4000 оттисков печатей (сургучных и бумажно-восковых) 2-й половины XVI — 1-й четверти XX в. Большинство из них крепится на бумажной основе и лишь незначительная часть — на пергамене. Часть печатей (81 оттиск) принадлежала частным лицам и учреждениям, действовавшим на территории Беларуси.

Обращение к данной теме обусловлено значительным вниманием сотрудников архива к изучению родовых и личных фондов землевладельцев Правобережной Украины¹, в которых отложились также документы, засвидетельствованные печатями белорусских административно-судебных учреждений XVI — XIX вв.

Практически все печати белорусско-литовских учреждений XVI — XIX вв. были выявлены и описаны нами² в следующих фондах архива:

Ф. 241, Браницкие — польские магнаты, крупные землевладельцы Правобережной Украины, 1619 — 1914 гг. (насчитывает 72 ед. хр., выявлено 2 оттиска); ф. 250, Мнишки — польский графский род, крупные землевладельцы Правобережной Украины, 1557 — 1847 гг. (насчитывает 501 ед. хр., выявлено 8 оттисков); ф. 254, Тарло — польский шляхетский род, землевладельцы в Подольском, Сандомирском и др. воеводствах, 1583 — 1802 гг. (насчитывает 1470 ед. хр., выявлено 3 оттиска); ф. 255, Савицкие — польские помещики, 1732 — 1828 гг. (насчитывает 4 ед. хр., выявлено 5 оттисков); ф. 257, Радзивиллы — литовский княжеский род, 1338 — 1928 гг. (насчитывает 142 ед. хр., выявлено 42 оттиска); ф. 744,

Озембловские — польские помещики, 1622 — 1790 гг. (насчитывает 35 ед. хр., выявлен один оттиск).

Следует отметить, что в архиве имеется коллекция оттисков печатей XVI — XX вв. (ф. 2212)³. Она насчитывает 176 ед. хр.; по теме публикации в ней выявлен один оттиск. Часть упомянутой коллекции представляет собой рисунки и графические прорисовки печатей из коллекции историка-нумизмата К. В. Болсуновского, которые он передал архивариусу Киевского центрального архива древних актов книг И. М. Каманину. Примечательно, что еще в 1899 г. К. В. Болсуновский обращал внимание на необходимость глубокого изучения сфрагистических и геральдических памятников “особенно со стороны их исторической и сфрагистической связи с памятниками России, Польши и Литвы, а также со стороны значения их как памятников искусства и иконографии”⁴.

Необходимо отметить, что в 1991 г. бывшим сотрудником ЦГИАК Украины Н. С. Грабовой была опубликована статья с описанием печатей административно-судебных учреждений Левобережной Украины XVIII в.⁵ Целью данной публикации является ознакомить общественность с печатями, выявленными в архивных фондах землевладельцев Правобережной Украины, где имеются и отдельные документы белорусских административно-судебных учреждений (преимущественно выписи из декретов того или иного суда).

Выявленные нами печати белорусско-литовских и белорусско-российских учреждений можно сгруппировать следующим образом:

1-й период (1569 — 1793, 1795 гг.) — это время, когда населенные пункты, находящиеся ныне на территории современной Беларуси, были в составе ВКЛ. Для данного периода характерно применение в белорусских учреждениях юридических норм Статута ВКЛ, которые находились под некоторым влиянием законодательства Королевства Польского (в частности, это влияние проявилось в переводе делопроизводства со старобелорусского на польский и латинский языки); к этому периоду мы относим 40 оттисков печатей.

2-й период (1793, 1795 — 1917 гг.). Для него характерно применение юридических норм Статута ВКЛ с постепенным введением юридических норм законодательства России; ко второму периоду мы относим 41 оттиск печатей.

Следует также отметить, что на одном из оттисков, а именно на печати магистрата г. Гродно стоит дата изготовления матрицы этой печати — 1540 г. (т. е. до образования Речи Посполитой), хотя сам документ датируется 1745 г.

Кроме того, все выявленные печати можно распределить на группы, исходя из юридического статуса учреждений, которым они принадлежали.

Таким образом, у нас выделяются две группы печатей: судебных учреждений — Главного Литовского трибунала, гродских, земских, магистратских судов; печати административных учреждений — губернских правлений, казенных палат, городских дум, волостных правлений, сельских старост. Ниже мы проиллюстрируем каждую из этих групп на примере описания отдельных оттисков.

Група 1 — печати судебных учреждений — включает такие подгруппы печатей:

Печати Главного Литовского трибунала (9 оттисков).

У нас имеются оттиски печатей времен пребывания трибунала в Минске — 5, Гродно — 3, Новогрудке — 1. Все оттиски вытиснены на бумажно-восковой основе, имеют овальную или круглую формы. На всех изображен герб ВКЛ “Погоня”. Размеры и надписи различны (иногда последние отсутствуют).

Рассмотрим печать Главного Литовского трибунала минской каденции, представленную в двух вариантах. Вариант 1 — форма овальная, размер 34 x 36 мм, герб “Погоня”; надпись отсутствует; дата документа — 1699 г.⁶ Вариант 2 — форма овальная, размер 40 x 46 мм, герб “Погоня”; надпись по кругу: “PIENCZENC TRIBUNA[LSKA] MINSKA ANNO 1702”. Дата изготовления печати — 1702 г., дата документа — 1703 г.⁷

Печать Главного Литовского трибунала гродненской каденции также представлена в двух вариантах. Вариант 1 — форма круглая, Д — 73 мм, герб “Погоня”; надпись по внешнему кругу: “PIENCZEC TRYBUNAŁU GŁÓWNEGO W. X. LITT. KADENCYI GRODZIENSKIEY”; надпись по внутреннему кругу: “ZA PISARSTWA I. W. TOM. SKIRMUNTA SĘDZ. GRO. PTTV. PINSKIEGO”; надпись под гербом (по центру): “17.88”; дата документа — 1788 г., дата выписи из книг трибунальского суда — 1790 г.⁸ Вариант 2 — форма круглая, Д — 55 мм, вверху (над щитом) герб Российской империи — двуглавый орел со скипетром и державою; щит пересечен, во главе щита — герб ВКЛ “Погоня”, в оконечности щита герб “Зубр” — геральдические символы Гродненской губернии; обе фигуры свободные, расходящиеся; дата документа (легенда отсутствует) (1818 г.); надпись по кругу: “PIĘCZEC I[EGO] PELFTORSKIEY MOSCI 2: DEPART: SAĐU GLL: GUB. GRODZIE[N]”⁹.

Печать Главного Литовского трибунала новогрудской каденции — форма овальная, размер 44 x 50 мм, герб “Погоня”; надпись по кругу: “PIĘ[C]Z[EC] TRYBUNAL[SKA] NOW[O]GRODSKA A[NNO]. [...]”; дата документа — 1701 г.¹⁰

Печати земского суда — подгруппа насчитывает 29 оттисков. По принадлежности к различным белорусским уездам они распределяются таким образом: Минского уезда — 4, Брестского — 12, Кобринского — 1, Гродненского — 6, Речицкого — 1, Новогрудского — 1, Пинского — 1, Слуцкого — 3 оттиска.

Все оттиски (за исключением одного) вытиснены на бумажно-восковой основе, имеют овальную или круглую форму, размеры и надписи их различны. Исключение составляет сажевый оттиск, выполненный печатью земского суда Слуцкого уезда. На большинстве оттисков в щите изображены или герб ВКЛ “Погоня”, или же государственный герб Российской империи — двуглавый орел со скипетром и державою. Покой эти государственные гербы размещены рядом с геральдическими символами отдельных городов и уездов, но всегда располагаются выше их, в порядке строгой иерархии.

Следует отметить, что изображение герба “Погоня” на печатях вышеупомянутых уездных земских судов в Беларуси и на печатях земских судов ВКЛ было приписано Статутом ВКЛ (раздел 4, артикул 12): “Теж мы, господар, даем под гербом того паньства нашого Великого князства Литовского Погоню печать до кожного повіту, на которой ест написани **около гербу имя того повіту**. А тую печать писар земский присяжный у себе сам, а не хто инший ховати маеть, **которою печатью** и под тытулом нашым позвы мають быти печатованы и выдаваны...”¹¹

Печать земского суда Новогрудского уезда представлена в одном варианте — форма овальная, размер 42 x 50 мм; изображены два герба: сверху (в большом круглом щите, под большой короной) — герб “Погоня”, снизу (в малом круглом щите, под малой короной) — герб “Габданк”; справа от малого щита изображены три латинские буквы (читаем сверху вниз): “P”, “Z”, “N” (мы предполагаем, что эти буквы представляют сокращенное написание слов: “P[IĘCZEC] Z[IE]MSKA] N[OWOGRODSKA]; слева от щита изображены три латинские буквы (читаем сверху вниз): “S”, “P”, “W” (значение этой аббревиатуры нами не расшифровано); далее по краю оттиска (по кругу) надпись: “PIĘCZEC [ZIE]MSKA PV. NOWOG[ROD]ZKIEGO. A. 1719”; дата изготовления печати — 1719 г., дата документа — 1723 г.¹² Представляет интерес и тот факт, что эта печать была поставлена на выписи из книги трибунальского суда Новогрудской каденции.

Печать земского суда Минского уезда представлена в одном варианте — форма овальная, размер 32 x 46 мм; герб “Погоня”; надпись по кругу: “PI[E]CZEC ZIEM[SK]A MINSKA ROKU [...]”; даты документов: 1704, 1705, 1707, 1805 гг.¹³

Печать земского суда Брестского уезда представлена в двух вариантах. Вариант 1 — форма овальная, размер 60 x 70 мм, герб “Погоня” помещен в щите, над щитом корона, по краям щита — обнаженные фигуры двух оруженосцев, которые одной рукой поддерживают корону, а в другой руке держат копье, под щитом — пояс (графический рисунок — андреевские кресты); изображение под поясом нечеткое, возможно, это изображение уездного герба г. Бреста — “Слияние рек”, о котором упоминается в монографии П. П. фон Винклера¹⁴. По краю оттиска (по кругу) надпись: “PIĘCZIEC ZIEMSK[A] [WOE]WODSTWA BRESKI[EGO]”; даты документов: 1785 — 1788, 1790, 1791 гг.¹⁵ Вариант 2 — форма круглая, Д — 60 мм; в овальном щите — герб “Погоня”, над щитом — корона; надпись по кругу: “PIĘCZEC [SAĐOWA (?)] ZIEM[SKA] WOEWODSTWA POWIATU BRESK[EGO]”; дата документа — 1797 г.¹⁶

Печать земского суда Кобринского уезда представлена в одном варианте — форма овальная, размер 32 x 46 мм; в овальном щите — герб “Погоня”, над щитом — корона, по краям щита — штандарты (?); надпись по кругу: “PIĘCZEC ZIEMSKA POW[IATU] KOBRIŃSK[IEGO]”; дата документа — 1797 г.¹⁷

Печать земского суда Гродненского уезда представлена в одном варианте: форма круглая, Д — 70 мм., в овальном щите — герб “Погоня”; над щитом — корона; по краям печати — ветви лавра; надпись по кругу: “PIĘCZENC POWIATU GRODZIENSKIEGO. 1.7.6.5. MIESIĄCA. [...]”; дата печати — 1765, 1793, 1796, 1797 гг.¹⁸

Печать земского суда Речицкого уезда представлена в одном варианте — форма овальная, размер 38 x 40 мм; герб — двуглавый орел, на головах — корона, а наверху в середине — большая императорская корона; в середине тела орла (в щите) в полный рост изображена фигура всадника, обращенная влево (если смотреть со стороны щитка на наблюдателя), изображение ее нечеткое, возможно, что это Георгий Победоносец; надпись по кругу: “1799 R. PIĘCZEC RZECZYCKIEGO ZIEMSKIEGO POWIATOWEGO SAĐU”; дата печати — 1799 г., дата документа — 1801 г.¹⁹

Печать земского суда Пинского уезда представлена в одном варианте — форма круглая, Д — 65 мм., герб “Погоня”, над гербом — корона, по краям — штандарты (?); надпись по кругу: “PIĘCZEC ZIEMSKA POWIATU PINSKIEGO”; дата документа — 1790 г.²⁰

Печать земского суда Слуцкого уезда представлена в двух вариантах. Вариант 1 — форма круглая, Д — 56 мм.; герб — двуглавый орел, держащий скипетр и державу, в нижней части туловища орла щиток с изображением фигуры с мечом в правой руке (все 2 экземпляра — нечеткие), предположительно это герб “Погоня”; надпись по кругу: “PIĘCZEC ZIEMSKA POWIATU SŁUC[KIEG]O”; дата документов обоих экземпляров — 1794 г.²¹ Вариант 2 — “сажевая” (оттиск штемпельной краской, на черном фоне белое изображение), форма овальная, размер 30 x 34 мм; щит пересечен, в верхней части изображен герб — двуглавый орел со скипетром и державою, над ним 2 малые и 1 большая короны, в центре туловища орла — щиток с изображением женской фигуры [Богородицы (?)]; в нижней части щита изображен герб “Погоня”; надпись по кругу: “ПЕЧАТЬ МИН. Н. СЛУЦКОГО УЕЗДНАГО СУДА” (сокращения “Мин.” и “Н.” расшифровываются — “Мин[ского] и Н[аместничества]”; дата документа — 1796 г.²²

Заслуживает внимания и содержание сопроводительной записи к документу, на котором была поставлена вышеупомянутая печать второго варианта: “1796 год июля 29-го дня сие верующее письмо в Слуцком уездном суде явлено и в книгу под №18 записано, а что подлинно оное от шляхтичъ Казимера и Михаила Савицких к брату родному Винцентю Савицкому писано и в конце собственными их руками подписано, в том сей суд с приложением казенной печати свидетельствует”²³.

Печати гродского (замкового) суда. Эта подгруппа насчитывает 2 оттиска с двух разных печатей. Следует отметить, что Статут ВКЛ 1588 года (раздел 4, артикул 34) сообщает, что “во всех таковых речах, на суд гродский вынятых, мамрамы на позвы мають быти даваны под печатми панов воевод, а в поветах, где воевод нет, ино старост судовых, а не их намесников”²⁴.

У нас имеются оттиски этой подгруппы печатей, представляющие гродские суды г. Несвижа — 1 и г. Бреста — 1 оттиск. Оба они вытиснены на бумажно-восковой основе, имеют круглую форму, но диаметры их различны. Оттиск Несвижского гродского суда датируется 1696 годом (определить его герб и прочесть надпись не удалось). Оттиск Брестского гродского суда датируется 1785 годом (сохранность его значительно лучше), эта печать принадлежала брестскому старосте Казимиру-Владиславу Сапеге.

Печать гродского суда г. Несвижа — форма круглая, Д — 34 мм; изображение герба и надписи — нечеткие; дата документа — 13 марта 1696 г.²⁵

Печать гродского суда г. Бреста — форма круглая, Д — 75 мм; щит пересечен на две части; в верхней части, по центру, в столбе, изображен родовой герб Сапег “Лис”; слева от щита (при взгляде со стороны щита на наблюдателя, или справа, при условии взгляда наблюдателя на щит) изображены 3 фигуры герба “Гоздава”; у противоположного края щита — герб “Радван”; в нижней части щита, по центру изображен герб “Погоня”; по краям обоих гербов — изображение штандартов (?). Над щитом — княжья шапка; под щитом — 3 ордена в виде крестов. Вокруг щита в двух concentрических кругах — надписи. Надпись по внешнему кругу: “[...]. KAZIMI[ERZ] XIĄZE SAPIECH[A]. GENERAL. [...]”; надпись по внутреннему кругу: “[...]. SKIP[...]ENSKI GRODOWI WDET. BRESC[...].” Дата документа — 1785 г.²⁶

Група 2 — печати административных учреждений. Включает подгруппы печатей:

магистратского суда — (8 оттисков). В ней представлены оттиски магистратских судебных печатей городов Бреста — 1, Гродно — 3, Несвижа — 4. Все они вытиснены на бумажно-восковой основе, имеют круглую или овальную форму и поставлены на документах (выписях из магистратских книг), написанных на польском языке. Наиболее ранний документ датируется 1737 г., наиболее поздний — 1786 г. На печати г. Гродно имеется дата изготовления — 1540 г.

Печать магистратского суда г. Гродно (3 оттиска в одном варианте) — круглая, Д — 40 мм; герб — “Зубр” (изображение нечеткое; о принадлежности данного герба к символике г. Гродно сообщается и у П. П. фон Винклера)²⁷; надпись по кругу: “ESIGELU[M].[...] 1540”; дата печати — 1540 г.; даты документов — 1745, 1746 гг.²⁸

Печать магистратского суда г. Несвижа (4 оттиска в одном варианте) — круглая, Д — 33 мм; щит рассечен на две части: в правой части изображена геральдическая фигура “Орел вылетающий”, в левой части — графические диагональные линии справа (ими в геральдике принято изображать пурпурный цвет — символ достоинства, силы и могущества)²⁹; надпись по кругу: “SIGILUM CIVITATIS NIESVIENSIS”; даты документов — 1746, 1755, 1773, 1786 гг. (выписи из книг Несвижского магистрата на польском языке)³⁰.

Печать магистратского суда г. Бреста (1 оттиск) — овальная, размер 32 x 38 мм; герб — фигурно изогнутый лук с натянутой тетивой и стрелой, обращенной вверх (положение лука горизонтальное); надпись по кругу нечеткая, читаются отдельные буквы: “[...]. MAG. [...]”; дата документа — 1737 г. (выпись из магдебургских книг Брестского магистрата, язык польский)³¹.

К сожалению, по причине большого объема имеющейся информации мы не можем анализировать все имеющиеся подгруппы печатей. В этой связи приводим о печатях остальных подгрупп только общие сведения.

Печати Минского губернского правления (1 вариант, 1 экземпляр, дата документа — 1797 г.)³². Печати **Гродненской казенной палаты** (1 вариант, 6 экземпляров, дата засвидетельствования копий документов — начало XIX в., оригиналы датируются 1795 г.)³³. Печати **Несвижской городской думы** (1 вариант, 1 экземпляр, дата документа — 1854 г.)³⁴. Печати **Говезнянского волостного правления** Слуцкого уезда Минской губ. (1 вариант, 1 экземпляр, дата документа — 1887 г.)³⁵, **Круговицкого волостного правления** Слуцкого уезда Минской губ. (1 вариант, 1 экземпляр, дата документа — 1883 г.)³⁶, **Городецкого волостного правления** Новогрудского уезда Минской губ. (1 вариант, 1 экземпляр, дата документа — 1892 г.)³⁷.

Кроме указанных подгрупп печатей выявлены и взяты на учет служебные печати управляющих имениями князей Антона Вильгельмовича и Станислава Антоновича Радзивиллов в ординациях Несвижской, Клецкой и Давидгородокской.

В заключение выразим надежду, что приведенные сведения позволят расширить круг источников о белорусской геральдической символике XVI — XIX вв., а также об истории административно-судебных учреждений этого времени.

¹ Гісцова Л. З. До історії родових і особових фондів землевласників Правобережної України 16 — поч. 20 ст. // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19 — 20 листопада 1996 року.). Київ, 1997. Ч. 1. С. 101 — 106; Сухих Л. А. Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України: історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку. Так само. Ч. 2. С. 90 — 96 і др.

² Выявление и описание вышеупомянутых печатей было проведено сотрудниками ЦГИАК Украины А. Г. Полегайловым и Д. П. Шовковым.

³ ЦГИАК Украины. Ф. 2212. Коллекция печатей XVI — XX вв. Опись, а также историческая справка к этому фонду составлены сотрудницей ЦГИАК Украины Т. Ю. Гирич. (ЦГИАК УССР. Киев, 1997. Машинопись.)

⁴ Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. Киев, 1899. С. 1.

- ⁵ Грабова Ніна. Печатки адміністрацыйна-судовых установаў Лівобережнай Украіны 18 ст. // Запіскі Наўковага таварыства імяні Т. Шевченка. Львiв, 1991. Т. ССХХІІ. С. 270 — 291.
- ⁶ ЦГИАК Украіны. Ф. 250. Оп. 1. Д. 14. Л. 10.
- ⁷ Там же. Д. 15. Л. 17об.
- ⁸ Там же. Ф. 744. Оп. 1. Д. 29. Л. 2.
- ⁹ Там же. Ф. 2212. Оп. 1. Д. 55. Л. 1.
- ¹⁰ Там же. Ф. 250. Оп. 1. Д. 15. Л. 15об.
- ¹¹ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарый. Мн., 1989. С. 149.
- ¹² ЦГИАК Украіны. Ф. 257. Оп. 1. Д. 79. Л. 7.
- ¹³ Там же. Ф. 250. Оп. 1. Д. 15. Л. 13об., 20; Ф. 747. Оп. 1. Д. 4. Л. 1об., 8.
- ¹⁴ Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 год / Сост. П. П. фон Винклер. СПб., 1899. С. 25.
- ¹⁵ ЦГИАК Украіны. Ф. 744. Оп. 1. Д. 19. Л. 1, 3, 5 — 7, 10, 12; Д. 23. Л. 33, 34-а об.; Д. 28. Л. 5, 14.
- ¹⁶ Там же. Ф. 744. Оп. 1. Д. 19. Л. 9.
- ¹⁷ Там же. Ф. 241. Оп. 1. Д. 59. Л. 10об.
- ¹⁸ Там же. Ф. 250. Оп. 1. Д. 143. Л. 5; Д. 71. Л. 7, 12, 16, 19.
- ¹⁹ Там же. Ф. 255. Оп. 1. Д. 4. Л. 15.
- ²⁰ Там же. Ф. 744. Оп. 1. Д. 30. Л. 34.
- ²¹ Там же. Ф. 255. Оп. 1. Д. 4. Л. 24, 26.
- ²² Там же. Л. 24.
- ²³ Там же. Л. 23.
- ²⁴ Статут... С. 167.
- ²⁵ ЦГИАК Украіны. Ф. 257. Оп. 1. Д. 11. Л. 23об.
- ²⁶ Там же. Ф. 744. Оп. 1. Д. 19. Л. 4.
- ²⁷ Гербы городов, губерний, областей и посадов... С. 19.
- ²⁸ ЦГИАК Украіны. Ф. 257. Оп. 1. Д. 82. Л. 6, 8; Д. 8, Л. 8.
- ²⁹ Гербы городов, губерний, областей и посадов... С. 1, 4.
- ³⁰ ЦГИАК Украіны. Ф. 257. Оп. 1. Д. 11. Л. 19, 27, 31, 43.
- ³¹ Там же. Д. 26. Л. 1.
- ³² Там же. Д. 4. Л. 21.
- ³³ Там же. Д. 62. Л. 89об.; Д. 63. Л. 61об.; Д. 64. Л. 41об.; Д. 65. Л. 46об.; Д. 66. Л. 60об.; Д. 67. Л. 54об.
- ³⁴ Там же. Д. 11. Л. 73.
- ³⁵ Там же. Д. 40. Л. 134об.
- ³⁶ Там же. Д. 73. Л. 137.
- ³⁷ Там же. Д. 40. Л. 369.

С. Я. Рассадзін

ПРА СІМВОЛІКУ ГЕРБА г. ГРОДНА

(Спроба гісторыка-геральдычнага тлумачэння)

Цяперашні афіцыйны герб г. Гродна (“у блакітным полі “барочнага” шчыта залаты алень з крыжам паміж рагамі ляціць над гараднёю”) быў зацверджаны Рашэннем № 41 ад 01.10.1990 г. Гродзенскага гарадскога савета дэпутатаў і ўнесены ў Гербавы матрыкул Рэспублікі Беларусь 15.07.1994 г. адным з першых, пад № 3.

Найбольш ранняя выява гродзенскага герба захавалася на пячатцы з надпісам “*Sigillum consulum civitates Grodnensis*” (“Пячатка савета гарадскога Гродзенскага”). Ёсць там і храналагічны элемент “1540”¹. Тут мы бачым ужо галоўныя элементы гарадской геральдыкі Гродна: аленя, крыж між ягонымі рагамі, а таксама і гарадню, цераз якую скача гэты алень-“крыжаносец”.

Гродзенскі алень традыцыйна лічыцца менавіта “аленем Святога Губерта”, але доказаў на карысць менавіта гэтага яго вызначэння не прыводзіцца². Мабыць, сваю ролю адыграла тут паэтычная легенда аб цудзе, якое нібы адбылося ў каралеўстве франкаў у VIII ст.: перад паганцам Губертам з’явіўся алень з крыжам між рагамі, як знак закліку Божага, і Губерт раптоўна ператварыўся ў добрага хрысціяніна... Але ж, як падкрэслівалася, у прыватнасці, В. П. Пазыняковым, існавала падобная легенда пра візантыйскага Святога Еўстафія Плакіду, прычым узнікла яна значна раней, яшчэ на пачатку сярэднявечча. Улічваючы першапачатковае з’яўленне хрысціянства на нашай прасторы, у тым ліку і ў гродзенскім Панямонні, у форме менавіта візантыйскага праваслаўя, аўтар слушна адзначае таксама, што пра Св. Еўстафія на Русі ведалі ўжо ў XI ст., г. зн. на некалькі стагоддзяў раней за распаўсюджванне тут каталіцкай традыцыі³. Да высновы аб тым, што алені з крыжамі між рагоў і ў гродзенскім гербе сярэдзіны XVI, і ў гербе Цырына канца XVIII стагоддзяў могуць быць звязаныя як са Св. Губертам, так і са Св. Еустафіем, прыйшоў таксама і аўтар дадзенага артыкула⁴. Такім чынам, менавіта каталіцкая семантыка найранейшага герба Гродна, напэўна, можа ставіцца пад сумненне.

Яшчэ менш пераканаўча выглядае тлумачэнне з’яўлення ў гэтым гербе самога вобраза аленя, як, прынамсі, і аднясенне гродзенскага герба да катэгорыі, абумоўленай пэўнымі гаспадарчымі матывамі.

А. К. Цітовым адзначаецца, што сярод костак дзікіх жывёлаў з раскопак старажытнага Гродна рэшткі высакароднага аленя складаюць больш за 25%. На гэтай падставе і робіцца выснова аб тым, што “род заняткаў і асноўная дзічына зрабілі ўплыў на выбар эмблемы і замацаванне яе ў гарадскім гербе”⁵. Гэтакі падыход нам здаецца занадта спрошчаным. Сувязь паміж рэальным біялагічным відам *Cervus elaphus* L., высакародных аленяў, як і любой іншай такой жа “геральдычнай” жывёліны, з адпаведнай гербавай выявай, відаць, значна больш складаная і апасродкаваная. Першыя гербы з’явіліся на захадзе Еўропы. Як лічаць знаўцы іх паходжання, раннія гербы з аніمالістычным зместам увасаблялі ў сабе перш за ўсё менавіта тых звяроў, што ў папярэдняю, дахрысціянскаю эпоху ўшаноўваліся кельтамі, германцамі, іберамі, а таксама іншымі “барбарскімі” народамі, ды і самімі грэкамі і рымлянамі менавіта ў якасці міфічных продкаў — татэмаў⁶. Такая татэмная жывёла зусім не абавязкова мела нейкае прамыслова-паляўнічае значэнне: шмат дзе, напрыклад, ёю была змяя⁷. Каб выключыць забойства міфічнага “суродзіча”, паляванне на татэм нярэдка ўвогуле забаранялася; калі ж яно было дазволенам, то суправаджалася шматлікімі “выбачальнымі” рытуаламі, як, напрыклад, забойства мядзведзя ў народаў Сібіры⁸. Мядзведжы культ быў добра вядомы і на заходнім боку ад Урала, у прыватнасці ў народа комі, сярод якога ў XV ст. прапаведаў Святы Сцяфан Пермскі. Пермскі герб мае выяву мядзведзя, у якога на спіне Святое Евангелле ў залатой аправе і срэбны крыж над ім, “означаюшыя: первое дикость нравов обитавших жителей, а второе просвещение через принятие христианского закона”, г. зн. перамогу праваслаўя над культам мядзведзя⁹. Відавочна, што такая кампазіцыя на пермскай гербавай пячатцы XVII ст. мела тую ж будову, што і выява на гродзенскай пячатцы ў XVI: зверху — сімвал перамогі хрысціянства (крыж), унізе — былы татэмны звер (алець). Дарэчы, менавіта татэмнічае паходжанне мяркуецца, у прыватнасці, для герба Растова Вялікага з выявай белага аленя з жоўтымі капытамі і рагамі¹⁰. Увогуле, гэта той самы чарадзейны “алець — залытыя рогі”, дарэчы, не толькі казачны персанаж. Спрадвеку ў міфалогіі індаеўрапейскіх народаў прысутнічае вобраз нябеснага, ці сонечнага, аленя (лася), звязанага з багамі сонца накшталт грэчаскага Феба¹¹. Хрысціянства, як вядома, здолела арганічна засвоіць вялікую частку багатай паганскай спадчыны, у тым ліку і ў галіне сімволікі, у прыватнасці крыж, старажытны сімвал сонца. Але сонечны алець, хрысціянскай традыцыяй таксама добра засвоены, мог адыгрываць сваю ролю нават і без крыжа паміж рагамі. У Бібліі ёсць аналогія паміж аленем, які прагне вады, і душой чалавека, якая прагне Бога. Таму ў

хрысцільнях і змяшчаліся выявы аленя. Часам рэлігійныя мастакі стваралі вобраз аленя, што п'е з крыніцы ў падножжы крыжа¹².

Але аленя ў гродзенскіх гербавых выявах XVI — XVIII стст. звычайна паказвалі ў значна больш дынамічнай позе, нібы ў скачку, ці, дакладней, у палёце, праз нейкую агароджу, мабыць, сплеченую з галля. Сімволіка крыжаноснага аленя аказалася, як мы ўжо бачылі, значна складанейшай за штодзённую паляўнічаю; напэўна ж, спрошчанае, літаральнае тлумачэнне недапушчальнае таксама і ў дачыненні ніжняга элемента адзінай кампазіцыі ў гербе Гродна XVI ст. Звернем увагу на тое, як менавіта называецца наша Гродна — Гародня ў летапісах. Там пад 1127 г. упершыню згаданы як “Городень”: “и взста Городень”. Назва лічыцца ўтворанай ад старажытнарускага слова “городня”; існуе таксама рускае дыялектнае “городень”, г. зн. “частка тыну, плота ад слупа да слупа”¹³. Такую ж “гарадню” мы бачым і на пячатцы 1540 г. — напэўна, як сімвал аднайменнага горада “Городена”. Атрымліваецца, што гродзенскі герб XVI ст. у пэўнай сваёй частцы быў непасрэдным папярэднікам цалкам “гаворачага” герба Ваўкавыска, што з’явіўся ў наступным XVII ст. Нейкія “гандлёва-гаспадарчыя матывы” тут, як бачым, адсутнічаюць. Гэтая гродзенская гербавая кампазіцыя, напэўна ж, не можа мець і вульгарнага тлумачэння, нахшталь таго, што алень з крыжом, маўляў, ды праз пляцень... Так скача ў агарод зусім іншая жывёліна, рагатая, але ж, вядома, зусім без крыжа! Крыжаносны алень, нябесны, ці сонечны, “алень — залатыя рогі”, не пераскоквае, а ляціць. Не над плятнём, а над гараднёю, якая сімвалізуе і літаральна называе імя старажытнарускага горада “Городень”. Трэба разумець, вядома, што абмежаваная штэмпельная плошча прымусіла рэзчыка першай гродзенскай пячаткі максімальна наблізіць адзін да аднаго абодва элементы гербавай эмблемы.

Алень з крыжам паміж рагоў не пакінуў гродзенскую магістрацкую пячатку ні ў канцы XVIII, ні нават у пачатку XIX ст. Але, як можна меркаваць па публікацыі Э. Рымшы, ужо ў XVII ст. існаваў і іншы варыянт герба Гродна, рэканструяваны потым Т. Дмахоўскім¹⁴. У гэтую складаную кампазіцыю ўключаны і герб Польшчы, і герб Літвы, і герб Жмудзі...

Дзякуючы наяўнасці ў ім таксама і “Пагоні”, з гэтым гербом, відаць, стасуецца герб Гродзенскай губерні, які быў “высочайше утверджен” 11 ліпеня 1802 г. з наступным апісаннем: “В верхней части щита, имеющего красное поле, изображён ездок в латах, скачущий на белом коне в правую сторону, у которого в правой руке поднятая вверх сабля, а на левой надет серебряный щит с красным, осьмиконечным крестом,

а в нижней зверь — зубр”. Атрымліваецца, што зубр ў гродзенскай геральдыцы, забяспечваючы, дарэчы, пераемнасць, у сваю чаргу нейкі час суіснаваў з аленам. Зубр займае аленева месца 6 красавіка 1845 г., калі для самога губернскага горада быў “высочайше ўтвержден” гэтакі герб: “В красном поле щита изображен зверь зубр натурального цвета”. 5 ліпеня 1878 г. гэты ж герб з некаторымі дадаткамі быў прадубліраваны ў якасці герба губернскага, але ў ім зубр значна больш магутнай камплекцыі павернуты ў супрацьлеглы бок і прытым ужо залаты, з чорнымі вычыма і языком¹⁵. Мусіць, для гэтых гродзенскіх гербоў 1802 — 1878 гг. з зубрамі якраз і будуць прыдатнымі тыя тлумачэнні і вызначэнні з пункту гледжання прамыслова-гаспадарчага значэння буйнога аб’екта палявання, якія беспаспяхова адрасаваліся гербу з выявай аленя. Трэба адзначыць таксама, што абодва гэтыя варыянты геральдычных выяваў зубра, як павернутай управа, так і ўлева, карысталіся пэўнай папулярнасцю і былі адчаканены на значках у 1970-я гады¹⁶.

Але ў 1980-я гады густы змяніліся ўжо на карысць больш ранніх выяваў. Гэта і ўвасобілася ў праекце, распрацаваным мастаком С. В. Ільіным і архітэктарам В. А. Фраловым, які рашэннем № 285 ад 15.06.1988 г. быў зацверджаны Гродзенскім гарвыканкамам у якасці гарадскога герба. “Новый герб города, — сказана ў каментарыі да публікацыі яго выявы, — выполнен на основе описания первого герба и по изображениям ранних гродненских городских печаток. Герб символизирует свободолюбие горожан. Герб имеет форму вырезного геральдического щита. Фон щита выполнен в виде флага Белорусской ССР с отношением нижнего и верхнего красного поля 2 : 5. На щите изображен золотой олень, перепрыгивающий через плетень. Щит окаймлен золотой полосой”¹⁷. Пазней, аднак, быў апублікаваны яшчэ адзін каментарый: “...не трэба выдумляць ужо прыдумане і выдаваць сваю прадукцыю за геральдычнае мастацтва. Самы ярскі прыклад такой дзейнасці — гербавы алень Гародні з чырвонай зоркай замест крыжа паміж рагамі. Жывёліна нечым нагадвае герояў вядомага рамана Вайновіча”¹⁸. Да гэтага цяжка што-небудзь дадаць... Увогуле бачна, што аўтары недарэчнага праекта абапіраліся на тую ж выяву гродзенскага аленя на пячатцы 1755 — 1791 гг., якую выкарыстаў для сваёй рэканструкцыі і А. К. Цітоў¹⁹. Менавіта гэтая рэканструкцыя і была зацверджана Гродзенскім гарвыканкамам у 1994 г. як афіцыйны герб горада. А дакладная семантыка яго, напэўна, такая: над горадам Гродна (= гараднёю) узышло добрае сонейка (= сонечны крыжаносны алень). Такім чынам, гэта быў “герб-пажаданне” шчасця гораду і гараджанам.

- ¹ Rimša E. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės miestų antspaudai. Vilnius, 1999. S. 228.
- ² Цітоў А. Гарадская гераўдыка Беларусі. Мн., 1989. С. 25.
- ³ Пазынякоў В. Вось сымбаль твой // Наша ніва. 1998. 6 чэрвеня. С. 8.
- ⁴ Рассадін С.Е. “Галантны век” в городской гераўдыке Беларусі // Архивы и делопроизводство. 2001. № 2. — С. 97.
- ⁵ Цітоў А. Згад. праца. С. 25.
- ⁶ Лакиер А.Б. Русская гераўдыка. М., 1990. С. 25; Арсеньев Ю. В. Гераўдыка. Лекции, читанные в Московском археологическом институте в 1907/08 году. М., 1908. С. 2 — 3; Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства: / Пер. с итальянск. М., 1987. С. 123; Заянчковский И. Ф. Животные, приметы и предрассудки. М., 1991. С. 91.
- ⁷ Рассадзін С. Я. Змяіны культ у славянскім асяроддзі // Гістарычна-археалагічны зборнік. 1997. № 11. С. 157 — 161.
- ⁸ Соколова З. П. Культ животных в религиях. М., 1972. С. 63 і наст.
- ⁹ Винклер фон П. П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в полное Собрание законов. СПб., 1990. С. 117; Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская сфрагистика и гераўдыка. М., 1963. С. 129 — 130. Рис. 27.
- ¹⁰ Арциховский А. В. Древнерусские областные гербы // Ученые записки МГУ. 1946. Вып. 93. История. Кн. 1. С. 55 — 58.
- ¹¹ Бессонова С. С. Религиозные представления скифов. Киев, 1983. С. 117 — 118.; Бонгард-Левин Г. М., Грантовский Э. А. От Скифии до Индии. М., 1983. С. 104 — 107.
- ¹² Трессидер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С. Палько. М., 1999. С. 250.
- ¹³ Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. М., 1983. С. 62.
- ¹⁴ Rimša E. Згад. праца. S. 226 — 227, 232, 235.
- ¹⁵ Винклер фон П. П. Згад. праца. С. XIX, XX, 43, 180.
- ¹⁶ Чикаев М. М. Территориальная гераўдыка Российской империи. Ч II. Белоруссия // Гербовед. 1997. № 9 (21). Табл. Б.2.16 — 17.
- ¹⁷ Сержан В., Миронов Н. Гербы белорусских городов на значках. Мн., 1991. С. 42.
- ¹⁸ Пазынякоў В. Згад. праца. С. 8.
- ¹⁹ Цітоў А. Згад. праца. С. 98 — 99.

З ГІСТОРЫ ДЗЯРЖАЎНЫХ УСТАНОЎ

И. Б. Матяш

М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ И АРХИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА УКРАИНЕ

Известный историк, этнограф, фольклорист, источниковед, архивовед и археограф М. В. Довнар-Запольский (1867 — 1934) оставил заметный след как в украинской, так и в белорусской исторической науке. В 1889 г. он стал студентом историко-филологического факультета университета св. Владимира в Киеве. Определяющую роль в выборе жизненного пути юноши сыграли выдающиеся украинские историки В. С. Иконников и В. Б. Антонович, которые не только приобщили талантливого студента к изданию отдельных томов “Архива Юго-Западной России” (тем самым приобрелся первый опыт археографической работы), но и рекомендовали как возможного профессорского стипендиата, а впоследствии способствовали командированию его в Москву для научных поисков в архивах по теме магистерской диссертации. Во время “первого московского периода” М. В. Довнар-Запольский преподавал в частной гимназии, слушал лекции В. О. Ключевского в Московском университете, работал в Московском архиве Министерства юстиции (МАМЮ) старшим помощником архивариуса Литовской метрики, развивая и углубляя навыки практической деятельности в области архивоведения и археографии. В 1899 г. М. В. Довнар-Запольский в качестве представителя Археографической комиссии (одним из деятельных создателей и секретарем которой с 1896 г. он был) императорского Московского археологического общества (вместе с Д. Н. Анучиным, В. А. Городцовым, Ю. В. Готье, Д. Я. Самоквасовым, В. К. Трутовским, графиней П. С. Уваровой и др.) приезжает в Киев для участия в работе XI Археологического съезда. Об авторитете молодого ученого свидетельствовало его избрание секретарем секции археографических памятников отдела памятников “искусства и художеств” съезда. Участие в работе съезда оказало большое влияние на последующую научно-педагогическую карьеру М. В. Довнар-Запольского, стоявшего, как из-

вестно, у истоков архивного образования на Украине. Именно на этом съезде впервые прозвучала мысль о необходимости организации в Киеве “архивной профессуры” или археологического института, подобного Петербургскому (Д. Я. Самоквасов, П. С. Уварова).

Заслуги ученого по организации Киевского археологического института трудно переоценить. Не ставя здесь задачу раскрыть историю создания вуза¹, остановимся лишь на непосредственном участии в этой работе М. В. Довнар-Запольского. По возвращении в Киев (1901) и получении звания ординарного профессора университета св. Владимира он активно включился в исполненную бурными событиями университетскую жизнь, блестяще защитил в 1901 г. магистерскую и в 1905 г. докторскую диссертации, создал студенческий научный историко-этнографический семинарий — серьезную творческую школу, через которую прошло более 100 членов — будущих видных историков². Имея особое пристрастие к архивному делу и археографии, он вошел в состав инициативной группы киевских ученых, которая с декабря 1909 г. по май 1910 г. разработала программу, устав и эскизы нагрудных знаков института, согласовала список основателей и подала в сентябре 1910 г. попечителю Киевского учебного округа “прошение”, протокол итогового собрания основателей (от 23 мая 1910 г.), проект положения о Киевском археологическом институте (КАИ) с объяснительной запиской, учебный план и описание нагрудных знаков. Создатели КАИ опирались на уставы Петербургского (создан в 1877 г.) и Московского (открыт в 1907 г.) археологических институтов, стремясь при этом воплотить в жизнь свое видение нового для Украины “научно-учебного заведения” и учесть местную специфику. КАИ организовывался для разработки вопросов археологии, археографии, русской истории, специальных исторических дисциплин, библиотековедения, а также подготовки специалистов для “должностей в архивах, музеях и библиотеках — правительственных, общественных и частных”³. Среди подписавшихся под первым проектом положения об археологическом институте в Киеве — ординарный профессор В. М. Довнар-Запольский. Правда, на этот раз попытка оказалась безуспешной — проект был признан “не подлежащим утверждению”.

Вторую попытку организации КАИ инициировал собранный М. В. Довнар-Запольским кружок историков и археологов. Подготовленные документы планировалось передать в Министерство народного просвещения в феврале 1917 г., но бурные политические события снова задержали решение вопроса. “Точно злой рок тяготел над этой идеей”, — вспоминала Н. Д. Полонская-Василенко⁴. Разрешение Временно-

го правительства на создание в Киеве археологического института как частного учебного заведения было получено лишь 30 августа, но устав оставался не утвержденным. 27 октября 1917 г. на первом организационном заседании членов-основателей КАИ закрытой баллотировкой единогласно директором института был избран проф. М. В. Довнар-Запольский, ученым секретарем — его воспитанница, приват-доцент Н. Д. Полонская, казначеем — Л. П. Добровольский. Членами-основателями института стали архимандрит Амвросий, епископ Василий, Н. П. Василенко, Л. П. Добровольский, М. В. Довнар-Запольский, В. З. Завитневич, И. М. Корольков, С. С. Могилевцев, В. С. Иконников, Г. А. Максимович, Б. Г. Курц, В. Д. Прилуцкий, Г. Г. Павлуцкий, Н. Н. Пальмов, Н. Д. Полонская, В. А. Розов, Н. И. Петров, С. Ф. Платонов, П. П. Смирнов; почетными членами — академики Д. И. Багaley и А. И. Соболевский, проф. Д. В. Айналов, Д. Н. Анучин, А. А. Дмитриевский, П. И. Веселовский, А. И. Маркевич, И. А. Линниченко, М. К. Любавский, граф А. А. Бобринский, графиня П. С. Уварова, князь В. С. Щербатов, епископ Мессроп, К. Н. Мельник-Антонович, М. И. Петров и др.; действительными — В. А. Беднов, Н. Н. Богословский, С. К. Богоявленский, В. В. Богданов, В. Е. Данилевич, А. Н. Лобода, А. С. Синявский, Е. И. Сицинский, А. И. Покровский и др. Очевидно, в выборе кандидатур почетных членов КАИ директор руководствовался несколькими критериями: научными заслугами кандидатов, их вкладом в развитие украинской культуры, а также собственной интуицией. При этом весьма важно отметить, что среди вошедших в состав членов КАИ коллег М. В. Довнар-Запольского по университету или научным обществам (украинским и русским) случайных людей не было. Деятельность КАИ началась 3 ноября 1918 г. “торжественным актом открытия” в помещении гимназии г. В. А. Перетяткович (ул. Большая Владимирская, 47), куда были приглашены “любители археологии и истории”. Обращаясь к гостям и слушателям с докладом “Современные задачи в деле сохранения и изучения архивов”, М. В. Довнар-Запольский акцентировал внимание на важном значении архивов для истории и необходимости их охраны как одной из главных задач института⁵. Экскурс в историю создания КАИ сделала Н. Д. Полонская. Были озвучены также приветственные телеграммы “новому светочу знаний” с пожеланиями процветания от “молодого Таврического университета”⁶, Одесского общества истории и древностей, письмо от Киевской духовной академии и др. Этот, на первый взгляд не слишком существенный факт свидетельствует о косвенной причастности М. В. Довнар-Запольского к созданию не только КАИ, но и Одесского археологического института (1921), поскольку

представители одесских научных кругов были почетными членами КАИ, неоднократно обращались к руководству КАИ за советом и помощью, заимствовали опыт составления учебных планов и программ.

Первыми преподавателями нового “рассадника науки” стали Д. В. Айналов, А. Е. Крымский, Н. П. Василенко, М. В. Довнар-Запольский, В. З. Завитневич, Ф. А. Колодий, Г. Г. Павлуцкий, Ф. И. Шмит, В. М. Зуммер, И. М. Каманин, Ф. В. Клименко, В. А. Кордт, Б. Г. Курц, Г. А. Максимович, С. И. Маслов, В. Л. Модзалевский, Н. Д. Полонская, В. Д. Прилуцкий, Д. М. Щербаковский и др. Правильность кадровой политики руководителя доказывало количество желающих стать слушателями института, задачей которого было “изучение местного края в художественном и археологическом отношении — с одной стороны, и подготовка ученых археологов, архивоведов и библиотечковедов — с другой”⁷, а также “подготовка специалистов для должностей в архивах, музеях и библиотеках — правительственных, общественных и частных”⁸.

Архивные документы свидетельствуют, что большинство слушателей поступали не в институт вообще, а “на курс” конкретного преподавателя. Тем самым не только повышалась ответственность профессуры за качество лекций, но и создавались условия для рождения научных школ. Основатели института осознали то, что количество слушателей не должно быть большим, ибо “специальные дисциплины не могут привлекать широких масс, в то же время подготовка действительно знающих специалистов возможна лишь при детальной работе с ними преподавателей в небольшом кругу: палеография, архивоведение, библиотечковедение и др. не могут читаться в большой аудитории, ибо требуют внимательного рассмотрения материала”⁹. С учетом этого директор стремился собрать вокруг КАИ преданных делу людей, которые после окончания института способствовали бы развитию исторических исследований, архивному и библиотечному строительству. При его непосредственном участии в институте создавались библиотека, архив, музей древностей и кабинет искусств; планировалось издание собственного печатного органа.

Изначально КАИ имел два отделения: археологическое с историей искусств и археографическое (архивное); спустя некоторое время отпочковалось отделение истории искусств, позже было образовано этнографическое отделение. Таким образом, институт, собирая от 80 до 100 слушателей (в 1918/19 уч. г. обучалось 60 чел., в 1919/20 уч. г. прибыло еще 36), засвидетельствовал свое право на существование в архисложное для развития науки время. В действительные слушатели КАИ с правом получения по окончании курса звания “ученого археолога” или “архи-

виста” принимали юношей и девушек с высшим образованием. Курс обучения рассчитывался на три года. Первокурсники слушали лекции, второкурсники работали по семинарской системе, участвовали в “научно поставленных экскурсиях” для изучения памятников старины, искусства, ознакомления с фондами архивов и библиотек. Третий год (необязательный для всех) посвящался коллективной научно-исследовательской работе — практическим занятиям по одному из преподаваемых в институте предметов, написанию диссертации и защите ее перед советом института.

Достаточно гибким был учебный план. Он включал 22 базовые дисциплины, из которых обязательными предметами для всех отделений в год открытия были история Украины, история гетманщины, история украинского искусства, история промышленности и торговли Древней Руси, художественные памятники Киева, история внешнего быта Украины и России, нумизматика, историческая география, графические искусства, греческая эпиграфика. На археографическом отделении учебный план 1918 г. включал такие курсы: юридические памятники русские и литовско-русские, историческая география, государственное устройство Польши XIV — XVIII вв., сословные и общественные отношения на Украине, история экономического быта России, русская палеография, украинская палеография, латино-польская палеография, чтение памятников древнерусских, московских и литовско-русских, польских и латинских, которые касаются Украины и Литвы, нумизматика, генеалогия украинская, геральдика русская и западнорусская, дипломатика русская и польская, сфрагистика, метрология украинская и русская, история орнамента, библиотековедение, общее архивоведение, украинское музееведение, история Украины¹⁰. Об уникальном умении концентрироваться в деле, потрясающей трудоспособности М. В. Довнар-Запольского свидетельствует список преподаваемых им дисциплин (при руководстве, кроме КАИ, еще и Киевским коммерческим институтом): экономическая история, история торговли и промышленности, государственное право древнерусских земель, государственное право Московского царства, торговля и промышленность Древней Руси, история экономического быта России, юридические древности Юго-Западной России. При этом, по свидетельствам очевидцев, его лекции, как прекрасного оратора и настоящего ученого, были чрезвычайно популярны.

Высокий уровень преподавания в КАИ обеспечивался еще и тем, что лекции и практические занятия проводили известные специалисты. Занятия по архивоведению и палеографии под руководством И. М. Каманина проводились в помещении Центрального архива, лекции по биб-

лиотековедению и общему книговедению приват-доцента В. А. Кордт — в помещении университетской библиотеки.

Но субъективные и объективные причины препятствовали нормальной деятельности института. Протокол № 14 Совета КАИ от 3 апреля 1919 г. зафиксировал немотивированный отказ М. В. Довнар-Запольского¹¹ от продолжения исполнения обязанностей директора КАИ. Вскоре его сменил проф. С. И. Маслов.

В 1920 г. М. В. Довнар-Запольский переехал в Харьков, где получил должность профессора в Харьковском университете и заведующего отделом архивоведения архивного отдела ВУКОПИСа. Протокол заседания подотдела от 27 мая 1921 г.¹² свидетельствует, что именно М. В. Довнар-Запольский поднял вопрос о необходимости организации курсов архивоведения. Причиной упадка архивного дела того времени, по мысли ученого, было отсутствие понимания “широкими кругами населения” “ценности архивных материалов и необходимости их тщательного хранения”. А это было непосредственно связано с тем, что на Украине “мало не только получивших специальное образование архивистов, могущих играть руководящую роль как в упорядочении архивного дела вообще, так и в приведении в систему отдельных архивов, но и людей, настолько знакомых с архивным делом, чтобы быть в состоянии занимать второстепенные должности в архивах, работая под руководством специалистов”¹³. Поэтому первостепенной задачей архивного отдела ВУКОПИСа он считал пропаганду ценности архивных документов с целью “заинтересования общества” архивным делом. Соответственно речь шла о разных формах деятельности, включая организацию популярных лекций по архивоведению, проведение архивных курсов. На этом же заседании по докладу ученого было принято решение в кратчайшие сроки разработать программу курсов. Последняя обсуждалась на заседании подотдела архивоведения 7 июня 1921 г. Программа учитывала западноевропейский опыт подготовки архивных кадров¹⁴. Рассчитанная на 72 часа (18 дней по 4 часа), она имела прикладной характер и охватывала основные вопросы теории и практики архивного дела в России и Украине. Кроме того, она предусматривала и специальные курсы по истории украинских, польских, российских и др. архивов, организованные в Харькове, Полтаве, Киеве, Екатеринославе, Одессе, Херсоне. При этом, учитывая трудности подбора преподавателей для них, предлагалось установить оплату “профессорского удвоенного часа” (70 мин.) в размере 10 000 руб., “что составляло приблизительно 3 фунта хлеба”¹⁵. Можно, таким образом, сделать вывод, что в сложное время послевоенной разрухи проявлялась забота не только о будущей рациональной ци-

визированной постановке архивного дела, но и о социальном престиже историка-архивоведа.

В июне 1921 г. были обсуждены план и программа организации двухгодичных курсов архивоведения для подготовки высококвалифицированных научных и руководящих кадров архивных учреждений Украины. Устав курсов, по утверждению М. В. Довнар-Запольского, основывался на принципах “Ecole de Chartes” и должен был гарантировать минимум слушателей, бесплатное обучение, материальную обеспеченность курсантов. На курсы могли приниматься кандидаты с высшим юридическим, историко-филологическим или экономическим образованием (как исключение без образования — по результатам коллоквиума) при условии обязательной работы в архивах во время обучения и написания дипломной работы. По окончании курсов предлагалось слушателей направлять в провинциальные архивы “для написания диссертации из области местной истории”. Двухгодичные курсы архивоведения планировалось подчинить подотделу архивоведения архивного отдела ВУКОПИСа. При разработке концепции деятельности курсов М. В. Довнар-Запольский опирался на собственный опыт создания КАИ и Коммерческого института, работы в МАМЮ и одновременно учитывал требования времени и проблемы архивного строительства. На заседании подотдела 14 июня было принято решение обратиться к КАИ с просьбой срочно прислать свой учебный план для согласования его с программой курсов и подчеркнута желательность установления непосредственной связи с архивным отделом ВУКОПИСа и с КАИ. Но намеченные планы сотрудничества не были полностью реализованы.

Решением коллегии Наркомпроса от 24 августа 1921 г. (протокол № 30) М. В. Довнар-Запольский был включен в состав коллегии Главархива (вместе с Гальпериным и В. И. Веретенниковым)¹⁶. Казалось бы, открывались новые перспективы для реализации новаторских идей с помощью заместителя председателя Главархива акад. Д. И. Багалея. Но в 1922 г. М. В. Довнар-Запольский выезжает из Украины в Баку. Завершается украинский (харьковский) период его жизни и деятельности, одной из характерных черт которого была разработка теоретических основ создания на Украине конкурентоспособной системы архивного образования.

Его многочисленные воспитанники продолжили начатое им дело. “Довнарята” (как шутя называли себя, по словам Н. Д. Полонской-Василенко, участники университетского семинара) преподавали архивоведческие дисциплины, организовывали специализированные кружки, создавали учебные пособия и проч.

¹ Об этом см. подробнее: Константинеску Людмила. Традиційна археографія в курсах Київського археологічного інституту (Інформативне повідомлення) // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18 — 21 жовтня 1993 р.). Київ, 1997. С. 103 — 123; Матяш Ірина. Перший український осередок фахової підготовки архівістів (до 80-ліття Київського археологічного інституту) // Київська старовина. 1998. № 6 (324). С. 53 — 74; Матяш Ірина. Джерельна база історії архівної освіти (Київський археологічний інститут) // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану Марка Якимовича Варшавчика. Київ, 1999. С. 81 — 91.

² Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев (далее: ЦГИАК Украины). Ф. 262. Оп. 1. Д. 20. Л. 1об.

³ Там же. Ф. 707. Оп. 249. Д. 95. Л. 2.

⁴ Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (далее: ЦГАВО Украины). Ф. 3806. Оп. 1. Д. 43. Л. 62.

⁵ Государственный архив Киевской обл. Ф. 1187. Оп. 1. Д. 1. Л. 14, 24.

⁶ Как известно, Таврический университет был основан в 1918 г. как филиал Киевского университета св. Владимира.

⁷ Институт рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского (далее: ИР НБУВ). Ф. 33. Д. 2160. Л. 3.

⁸ ЦГАВО Украины. Ф. 3806. Оп. 1. Д. 43. Л. 14.

⁹ Там же. Л. 51.

¹⁰ ИР НБУВ. Ф. 33. Д. 2161. Л. 3об.

¹¹ Причины отказа М. В. Довнар-Запольского, равно как и серьезнейшего конфликта между ним и В. Л. Модзалевским (см. письмо последнего к В. Е. Данилевичу от 31 октября 1919 г., опубликованное в статье “Из деятельности Комитета для разрушения памятников истории и искусства при Университете св. Владимира” // Памятки. 1998. Т. 1. С. 140 — 143) требуют углубленного исследования.

¹² ЦГАВО Украины. Ф. 14. Оп. 1. Д. 32. Л. 1.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же. Л. 3.

¹⁵ Там же. Л. 4.

¹⁶ Памятки. 1998. Т. 1. С. 197.

ПОСТАЦІ

Г. В. Кісялёў

З БАЦЬКАЎШЧЫНАЙ У СЭРЦЫ: ЖЫЦЦЁВЫ І ТВОРЧЫ ШЛЯХ АДАМА КІРКОРА

Той, хто займаецца гісторыяй Беларусі і Літвы XIX стагоддзя, даследуе грамадскае і духоўнае жыццё гэтага перыяду, надзвычай важнага для станаўлення самасвядомасці розных народаў, ніяк не можа абмінуць яскравай і трагічнай постаці Адама Кіркора.

Вучоны-энцыклапедыст, этнограф, гісторык, археолаг, публіцыст, выдавец, літаратуразнавец, грамадскі дзеяч, руплівец культуры, Адам Ганоры Кіркор з’явіўся на свет на самым усходнім ускрайку Беларусі — у вёсцы Слівіне Мсціслаўскага павета Магілёўскай губерні, цяпер гэта памежны Манастыршчынскі раён Смаленскай вобласці. Зусім пэўную дату нараджэння Кіркора — 24 снежня 1818 г. — прывёў нядаўна Язэп Янушкевіч, які адшукаў у рукапісных зборах Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве арыгінальны “Тастамент” Кіркора з аўтабіяграфічнымі звесткамі¹. Сам Кіркор (на тое ён і Кіркор) паклапаціўся пра сваю дакладную храналогію. Калі перавесці “аўтарызаваную” Кіркорам дату на новы стыль, атрымаецца 5 студзеня 1819 г., так што ў 1999 г. мы з поўным правам адзначалі яго 180-годдзе.

Кіркор належаў да небагатага беларускага шляхецкага роду з татарскімі каранямі. Бацькі яго (Кароль Мікалаевіч і Тэклія Маркаўна з Валадковічаў), паводле архіўных звестак, у 30 — 40-я гады XIX стагоддзя валодалі невялікім фальваркам Грынеўшчына (Кіркораўшчына) у Клімавіцкім павеце. Вучобу Кіркор пачынаў у Мсціславе, у 1832 — 1834 гг. вучыўся ў Магілёўскай гімназіі, а пасля перабраўся ажно ў старажытную Вільню і прадоўжыў навуку ў 2-й Віленскай гімназіі, якую скончыў экстрэмам у 1838 годзе. Вось жа прымусіла нешта юнака прабацьць гэты шлях цераз усю Беларусь і пасля паспяшацца з заканчэннем вучобы. Не інакш гэта наканаванне, абуджэнне таленту, пачуцця ўласнай дарогі. Яшчэ ў гімназічныя часы ён зацікавіўся фальклорам і этнаграфіяй, праявамі народнага духу і надрукаваў у зборніку лепшых сачыненняў выхаванцаў Беларускай навучальнай акругі (1839) свой

першы артыкул “Рэшткі паганскіх звычаяў на Беларусі”. Вельмі рана пад уплывам былога выкладчыка Віленскага універсітэта, знаўца старажытнасцей доктара М. Гамаліцкага Кіркор захапіўся археалогіяй і гісторыяй роднага краю. Паступіўшы на службу ў Віленскую казённую палату (1838 — 1864), ён не кідае і літаратурна-навуковых заняткаў, піша тэатральныя рэцэнзіі, выдае альманахі “Радэгаст” (1843) і “Паментнік умысловы” (1845 — 1846). Спачатку віленскае асяроддзе не да канца задавальняла яго, ён рабіў спробы перанесці сваю журналісцка-выдавецкую дзейнасць у Адэсу (1845) і нават Пецябург (1846). Быў і такі адметны факт у яго неардынарнай біяграфіі ранняга перыяду: у 1846 годзе ў сувязі з вострымі сацыяльнымі канфліктамі ў Галіцыі віленскія ўлады даручылі губернскаму сакратару Адаму Карлавічу Кіркору сакрэтную місію — разведць настроі насельніцтва з Заходняй Беларусі, і ён напісаў наконт гэтага цікавую дакладную запіску, адзначыўшы глыбокаю варожасцю мясцовых сялян да памешчыкаў². Да гэтага ж часу адносіцца яго нешчаслівы шлюб з артысткай Аленай Маеўскай (1828 — 1900), які прынёс яму ў будучым вялікія расчараванні (у 1857 годзе жонка пакінула яго і паехала ў Польшчу, дзе прыняла актыўны ўдзел у падзеях 1863 года).

Між тым яго навуковы аўтарытэт на віленскім грунце няўхільна рос, пан Адам усё больш упэўнена становіўся на шлях самавітага даследчыка, літаратара, арганізатара асяродкаў друку і культуры. У 1849 годзе Кіркор стаў членам Віленскага статыстычнага камітэта (гэта па тым часе паважны навуковы асяродак шырокага профілю). Як сакратар камітэта (да 1854 г.) ён, па сутнасці, кіраваў усімі яго справамі. Рэдагуючы губернскае “Памятныя кніжкі” (1850 — 1854), Кіркор пашырыў у іх неафіцыйны адзел, змясціў багатыя матэрыялы па гісторыі і статыстыцы Віленшчыны, у тым ліку па яе беларускіх паветах. Зрабіў (часткова сумесна з археолагам Яўстахам Тышкевічам) шматлікія археалагічныя раскопкі ў Літве і на Беларусі, раскапаўшы каля тысячы нечепаных даследчыкамі курганоў. Вялікі ўдзел прыняў Кіркор у арганізацыі знакамітага Музея старажытнасцей у Вільні (1855), стаў яго захавальнікам і сакратаром Археалагічнай камісіі. Экспанаты музея ўвачавідкі паказалі багацце і адметнасць гістарычнага мінулага краю. Лепшай нагляднай агітацыі патрыётам не трэба было і шукаць. Менавіта заслугі Кіркора-музейшчыка падкрэсліў найперш у сваім вядомым вершаваным пасланні да прадстаўнікоў віленскай культурнай эліты А. Вярэга-Дарэўскі:

Мурашачка працавіта,
Хвала, брат, сіле тваёй!

Як нашы ў пуню жыта,
Кладзеш усё у музей³.

Выдатны знаўца гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы, Кіркор падрыхтаваў некалькі папулярных даведнікаў аб Вільні і яе аколіцах, надрукаваў шматлікія навуковыя матэрыялы ў рускай і польскай перыёдыцы. Асабліва каштоўнай для беларускай навукі была яго праца “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” (1857 — 1858), складзеная па праграме Рускага геаграфічнага таварыства. У ёй выказвалася вялікая павага да духоўнага жыцця працоўнага народа, прыводзілася больш за сотню беларускіх песень, дзвесце трапных, адна ў адну, прыказак, слоўнік беларускай мовы. Яго неўтаймоўнай энергіі ставала і на ўсё новае і новае журналісцка-выдавецкія ініцыятывы. У 1857 — 1858 гг. выдаваў перыядычны зборнік “Тэка віленьска”, на жаль, даволі хутка забаронены за змяшчэнне пісьма вядомага гісторыка (у той час палітычнага эмігранта) Іахіма Лялевеля. Кіркор не здаваўся. Своеасаблівым працягам “Тэкі...” былі зборнікі “Пісьмо збёровэ віленьскае” (1859, 1862). У 1859 годзе Кіркор заснаваў у Вільні прыватную друкарню (спачатку ў суполцы, потым перайшла ў яго поўную ўласнасць) і выдаў шэраг навуковых і мастацкіх кніг, у тым ліку творы Ю. Крашэўскага, У. Сыракомлі, Ю. Ляскоўскага. З 1860 г. выдаваў і рэдагаваў галоўную газету літоўска-беларускага рэгіёна “Кур’ер віленьскі”, зрабіўшы яе больш змястоўнай і папулярнай. Пры ўсіх сваіх навуковых занятках ён быў у гэты перыяд, можна сказаць, прызнаным старэйшынай журналісцкага цэха Беларусі — Літвы.

Асоба Кіркора прыцягвала і аб’ядноўвала. Яго кватэра ў Святаянскіх мурах, рэдакцыя “Кур’ера...” збіралі інтэлектуалаў усяго краю. Яшчэ ў 50-я гады вакол Кіркора ўтварыўся гурток мясцовых (беларускіх, польскіх, літоўскіх) літаратараў і культурных дзеячаў. Да яго належалі або падтрымлівалі сувязі пісьменнікі У. Сыракомля, В. Каратынскі, В. Дунін-Марцінкевіч (згадваў у адной са сваіх публікацый “літаратурны сход у пана К...”), А. Вярыга-Дарэўскі, М. Ацялайціс, А. Адынец, І. Ходзька, гісторыкі М. Маліноўскі і Я. Тышкевіч, журналіст В. Пшыбыльскі, кампазітар С. Манюшка. Многія з удзельнікаў гуртка мелі дачыненні да беларускай літаратуры, у сувязі з чым гурток Кіркора называюць часам нават першым беларускім літаратурным гуртком, падкрэсліваючы тым самым яго значэнне для станаўлення новай беларускай літаратуры. “Рэдакцыя газеты “Kurjer Wileński”, Сыракомля, Манюшка, Вінцук Каратынскі і Кіркор — гэта сонцы, каля каторых і гуртуюцца ўсе зоркі беларускага адраджэння”⁴, — пісаў у нашаніўскі перыяд Р. Зямкевіч, аўтар першай у беларускай навуцы мініманаграфіі пра

Кіркора (1911). Паводле няпэўных звестак, зафіксаваных М. Багдановічам у нарысе “Белорусское возрождение”, сам Кіркор “пісаў для народа папулярныя беларускія брашуркі”⁵, але навука нічога пра гэта не ведае. Затое добра вядома сардэчная прывязанасць Кіркора да беларуска-літоўскага краю, які традыцыйна ў тыя часы называўся “Літвой”. “Я літвін, — пісаў Кіркор жонцы, — ніколі не знішчыць ува мне гэтага пачуцця. Я люблю сваю радзіму з усім натхненнем юнака, з усёй ахвярнасцю мужа”⁶. У гэтым жа пісьме змяшчалася досыць вострая крытыка экспансіўных памкненняў Польшчы, негатыўная ацэнка вынікаў уніі з ёй ВКЛ. “Памылка аднаго чалавека, жаніцьба Ягелы з разліку, з інтарэсу пазбавіла Літву самастойнасці і той вялікай будучыні, якую падрыхтавала ёй літоўская храбрасць”⁷, — пісаў Кіркор. Услед за Касцюшкам і Міцкевічам (і, магчыма, нават больш паслядоўна, чым яны) Кіркор лічыў сябе “ліцвінам” і ганарыўся гэтым. У іншых выпадках ён называў сябе “не прыродным палякам, а беларусам”⁸. Як сын Беларусі — Літвы Кіркор адчуваў сябе на гістарычным раздарожжы і імкнуўся ісці сваім шляхам. У раз’яднаным, палярызаваным грамадстве рабіць гэта было надзвычай цяжка. Сінякі і шышкі сыпаліся на яго з усіх бакоў. У 1858 годзе Кіркор разам са сваімі аднадумцамі ўдзельнічаў у т. зв. “Віленскім альбоме”, выдадзеным у гонар прыезду ў Вільню цара Аляксандра II. Гэты ўчынак быў расцэнены многімі як адыход ад традыцый вызваленчага руху і выклікаў рэзкае непрыняцце ў розных пластах польскага грамадства, асабліва ў эміграцыі. Ліберальная лінія Кіркора, накіраваная на кампрамісы, а часам і прамое супрацоўніцтва з царскімі ўладамі, не раз давалі падставу для крытыкі і ў далейшым.

Цяжкія выпрабаванні выпалі на долю Кіркора ў перыяд паўстання 1863 года, калі Мураўёў-вешальнік ператварыў газету Кіркора ў афіцыйны орган генерал-губернатарскага ўпраўлення. Прыхільнікаў паўстання абурыла дачыненне Кіркора да выпрацоўкі вернападданніцкага адраса мясцовага дваранства цару. Разам з тым ён заўсёды быў пад падазрэннем ва ўлад і толькі цудам пазбег арышту, у архівах захавалася шмат адпаведных сведчанняў. Вядомы генерал В. Ратч занатаваў, напрыклад, словы Мураўёва-вешальніка: “Я держу Киркора, потому что он знает, что я 20 раз могу его повесить” (архіў Ратча)⁹. У паперах члена Віленскай следчай камісіі М. Гогеля ёсць запіс: “М. Н. Муравьев не приказал его арестовывать, потому что считал его себе нужным... А потому по возникшему в комиссии делу о сношениях Киркора с политическими преступниками Киркора только пригласили в комиссию и хотя разъяснили, что в пакетах “Виленского Вестника” Киркор рассылал политическим преступникам письма, но М. Н. Муравьев

даже и это дело велел прекратить, ограничившись простым внушением” (архіў Гогеля)¹⁰. Пазней знакаміты жандар Лосеў на запытанне Ш адзьялення пра лёс Кіркора адказаў: “Свободен. Издает официальную газету и ругает тех, кто не послал его на каторжную работу” (Віленскі гістарычны архіў)¹¹. Тады ж цікавую з’едлівую паметку Лосеў зрабіў пра паэта Э. Жалігоўскага, прафесара Б. Каліноўскага і братаў Рэхнеўскіх, звязаных з пецябургскімі патрыятычнымі гурткамі: “Все четверо блаженствуют на свободе и вместе с Киркором готовят новый мятеж”¹². Адчуваецца, з якой неахвотай выпусцілі нашага Кіркора з кіпцяў “блакітныя мундзіры”. У давяршэнне ўсяго Кіркору прыцягваецца да следства ў сувязі з удзелам у паўстанні былой сваёй жонкі А. Маеўскай, у варшаўскай кватэры якой доўгі час хаваўся кіраўнік паўстанцкага ўрада Р. Траўгут. І хоць следства не знайшло віны Кіркора, тым не менш улады бачылі ў ім праціўніка сваёй русіфікатарскай палітыкі. Цкаванне працягвалася.

У снежні 1866 года новы генерал-губернатар К. Каўфман паведаміў у Пецябург: “...на основании имеющихся в делах вверенного мне управления сведений о прежней деятельности г. Киркора по изданию газеты “Виленский вестник” и мнения о нем бывшего начальника края, покойного графа Муравьева, я признаю неудобным допущение надворного советника Киркора к изданию в Вильно новой газеты...”¹³ (размова пра задуманы Кіркора штотыднёвік “Переход”).

Страціўшы магчымасць працаваць у Вільні, ён быў вымушаны перабрацца ў Пецябург, дзе разам з рускім журналістам М. Юматавым выдаваў у 1868 — 1871 гадах газету “Новое время”, якая праводзіла курс на збліжэнне рускага і польскага грамадства і таксама не карысталася добрай рэпутацыяй ва ўладных структурах. Апрача таго, Кіркору апынуўся ў вельмі цяжкім фінансавым становішчы, яму пагражала даўгавая турма. Усё гэта прымусіла яго пакінуць Расію і ва ўжо немаладым узросце асталявацца ў Кракаве (тады Аўстрыйская імперыя). Тут ён працягваў займацца навуковай і журналісцкай дзейнасцю, у розныя часы зрабіў спробы выдаваць літаратурна-навуковыя альманахі (“На дзісь”, 1872; “Тэка краковска”, 1884). Як і ў віленскі перыяд, яму хацелася мець свой друкаваны орган, але справа тут чамусьці не пайшла, грунтоўнай перыёдыкі ў Кракаве заснаваць яму так і не ўдалося. Затое з поспехам як супрацоўнік Кракаўскай акадэміі ён вёў раскопкі ў Галіцыі, чытаў публічныя лекцыі па літаратуры і археалогіі. Сваю журбу па радзіме заглушаў няспыннай напружанай працай. Талент і веды былі пры ім, нікуды не дзеліся. Даследчыкі адзначаюць нават актывізацыю яго літаратурнай дзейнасці (відаць, там, на водшыбе, яму менш заміналі ды і

надышла пара падагульненняў). З прац гэтага перыяду асаблівую цікавасць маюць “Нарысы сучаснай рускай літаратуры” (1873), дзе Кіркор падкрэсліваў свабодалюбства і дэмакратычныя традыцыі рускай славеснасці, ролю ў ёй В. Р. Бялінскага і М. Г. Чарнышэўскага, “Літоўскія абразкі” (1874) і іншыя віленскія ўспаміны, манаграфіі “Пра літаратуру братніх славянскіх народаў” (1874) з асобным нарысам гісторыі беларускай літаратуры, “Літва і Русь у гістарычных, геаграфічных, статыстычных і археалагічных адносінах” (1875), нарысы гісторыі і культуры Беларусі ў 3-м томе “Живописной России” (1882). Нядаўна ўсе мы атрымалі магчымасць перачытаць факсімільна ўзноўлены беларускі том “Живописной России” і пераканацца, што патрыятычная канцэпцыя Кіркора вельмі блізкая паэтызацыі радзімы ў “Зямлі пад белымі крыламі” У. Караткевіча. Гэта канцэпцыя багацця і самабытнасці беларускай гісторыі і культуры.

Апошнія гады Кіркор цяжка хварэў, жыў у самоце і беднасці. З настальгічным пачуццём ён пісаў на радзіму незадоўга да смерці: “Дактары вырашылі, што ў мяне невылечная хвароба сэрца і што кожную хвіліну я магу памерці. Аднак смерць мяне не палохае: я досыць жыў. Што было ў маіх сілах і сродках, я зрабіў і магу з чыстым сумленнем прызнацца, што маё жыццё для Літвы [Літва і Беларусь] не прайшло марна”¹⁴. Ён шкадаваў толькі, што памірае ўдалечыні ад роднага краю і знойдзе апошні прыстанак не на віленскіх Росах, дзе спачылі многія блізкія яму людзі. Вільня, дзе ён пражыў лепшую палову свайго жыцця, нягледзячы на тое, што і там здараліся змрочныя дні, аставалася для яго самым светлым успамінам. (“Ах, я так любіў гэтую Вільню, гэтую прыгожую маю Літву!”¹⁵ — з “Тастамента”). Прах выгнанніка прытуліла зямля Кракава. У журботны шлях на кракаўскія Ракавіцкія могілкі яго праводзіла невялікая група мясцовых літаратараў і супрацоўнікаў акадэміі.

Адам Кіркор не меў спецыяльнай адукацыі, працаваў у надзвычай неспрыяльных умовах, але паспеў зрабіць шмат у розных галінах навукі і культуры. Ва ўсіх нягодах яго ратавала праца, сыноўскае пачуццё любові да бацькаўшчыны. “Чым бліжэй мы знаёмімся з А. Кіркорам, тым большае пачуццё захаплення і здзіўлення ён выклікае да сябе сваёй апантанай стойкасцю і нязломнасцю духу...”¹⁶ Як даследчык духоўнай культуры беларускага народа і літаратуразнавец, збіральнік літаратурна-культурных сіл ён адыграў важную ролю ў станаўленні новай беларускай літаратуры, у нацыянальным адраджэнні беларусаў.

На жаль, сёння на Беларусі амаль не асталося матэрыяльных памятак, звязаных з Кіркорам (такая ўжо наша доля). Свае зборы і рукапісы

ён завяшчаў кракаўскаму Нацыянальнаму музею. Зараз яго архіў захоўваецца ў Ягелонскай бібліятэцы ў Кракаве, частка архіва (пісьмы да Кіркора розных карэспандэнтаў) праз пасрэдніцтва А. Ельскага трапіла ў Вільню і зберагаецца ў ДГА Літвы¹⁷. Трэба ўшанаваць памяць выдатнага працаўніка мемарыяльнымі знакамі на Магілёўшчыне, вуліцамі яго імя ў стольным Мінску і іншых гарадах, выдаць-перавыдаць, можа, не адзін важкі, салідны том яго спадчыны. Імя Адама Кіркора навек застанеца ў Пантэоне слаўных, заслужаных мужоў Беларусі.

¹ Янушкевіч Я. Тастамент Адама Кіркора // Літ. і мастацтва. 1998. 25 снежня.

² Fainhanzas D. Slaptas caro valdzios dokumentas apie 1846 m. Lietuvoje ir Baltarusijoje (Adamo Kirkoro "Keliones dienorastis") // Vilniaus valst. V. Kapsuko v. universiteto mokslo darbai: Istorijos-filologijos mokslu serija. 1958. 5 t.

³ Беларуская літаратура XIX стагоддзя. Хрэстаматыя. Мн., 1988. С. 100.

⁴ Земкевіч Р. Адам Гоноры Кіркор (Біяграфічна-бібліографічны нарыс у 25-летнюю гадаўшчыну сьмерці). Вільня, 1911. С. 6.

⁵ Багдановіч М. Поўн. зб. тв.: У 3 т. Мн., 1993. Т. 2. С. 270.

⁶ Тальвирская З. Я. Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х — начале 60-х годов и подпольная литература // Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.). М., 1967. С. 18.

⁷ Там жа. С. 17.

⁸ Цьвікевіч А. "Западно-русизм". Мн., 1993. С. 214.

⁹ Расійск. нац. б-ка ў С.-Пецяярбургу, адзел рукапісаў. Ф. 629. Спр. 6. Л. 1.

¹⁰ Дзярж. гіст. музей у Маскве. Ф. 282. Спр. 532. Л. 42.

¹¹ Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы (ДГА Літвы). Ф. 419. Воп. 2. Спр. 298. Л. 17.

¹² Там жа. Л. 14.

¹³ Там жа. Ф. 378. Агульн. адз. 1866 г. Спр. 191 ("По отзыву министра внутренних дел о дозволении коллежскому советнику Киркору издавать еженедельную газету "Переход").

¹⁴ Янчук Н. А. А. К. Киркор: Краткий очерк жизни и деятельности // Древности. М., 1888. Т. 12. С. 105.

¹⁵ Янушкевіч Я. Назв. твор.

¹⁶ Цішчанка І. К. Да народных вытокаў. Мн., 1986. С. 180 — 181.

¹⁷ Сярод іх лісты Віктара Каліноўскага, брата Кастуся (ДГА Літвы. Ф. 1035. Воп. 11. Спр. 4. Л. 113 — 117). Па заданні Кіркора ён працаваў над старадаўнімі рукапісамі ў Пецяярбургскай публічнай бібліятэцы.

3. Л. Яцкевіч

МІКАЛАЙ РЫГОРАВІЧ ГАРТЫНСКІ¹ — ГІСТОРЫК І АРХЕОГРАФ

Постаць Мікалая Рыгоровіча Гартынскага мала вядома гісторыкам і археографам, а тым больш шырокаму колу даследчыкаў. Ніводнае энцыклапедычнае выданне не згадвае яго імя. Яно стала крыху вядома дзякуючы працам Мікалая Мікалаевіча Улашчыка, Гераніма Восіпавіча Філіповіча і Уладзіміра Пятровіча Казлова². Нягледзячы на тое што Гартынскі не з'яўляецца прафесійным гісторыкам і археографам, а таксама на крытычнае стаўленне вышэй згаданых аўтараў да асобы Мікалая Рыгоровіча, нам усё ж падаецца карысным звярнуцца да асвятлення яго жыцця і дзейнасці.

Мікалай Рыгоровіч Гартынскі нарадзіўся 7 снежня 1799 г. у Магілёве, дзе, як лічылася раней, на працягу некалькіх стагоддзяў пражываў даволі разгалінаваны мяшчанскі род Гартынскіх. Менавіта гэта сцвярджалася ў “Запісках Ігумена Арэста” і “Вопыце апісання Магілёўскай губерні”, у тым ліку і аўтарам гэтага выдання³. Але апошнія пошукі, праведзеныя намі, пераконваюць, што шляхецкі род Гартынскіх з'явіўся ў Магілёве недзе на пачатку XVIII ст.⁴ Тады прапрадзед Мікалая Тодар узяў жонку Пракседу са старога магілёўскага мяшчанскага роду Левашкевічаў і, прадаўшы сваю валоку зямлі пад Магілёвам, пабудаваў дом у горадзе на зямлі, што належала яго жонцы (цяперашні раён вул. Вароўскага, дзе да рэвалюцыі жылі Гартынскія). Бацька Мікалая Рыгор нарадзіўся ў 1769 г. у сям'і Яна, сына Тодара⁵. Бясспрэчна, вельмі цікавы і загадкавы радавод Гартынскіх. Ён мае яшчэ шмат цьмяных і нявысветленых месцаў, асабліва ў адносінах да сваяцтва з кн. Саламарэцкімі і Падбярэзскімі, а таксама факт карыстання імі гербам “Друцк” зменены пад княжацкай мітрай.

Мікалай Рыгоровіч атрымаў добрую па тых часах пачатковую адукацыю. Ён скончыў лацінскую школу і духоўную семінарыю, затым яшчэ, магчыма, атрымаў і спецыяльную юрыдычную. М. Улашчык лічыць, што, верагодна, ён скончыў універсітэт⁶. У 1822 г. малады Мікалай працуе перакладчыкам у магілёўскім магістраце⁷ ці Галоўным судзе⁸. У гэтым жа годзе для яго робяць першую скарачаную копію з арыгінала “Магілёўскай хронікі”, якую ён збіраецца перакласці на рускую мову. У 1825 г. М. Гартынскі перадае “Хроніку” дзяржаўнаму канцлеру графу Мікалаю Пятровічу Румянцаву, які прапаноўвае яе надрукаваць.

Гартынскі адмаўляецца, спасылаючыся на тое, што жадае яшчэ тое-сёе падправіць⁹.

На нашу думку, адмова графу Румянцаву надрукаваць была звязана з пэўнымі фактамі ў гісторыі Магілёва і ягоных жыхароў, якія маглі негатыўна паўплываць на працэс прызнання ў дваранстве Расійскай імперыі дзесяткаў магілёўскіх мяшчанскіх родаў, звязаных цеснымі, у тым ліку сваяцкімі, сувязямі з Гартынскім. Між іншым, у дваранстве на той час не былі прызнаны такія роды, як Аношкі і Цалабаны.

Такім чынам, у адрозненне ад агульнапрынятай думкі, 1822 г., а не 1824 г. па праву можа лічыцца пачаткам археаграфічнай дзейнасці М. Гартынскага.

Нам падаецца, што зацікаўленасць да мясцовай гісторыі маладога перакладчыка, які, бясспрэчна, меў добрую падрыхтоўку, у першую чаргу моўную, была невыпадкова. Таксама як і тое, што ён трапіў у кола сяброў гомельскага гуртка Румянцава, якім з 1820 г. фактычна кіраваў гомельскі протаіерэй Іван Іванавіч Грыгаровіч¹⁰. Дарэчы, з апошнім Гартынскі, магчыма, быў знаёмы яшчэ з часоў вучобы ў Магілёўскай духоўнай семінарыі, дзе на працягу некалькіх год, з 1808 па 1811 г., яны, відаць, вучыліся разам. Затым з 1811 па 1815 г., як вядома, І. Грыгаровіч выкладаў грэчаскую і лацінскую мовы ў Магілёўскім духоўным вучылішчы. Аб ім, як аб лепшым выкладчыку, часта згадвалі ягоныя вучні. Таму не выключана, што менавіта тады з'явілася цікавасць да моваў і ў маладога Міколы. У гэты ж час яны маглі ўжо не проста ведаць адзін аднаго, але і падтрымлівалі сяброўскія адносіны.

У 1824 г. перакладчык Магілёўскай крымінальнай палаты Галоўнага суда Мікалай Гартынскі здымае копіі з 32 старажытных прывілеяў, што захоўваліся ў архіве Магілёўскага гарадавога магістрата. Гэтыя крыніцы былі перададзены дзяржаўнаму канцлеру М. Румянцаву. Заўважым, што размова ідзе аб тых дакументах, якія не трапілі ў “Беларускі архіў старажытных актаў” І. Грыгаровіча¹¹. Як адзначае сам М. Гартынскі (1857), па загаду Магілёўскага губернскага праўлення гэтыя дакументы былі выдадзены радцу Нагайскаму, а затым наогул зніклі. Адзначым таксама той факт, што падчас нашай працы з архівам І. Грыгаровіча, які захоўваецца ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва¹², нам удалося адшукаць шэраг рукапісных дакументаў, скапіяваных М. Гартынскім. Звернем увагу, што на адным з гэтых дакументаў (“Прывілей Магілёву 1561 г.”) стаіць адзнака аб тым, што ён быў надрукаваны ў т. 1 “Беларускага архіва старажытных актаў”. Дадзены факт дае пэўныя падставы меркаваць, што М. Гартынскі прымаў удзел у падрыхтоўцы ўжо першага тома згаданага выдання.

Пасля папярэдняга агляду ў 1824 г. І. Грыгаровічам архіваў г. Мсціслава ім сцвярджалася, што там захоўваюцца дакументы ледзь не з XII ст. Таму для высвятлення ўзнікшага пытання ў канцы лютага 1825 г. туды была паслана своеасаблівая археаграфічная экспедыцыя — М. Гартынскі з двума пісцамі. Апошнія былі забяспечаны жыллём, ежай, паперай, калькай і інш. Акрамя гэтага, ім была дадзена інструкцыя па археаграфічнай апрацоўцы рукапісаў: “Коротка, але дакладна апісаць дакументы, пазначыўшы ў рэстрах іх змест, час, мову, месца, матэрыял, почырк”. Але ж пасля скрупулёзнай апрацоўкі дакументаў М. Гартынскім было высветлена, што самыя раннія дакументы датуюцца 1662 г. У выніку на працягу двух месяцаў было апісана каля 80 дакументаў, палова з якіх была скапіявана і склала асноўную частку рукапісу т. 2 “Беларускага архіва старажытных актаў” (які сёння захоўваецца ў БДАМЛіМ)¹⁴.

Пасля гэтага, відаць, расчараваны М. Румянцаў не губляў спадзяванняў знайсці што-небудзь “исконно русское” і працягваў працу гэтай экспедыцыі, але ўжо крыху ў іншым накірунку. М. Гартынскі праводзіў агляд і выяўленне дакументаў у бібліятэках і архівах каталіцкіх і уніяцкіх кляштароў і цэркваў. У выніку гэтай працы было зафіксавана каля дзевяці тысяч дакументаў у архіве Мсціслаўскай казёнай палаты, а таксама праведзена іх першасная археаграфічная апрацоўка¹⁵.

У тым жа годзе М. Гартынскі разам з наглядчыкам полацкіх павятовых вучылішчаў А. Дарашкевічам і служачым полацкага павятовага скарбу І. Сышчанкам праводзіў у ваколіцах Оршы і Полацка па загаду Румянцава пошукі разнастайных комплексаў старажытнасцяў, у прыватнасці нумізматычных, звязаных з расійскай гісторыяй. Было закуплена шэраг манетаў для графскай калекцыі, але Румянцаў застаўся незадаволеным іх дзейнасцю. Прынамсі, у адным з лістоў 1825 г. граф пісаў Гартынскаму: “Я ніколі ніякіх замежных манет не шукаю і не збіраю, а вельмі намагаюся набыць адныя рускія манеты і арабскія, якія часта знаходзяць закапанымі ў дзвюх беларускіх губернях”¹⁶. Нам падаецца, што гэтае выказванне дакладна характарызуе збіральніка і ягоны падыход да мясцовай гісторыі.

У студзені 1826 г. памёр граф М. Румянцаў. Зразумела, што скончылася фінансавая падтрымка археаграфічных і іншых доследаў гомельскага гуртка. Менавіта гэтым часам мы можам абмежаваць першы перыяд (1822 — 1826) археаграфічнай дзейнасці маладога М. Гартынскага.

Далейшае жыццё і дзейнасць М. Гартынскага мала вядомыя, але хутчэй за ўсё археаграфіяй і гісторыяй ён, на жаль, не займаўся. Магчы-

ма, у гэты час ён атрымаў юрыдычную адукацыю і ў 1851 г. ужо як калезжскі радца (шосты клас адпаведна “Табелю аб рангах”) працуе пракурорам у Віцебскай губерні, а ў 1856 г. як стацкі радца (адпаведна пяты клас) — губернскім пракурорам Пскоўскай губерні.

Відаць, у 1857 г. ён пайшоў у адстаўку. Такую ж думку выказвае і М. Улашчык, спасылаючыся на расійскія даведнікі 1857 — 1859 гг., дзе прозвішча Гартынскага адсутнічае¹⁷. Яшчэ адзін факт, які пацвярджае дадзенае меркаванне, напісаны самім Мікалаем Рыгоравічам у заўвагах да рэстра прывілеяў г. Магілёву, надрукаваных у выданні “Хронікі беларускага горада Магілёва” ў 1887 г.¹⁸ У прыватнасці, ён адзначае, што ў 1857 г. шукаў магілёўскія прывілеі ў архіве магістрата г. Магілёва.

Такім чынам, 1857 год можна лічыць пачаткам другога перыяду археаграфічнай дзейнасці М. Гартынскага. На жаль, сёння невядома, калі была напісана і надрукавана ягоная кніга “Аб яўрэях”, аб якой згадвае магілёўскі краязнаўца Г. В. Філіповіч¹⁹.

Магчыма, з гэтага часу ён працуе над перакладам “Магілёўскай хронікі”. Згодна з уступам М. Гартынскага да друкаванага выдання “Хронікі” першая копія апошняй 1822 г. знаходзілася ў кепскім стане і ў 1876 г. была зроблена яе дакладная копія з наступнай яго інструкцыяй: “Прашу аддаць для перапісвання на добрай паперы акуратна таго ж фармату, што і тут, чытабельным почыркам без асаблівых хвастоў і закаручак. Пры перапісванні неабходна не прапускаць знакі, зробленыя блакітным алоўкам, яны паказваюць канец радка”.

Як адзначае М. Гартынскі, першая копія 1822 г. тады ж была перададзена ім папячыцелю Віленскай навучальнай акругі тайнаму радцу Сергіеўскаму. М. Улашчык лічыць, што прадмова да друкаванай “Хронікі” падпісана ў 1876 г.²⁰ На наш погляд, гэта сведчыць пра тое, што і пераклад самой “Хронікі” быў зроблены перад гэтым. На жаль, у выданні 1887 г. нам не ўдалося адшукаць згаданай даты, акрамя як даты стварэння другой копіі. Дарэчы, М. Улашчык адзначае, што і першая, і другая копіі былі перададзены перакладчыкам у бібліятэку Магілёўскай духоўнай семінарыі. Але ж М. Гартынскі перадаў туды толькі другую копію з планами, дадаткамі і іншымі малюнкамі. Апошняя дакументальная звестка пра яе ў газеце “Магілёўскі веснік” датуецца 1912 г. Першая ж копія пасля Сергіеўскага, прайшоўшы яшчэ пэўны шлях, патрапіла ў беларускі музей імя І. Луцкевіча ў Вільні, аб чым сведчыць адпаведны штамп на старонках гэтага асобніка. Цяпер яна захоўваецца ў аддзеле рукапісаў бібліятэкі Акадэміі навук Рэспублікі Летува. Рукапісны пераклад М. Гартынскага, які разам з другой копіяй трапіў у бібліятэку духоўнай семінарыі, у 1930-х гадах захоўваўся ў Магілёўскім

дзяржаўным гістарычным музеі і, верагодна, знік разам з іншымі калекцыямі ў 1941 г. Прыгадаем таксама, што арыгінал “Хронікі” яшчэ ў 1872 г. быў перададзены ў Публічную бібліятэку Санкт-Пецярбурга, дзе і захоўваецца зараз²¹.

М. Гартынскі, акрамя перакладу “Хронікі”, зрабіў шэраг каштоўных заўваг і выправіў асобныя памылкі, а таксама дадаў шэраг фактаў з іншых крыніц і выданняў, абавязкова робячы спасылкі на іх. За гэта, а таксама за пэўныя купюры, яго слухна крытыкуюць даследчыкі, у тым ліку і М. Улашчык²². Але з асобнымі крытычнымі заўвагамі нельга пагадзіцца, таму што М. Гартынскі перакладаў тэксты ўжо са скарочаным варыянтам і не маючы арыгінала. Падчас сваёй працы над перакладам ён лічыў рукапіс згубленым. Безумоўна, вельмі няслушнымі былі ягоныя скароты тэксту “Хронікі” і іншыя скароты, якія Мікалай Рыгоровіч, як патлумачыў у прадмове, палічыў недастатковымі і неверагоднымі, і таму апусціў іх. Замест гэтага ён змясціў пасля перакладу “Хронікі” ўласнае кароткае гісторыка-тапаграфічнае апісанне г. Магілёва, заснаванае на разнастайных крыніцах і друкаваных працах (М. Без-Карніловіча, А. Турчыновіча і інш.).

Прынамсі, гэтую працу, змешчаную на 88 — 109 старонках выдання, па праву можна лічыць першым сур’ёзным выданнем па гісторыі Магілёва, дзе аўтар паставіў таксама шэраг маладаследаваных пытанняў, якія і сёння могуць стаць тэмамі для цікавых доследаў, манаграфій і дысертацый. Гэтая праца мае спасылкі і наступныя раздзелы: “Старажытныя жыхары”, “Рэлігія”, “Стан Беларусі”, “Заснаванне Магілёва”, “Уладальнікі і кіраванне”, “Рост горада”, “Мясцовасць Магілёва”, “Статус горада”, “Здрада” (1661 г. — *З. Я.*), “Узрастанне дабрабыту”, “Упадак хрысціян”, “Умацаванні і пабудовы”, “Вонкавае паляпшэнне горада”, “Нашэсце французаў”, “Даходы горада”, “Новае самакіраванне”, “Выгляд горада”. Як ужо згадвалася, у дадатку змешчаны рэестр прывілеяў гораду Магілёву (45 адзінак). Вельмі цікава параўнаць гэты рэестр з рукапісным рэестрам прывілеяў г. Магілёву І. Грыгаровіча, які налічвае 21 адзінку.

На жаль, М. Гартынскі, верагодна, так і не пабачыў сваёй працы, якую з упэўненасцю можна назваць помнікам яму самому. “Хроніка беларускага горада Магілёва” выйшла ў Маскве ў 1887 г. у трэцяй кнізе “Чтений в императорском обществе истории и древностей российских”, а таксама невялікім накладам у выглядзе асобнага адбітка ў гэтым жа годзе ў друкарні Маскоўскага ўніверсітэта.

М. Гартынскі памёр 3 лютага 1887 г. і быў пахаваны на Успенскіх могілках (г. Магілёў, вул. Леванеўскага), дзе да гэтага часу захаваліся

надмагільныя металічныя пліты роду, у тым ліку і М. Гартынскага, якія ўпрыгожаны гербам “Друцк” зменены. Пасля рэвалюцыі сям’я Гартынскіх эмігравала за мяжу, толькі ў канцы 80-х гадоў з Францыі ў Магілёў прыежджаў прапраўнук Мікалая Рыгоравіча — Міхаіл Міхайлавіч Гартынскі.

Такім чынам, мы з пэўным правам можам лічыць Мікалая Рыгоравіча Гартынскага першым магілёўскім археографам і гісторыкам, які ўнёс велізарны ўклад у доследах крыніц па гісторыі Магілёва. Нягледзячы на тое што яго працы былі недастаткова ацэнены, яны далі моцныя штуршок у цікаўнасці да гісторыі Магілёўшчыны не толькі ў XIX, але і ў XX ст. Яны, на нашу думку, будуць актуальнымі і ў XXI ст. Нам падаецца, што асоба Мікалая Гартынскага, ягоная археаграфічная і гістарычная дзейнасць незаслужана забыты.

¹ Менавіта Гартынскі, а не Гаратынскі, як лічыць У. Казлоў і некаторыя іншыя даследчыкі.

² Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973; яго ж. Введение в изучение Белорусско-литовского летописания. Мн., 1985; Филипович И. И. Мифы и правда о Могилеве. Мн., 1993; Козлов В. П. Колумбы Российских древностей. М., 1985.

³ Запіскі Ігумена Ореста // Археаграфічны зборнік дакументаў. Вільно, 1867. Т. 2. С. XIX; Опыт описания Могилевской губернии. Могилев, 1882. Т. 1. С. 57; Яцкевіч З. Магілёўскае паўстанне 1661 г. і ягоны ўплыў на мясцовую генеалогію і геральдыку // Тэзісы міжнароднай канферэнцыі “Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гістарыяграфія Беларусі: стан і перспектывы”. Мн., 1993. С. 90 — 103.

⁴ НГАБ. Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 108. Л. 219, 219 адв.

⁵ Там жа.

⁶ Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-литовского летописания. С. 108.

⁷ Филипович И. И. Мифы и правда о Могилеве. С. 7.

⁸ Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-литовского летописания. С. 198.

⁹ Гортынский Н. Хроника белорусского города Могилева. М., 1887. С. 5.

¹⁰ Козлов В. П. Колумбы Российских древностей. С. 74 — 75.

¹¹ Белорусский архив древних грамот. М., 1824.

¹² БДАМЛіМ. Ф. 6. Воп. 1.

¹³ Козлов В. П. Колумбы Российских древностей. С. 72 — 75.

¹⁴ БДАМЛіМ. Ф. 6. Воп. 1. Спр. 3, 13, 44.

¹⁵ Козлов В. П. Колумбы Российских древностей. С. 75.

¹⁶ Там жа. С. 92 — 93.

- ¹⁷ Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-литовского летописания. С. 109.
- ¹⁸ Гортънский Н. Хроника белорусского города Могилева. С. 140.
- ¹⁹ Филипович И. И. Мифы и правда о Могилеве. С. 8.
- ²⁰ Улащик Н. Н. Введение в изучение Белорусско-литовского летописания. С. 200.
- ²¹ Там жа.
- ²² Там жа. С. 201.

У ЗАМЕЖНЫХ АРХІВАХ

С. Я. Новікаў

АНАЛІЗ НЕКАТОРЫХ НЯМЕЦКАМОЎНЫХ ПЕРШАКРЫНІЦ І ІХ ПУБЛІКАЦЫЙ ПА ГІСТОРЫІ АКУПАЦЫІ БЕЛАРУСІ 1941 — 1944 гг.

Вывучэнне дакументальнай крыніцы, выяўленай аўтарам гэтых радкоў у Федэральным архіве ў Берліне (фонд “Генеральнага камісара Беларусі ў Мінску”) [1], можа быць разгледжана як спроба даследчыка не столькі ўвесці ў навуковы ўжытак матэрыял арыгінальнай першакрыніцы, к о л ь к і праз даследчыцкую экспертызу наблізіць айтчыннага чытача да адэкватнага спасціжэння падзей гісторыі германскай акупацыі Беларусі 1941 — 1944 гг.

Зыходным матэрыялам для нашага доследу з’яўляецца выніковая справаздача, падрыхтаваная ў Данцыгу ў жніўні 1944 г. былым камісарам Глыбоцкай акругі — Паўлем Гахманам [2, s. 224], які паведамляў аб дзейнасці гебітскамісарыята ці так званай “цывільнай адміністрацыі” за ўсё перыяд яе існавання з верасня 1941 да ліпеня 1944 г. Перад непасрэдным зваротам да разгляду дакумента варта зазначыць: п а - п е р ш а е, аналіз прапануемай ніжэй крыніцы праведзены на аснове арыгінала — поўнага тэксту нямецкамоўнай крыніцы; п а - д р у - г о е, вывучэнне апошняй праводзілася з улікам апублікаваных па сённяшні дзень у нашай краіне матэрыялаў выніковай справаздачы; п а - т р э ц я е, аўтарскае даследаванне будзе абмежавана ў асноўным тэматычнымі рамкамі адной з малавядомых праблем гісторыі германскай акупацыі — эканамічнай палітыкай цывільнай адміністрацыі ў Глыбокім і на тэрыторыі ўсёй Глыбоцкай акругі.

Поўны аб’ём арыгінальнай крыніцы займае 32 машынапісныя старонкі тэкставага матэрыялу [1, bl. 1 — 32]. У сваю справаздачу акруговы камісар П. Гахман уключыў тыя матэрыялы, якія, з аднаго боку, датычыліся дзейнасці цывільнай адміністрацыі на тэрыторыі Глыбоцкай акругі з 1941 да 1944 г. і эвакуацыі адміністрацыі разам з іншымі ваеннымі і цывільнымі службамі з акупаванай тэрыторыі, а з другога —

утрымлівалі крытычны аналіз дзейнасці цывільнага кіраўніцтва Глыбоцкага гебітскамісарыята.

Навуковы разгляд першакрыніцы аўтар гэтых радкоў спрабуе правесці ў рамках пошуку новых даных, у першую чаргу тых, якія мелі б дачыненне да эканамічнай палітыкі нацысцкай Германіі ў Беларусі, выканання дырэктыў вышэйшага кіраўніцтва Трэцяга рэйха па вядзенні гаспадаркі на захопленай тэрыторыі, удзелу беларускага насельніцтва ў вытворчасці прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі для германскага вермахта, цывільнай і ваеннай адміністрацый і г. д.

У справаздачы акруговага камісара П. Гахмана аб дзейнасці гебітскамісарыята на тэрыторыі Глыбоцкай акругі з 1941 да 1944 г. адзначаецца, што па стане на 30 чэрвеня 1944 г. агульная колькасць цывільнай адміністрацыі дасягнула 79 чалавек (выключна нямецкага паходжання. — *С. Н.*), прычым 49 з іх займаліся выкананнем задач толькі адзела харчавання і сельскай гаспадаркі. У першакрыніцы прыведзена сцвярджэнне, што такая ўвага да сельскагаспадарчай вытворчасці захоўвалася на працягу ўсяго перыяду дзейнасці цывільнай адміністрацыі, прычым адзел увесь час знаходзіўся пад выключнай увагай самага гебітскамісара. Але колькасць нямецкіх служачых у ім да снежня 1943 г. была значна меншая, чым яна стала перад эвакуацыяй летам 1944 г., і складала толькі 25 чалавек. Калі звярнуцца да агульных падлікаў і правесці іх на аснове змешчаных у арыгінальнай першакрыніцы даных, дык атрымаецца, што перад эвакуацыяй з 79 прадстаўнікоў цывільнай адміністрацыі 60 (75% — падлікі аўтара. — *С. Н.*) [1, бл. 75 (V)] былі заняты на прамысловай вытворчасці, у сельскай гаспадарцы, лясной гаспадарцы і дрэваапрацоўцы, на біржы працы. Аднак ці магчыма зрабіць падобныя падлікі на падставе матэрыялу, які ў сярэдзіне 1990-х быў надрукаваны без некаторых прыведзеных вышэй лічбаў. У тым жа матэрыяле нельга знайсці звесткі і аб агульных нямецкіх стратах, якія былі панесены цывільнай адміністрацыяй за ўвесь перыяд сваёй дзейнасці з восені 1941 да лета 1944 г.: агульныя страты за гэты перыяд склалі амаль 20% ад усёй цывільнай адміністрацыі, прычым у адзеле харчавання і сельскай гаспадаркі лічба страт была іншай — 28% [1, бл. 76 (VI)].

Цікавае параўнанне можна выявіць, калі звярнуцца да выніковых звестак аб працы тагачаснай вытворчасці на акупаванай тэрыторыі Глыбоцкыні і горада Глыбокае. Так, напрыклад, возьмем адзін з фактаў, які датычыцца завода па вытворчасці мыла, і параўнаем зыходныя звесткі пра яго, у першым выпадку — з матэрыяламі, якія сталі вядомы айчынамучытачу яшчэ ў сярэдзіне 1990-х гадоў, а ў другім — з арыгіналам

выяўленай у Федэральным архіве ў Берліне нямецкамоўнай першакрыніцы. Паводле першага атрымоўваецца, што “в августе 1943 г. завод был переведен в новое здание на окраине города и оборудован в довольно приличное предприятие, которое насчитывало 15 рабочих, имело 5 котлов и ежемесячно производило 200 кг мыла” [3, с. 249]. У другім выпадку чытаем дакумент, але заўважаем, што “ў жніўні 1943 г. у адбудаваным і пашыраным будынку на краю горада была створана вельмі добрая вытворчасць з усталяваннем 6 (так у крыніцы. — С. Н.) вялікіх катлоў на варцы мыла, дзе працавала 15 рабочых. Вынікам гэтай было павышэнне месячнай вытворчасці мыла з 200 кг у 1942 г. да 1800 кг у 1943 г. (выдзелена мной. — С. Н.) пасля ўвядзення новай фабрыкі” [1, бл. 87 (XVII)]. Як бачна, айчыннаму чытачу каментарый тут не патрэбны, а патрэбен навуковы падыход да фактаў на аснове іх крытычнага аналізу і параўнання з першакрыніцамі.

Прыведзеныя вытрымкі між тым не могуць адразу пераканаць чытачоў у тым, што сапраўды рабіла цывільная адміністрацыя па вядзенні гаспадаркі ў Глыбоцкай акрузе? Дакладнае ўяўленне аб гаспадарчай дзейнасці эканамічнага аддзела Глыбоцкага гебітскамісарыята даюць матэрыялы па наладжванні работы прамысловай вытворчасці, нарыхтоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, яе перапрацоўцы, вядзенні лясной гаспадаркі і дрэвапрацоўцы на працягу 1942 — 1944 гг. Заўважым, што ў справаздачы пералік вырабленай і адпраўленай прадукцыі займае цэлых дзве старонкі тэксту, прычым з канкрэтнымі данымі аб “пастаўках вермахту прамысловых і рамесных вырабаў” [1, бл. 90 (XX)]. Спынімся больш падрабязна на колькасных паказчыках, якія адлюстроўваюць факт удзелу Глыбоччыны ў выкананні шэрагу ваенна-эканамічных праграм, планаў, заданняў акупацыйнай цывільнай і ваеннай адміністрацый.

Паколькі гэтыя лічбы не друкаваліся раней, прывядзём іх цалкам. Значым, што ў сваёй справаздачы ад 16 жніўня 1944 г. былы камісар Глыбоцкай акругі падае ў форме табліцы ўсе лічбавыя даныя, прычым з дакладнасцю да адзінак: валёнак — 52 154 пары, войлака — 31 257 кг, абмундзіравання (тройка) — 12 430 камплектаў, ботаў — 940 пар, бацінак — 12 000, матрацаў — 2 930 штук, саламяных цюфякоў — 22 202, коўдраў — 15 195, падкоўдранікаў — 8 114, падгалоўнікаў — 2 840, шарсцяных шкарпэтак — 34 440, скураных пальчатак — 21 729, пуловераў — 12 740, шарсцяных коўдраў — 157 231, кажухоў — 31 820, шарсцяных пальчатак — 63 931 пара, навалачак — 2 699, ільнянога палатна — 44 734 кг, скураных галошаў — 655 пар, саламяных ботаў — 256 пар, скураных камізэлек — 2 109, футравых вусцілак — 10 750 пар,

шпітальных тапачак — 3 529 пар, толевых пліт — 37 280, шчотак — 5 311, скур — 1 898, клею — 908 кг, ільнянога алею — 21 763 кг, мелу — 4 763 кг, мыла — 28 499 кг, вупражы — 1 010 камплектаў, ільняной макухі — 35 695 кг, шарсцяных нітак для цыравання — 189 973, напульнікаў — 35 066 пар, венікаў — 134 800, дзяржанняў для мётлаў — 45 219, маскіровачных вяровак — 5 000 м, канатаў — 1 049 штук, вяровак — 87 044 штукі, аўчын — 49 351, падпруг — 436, падкладных скур — 4 100, падвоеных ложкаў — 5 500, табурэтак — 21 000, шафаў — 150, падвод — 3 075 штук [1, бл. 90 — 91 (XX — XXI)].

Апрача таго, да ліку агульных паставак вермахту былі далучаны асобныя віды матэрыялаў, якія захоўваліся ў акруговых сховішчах ці былі сабраны ў час нарыхтоўчых кампаній: цвікі — 1 500 кг, фарба — 370 кг, сода — 780 кг, паліва — 435 л, аконнае шкло — 830 кв. м, лямпачкі — 785, лак — 338 кг, шорныя матэрыялы — 441 кг, металалом (каляровы) — 123 220 кг, футры — 63 000 штук (48% ад агульнага задання для ўсёй генеральнай акругі Беларусь), драўляныя падводы — 3000 [1, бл. 91 (XXI)].

Аднак што стаіць за гісторыяй кожнай з гэтых лічбаў? Паколькі ўсе яны, на наш погляд, вынік не столькі “дзейнасці” цывільнай адміністрацыі, колькі прымусовай працы акупаванага беларускага грамадства. Той цяжкай працы, пра якую ў Беларусі не напісаны навуковыя даследаванні [9, с. 5], хоць пад германскай акупацыяй знаходзілася практычна ўся яе тэрыторыя, на якой значная частка насельніцтва вымушана была выжываць, працуючы пры гэтым і на прамысловай вытворчасці, і выконваючы розныя дадатковыя работы, і пастаўляючы сельскагаспадарчую прадукцыю, і забяспечваючы ёю як цывільную і ваенную адміністрацыі, так і вермахт, і нават Трэці рэйх.

Пошук такіх матэрыялаў патрабуе максімальнага выкарыстання першакрыніц. У нашым выпадку гэта азначае працяг разгляду матэрыялаў справаздачы акруговага камісара Гахмана, які прывёў і іншыя цікавыя (аднак абагульненыя) лічбы аб вытворчасці і нарыхтоўцы важнейшых відаў сельскагаспадарчай прадукцыі, адпаведна ў:

1941 — 1942 гг.

збожжа — 7 000 тон, мяса — 1 500, сена і саломы — 40 000 тон;

1942 — 1943 гг.

збожжа — 28 000 тон, мяса — 8 500, бульбы — 45 000, сена і саломы — 150 000, птушкі — 20 000 штук;

1943 — 1944 гг.

збожжа — 20 000 тон, мяса — 8 000, сена і саломы — 120 000, бульбы — 40 000 тон [1, бл. 92 — 93 (XXII — XXIII)].

Апрача гэтай прадукцыі, як падкрэслівае ў сваёй справаздачы камісар Глыбоцкай акругі, цывільная адміністрацыя выконвала прамыя пастаўкі германскаму вермахту масла, тлушчаў, яек, ільносемя, мёду, рыбы і інш. Адразу зазначым, што адсутнасць канкрэтных звестак аб праведзеных пастаўках, як і іх лічбавыя даныя (асабліва абагульненыя), адразу ж патрабуюць ад даследчыка іх дакументальнага пацвярджэння. Між тым, прыведзеныя лічбы, на наш погляд, вельмі кантрастна высвечваюць зусім іншыя аспекты будзённага жыцця беларускага грамадства, яго супярэчлівую гісторыю ў гады германскай акупацыі.

Вывучэнне нават нязначнай часткі прыведзенай вышэй дакументальнай першакрыніцы пераканаўча сведчыць аб неабходнасці неадкладнага вырашэння новых задач, якія стаяць перад беларускай гістарычнай наукай і датычацца гісторыі асобных рэгіёнаў, гарадоў, вёсак і ў першую чаргу — людскіх лёсаў. Вострая патрэба ў навуковым даследаванні гэтай тэматыкі на прыкладзе Глыбоцкага раёна вынікае не столькі з разгляду арыгінальнай першакрыніцы, наяўнасці ў ёй вялікай колькасці пакуль неапрацаваных лічбавых паказчыкаў, колькі з патрэбы ў канцэптuallyным асэнсаванні старонак ваеннай гісторыі і спасціжэнні сутнасці тагачасных падзей германскай акупацыі Беларусі, прычым на аснове максімальнага выкарыстання першакрыніц. Толькі так можна будзе прыйсці да навуковых высноў, якія стваралі б адэкватную гістарычную рэчаіснасць карціну мінулага нашай краіны ў гады другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны.

Важным выступае таксама і іншы нямецкамоўны матэрыял, які датычыцца Глыбоччыны. У германскай гістарыяграфіі ён неаднаразова з'яўляўся ў друку [4, s. 275; 5, s. 380 — 387; 6, s. 380 — 387], аднак у айчыннай гістарычнай навучы яго пакідалі па-за рамкамі даследаванняў [7]. Размова ідзе пра план ліквідацыі важнейшых гаспадарчых аб'ектаў і адміністрацыйных пабудоў у г. Глыбокае, які быў праведзены ў адпаведнасці з загадам камандуючага вермахтам у Беларусі падчас адступлення германскай арміі летам 1944 г.

Звернемся да вытрымкі з “календара разбурэнняў” камандуючага вермахтам у Беларусі і адразу адзначым, што ў ім (календары) згаданы 57 аб'ектаў г. Глыбокае, у большасці свёй цагляных. Для іх разбурэння патрэбна было 400 кг узрыўчаткі. Апрача таго, усе гарадскія аб'екты пасля гэтага падлягалі знішчэнню агнём. Выканаўцам гэтага запланаванага разбурэння значылася 660-я палявая камендатура. Зазначым, што аб выкананні гэтага часткова сведчыць і справаздача камісара Глыбоцкай акругі П. Гахмана, які скрупулёзна паведамляе аб разбурэнні практычна

ўсіх важнейшых аб'ектаў горада ў час эвакуацыі з яго цывільнай адміністрацыі [1, bl. 85, 87 — 88 (XV, XVII — XVIII)].

Разам з гэтым матэрыялам дакумент утрымлівае і іншыя звесткі аб “гарадской гаспадарцы” ў гады германскай акупацыі, калі ў горадзе былі: фабрыка па вырабу падвод, завод па выпуску мыла, цэхі і майстэрні па вытворчасці канатаў, вяровак, абутку і інш., а таксама мармеладная фабрыка, 2 млыны (паравы і вадзяны), 7 дубільных майстэрняў, піларамы, 2 малаказаводы, маслабойка, бойня, зернеэлеватар, механічная майстэрня, друкарня, 3 збожжавыя склады і 2 зернетакі, хлебапяркарні, завод безалкагольных напіткаў, прадзільная і канатная вытворчасці, халадзільнік і інш. [5, s. 380 — 385; 6, s. 380 — 385].

Цікавыя звесткі можна знайсці ў гэтым матэрыяле і па гісторыі горада ў гады акупацыі, асабліва геаграфіі гарадскіх вуліц з наступнымі назвамі: Докшыцкая, Крапасная, Віленская, Азёрная, Мясная, Школьная, Міхайлаўская, Рынкавая, Аптэчная, Дзісенская, Служачых, Светлая, Цагельная, Пешаходны шлях, Шпітальная, Царкоўная плошча і інш.

У заключэнне аўтару гэтых радкоў засталося дадаць некалькі слоў да вышэйгаданага, аднак не пра выяўленую нямецкамоўную крыніцу, а пра фонд “Генеральнага камісара Беларусі ў Мінску”. Менавіта пад такой назвай захоўваюцца і іншыя справы названага фонду ў Федэральным архіве Германіі, што знаходзіцца ў Берліне (Ліхтэрфельдэ-Вест), Фінкельштейналлее, 63). Заўважым, што ў агульным пераліку матэрыялаў фонду знаходзіцца таксама вопіс асноўных спраў германскіх акупацыйных устаноў, службаў і арганізацый, якія дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі ў гады другой сусветнай вайны 1941 — 1944 гг. (так у тэксе. — *С. Н.*), і пра гэта сведчыць вялікая колькасць нямецкамоўных дакументаў, што захоўваюцца на сёння ў розных фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Такая інфармацыя з’яўляецца ўступным словам прафесара Свабоднага ўніверсітэта ў Берліне — доктара І. Шлоотца, які ў 1993 г. склаў гэты вопіс для айчынных і замежных даследчыкаў Федэральнага архіва ў Берліне.

Так, у фондзе 93 (ням. Bestand 93. — *С. Н.*) на сёння захоўваецца 21 справа пад такімі назвамі:

- 1) Асабовая справа І. Сівіцы, лектара генеральнага камісарыята ў Мінску (1941 — 43);
- 2) Кадровы склад камісарыята Слонімскай акругі (1941 — 44);
- 3) Паведамленне аддзела ўпраўлення генеральнага камісарыята Беларусь аб агульным становішчы на 15 кастрычніка 1942 г.;
- 4) Прагаколы акруговага оберінспектара Гёдэцке аб кіраванні персаналам у генеральным камісарыяце (1942 — 44);
- 5) Прагаколы архіўнага рэфэрэнта д-ра Г. Раля аб пытаннях архіўнай справы ў Беларусі і

захоўваемых архіўных фондах (1942 — 44); 6) Праблемы кіравання на Усходзе (1943 — 1944); 7) Мерапрыемствы па правядзенні сельскагаспадарчай праграмы (1943 — 44); 8) Транспартныя сродкі лідскага акруговага камісарыята (1943 — 44); 9) Паведамленні аб асабовым складзе генеральнага камісарыята (1944); 10) Асабовы склад і хатнія адрасы супрацоўнікаў акруговых камісарыятаў у Баранавічах, Глыбокім, Ганцавічах, Лідзе, Слуцку, Мінску-раёне, Вілейцы, Брэсце-Літоўскім, Кобрыне, Пінску (1944); 11) Спіс перамоў генеральнага камісара (1944); 12) Заключная справаздача і вынікі развіцця сацыяльнага забеспячэння мясцовай працоўнай сілы ў генеральнай акрузе Беларусь (1944); 13) Том 1: Паведамленні акруговых камісараў Слоніма, Баранавіч, Ліды, Ганцавіч, Слуцка, Вілейкі, Навагрудка (1944); 14) Том 2: Паведамленні акруговых камісараў Глыбокага, Мінска-горада, Кобрына, Пінска (1944); 15) Праатакол аб дзейнасці і эвакуацыі акруговага агранома Ліды (1944); 16) Вяртанне аўтамашын пры эвакуацыі і перадача іх іншым службам (1944); 17) Спісы асабовага складу ўпраўлення, які на выпадак новай аперацыі павінен прызначацца ў генеральны камісарыят (1944); 18) “Беларусь” (народ, гісторыя, гаспадарка) — памятная запіска, падрыхтаваная Інстытутам у Берліне-Ванзэе (1941); 19) Асабовы склад і грашовая ўтрыманне — агульныя справы (1944); 20) Праатакол нарады акруговых камісараў, кіраўнікоў галоўных аддзелаў і начальнікаў аддзелаў генеральнага камісара ў Мінску, 8 — 10 красавіка 1943 г. (1943); 21) Шлюбна-прававыя пытанні, спецыяльныя харчовыя выдачы будучым і непрацуючым маці, мерапрыемствы супраць абортаў (1942 — 43) [8].

Такім чынам, нават адна крыніца з Федэральнага архіва ў Берліне, дакладна — з фонду “Генеральнага камісара Беларусі ў Мінску”, дала аўтару магчымасць звярнуцца да разгляду арыгінальнага нямецкамоўнага дакумента і правесці навуковую экспертызу гэтых матэрыялаў з улікам іх папярэдняга вывучэння айчыннымі даследчыкамі. Прыведзены вышэй матэрыял з’яўляецца, на наш погляд, не толькі падставай для больш адэкватнага вывучэння гісторыі дзейнасці германскай цывільнай адміністрацыі ў гады другой сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі, але і пакуль нявыкарыстанай крыніцай для правядзення навуковага даследавання з улікам выяўленых новых аспектаў гісторыі акупацыі Глыбоцкага раёна: вядзення гаспадаркі, працы мясцовага насельніцтва, выканання ім абавязковых заданняў цывільнай адміністрацыі па пастаўках сельскагаспадарчай прадукцыі, прамысловых вырабаў і г. д. Як бачна, асэнсаванне гэтых пытанняў патрабуе ад беларускіх даследчыкаў пошуку новых шляхоў для адэкватнага

спасціжэння гістарычнага мінулага на аснове як максімальна поўнага выкарыстання дакументальных першакрыніц, так і з улікам неабходнасці іх поўнаватраснай навуковай экспертызы.

Крыніцы і літаратура

1. Федэральны архіў Германіі (далей: BA): BA R 93/14. Taetigkeits-, Raemungs- und Erfahrungsbericht des Gebietskommissars Glebokie v. 16. August 1944. Bl. 1 — 32.
2. *Gerlach Christian*. Kalkulierte Morde: die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg, 2000. — 1232 S.
3. Памяць. Гіст.-дакум. хроніка Глыбоцкага р-на / Беларус. энцыкл.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. Мн., 1995. С. 243 — 252.
4. *Lenhard Hartmut*. “Lebensraum im Osten”. Deutsche in Belorussland 1941 — 44. Duesseldorf, 1991. — 312 S.
5. Auszug aus einem Zerstoerungskalender des Wehrmachtbefehlshabers Weissruthenien mit den in der Stadt Glebokie zu vernichtenden Betrieben und Einrichtungen, o. D. (Fruehjahr 1944), in: Mueller N. (Hrsg.). Deutsche Besatzungspolitik in der UdSSR 1941 — 1944: Dokumente. Koeln, 1980. S. 380 — 387.
6. Okkupation. Raub. Vernichtung: Dokumente zur Besatzungspolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944 / hrsg. von Norbert Mueller. Berlin, 1980. S. 380 — 387.
7. *Ленхард Хартмут*. “Жизненное пространство на Востоке”. Немцы в Белоруссии. 1941 — 1944 // Неман. 1993. № 5. С. 119 — 160.
8. BA: Findbuch R 93.
9. Белорусские оstarбайтеры: историко-аналитическое исследование / Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко, Н. А. Бондаренко, В. Д. Селеменев; Под ред. Г. Д. Кнатько. Мн., 2001. — 336 С.

ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ

КАНФІРМАЦЫЙНЫ ЛІСТ КАРАЛЯ ПОЛЬСКАГА, ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА, ПРУСКАГА, ЖАМОЙЦКАГА, ІНФЛЯНЦКАГА І ІНШЫХ ЗЯМЕЛЬ АД 15 КРАСАВІКА 1546 г.

Працягваем публікацыю прывілеяў гаспадара і вышэйшых адміністрацыйных устаноў ВКЛ, распачатую ў 2-м выпуску “Беларускага археаграфічнага штогодніка”. Змешчаныя ў ім акты вызначаліся як “даравальныя пацвярджальныя прывілеі” (падобныя акты яшчэ І. І. Грыгаровіч адносіў да “даравальных пацвярджальных грамаг”. — Гл. дак. № 3, 13, 14, 32, 59, 65, 79 і іншыя ў ч. 2 “Актів, адносящихся к истории Западной России”). Публікуемы акт з фонду Метрыкі ВКЛ належыць вызначаць як канфірмацыйны прывілей (або ліст).

Прапануем Археаграфічнай камісіі Белкамархіва, якая распрацоўвае праграму публікацый гістарычных крыніц пад назвай “Архіўная беларусіка”, не абмяжоўвацца ўключэннем у яе дакументаў пафондавага і тэматычнага відаў, а ўключаць таксама і дакументы намінальнага віду, напрыклад, канфірмацыйныя лісты вялікага князя і вышэйшых устаноў ВКЛ. Нагадаем, што ў гісторыі беларускай археаграфіі намінальныя публікацыі — не рэдкасць: у 1927 г. выдадзены зборнік дакументаў і матэрыялаў “Сацыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 года”, у 1934 г. — “КПБ(б) у рэзалюцыях”, у 1952 г. — “Зборнік лістовак усенароднай партызанскай барацьбы ў Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941 — 1944 гг.)”, у 1972 г. і 1982 г. выйшлі два тамы зборніка “Інвентарі магнатскіх владений Белоруссии”.

Сярод заканадаўчых актаў, якія выдаваліся ў ВКЛ, сустракаюцца акты, якія з’яўляюцца па разнавіднасці даравальнымі і ахоўнымі прывілеямі. Разам з тым яны маюць аўтэнтычную назву “пацвярджальныя прывілеі”. Пры археаграфічным узнаўленні такіх актаў узнікаюць пэўныя цяжкасці пры складанні загаловаў да іх.

Разгледзім, як афармляў загаловак да падобных актаў класік беларускай археаграфіі Дз. І. Даўгяла. Дак. № 72 т. 1 зборніка “Беларускі

архіў”, які мае арыгінальную назву “канфірмацыя вольнасцяў”^{*}, ён вызначае як “канфірмацыя ўсіх прывілеяў на правы і вольнасці”. Дакументу № 142 т. 1 з арыгінальнай назвай “канфірмацыя правоў і вольнасцяў” ён надаў рэдакцыйную назву “канфірмацыйны прывілей на правы і вольнасці”. У т. 1 “Беларускага архіва” Дз. І. Даўгяля дае падобным па характару актам як назву “канфірмацыйны прывілей”, так і “канфірмацыя”. У т. 3 “Беларускага архіва” ён ужо адмовіўся ад ужывання такіх назваў. Хоць, магчыма, справа ў тым, што гэты том зборніка археаграфічна недапрацаваны (выдадзены на правах рукапісу). Так, дак. № 18, 37, 95 з арыгінальнай назвай “канфірмацыя” Дз. І. Даўгяля назваў “ліст аб зацвярджэнні”, “прывілей з пацвярджэннем”, “ліст з падмацаваннем прывілею”; дак. № 53 (“пацвярджальны прывілей”) дадзена рэдакцыйная назва “ліст з пацвярджэннем прывілею”; дак. № 198 (“канфірмацыя правоў”) атрымаў назву “ліст з канфірмацыйнай папярэдняга прывілею”; дак. № 257 (“канфірмацыя рэскрыпту” — “ліст з канфірмацыйнай прывілею”); дак. № 210 (“канфірмацыя правоў, прывілеяў і вольнасцяў”) — “прывілей з канфірмацыйнай правоў, прывілеяў і вольнасцяў”; нарэшце, дак. № 23 з загаловам аўтэнтыка “Пацвярджэнне ўсім мяшчанам месца Менскага прывілею перш за усё на права магдэбургскае і на іншыя рэчы і вольнасці” ім названы “Прывілей з пацвярджэннем менскім папярэдніх прывілеяў на магдэбургскае права з дадаткам новых артыкулаў”.

Як бачна, Дз. І. Даўгяля не прытрымліваўся пэўнага прынцыпу, на аснове якога магчыма было б уніфікаваць назву актаў пры складанні загаловаў да публікуемых дакументаў. Ён увогуле ўспрымаў прывілеі як афіцыйныя акты, якія выдаваліся ў пэўных феадальных дзяржавах і праз якія надаваліся правы і льготы пануючым саслоўям і розным групам насельніцтва, а таксама “захоўваліся звычаі і адзнакі даўніны”. Дз. І. Даўгяля лічыў, што “яны маюць розныя назвы — “лісты”, “граматы”, “прывілеі”¹.

Змешчаны ніжэй канфірмацыйны прывілей будзе карысны і гісторыкам права пры даследаванні прававых і маёмасных адносін у ВКЛ у другой палове XVI ст. Кароткі змест яго такі: Муж узяў у жонкі грошы, пакінуўшы ёй за доўг уласны двор і войтаўства ў заклад. Ім быў складзены закладны ліст, пасля чаго ён раптоўна памёр. Паводле гэтага ліста жонка вольная распараджацца землямі і маёмасцю, пакуль яго

---

^{*} Назвы з арыгінальных дакументаў даюцца ў перакладзе на сучасную беларускую мову.

дзеці ці сваякі не аддадуць ёй доўг. Яна звярнулася да ўлад за пацвярджэннем закладной.

У параўнанні з археаграфічнымі прыёмамі папярэдняй публікацыі ў № 2 “Беларускага археаграфічнага штогодніка” тут ужыты яшчэ наступны: літары “е” і “я” варыянтныя перадаюцца з дапамогай сімвала (·), які пастаўлены зверху літары.

1545.05.05. Бярэсце / 1546.04.15. Вільня. — Пацвярджэнне кар. польск., вял. кн. літ. Жыгімонта Аўгуста “листа” закладнага на двор Корніцу і войтаўства берасцейскае ў суме дзве тысячы коп грошай падскарбія земскага, старасціча ковенскага, войта берасцейскага, пана Яна Аўрамавіча сваёй жонцы пані Янавай Аўрамавіча — Ганне Львоўне Котавіча.

Потвѣржѣнье пани Яновой Аврамовича Ганне | Котовича двух тисечи копъ грошѣй на имѣню Кор|ницы и на войтовстве бер(е)стѣйском от мужа еѣ | заставою записаног(о).|

Жикгимонтъ Августъ, Бо|жю м(и)л(о)стю корол и великий князь [...].|

Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотритъ або чтучи ёго услы|шитъ, нинешнимъ и напотомъ будучимъ, кому будетъ потребъ того ведати.

Била | намъ чоломъ пани Яновая Аврамовича Ганьна Илвовьна Котовича и поведила перед | нами.

И|ж небожчикъ мужъ еѣ, панъ Янъ Аврамовичъ, ку своѣй потребе а ку плаченью | долговъ своихъ позычил в неѣ тисечу копъ грошей личьбы и монеты Великого князства | Литовьского, в которой же суме пенезей за|ставил еѣ двор свой Корницу со вьсимъ с тьм,| яко ся тотъ двор здавна в себе маѣтъ, на што |ж и листъ свой записный, на паркгамине | писанный, под печатью своею и под печатьми привесистыми людей добрыхъ, и с подписю | руки своее латиньскимъ писменемъ еѣ даль.

А потомъ теж онъ у другой разъ также | ку великой а пишной потребе своей позычил у нее другую тисечу копъ грошей литовьскоѣ жъ | монеты. И в тыхъ обоюхъ суммахъ, у двухъ тисечахъ копахъ грошей, с одного за|ставил || [77 адв. (50 адв.)] и описал еѣ властность свою тотъ же двор свой Корницу со вьсимъ, а к тому войтовство | берестейскоѣ, по тому жъ со вимъ, яко ся само в собѣ и вжитькохъ своихъ здавна | маѣтъ, на што другой листъ свой записный, на паркгамине ж писанный, под печатью сво|ею, | и под печатьми привесистыми людей добрыхъ, и с подписью руки своее латиньскимъ же | писменемъ еѣ даль.

Которыи |ж листы ёго она перед нами поклдала и била намъ | чоломъ, абыхмо тую суму две тисечи копъ грошей записаную отъ небо|жчика мужа еѣ | на дворе его Корницкомъ и на войтовстве берестейском еѣ листомъ нашимъ потвѣдили.|

А так мы, тых обеюх листовъ небожчика мужа её пана Яна на тую суму пенезей, в неё позыченую, огледавши, казали тотъ листъ его, на которомъ яко первая | сума, тисеча копь грошей, в чомъ онъ Корницу ей описал, такъ и другая сума, в которой он | к тому же именью Корницы войтовство берестейскоё с одного в той суме у двухъ | тисечахъ обоё ей заставил, ёсть описана в семь нашомъ листе слово отъ слова | выписати, который же такъ ся в себе маеть:

“Я, Янь Аврамовичъ, подскарбичъ земский, | старостичъ ковенский, войтъ места Берестейского явню чиню тымъ моимъ листомъ, | хто на него посмотреть або чтучи ёго въслышитъ, нинешнимъ и напотомъ будучим. |

Ижъ што первой взялъ ёсьми ку пилной потребе моёй в малжоньки моёе панее Ганны | Илвовны Котовича тисечу копь грошей личьбы и монеты литовскоё, личачи по | десяти пенезей у грошь, а въ копу по шестидесять грошей. В которой суме пенезей тисечи | копахъ грошей на онъ часъ заставил ёсьми малжонце моёй Ганъне именьё моё Корницу | со всими селы, которыи прислухають к тому именью моему Корницы, такъ тежъ | с пашнею дворною, и зъ землями, и зъ сеножатыми, з гай и боры, з млыны, з озеры, и зъ земьями боярскими, и з людьми тяглыми, и со всими доходы и пожитьками того | именья моёго Корницы, яко ся само в себе маеть. На што жемъ я на онъ часъ | и листъ мой записный жоне моей дал. А такъ после того тыхъ часовъ малжонька | моя пререченьная Ганъна Котовна за жаданьёмъ моимъ именьё своё властноё | || [78 (51)] Устилугъ, которое именьё отецъ её небожчикъ панъ Левъ Коть ей дал, а потомъ по смерти | отца ее матьки небожчицы братъ её а шуриный мой Щастный Илловичъ тоё именьё | Устилугъ ей спустил на вечность, где же она за жаданьёмъ моимъ тоё именьё своё | Устилугъ запродада и ку пилной потребе моей другую тисечу копь грошей мне дала. | Которыи пенези я у малжоньки моее взявши, и заплатиломъ долгъ мой, который | ёсьми был виненъ зятю моёму пану Ивану Куньцевичу, старосте юрборскому. | И в тыхъ пенезехъ вышнейописаныхъ, то ёсть у двухъ тисечахъ копахъ грошей, заставую | малжонце моей пререченой Ганъне Илвовне тотъ двор мой вышнейописанный Корницу и къ | тому войтовство берестейскоё.

Маеть она, малжонька моя Ганъна, по животе моёмъ | тую суму пенезей, то ёсть две тисечи копь грошей, мети на томъ дворе моёмъ Корницы, | и на войтовстве берестейскомъ, и на тыхъ всихъ селехъ и пожитькохъ, прислухающихъ | ку двору Корницкому, и тежъ прислухающихъ ку войтовству берестейскому. Маеть | тоё именьё моё Корницу и войтовство берестейскоё малжонька моя Ганъна держати | и живати со всякими доходы и пожитьки того двора Корницкого и войтовства | берестейского, то ёсть з даньми медовыми и грошовыми, з дяклы житъными и овсяными, со всимъ на вьсе, якъ тоё именьё моё Корница и войтовство берестейскоё з давныхъ часовъ у себе маеть, ничего на дети наши, ани на брата моего, ани тежъ на близкихъ | моихъ не оставуючи, до тыхъ часовъ, поки дети мои, або братъ мой, або тежъ хто-коллекъ з близькихъ моихъ тую суму пенезей, то ёсть две тисечи копь грошей, малжонце | моей

Ганьне отьдадут. А не отьдавши тыхъ двухъ тисечъ копь грошей, дети мои, ани | братъ мой, ани жадинъ з близьких моихъ до того двора моего Корницы, и до войтовства | берестейского, и до тыхъ всихъ вышеименныхъ сел и пожитьковъ двора Корницкого, | и теж до пожитьковъ, которыи приходять з войтовства берестейского, ничего мети | не мають. А естли бы дети мои, альбо братъ мой, або хто з близьких моихъ | по животе моёмъ хотели тотъ двор мой Корницу и теж у войтовство берестейскоё | || [78 адв. (51 адв.)] якимъ-колвекъ обычаемъ ся уступати, тыхъ пенезей вышеописаныхъ малжонце | моей не отьдавши, тотъ маётъ напервей отьдати малжонце моей Ганьне водлугъ | сего запису моего тыи две тисечи копь грошей, тогда тотъ двор мой Корницу и вой|товство берестейскоё со всьякими ихъ пожитки къ своимъ рукамъ мети.

И волна | жона моя Ганьна по животе моёмъ тую две тисечи копь грошей на томъ дворе | моёмъ Корницы, и на войтовстве берестейскомъ, и на всихъ вышеименныхъ пожиткох | кому-колвекъ отьдати, даровати и въ той суме пенезей заставити, и на церков записати, | и ку своему пожиточному обернути, яко сама налепей розуменючи.

А дети мои, | ани братъ, ани теж жадинъ з близьких моихъ того ей боронити не мають, ани зъ | моцы ёё выймовати, алижъ до заплаты ёё зуполноё тую две тисечи копь грошей | ей сполна заплативъши, тогда тоё именё моё Корницу и войтовство берестейскоё | къ своимъ рукамъ взяти мають.

А што ся дотычеть долгу моёго, который бы ся | мел по животе моёмъ остати, того долгу жона моя Ганьна не повинъна будеть | никому платити. Нижли якъ дети мои леть своихъ доростуть, а тоё именё | моё Корницу и войтовство берестейскоё, або братъ мой, або теж хто з близьких моихъ | у малжонки моее в той суме пенезей выкупять и къ своимъ рукамъ мети будуть, | тогда тотъ на онъ часъ повинень будеть тыи долги мои, кому-колвекъ я буду | винень, платити.

И на то ёсьми жоне моей дал сесь мой листь з моею печатью и с под|писью властоё руки моее латиньскимъ писменемъ.

А при томъ были, и того | добре сведоми, и за чоломъбитьемъ моимъ печати свои к тому листу моему | приложили: князь Иванъ Дмитровичъ Шуйский, а панъ Ёсифъ Степановичъ Чапля, | а панъ Иванъ Яцыничъ, подстаростий берестейский, а панъ Григорей Матьясовичъ, гаёв|никъ берестейский.

Писанъ у Берестьи, под леты Божего нароженя тисеча пятсот | сорок пятого, м(е)с(я)ца мая пятого дня, индикта третего”.

И з ласки нашео г(о)с(по)д(а)рьскоё | || [79 (52)] на ее чоломъ битёе то есьмо вчинили, при той суме, двух тисечахъ копахъ грошей, | на той заставе мужа ее яко на дворе Корницы, такъ на войтовстве берестейскомъ | ее оставуёмъ.

Маеть она тотъ двор Корницу и войтовство берестейскоё в тых | пенезех своихъ держати и вживати супокойне со всьими пожитьки, што ку то|му двору Корницы и войтовству берестейскому з давньныхъ часовъ

прислу|хае́тъ, зъ землями боярскими, и з людми тяглыми и волными, и зъ ихъ земля|ми, с пашьными дворными и зъ сеножатыми, з млыны, и с озе-ры, з лесеы, з гаи и боры | и со всѣмъ на всѣе, яко ся тотъ двор Корница и войтовство берестейское здавна само | в собе и в пожитькохъ своихъ ма-ють, до тыхъ часов, поки хто з детей его, або брат | его, або теж хто с кровныхъ его тую верхуписаную суму, две тисечи копъ грошей,| ей сполна отьдадутъ.

И волна она водлуг листов небожчика мужа своего тую суму, |две ти-сечи копъ грошей, записаную на дворе Корницы и на войтовстве бере-стейском, | кому-колвекъ хотячи отьдати, и даровати, и записати, и в той же суме верху|писаной тотъ двор Корницу и войтовство берестейское ку потребе своей заставити, | и ку своему пожиточному обернути, яко сама налепей розумеючи.

А на твердость | того и печать нашу казали ёсьмо привесити к сему нашому листу.

П[и]санъ у Вилни,| под летъ Бож(его) нарож(еня) 1546, м(е)с(я)ца апреля 15 день, индиктъ 4.|

РДАСА. Ф. 389. Воп. 1. Адз. з. 30. Л. 77 — 79. Копія канца XVI ст. Праваіс адаптаваны. Публікацыя ўпершыню.

¹ Гл.: Несцяровіч Юрый. Лекцыі Даўгялы // Веды. 2001. 15 верасня. № 17. С. 7.

Публікацыя В. С. Мянжынскага і Ю. У. Несцяровіча

КАРАЛЕЎСКІЯ САКРАТАРЫ З МАГІЛЁВА Ў XVII — XVIII стст.

Урад каралеўскага сакратара існаваў у Вялікім княстве Літоўскім (ВКЛ) у XVI — XVIII стст. На вялікі жаль, дадзеная праблема застаецца практычна не распрацаванай у былой савецкай і сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Тут можна прыгадаць бадай што толькі два невялікія артыкулы: адзін — А. Марыскіна¹, другі — у “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”². У некаторых іншых працах часам згадваецца, што тая ці іншая асоба з’яўлялася каралеўскім сакратаром³. Крыху больш па гэтым пытанні можна знайсці ў польскіх даследчыкаў З. Глогера⁴, А. Рахубы⁵, З. Гуральскага⁶. Але і тут мы не знаходзім дэталёвай распрацоўкі іх функцый, складу, гісторыі існавання ўрада.

Першы вядомы з іх Іван Сямёнавіч Сапега (1504 г.) — сакратар гаспадарскі⁷. Спачатку іх часта называлі пісарамі⁸. Наогул, слова “сакратар” паходзіць з лацінскай мовы — *secretarius*, дзе гэты тэрмін азначаў пісара, затым за апошнім замацавалася назва натарыус. У познелацінскай, а потым старабеларускай і старопольскай мовах значэн-

не слова пашыралася і азначала давераную асобу па розных даручэннях, у тым ліку і караля.

Пры вялікім князі ВКЛ і каралі Рэчы Паспалітай, а таксама пры іншых установах існаваў шэраг разнастайных пасадаў каралеўскіх сакратароў з рознымі функцыямі і назвамі. Прыгадаем урад духоўнага сакратара, які быў утвораны на сойме ў 1670 г. (першым яе займаў Канстанцін Казімір Браслаўскі, канонік віленскі)⁹. Існавалі ўрады свецкіх сакратароў. Да іх можна аднесці і сакратара канцэлярыі ВКЛ, які адказваў за пячатку і лічыўся ўрадам цэнтральнай адміністрацыі, а таксама сакратароў соймавых, судовых альбо гарадскіх і некаторыя іншыя. Да цэнтральных свецкіх урадаў адносіўся і ўрад вялікіга альбо найвялікшага сакратара (ад лац. maior), першым з якіх быў вышэй прыгаданы І. Сапега. Сярод іншых асобаў, якія займалі гэтую пасаду, найбольш вядомымі былі Іяхім Літавор Храптовіч (1764 — 1773), Андрэй Ігнаці Агінскі (1773 — 1778)¹⁰.

Адначасова існаваў урад надворны каралеўскага сакратара, які ў крыніцах XVI — XVIII стст. часта таксама называўся “сакратар наш” альбо “сакратар яго каралеўскай мосці”, ці скарачана — “сакратар ЯКМ”.

Функцыі сакратара ЯКМ часам мала чым адрозніваліся ад функцый двараніна ЯКМ — службовай асобы, якая адказвала за карэспандэнцыю, выконвала розныя каралеўскія даручэнні. З. Гуральскі прылічвае сакратару разгляд спрэчак паміж дваранамі ЯКМ¹¹. Больш падрабязна яго функцыі распісаны ў каралеўскіх прывілеях на дадзеную пасаду ці ў так званым фармуляры-ўзоры. Але, як вядома, яны не друкаваліся і не былі ўведзены ў навуковы ўжытак.

Пасада была вельмі ганаровай і даволі высока прызнавалася ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Гэты ганаровы тытул надавалі асобам заслужаным у галіне навукі і мастацтва. Тут варта прыгадаць таго ж Яна Каханюўскага¹². Даследуючы гісторыю Магілёва новага часу, нам неаднаразова сустракаўся факт ужывання дадзенай ганаровай пасады магілёўцамі. Першымі каралеўскімі сакратарамі ў 40-х гдах XVII ст. былі Ян сын Рамана Максімовіча-Ломскага¹³ і Яўціхі сын Спірыдона Собаля. Продкі абодвух паходзілі з Магілёва і з’яўляліся мяшчанамі. Іх дзяды — Аўсей Максімовіч і Багдан Собаль займалі пасады бурмістраў магілёўскага магістрата, да таго ж бацька Яўціхія быў рэктарам магілёўскай брацкай школы, а таксама першым вядомым друкаром у Магілёве¹⁴.

У актавых кнігах магілёўскага магістрата за 40-я гг. XVIII ст. нам удалося натрапіць яшчэ на аднаго каралеўскага сакратара ў Магілёве.

Гэта шляхціц Ян Бонюш, які акрамя ўрада каралеўскага сакратара займаў пасаду пачмайстра ЯКМ г. Магілёва. Але амаль упэўнена можна сцвярджаць, што ён не з'яўляўся ўраджэнцам Магілёва і як начальнік магілёўскай пошты Ян Бонюш быў прызначаны каралём¹⁵.

Нягледзячы на тое што і Ян Максімовіч-Ломскі і Я. Собаль верагодна ўжо змянілі на час атрымання ўрадаў свой сацыяльны статус, але ж сам факт займання не гарадскіх урадаў прадстаўнікамі магілёўскіх мяшчанскіх родаў падаецца вельмі істотным і цікавым. Прынамсі, гэта было добрым прыкладам для іншых мяшчан. Да таго ж вышэй прыгадаваныя ўрады ў Рэчы Паспалітай і ВКЛ лічыліся шляхецкімі. У той жа час пры зацвярджэнні ў дваранстве Расійскай імперыі роду Казановічаў дэпартамент герольдыі не лічыў пасаду каралеўскага сакратара шляхецкай. Толькі з дапамогай магілёўскага губернатара М. Чарнышова быў зацверджаны дваранамі Расійскай імперыі. Прычым са справы не зразумела, ці пагадзіліся расійскія чыноўнікі са шляхецкім статусам пасады каралеўскага сакратара¹⁶.

Сярод гарадскіх урадаў цалкам шляхецкай лічылася толькі пасада войта, часткова лентвойта і пісара. І толькі пасля атрымання гарадамі наблітацыйных прывілеяў сітуацыя кардынальна змянілася¹⁷. Пасады бурмістраў, радаў, лаўнікаў і пісараў маглі займаць шляхціцы, не губляючы свайго статусу, а таксама мяшчане, што аўтаматычна атрымоўвалі шляхецтва, якім пры пэўных умовах маглі карыстацца іх нашчадкі¹⁸.

У перыяд сярэдзіны XVII — XVIII ст. нам удалося выявіць трох асобаў з Магілёва, якія трымалі ўрад каралеўскага сакратара. Гэта Пётр і Тодар (бацька і сын) Казановічы, а таксама Ян Палагейка-Дзегцярэвіч. Пасля атрымання Магілёвам наблітацыйнага прывілея ў 1661 г. магілёўскі войт Пётр сын Мяленція Казановіч атрымаў прывілей караля Яна Казіміра на каралеўскую сакратарыю ад 20 траўня гэтага года. Гэты вельмі цікавы дакумент нам удалося адшукаць у кнігах Літоўскай метрыкі¹⁹, якія захоўваюцца ў мікрафільмах у НГАБ. Улічваючы вялікую гістарычную, крыніцазнаўчую, археаграфічную каштоўнасць дадзенага дакумента, мы змяшчаем яго на мове арыгінала ў канцы артыкула разам з яго перакладам (глядзі дадатак). Варта падкрэсліць, што гэта першы выпадак у беларускай археаграфіі друкавання прывілея на ўрад каралеўскага сакратара. Як і іншыя дакументы ў кнізе, ён напісаны скорпісам, але не на польскай, а на лацінскай мове. У тэксце, акрамя загалоўка, вялікімі літарамі выдзелены імя і прозвішча намінанта Пятра Казановіча і подпіс караля Яна Казіміра. Прычым цікава, што прозвішча Казановіч ва ўсіх трох выпадках напісана па польску — KAZANOWICZ.

На нашу думку, гэта звязана з тым, што пісары не здолелі перадаць літару “ч” па-лацінску, таму зрабілі польскую транслітарацыю. Да таго ж гэта было зроблена, каб максімальна дакладна перадаць прозвішча і каб у будучым не было розначытанняў і іншай блытаніны. Скарачэнні, якія ёсць у тэксе, традыцыйныя: G(eneroso) (ураджоны), M(agni) D(uci) (Вялікае княства) і інш., пры перадачы раскрыты, а літары, што адсутнічаюць, пазначаны ў круглых дужках.

Структура дадзенага прывілея традыцыйная — спачатку ідзе назва сакратарства ўроджанага Пятра Казановіча, затым ідуць пратакол, кантэкст і эсхатакол. Ва ўступнай частцы (пратакол) дакумента адсутнічае звычайны ў такіх выпадках зварот да Бога, і адразу ідзе тытул надаўцы “Мы, Ян Казімір...” Заўважым, што пададзены аблегчаны варыянт прывілея даволі характэрны для тагачасных дакументаў Літоўскай метрыкі. Другая, асноўная частка (кантэкст) пачынаецца са слоў “Гэтым нашым лістом” і займае амаль увесь аб’ём тэксту. Трэцяя, заключная частка (эсхатакол) пачынаецца са словаў “У наша караляванне...” і ўключае месца выдачы дакумента (Варшава), дату, а таксама подпісы надаўцы (Ян Казімір) і таго, хто яго рыхтаваў і зацвярджаў (Андрэй Катовіч, пісар ВКЛ). Дзеля зручнасці і большай нагляднасці мы выдзелілі гэтыя часткі асобнымі абзацамі.

З асноўнай часткі тэксту вынікае, што П. Казановіч атрымаў гэтую каралеўскую ўзнагароду за тое, што ён з’яўляўся прыкладам мужнасці, трывалай сумленнасці, а таксама за знішчэнне маскоўскага гарнізона ў Магілёве ў 1661 г. На жаль функцыі, абавязкі і паўнамоцтвы новага каралеўскага сакратара не распісваюцца, і мы зноў можам толькі здагадавацца пра іх.

Сын Пятра Тодар — багаты магілёўскі купец, які зрабіў імкліваю кар’еру ў магілёўскім магістраце. У 1697 г. ён абіраецца паспалітым, у 1704 г. — райцам, у 1706 г. — войтам²⁰. Менавіта з 1706 г. ён у дакументах фіксуецца не толькі як войт, але ўжо і каралеўскі сакратар²¹. Верагодна, што разам з каралеўскім пацвярджэннем на пасаду войта ён атрымаў і прывілей на сакратарства. Каля дваццаці год Т. Казановіч абіраўся на пасаду магілёўскага войта і памёр недзе ў 50-х гг. XVIII ст.

Наогул род магілёўскіх мяшчан Казановічаў пакінуў значны след у гісторыі горада Магілёва, і гэта, зразумела, не выпадкова. Яны амаль стагоддзе займалі найбольш ганаровыя каралеўскія і гарадскія пасады. Можна выказаць меркаванне, што менавіта гэты род з’яўляўся своеасаблівым правадніком каралеўскай палітыкі ў Магілёве. Безумоўна, дадзены тэзіс патрабуе больш грунтоўнага падмацавання, дзеля чаго патрэбны далейшыя доследы.

Наступным каралеўскім сакратаром з Магілёва быў сын Філімона Ян Палагейка-Дзегцярэвіч. Ён атрымаў прывілей ад караля Аўгуста III 07.09.1754 г. у Варшаве²². Копія гэтага прывілея была актыкавана ў кнігах Аршанскага гродскага суда 14.12.1772 г. ужо пры Расійскай імперыі²³, што, відаць, было звязана з праблемамі дваранства. Дарэчы, удалося адкрыць і копію гэтага прывілея ў радаводнай роду. Пры прызнанні ў дваранстве Палагейка-Дзегцярэвічы прадставілі актыкацыю гэтага прывілея з кніг Галоўнага Трыбунала ВКЛ, якая была зроблена 03.02.1756 г.²⁴

У абодвух выпадках польскамоўныя копіі прывілея выкананыя скорарысам традыцыйнымі для XVIII ст. лацінскімі ўстаўкамі і скаротамі. У радаводнай справе ёсць таксама расійскамоўны пераклад прывілея з шэрагам памылак і недакладнасцяў. Не спыняючыся больш дэталёва на самім прывілеі, адзначым толькі, што ў ім не пазначаны функцыі і абавязкі дадзенага ўрада, ды наогул гаворыцца, што “Мы, кароль Аўгуст III, захацелі надаць урад сакратара ўраджонаму Яну Палагейку”²⁵.

Гэты факт, на нашу думку, сведчыць аб яшчэ большым спрашчэнні тагачаснага справаводства і аб адыходзе ад першапачатковага фармуляра дакументаў падобнага кшталту. Факт надання ўрадаў без пэўных на тое заслугаў сведчыць пра шэраг фактараў, у тым ліку і карупцыю пры каралеўскім двары. Але ў дадзеным выпадку, на нашу думку, гэта звязана са старасцю папярэдняга каралеўскага сакратара з Магілёва Т. Казановіча, немагчымасцю ім выконваць свае абавязкі і, зразумела, быць правадніком каралеўскай палітыкі ў Магілёве. Да таго ж вядома, што Ян Палагейка не займаў да гэтага ніякіх гарадскіх пасадаў ў Магілёве. У той жа час ён, будучы каралеўскім сакратаром, адыграў значную ролю пад час канфліктнай сітуацыі на выбарах магілёўскага вайта 1756²⁶. Аб чым сведчыць шэраг дакументаў Магілёўскага магістрата і архіва скарбу Рэчы Паспалітай. Між іншым, Ян Палагейка падтрымліваў бяднейшую групоўку-партыю на чале з Геранінам Батвінкам²⁷.

Такім чынам, падсумоўваючы вышэй напісанае, варта адзначыць, што праблема функцый, складу каралеўскіх сакратароў патрабуе далейшых даследаў. У той жа час на прыкладзе Магілёва можна прасачыць цэлыя каралеўскія дынастыі, а таксама меркаваць аб функцыях гэтых урадаў у Магілёве. Вышэйназваныя дакументы, у тым ліку і намінацыйныя прывілеі, пацвярджаюць факт займання магілёўцамі ганаровай пасады — каралеўскага сакратара. Упершыню ў беларускай практычнай археаграфіі гістарычны дакумент сярэдзіны XVII ст. (а

менавіта — лацінамоўны каралеўскі прывілей) друкуецца як транскрыпаваны арыгінальны тэкст і ў перакладзе на беларускую мову.

Д а д а т а к

**ПРЫВІЛЕЙ НА ЎРАД КАРАЛЕЎСКАГА САКРАТАРА
ЎРАДЖОНАМУ ПЯТРУ КАЗАНОВІЧУ. 20.05.1661 г.**

Сакратарства ўраджонага Пятра Казановіча

Мы, Ян Казімір, з боскай ласкі кароль польскі, вялікі князь літоўскі.

Гэтым нашым лістом, які датычыць усіх і кожнага, зацвярджаем. Ён есць каштоўны і карысны вынік мужнасці, адзіны для ўсіх нашых падданных, добрых слуг, упрыгожвае і адзначае ўсіх літасцівых і якія прыхільна ставяцца да ўладаў, патрабуе і рэкамендуе, а таксама надае гэтую самую ласку, не імкнучыся наблізіць да сябе нашчадкаў. Аднак прывілей змястоўвае ў сабе вечную памяць пра ласку, якую аказвае табе кароль, назаўжды і паступова перадаючы памяць нашчадкам. З той прычыны, што народжаны Пятро Казановіч, магілёўскі воіт, з'яўляецца прыкладам выдатнай мужнасці, трывалай сумленнасці і нязменнага пастаянства, справядлівых учынкаў, а таксама за вынішчэнне ў горадзе і замку Магілёве ізноў пастаўленых маскоўскіх ваяводаў, за добры намер і прыемны для нашай літасці ўчынак здзяйсняем каралеўскую ласку, прымаем у лік нашых сакратароў, абіраем і прыпісваем. Узнагарода, якую ён чакае, павінна быць перададзена, прадстаўлена і пакінута яму разам з усімі прэрагатывамі, паўнамоцтвамі і правамі па закону і звычайу на ўвесь час яго жыцця. Гэта залежыць ад дзеянняў нашых сенатараў і ўраднікаў, якім мы давяраем выкананне таго, каб узгаданага Пятра Казановіча сапраўды прынялі ў законныя сакратары, клапаціліся, каб ён і іншыя адпавядалі тым самым сваёй пасадзе і ўсім паўнамоцтвам у імя нашай літасці.

У наша караляванне, з уласцівай вераю, уласнаручна, замацоўваючы пачаткаю Вялікага Княства Літоўскага, зацвярджаем гэта. Дадзена у Варшаве дня 20, месяца мая, 1661 году, у год нашага каралявання Польшчай 13, больш дакладна, на 14 годзе.

Кароль Ян Казімір.

Андрэй Катовіч, пісар ВКЛ
Гарадзенскі стараста

Secretariatus G(eneroso): Pe-
tro Kazanowicz

Ioannes Casimirus Dei gratia Rex Poloniae M(agni) D(uci) Lituaniae.
Significamus praesentibus literis n(ost)ris quorum interest Universis et singulis

Ferax et proficiuus est virtutis partus, Solus enim cultores sui, palmarys bonorum decorat et illustrat, solus fauores et beneuole geny prolubium a Principibus exposcit et conciliat. Porro licet ipsa Virtus nullo adoptio innixasplendore sit ipsa sibi ad posteritatem. Collossus, ad aeternitatem monumen- tum, i is tamen sese inseri amattitulis qui recte te factorum suorum aeuerit: na serae posteritati traderent monumenta. Hinc est quod g(e)n(er)oso Petro Kazanowicz Advocatu Mogiloviensi, cuius praeclara virtutum specimina solidam prudentiam et singularem in tractandis negotiis dexteritatem nec non ad trucidandos nouissime praesidiarios Moschouiticos Civitati et arci Mohilovien inhiantes, benesana consilia et operam Commendatam habemg, libenter fauentiorem gratia n(ost)rae Regiae auram praebemus cum q(uae) in numerum secretariorum neorum reci- pimus cooptamus et adscribimus. Per ceum munus hoc cum omnibus praerogatiuis, functionibus et praeminentiis de jure vel antiquitus recepta consuetudine ad illud spectantibus, habendum terendum et possidendum ad extrema vitae suae tempora. Quod ad notitiam omnium et singulorum quorum interest praesertim veri magni Ducis: Lit(uaniae) Dignitariorum et Officialium deducens mandamus ut memora- tum g(e)n(er)osum Petrum Kazanowicz pro vero ac legitimo secretario n(ost)ro habeant et agnoscant ipsiquae de locu et praerogatiuis omnibus munus secretarii n(ost)ri concernere respondeant et ab aliis responde- ri curent. Pro gratia n(ost)ra. In cuius rei fidem praesentes manu n(ost)ra subscriptas sigillo Magni Ducis: Litt(uaniae) communiri iussimus. Dat Var- sauiiae Die XX Mensis Maii Anno Domini MDCLXI Regnorum no- strorum Poloniae XIII sueciae vero XIVanno.

Ioannes Casimirus Rex

Andreas Kotowicz No-
tarius Magni Ducis

Litt(uaniae)

Grodnensis Capitanus

НГАБ КМФ 18. Вон. 1. Спр. 134. Л. 222 — 233.

¹ Марыскін А. У. Сакратар // Статут Вялікіга княства Літоўскага. 1588 г. Мн., 1989. С. 524.

² Сакратар // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 2001. Т. 6. Ч. 1. С. 206 — 207.

³ Голенченко Г. Я. Идеиные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI — середине XVII в. Мн., 1989.

⁴ Zygmunt Gloger. Encyklopedia staropolska. Warszawa, 1985. S. 220.

⁵ Urzędnicy centralni i dostoinicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV — XVIII wieku. Kórnik, 1994. S. 11, 181 — 182.

⁶ Zbigniew Góralski. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. Warszawa, 2000. S. 136 — 139.

- ⁷ Urządniccy centralni i dostoinicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV — XVIII wieku. S. 181
- ⁸ Сакратар // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Ч. 1. С. 206 — 207.
- ⁹ Urządniccy centralni i dostoinicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV — XVIII wieku. S. 179
- ¹⁰ Там жа. С. 181
- ¹¹ Zbigniew Góralski. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. S. 136
- ¹² Там жа. С. 137
- ¹³ Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг Могилевской и Витебской губерний, хранящиеся в Центральном архиве в г. Витебске. Под редакцией Сазонова. Вып. 10. Витебск, 1878. С. 214 — 216.
- ¹⁴ Голенченко Г. Я. Идейные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI — середине XVII в. С. 57 — 59.
- ¹⁵ НГАБ. Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 81. Л. 99 адв., 206, 399 адв.; Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 83. Л. 251; Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 84. Л. 34, 262 адв.
- ¹⁶ РДГА СПб. Ф. 1343. Воп. 23. Спр. 16. Л. 3 — 4, 9 — 9 адв.
- ¹⁷ З. Яцкевіч. Узорны наблітацыйны прывілей для гарадоў ВКЛ // Беларускі археаграфічны штогоднік Вып. 2. С. 223 — 233.
- ¹⁸ Там жа. С. 227 — 228, 230 — 232.
- ¹⁹ НГАБ КМФ 18. Воп. 1. Спр. 134. Л. 107 адв. — 108.
- ²⁰ З. Яцкевіч. Казановічы гербу Грымал // Годнасць. Вып. 1999. С. 56 — 57.
- ²¹ РДГА СПб. Ф. 1343. Воп. 23. Спр. 16. Л. 9.
- ²² НГАБ. Ф. 1781. Воп. 1. Спр. 46. Л. 251 — 251 адв.
- ²³ Там жа.
- ²⁴ РДГА СПб. Ф. 1343. Воп. 23. Спр. 16. Л. 53 — 53 адв..
- ²⁵ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 1. Спр. 46. Л. 251.

²⁶ Историко-юридические материалы... Вып. 15. Витебск, 1885. С. 525 — 528; Вып. 16. Витебск, 1885. С. 117 — 161.

²⁷ Там жа. AGAD II / 128. С. 267 — 274.

Публікацыя З. Л. Яцкевіча

ЛЯ ВЫТОКАЎ ПАЎСТАННЯ 1794 ГОДА

Дакумент, які тут друкуецца, з'яўляецца працягам публікацыі матэрыялаў пра вытокі паўстання 1794 года ў Вялікім княстве Літоўскім¹.

Гэтым разам у цэнтры ўвагі справа з Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў, у свой час заведзеная ў канцылярыі імператрыцы Кацярыны II у сувязі з рапартам да яе пасла і галоўнакамандуючага царскімі войскамі ў Рэчы Паспалітай Восіпа Андрэевіча Ігельстрома. Ён даслаў у Пецярбург творы з нагоды арышту камергера караля Клеманса Вянгерскага. Як вынікае з працы польскага даследчыка пра падрыхтоўку паўстання ў Варшаве, сапраўды, 4 сакавіка 1794 г. на варшаўскай кватэры К. Вянгерскага адбыўся сход 70 спіскоўцаў, якія правялі ноч у бурных дыскусіях адносна планаў выступлення ў Кароне і ВКЛ. Даследчык не паведамляе складу ўдзельнікаў, але пазначае, што на наступны дзень (5 сакавіка) пачаліся іх арышты і прытым знайшлі кампраметуючыя паперы, у тым ліку “Вытрымку з маральных кніг індыйскага філосафа” і “Індыец”².

Аператыўнасць пасла паходзіць, як аказваецца, не з выкрыцця гэтай нарады, а з прэзентыўнага даносу тайнага агента, які па даручэнні В. Ігельстрома здолеў укараніцца ў кола змоўшчыкаў у Вільні і Гродне. Ён жа перадаў паслу адтуль і свой вусны запіс твора пад назвай “Індзеец” (іншыя даследчыкі называюць дадзены твор “Брамін” або “Індыец”, зыходзячы са зместу тэксту). Аднак В. Ігельстром адаслаў гэты запіс разам з французскамоўным арыгіналам. Апошні ўяўляе сабой маральна-тэасофскае настаўленне для членаў канспіратыўнага спіса паўстання. Даследчыкі пакуль што перадавалі або яго кароткі змест, або проста згадвалі³, хоць гэты твор заслугоўвае пільнай увагі.

Найперш агент гаворыць пра друкаваны адбітак, які паходзіць з Вальні і які распаўсюджвалі ў спісах на гродзенскім сейме 1793 г. Пра друкаваны прататып настаўлення сведчыў на допыце ў Смаленску і абат Аўруцкага манастыра Ю. Ахоцкі, якому “сочинение печатное под именем Брамина” паказваў ад’ютант абознага ВКЛ Карла Прозара Гамількар Касінскі⁴. Паколькі ад сяброў змоўніцкага спісу патрабавалася перапісваць настаўленне, то слухна меркаваць пра існаванне яго розных

варыянтаў або копій. Прынамсі, у асабістым зборы кіраўніка віленскага выступлення Якуба Ясінскага захаваўся польскамоўны варыянт аднайменнага твора⁵. Аднак выдаўцы твораў Я. Ясінскага ніколі не заносілі ў аналы яго творчасці згаданага “Браміна-Індыйца”⁶. Словам, пакуль што мы маем французскую і польскую версіі з друкаванага прататыпа настаўлення для спіскоўцаў 1794 года, але не можам дакладна вызначыць яго аўтара.

Кацярына II адразу звязала змову з рэвалюцыйнай Францыяй і масонамі, чаго ў далейшым стала прытрымлівацца і гістарыяграфія. Між тым сам Тадэвуш Касцюшка, каб не запалохваць шляхетнае панства паўтарэннем крываваых французскіх жахаў, гаварыў, што “пачынае не французскую рэвалюцыю”⁷. Катэгарычна адхрышчваўся ад французскага запазычвання і пераемнік Касцюшкі на пасадзе дыктатара паўстання Тамаш Ваўржэцкі⁸. Дастаткова азнаёміцца з тэкстам настаўлення, каб пераканацца: яго аўтар ці аўтары фармулявалі свае канцэптэуальныя, зыходныя прынцыпы не з ідэй французскіх радыкалаў, а з сістэмы індыйскіх брахманаў-брамінаў.

Варта звярнуць увагу не толькі на дух татальнай канспірацыі, але і на акцэнты недасягальнасці ісціны або мэты для радавых сяброў патаемнага спіса і нават на дазвол забойства любога непаслухмянага свайго сабрата. З даносу сакрэтнага агента В. Ігельстрома вынікае, што першыя спіскоўцы аднойчы рэальна ўжылі гэты імператыў паводзін. Больш таго, рэпрэсіўнага абыходжання са здраднікамі кіраўніцтва паўстаннем у ВКЛ патрабавала і ў далейшым. Прынамсі, першым жа ўніверсалам ад 25 красавіка яно абяцала караць смерцю ўсіх нязгодных на аднаўленне Айчыны, хто “саветам або змовай пагражае” паўстанню ў гэтай мэце. Бессаромную смерць віленская рада прадэкларавала за арганізаванае процідзеянне паўстанню і ўніверсалам ад 30 красавіка да земляробаў ВКЛ⁹. Верагодна, з гэтай нецярпімасці ад іншадумства шляхам яго тэрарыстычнага вынішчэння і паходзіць трывалы стэрэатып адносна радыкалізму літоўска-віленскіх папличнікаў Т. Касцюшкі.

Тым не менш, нельга выключачь меркавання, што складальнікі настаўлення хавалі сваю спагаду да французскага тэрору пад маскай іншай, больш міралюбівай філасофскай сістэмы. Адсюль вытокі эклектызму твора. Аднак для падобных катэгарычных сцвярджэнняў патрэбны новыя архіўныя вышукі і доказныя абгрунтаванні.

“Индеец”

(Вусны запіс сакрэтнага агента ў Літве)

1. Великая буря поднялась над нашим обществом, вскричал некий индеец*, угнетенный своими братьями. Братия моя! Кажется, что благий дух во гневе противу нас ради трусливости нашей. Между тем злой дух притесняет нас, погубляет нас и старается даже о истреблении следов бытия нашего.

2. Индейцы, братия мои! Ужели спокойно хотите вы носить позорные оковы? Ужели не поражают вас посмешища и поругания соседа? Ужели попустите вы, чтобы робость вкоренилась в тех сердцах, где некогда водворялась любовь к вольности и равенству?

3. Есть еще средства ко спасению, не употребим их во зло. Боязнь есть токмо участь робких. Небо не оставит нас без помощи, если мы токмо деятельно помыслим о самих себе, и благий дух отложит гнев свой противу нас.

4. Докажем всей вселенной, что индеец никогда не будет сносить презрения. Рожденный вольным никогда не будет он в оковах заключен, и что он непобедим, если кто им владетьствовать хочет, изменив его доверию.

5. Еще существует некий папа, есть брамин, они имеют, знают и дожидаются токмо мгновения. Круг земли велик, ни в чем не будет недосатка.

6. Тайна и отважность нужны для каждого, но все не спрашивают ничего.

7. Злый дух подслушивает, но пусть подслушивает. Потребна молчаливость. Должно его обмануть, дабы не знал, когда падет с своими сановниками и с приверженными ему.

8. Глася о падении его, премножают небеса, гордыня его будет посмешищем земли, а индеец будет ощущать выгоды и славу навсегда священную, что низложил с себя оковы, поразил надменного и наказал тех, кои его продали.

9. Соглашения к расположению имеют свои основания. Время еще не назначено, но выполнение будет делом одного дня.

10. Великая книга отверзется. Там будут начертаны имена добродетельных, а другия падут сквозь землю.

Обязанности индейцев:

1. Никто да не дерзнет спрашивать что-либо о великом папе и о его жилище.

2. Тот, кто на сие отважится, должен наказан быть смертию. Каждый брат будет вправе убить его, и сие вменится ему в заслугу великую.

---

* Так і надалей у тэксте.

3. Имяна братьев не должны быть писаны, а означаемы нумерами в 2, 3 пары.
4. Каждый брат обязан записать в общество пять человек, а если более, то это будет тем большее достоинство. Он должен знать их жилище.
5. Величайшая предосторожность должна наблюдаться в словах и письмах.
6. Все действия надлежит располагать таким образом, чтобы не возбуждать подозрения.
7. Неостороженный должен в сем случае погибнуть. Для сей-то причины каждый брат должен смотреть за другим и наблюдать их поступки, дабы оные могли быть награждаемы или наказываемы.
8. Никто не будет присягать. Каждый честный человек сдержит свое слово. Трус изменит всегда своей присяге.
9. По испытании кого-нибудь в образе его мыслей и в ревности, брат подаст ему четвертый палец, а другой схватит оный обоими пальцами. Сие будет знаком братства, иностранцу сей знак неизвестен. Потом, если брат пожелает иметь его себе сотоварищем, познав его расположения и его обещание в хранении тайны, то даст ему прочитать сие. Сердца согласных соединяются скоро. Горе тому, кто мыслит инако.
10. В то время великий папа приемлет начальство: каждый узрит его и каждый из братьев узнает его.
11. Тогда каждый брат будет ведать, что ему делать, он выполнит свои обязанности и подвиги его будут награждены. Добродетель восторжествует, а трусливость погребется в пекле.
12. Да хранится молчание, да ожидает каждый повеления и будет в готовности, поелику день и час никому не известны.

РДАСА. Ф. 6. Спр. 550. Л. 3 — 7адв. Пераклад з французскай мовы. Рукапіс. Французскі варыянт там жа. Л. 19 — 20.

¹ Беларускі археаграфічны штогоднік. Мн., 2000. Вып. 1. С. 208 — 220.

² Tokarz W. Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794 roku. Kraków, 1911. С. 133, 134, 135, 165.

³ Гл.: Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 1. С. 208, 220.

⁴ Там жа. С. 211.

⁵ Варыянт захоўваецца ў Ягелонскай бібліятэцы Кракаўскага ўніверсітэта (Спр. VI 2970). Дзякуючы сп. Марыяну Зверцану, гэты твор быў перакладзены і надрукаваны ў артыкуле: Анішчанка Я. Статут жыцця Ясінскага // Маладосць. 1998. № 2. С. 223 — 226.

⁶ Бібліяграфія прац пра Я. Ясінскага гл.: Libera Z. Jakub Jasinski // Pisarze polskiego Oświecenia. Warszawa, 1991. Т. 2.

⁷ Land S. Plewkwicz M. Portret Jakuba Jasinskiego. Warszawa, 1994. С. 138.

⁸ Восстание и война 1794 года в литовской провинции. М., 2000. С. 159.

⁹ Там жа. С. 51, 74.

Публікацыя Я. К. Анішчанкі

З ПРАМОВЫ К. С. ДУШЭЎСКАГА НА ЛІТОЎСКА-БЕЛАРУСКІМ СХОДЗЕ Ў КОЎНЕ Ў 1927 г.

Вядомы беларускі палітычны дзеяч Клаўдзій Сцяпанавіч Душэўскі (Дуж-Душэўскі) нарадзіўся 27 сакавіка 1891 г. у м. Глыбокае Дзісенскага павета Віленскай губерні. Памёр у лютым 1959 г. Скончыў Віленскае рэальнае вучылішча, Літоўскі ўніверсітэт у Каўнасе. Сябраваў і супрацоўнічаў з многімі вядомымі дзеячамі беларускага нацыянальнага адраджэння, прыхільна ставіўся да ўтварэння БНР. Восенню 1919 г. — дыпламат, прадстаўнік БНР у краінах Прыбалтыкі, пазней — дзяржаўны сакратар ва ўрадзе В. Ластоўскага; у 1921 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пасля вызвалення эміграваў у Літву, жыў у Каўнасе. Пасля заканчэння ўніверсітэта атрымаў дыплом інжынера-будаўніка. Працаваў у дзяржаўных установах і шматлікіх беларускіх арганізацыях, адзін з рэдактараў часопісаў “Крывіч”, “Беларускі сцяг”, “Беларускі асяродак”. Узначальваў Беларускі цэнтр у Літве. Дуж-Душэўскі стаяў на плаформе беларускіх эсэраў, якія адмаўляліся супрацоўнічаць з польскімі ўладамі. Як і іншыя актывісты беларускага грамадска-культурнага руху, балноча ўспрыняў вынікі Рыжскай мірнай дамовы (1921), якая распалавініла Беларусь, рэзка выступаў супраць палітыкі польскіх улад у Заходняй Беларусі. Свае погляды прапагандаваў у артыкулах і прамовах. Сведчаннем таму — выступленне Дуж-Душэўскага на Літоўска-Беларускім сходзе ў Коўне ў 1927 годзе з крытыкай антыбеларускіх дзеянняў польскага ўрада. Прамова мае назву “Беларуска-літоўскія адносіны і справа акупаваных Польшчай зямель”. Ніжэй друкуюцца вытрымкі з гэтай прамовы.

...Апошнія месяцы на акупаванай палякамі беларускай і літоўскай тэрыторыі пачалася новая хваля польскага злачынства і здзекаў. Там у цяперашні момант польскія сатрапы з Пілсудскімі, Мейштовічамі, Галоўкамі і іншымі рэнегатамі і адшчапенцамі на чале зноў пачалі нішчыць наш дабрабыт, культуру і наш народ [...].

Польшча, займаючы нашы землі, імкнецца зрабіць іх сваёй калоніяй і аперціся на існуючы ў нас польскі элемент. Паступкі польскай адміністрацыі і захватніцкай, шавіністычная палітыка Польшчы яшчэ больш абвастрыла і без таго варожыя адносіны беларусаў да Польшчы [...].

Беларусь не мае лішкаў свабоднай неапрацаванай зямлі. Наадварот, у многіх кутках нашага краю адчуваецца недахоп зямлі і ёсць шмат сялян безземельных. Польскі памешчык не хоча аддаць сваю зямлю. “Рэформа рольная” на Беларусі не праведзена. Наадварот, Польшча пачала каланізаваць беларускія землі, пазбаўляючы мясцовае жыхарства надзелаў і ствараючы яшчэ больш безземельных сялян.

***

Не лепшае становішча і беларускай інтэлігенцыі. Служба ва ўсіх урадах, у адміністрацыі, на пошце, у школах, банках, на чыгунцы і г. д. для яе закрыта. Побач з прыгнечаннем эканамічным і прававым Польшча праводзіць уціск і культуры. Да польскай акупацыі беларускіх школ налічвалася сотні. Лік гэты меў тэндэнцыю вельмі павялічвацца і расці. Да школьнай польскай улады паступала мноства заяў з просьбай дазволіць адчыніць беларускія школы. Польшча ж не толькі не дала дазволу на адкрыццё новых школ, але і пазакрывала ўжо існуючыя. І цяпер на тры з лішнім мільёны беларускага насельніцтва пад акупацыяй польскай існуе толькі дзве легальныя пачатковыя беларускія школы.

***

Апошнім часам шырацца весткі, быццам Літва хоча дагаварыцца з Польшчай і шляхам уступак палякам у беларускіх справах, коштам беларускіх інтарэсаў хоча атрымаць сабе Вільню. Я не хачу верыць і не веру ў праўдзівасць гэтых гутарак, але калі б так сталася, то гэта было б каласальнай памылкай з боку Літвы. Вільню можна толькі адабраць ад палякаў, прагнаўшы іх за Буг і Нарву. Добраахвотна палякі Віленшчыну не аддадуць, а калі б і аддалі, то з затаемнай задняй думкай і ў надзеі, што за гэтым крокам пойдзе захват Літвы [...].

З другога боку, да той пары, пакуль хоць адна польская нага застаецца на землях, на якія прэтэндуе беларускі народ, беларусы не супакояцца і вечно будуць імкнуцца не толькі ліквідаваць польскую акупацыю, але нават і польскі ўплыў на гэтыя землі.

***

У гутарках і ў думках з паняццем Вільні літвіны злучаюць усё ўзвышанае, усё магутнае. Калі гаворыць літоўскі патрыёт аб Вільні — у яго вочы свецяцца, твар робіцца лагодным і адухоўленым. Мне не здаралася нідзе нічога падобнага бачыць. Безумоўна, той народ, які будзе стаяць на перашкодзе да заняцця Літвой Вільні, будзе мець у літвінах вечных ворагаў і, наадварот, той народ, які дапаможа ім заняць Вільню, заваюе назаўсёды сімпатыі літоўскага народа. Цяжка ў гэтай справе гаварыць аб “гістарычным, этнаграфічным ці іншым праве” літвінаў на Вільню. Гэта дарэменная работа. Трэба лічыцца з фактам бязмернай цягі іх да гэтага горада. Трэба альбо пайсці напрамом, “не даць” Вільню літвінам і гэтым нажыць сабе ворага, альбо адважыцца пайсці на ўзаемныя ўступкі і дапамагчы Літве заняць Вільню, выгаварыўшы беларусам усякія правы і

палітычныя канцэсіі, і гэтым здабыць назаўсёды прыхільнасць, сімпатыі і ўдзячнасць літоўскага народа да беларускага народа.

НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 476. Л. 1 — 47.

Публікацыя У. К. Ракашэвіча

“...МЫ БУДЗЕМ ШЧАСЛІВЫ ЎБАЧЫЦЬ АДНОЎЛЕНАЙ НАШУ КРАІНУ”

(З перапіскі Якуба Коласа і Янкі Маўра ў 1941 — 1943 гг.)

Лісты... Яны валодаюць дзіўнай уласцівасцю праўдзіва захоўваць важныя падзеі нашага жыцця і атмасферу даўно мінулых дзён, вяртаць памяць пра людзей, глыбока раскрываючы іх чалавечую сутнасць, узраўнаваюць нашы душы мужнасцю і высакародствам учынкаў... Адным словам, адкрываць нанова чалавечае жыццё.

Вялікая эпістальярная спадчына захоўваецца ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва. Сярод лістоў вядомых дзеячаў беларускай культуры асабліваю цікавасць уяўляюць лісты Якуба Коласа.

Прапануем лісты, яшчэ невядомыя шырокаму чытачу. Яны паступілі на дзяржаўнае захоўванне разам з асабістым архівам Я. Маўра ў канцы васьмідзесятых гадоў і адрасаваны вядомаму дзіцячаму пісьменніку. Літаратурны музей Я. Коласа прапанаваў для публікацыі лісты Я. Маўра, дасланыя сябру і сваяку, якія таксама яшчэ не друкаваліся. Перапіска ахоплівае вельмі драматычны для беларускага народа перыяд Вялікай Айчыннай вайны — 1941 — 1943 гг., знаходжанне ў эвакуацыі Я. Коласа — у Ташкенце, Я. Маўра — у Алма-Аце.

У тыя ваенныя гады Якуб Колас быў цэнтрам духоўнага прыцягнення беларускай творчай інтэлігенцыі. Да яго звярталіся як да пісьменніка і народнага выбранніка, так і да чалавека, які меў добрае, чулае, спагадлівае сэрца.

З Янкай Маўрам Коласа звязвалі даўнія і шчырыя сяброўскія адносіны. Яны былі людзьмі аднаго пакалення, абодва пачыналі свой жыццёвы шлях народнымі настаўнікамі ў вясковых школах. Іх першая сустрэча адбылася 9 ліпеня 1906 г. у вёсцы Мікалаеўшчына (Стаўбцоўскі раён) на нелегальным настаўніцкім з’ездзе. За ўдзел у рабоце з’езда абодва будучыя пісьменнікі былі ўзяты пад нагляд паліцыі, звольнены з працы і пазбаўлены права выкладання мовы ў школах. Падзеі настаўніцкага з’езда Якуб Колас уваскрасіў у трылогіі “На ростанях”, у якой прататыпам вобраза Івана Тадорыка стаў Янка Маўр.

Пастаянныя сяброўскія сувязі паміж Я. Коласам і Я. Маўрам асабліва ўзмацніліся ў гады Вялікай Айчыннай вайны. З 14 жніўня 1941 г. па 1 лістапада 1943 г. Якуб Колас з сям’ёй знаходзіўся ў Ташкенце, куды ён эвакуіраваўся разам з Акадэміяй навук БССР. Янка Маўр з жонкай і дачкой з верасня 1941 г. па 20 кастрычніка 1943 г. жыў у Алма-Аце.

№ 1

Я. Маўр — Я. Коласу

27 верасня 1941 г.

Прежде всего беру назад клевету, которую я взвел на Александровскую¹. После того, как я потерял надежду и махнул рукой, она все-таки выступила по телефону за меня и принесла мне пользу.

Вчера я присоединился к трем еврейским писателям из Литвы и проник к председателю горсовета Баюзакову. Этот сверхевропейского вида казах заявил, что трех моих товарищей прописать может, а меня — ни в коем случае. И никаких дальнейших разговоров. Казахский союз советских писателей в данное время оккупирован армией еврейских писателей — их 16 или 19 человек, они все вместе проводят целые дни в союзе. Все они приписаны. Я — один белорусский писатель, один неприписанный и один, имеющий полноценный членский билет с подписью Горького. Остальные имеют какие-то бумажки, билеты литфонда и тому подобное. Тажибаев² выступил с решительным ходатайством за меня перед Совнаркомом. Надеюсь на успех и поэтому не настаиваю, чтобы ты писал ему. Обойдется.

Взамен этого выдвигаю другую просьбу: когда будешь писать в Москву, в союз или кому-нибудь из писательских тузов или вообще кому-нибудь повыше, упомяни ты о низком поведении литфонда по отношению к некоторым лицам, например, ко мне, Шинклеру³.

“По норме” я теперь могу проживать только 1 рубль в сутки. Голод настоящий — головокружение, ноги подкашиваются. Тут я узнал, что не только остальные наши товарищи (Вольский⁴, Крапива, Кучер⁵ и прочие), но и белостокские еврейские писатели (многие из них молодые, одинокие, хоть в армию иди) тоже получили из литфонда по 500 руб. Мне же отказано, Шинклеру — тоже (он в Свердловске работает телеграфистом за 270 руб. в месяц).

Так вот будь свидетелем: когда услышишь, что в Алма-Ате умер на улице от голода старый белорусский дзцячы пісьменнік Янка Маўр, то скажи этим сволочам, что и их доля в этом есть.

Особенно возмутительно требование платы за учение дочери⁶. Значит, если не внесу, то дочь будет выгнана из школы. Это после того, как я уже “внес” в казну тысяч 7 — 8 руб. неполученного гонорара и все до нитки потерял. Это уж слишком...

Братка, напиши ты им: твой голос, как голос третьего лица да еще столь авторитетного, должен пронять их.

Признаюсь по секрету, что вся та низость, которую я увидел вокруг себя, так подействовала на меня, что у меня отпала всякая охота бороться за существование. Если бы не беспомощные дочь⁷ и жена⁸ на руках, я бы кончил эту комедию...

“Перед лицом войны все личные дела — мелочь”. Это, конечно, правда. Особенно с точки зрения тех, личные дела которых не пострадали. А какое резкое деление на черную и белую кость! Самый ничтожный житель Москвы перед тобой аристократ.

Между прочим, неужели на самом деле и ты не получил никакой поддержки? Не может быть!

Будь здоров и сыт!

Я. Маўр

P.S. Какое мелкое, шкурное, недостойное советского писателя получилось письмо! Интересно, удержались ли бы на высоте другие, например Лахуги⁹, если бы очутились голодные на улице?

¹ Александрoўская Ларыса Пампееўна (1904 — 1980), беларуская спявачка, народная артыстка СССР і БССР.

² Тажыбаеў Абдзільда (1909 — ?), казахскі паэт.

³ Шынклер Хвядос Сяргеевіч (1903 — 1942), беларускі пісьменнік.

⁴ Вольскі (Зэйдэль-Вольскі Віталій Фрыдрыхавіч) (1901 — 1988), беларускі пісьменнік.

⁵ Кучар Алесь (Айзік Евелевіч) (1910 — 1996), беларускі крытык, драматург.

⁶ У 1940 г. у СССР была ўведзена плата за навучанне ў сярэдніх школах і ВНУ. Адменена ў 50-х гадах мінулага стагоддзя.

⁷ Міцкевіч Наталля, малодшая дачка Я. Маўра.

⁸ Фёдарова Стэфаніда Аляксандраўна (1894 — 1963), жонка Я. Маўра.

⁹ Лахуці Абулькасім (1887 — 1957), таджыкскі паэт.

№ 2

Я. Маўр — Я. Коласу

11 кастрычніка 1941 г.

Спасибо, дружа, што хутка і так шчыра адгукнуўся. Обращение твое к местному союзу не буду пускать в ход. В отношении приписки — дело уладилось уже, а в отношении поддержки вообще — бесполезно.

Я получил открытку от Кучера, помеченную 1 сентября. В ней он от имени группы воинов (Вольский, Танк, Бровка) сообщает, что они коллективно выступили перед литфондом за меня. Но... прошло полтора месяца — и результатов никаких. А теперь, в эти критические дни, говорить о таких делах не приходится.

К нам приехала группа украинских писателей с семьями (Смолич¹, Сенченко², Кузьмич³, Донченко⁴, Забилло⁵ и др.). Эшелон официально

направлен из Харькова прямо в Алма-Ату, но сюда его не пустили и на-кировали дальше. Писатели “прорвались”, высадились и поместились в гараже и сарае союза писателей. Но никакие хлопоты ни к чему не при-водят: им предлагают ехать в Риддер. Они же хлопочут о том, чтобы оста-таться хоть в районе Алма-Аты.

Где же теперь твои ребята⁶? Наши сыновья почти вместе были на гра-нице, под Белостоком. И, кажется, оба по удивительной случайности 22 июня были не там. Мой Арсений⁷ 20 июня был послан в Киевское танко-вое училище и теперь доучивается под Уралом. А твой?

Другой мой сын⁸, доцент, остался в Минске призваться и вышел всего только на один день после нас, в результате — 35-дневное блужда-ние, 1200 км пешком и прочие приключения, о которых я еще не знаю. Теперь он в Кузбассе учителем.

Старшая дочь⁹ связала свою судьбу с Ленинградом. Как студентка-комсомолка, она там мобилизована, копает окопы и так далее.

Из слов украинцев видно, что теперь уже эвакуация имеет совсем другой вид, чем раньше. Эвакуируется несколько эшелонов ценней-ших кадров (ученые, писатели) — и больше ничего. Но очень странно, что эвакуированные таким образом “ценнейшие кадры” не находят ника-кого применения. Попросту никому не нужны.

Сподобился познакомиться с Джамбулом¹⁰. “Знакомство” произошло таким образом: Джамбул подъехал на машине к самому крыльцу союза писателей. Вышел навстречу председатель союза, стал разговаривать. Группа нашей братии обступила машину. Затем председатель ушел, и мы остались с Джамбулом с глазу на глаз. Мы смотрим на него, он, ничего не видящими глазами, пазірае на нас. Так простояли минут 10 — 15. Потом снова вышел Тажибаев и заговорил с ним. А мы пришли к заключению, что это уже — живой труп.

*Твой Янка Маўр.
1-я Кровельная, 24*

Молодец Рузвельт!

¹ Смоліч Юрый Карнеевіч (1900 — 1976), україніскі пісьменнік.

² Сенчанка Іван Яфрэмавіч (1901 — 1975), україніскі пісьменнік.

³ Кузьміч Уладзімір Савіч (1904 — 1943), україніскі пісьменнік.

⁴ Дончанка Аляксандр Васільевіч (1902 — 1954), україніскі паэт.

⁵ Забіла Наталія Львоўна (1903 — 1985), україніская паэтка, пражэйка, драматург.

⁶ Сыны Я. Коласа — Даніла, Юрый, Міхась.

⁷ Фёдарэў Арсеній Іванавіч (1917 — ?), кандыдат тэхнічных навук. Жыў у Маскве. Малодшы сын Я. Маўра.

⁸ Фёдарэў Фёдар Іванавіч (1911 — 1995), беларускі фізік-тэарэтык, акадэмік АН Беларусі. Старэйшы сын Я. Маўра.

⁹ Капылова Аляксандра Іванаўна, старэйшая дачка Я. Маўра. Жыла ў Маскве.

¹⁰ Джамбул Джабаеў (1846 — 1945), казахскі паэт-акын.

№ 3

Я. Колас — Я. Маўру

13 кастрычніка 1941 г.

Дорогой Мавр!

Я получил твое письмо и ответил на него¹. Правда, писал второпях — спешил по какому-то делу. Переехал на новую квартиру². Но не место красит человека, а человек место. К сожалению, мой человек пока что сделать этого не может. Я получил письмо от Лынькова³. Он не знает, где его семья⁴. Спрашивает меня. Я тоже ничего о ней не знаю. Обещал справиться у тебя. Быть может, ты, Янка, знаешь что-либо о ней? Тогда сообщи мне или же сам напиши Лынькову. Но лучше, если ты и мне напишешь и Лынькову. Его адрес: Действующая Армия, Полевая почта, станция 127, Редакция газеты “За Советскую Беларусь” М.Т.Лынькову. Напиши мне, дорогой. Помогло ли мое письмо. Все сообщи. А пока что целую, жму руку. Не падай духом. Привет всем землякам, каких только увидишь, а я сейчас приступаю писать продолжение рассказа⁵.

Твой Я. Колас

¹ Ліст не захаваўся.

² Вуліца Пушкінская, д. 84, кв. 39 на ўсходзе Ташкента.

³ Ліст М. Лынькова да Я. Коласа ад 8 кастрычніка 1941 г. (М. Лынькоў. Збор твораў у 8 тамах. Мн., 1981 — 1985. Т. 8. С. 243)*.

⁴ Сям’я М. Лынькова (жонка і сын) была расстраляна немцамі ў верасні 1941 г. у Старадарожскім раёне.

⁵ Відаць, апавяданне “Партызан Купрэў”.

№ 4

Я. Маўр — Я. Коласу

2, 4 — 5 снежня 1941 г.

Я тебе тогда написал второе обстоятельное письмо¹ с конкретными вопросами (о твоих сыновьях), но ты так и не удосужился ответить. Великодушно тебя прощаю и пишу еще.

Прежде всего почтим память Змітрака Бядулі... Первая жертва войны. У меня сердце не лучше его, а нервы в тысячу раз хуже (я ведь психически болен). И я был неоднократно близок к подобному концу, но почему-то не вышло. Может быть попозже выйдет. Впрочем, если начнут повторяться такие вещи, как теперь под Ростовом, то, пожалуй, совсем ничего не выйдет.

* Далей спасылкі на гэтае выданне

Во-вторых, почтим память нашего великолепного циника и философа Ильинского². Он умер, как древний мудрец. Впрочем, может быть, он и не умер. Я это заключаю из слов своего старшего сына, который, проводив нас 25 июня из города, вернулся назад (призываться!). В нашем доме не было ни живой души. А потом пришел Ильинский. (Он еще при нас с маленьким рюкзаком на спине ушел из дому.) На выказанное удивление сына он сказал: “Лучше умереть у себя на кровати, чем в придорожной канаве”.

Дело в том, что он вообще эти дни страдал своей люмбагой (а всего, по его подсчетам, у него было 11 болезней). И я представляю, как он вошел в свою комнату, с наслаждением растянулся на своей кровати и стал ждать смерти — или от голода, или от бомбы, или от руки немца. А вернее всего от “порошка”, который, как мне известно, был заготовлен им на подобный случай.

О Климовиче³, кажется, я тебе писал, что его последний раз видели под Вильно садящимся (вместе с Мицмахером⁴) в военный грузовик.

О семьях Лынькова, Гурского⁵ и других. Скольких не досчитаемся, когда соберемся вместе! Впрочем, я далеко не уверен, что я “соберусь”.

Наша богоспасаемая Алма-Ата сделалась важнейшим центром культурной жизни Союза. Сколько здесь ученых, артистов, писателей, художников и так далее! Все ли они так живут, как наши братья-писатели? То есть разобщенно, отчужденно друг от друга. Люди живут здесь месяцами и ни разу не видели друг друга (конечно, кроме ближайших приятелей). В союзе, кроме несчастных беженцев, вроде меня, никто не показывается. Если любой из нас будет умирать на пороге собрата, тот постарается не заметить. На общее собрание перед 7 ноября пришло 3 — 4 писателя, включая и местных. Ни в союзе, ни в литфонде писатели не нашли никаких объединяющих элементов. И вообще “инженеры душ” оказались выброшенными за борт. Группа харьковских писателей сидит где-то в районе и марнее. Говорят, донесся оттуда голос: сидим без денег, без работы, без дров, без хлеба...

Я лично чуть-чуть не зрабіўся чалавекам. Старший сын мой устроился в Кузбассе учителем средней школы с нагрузкой на 800 руб. Нам было обеспечено подспорье прынамсі 300 руб. в месяц. А через месяц — полтора его разгрузили до 300 руб. И мы снова на бобах. Вспомнил я старую свою слесарскую квалификацию и пошел по объявлению наниматься. Не приняли, **даже пробовать не захотели**. “Ничего у вас не выйдет”, говорят. Жена нашла поденную работу — перебирать бульбу на базаре: 7 руб 50 коп. в день. Но теплой одежды нет; старая ее болезнь — плеврит — начинает шевелиться. Одно утешение: я — единственный потерпевший белорусский писатель, не получивший от литфонда ни копейки.

Живем от сводки до сводки и удивляемся, как “мирное население” в своей массе даже не подходит к громкоговорителю, а продолжает разговоры о своих насущных делах.

Вникнув в некоторые места речей Черчила, Идена и Галифакса я с удивлением обнаружил, что англичане совсем не собираются создавать во Франции второй фронт. Они собираются выступить против немцев только авиацией. “Немцы спешат покончить с Россией, зная что у них в тылу с каждым днем усиливается наша авиация” (Черчилль или Иден, не помню). “Время работает на нас; скоро придет такой час, когда наша авиация превысит немецкую” (Галифакс). И нигде ни одного слова о возможности сражения на фронте, о том, что “придет час, когда наша армия вступит в бой”. Ну, что ж, нічога не зробіш, абы толькі зброі давалі досыць. А это они, по всем признакам, делают в широком масштабе. И тут Англия будет воевать чужими руками!

Получены сведения из авторитетных источников, что в том погребке, где работает моя жонка, тоже на днях предстоит сокращение. Не знаем только, радоваться ли этому или печалиться. Грозил опасность, что жонка сляжет от своей старой хваробы (плеврита), и тогда даже ее заработок 180 руб. в месяц ничему не помог бы. А пока приходится переходить на “молодецкую еду”.

Если бы вообще население здесь немножко голодало, тогда не обидно было бы сидеть и на молодецкой еде. На самом же деле, наоборот, честные советские граждане живут здесь совсем хорошо, тем более обидно чувствовать себя отверженным.

Климат здесь оказался типичным ленинградским: сырость, грязь, туман. А я столько лет вдалбливал своим ученикам, что “климат в Средней Азии континентальный, сухой, зимой холодный” и так далее. Когда выхожу из дому, калоши подвязываю веревками, но тогда грозит опасность, что згублю и калоши, и ботинки, а то и ноги. Один раз веревка не выдержала и порвалась. Женщины падают в грязь в среднем два раза за один конец. А я только многократно “припадал”. Служащие моего (и других подобных) района в таких случаях вовсе не идут домой, а остаются в учреждении. А если бы взять рядом из горной речки несколько десятков камней да положить их сбоку, то можно было бы совсем недурно пройти. Не всякому дано прийти к такому гениальному заключению. Кроме того, совсем близко от нашего района лежит парк культуры, и еженощно там без нужды горят тысячи электрических фонарей, а в наших краях — ни одного. По этому поводу у меня тоже явилась гениальная мысль, але даўно ужо сказана: “Несть пророка в своем отечестве”.

Если бы я получил гонорар, который мне причитался, я бы сразу купил бы по коммерческой цене 2 кило белого хлеба (по 5 руб. 60 коп. — кило), 1 кило ливерной колбасы (5 руб. 20 коп.), 3 кило яблок (по 6 руб.), 1 кило брынзы (9 руб.) и 10 кило сахара на базаре (по 15 руб.). Я бачыў, як людзі ўсё гэта купляюць...

А як німа стількі грошаў,
Дурню, що гадаці!

Усяго найлепшага.

Я. Маўр¹ Ліст Я.Маўра ад 11 кастрычніка 1941 г.² Ільінскі Мікалай Канстанцінавіч (1899 — 1943), беларускі драматург, празаік, акцёр.³ Клімковіч Міхась (Міхаіл Мікалаевіч) (1899 — 1954), беларускі празаік, драматург, крытык.⁴ Міцмахер — журналіст. Іншых звестак не выяўлена.⁵ Гурскі Ілья Данілавіч (1899 — 1972), беларускі празаік, драматург. Сям’я пісьменніка (жонка і сын) знаходзіліся ў канцлагеры.**№ 5****Я. Маўр — Я. Коласу***1 студзеня 1942 г.*

Итак, с Новым годом! А еще лучше: с Крымом и Калугой! Ибо этим только и красен Новый год. Да еще светлыми надеждами и перспективами.

А для меня лично он ознаменовался увольнением дочери из школы за невзнос платы. Тех 10 — 12 тысяч гонорару, которые остались в казне, оказалось недостаточным. “Казна” хочет содрать с меня еще 200 рублей.

Вместо традиционного новогоднего замерзшего мальчика получается более свежая картинка: ученица 10 класса, отличница, с единственной сменой белья на плечах, голодная (утром хлеб с водой, вечером — постная бульба), изгоняется под Новый год... Отчаяние, слезы... я не очень смущен: так или иначе — это дело улажу. Но факт сам по себе замечательный.

Во избежание тифа по радио советуют чаще менять постельное белье. А у нас никакого белья нету.

Ты пишешь: “напиши мне ясно и просто, как живешь”. Разве можно писать ясно и просто, когда в душе клокочет бессильная злоба?

Штрих: в сентябре в школу здесь поступила девочка, вырвавшаяся пешком из-под бомб, из-под немца. Казалось бы, товарищи по классу с жадностью должны бы ее обступить и расспрашивать — как, что? Но ни одного настолько любопытствующего ученика (и учителя) не нашлось. “Их” это совершенно не интересует. А ученица эта была первой из беженцев в школе. Наше воображение не в состоянии даже представить себе внутренний мир “общества”, лишенного элементарного любопытства.

Значит, одно мое обстоятельное письмо к тебе не дошло. А из Ленинграда, от дочери письма ко мне доходят.

В пропавшей грамоте было одно обстоятельное описание “последних минут” жильцов письменничага дома. В частности, семьи Лынькова. Повторю:

24 июня вечером моя квартира (и Гурского) превратилась в лагерь. Сюда собрались люди с верхнего этажа и гости: Бровко, Вольский, Ку-

чер, Якимович¹, Хайновская² с матерью и много незнакомых людей. Лынькова³ сидела в уголке не шевелясь, ни на что не реагируя.

На заре 25-го июня мы все (Бровко, Кучер и Вольский ушли) вышли за город, чтобы переждать предстоящую бомбардировку. Была с нами и Лынькова с сыном в том же апатичном состоянии.

Часам к десяти наша “разведка” выяснила, что город покинут властями и нам нечего здесь ждать. Вернулись домой, чтобы собраться и куда-нибудь уйти. А куда — каждый решал сам. Наша семья задержалась (мы нашли жильца для своей квартиры), и мы вернулись в дом через полчаса. Все жители дома стояли на дворе и горячо обсуждали, что делать, куда идти. Мы прошли в свою квартиру и стали собираться в дорогу. Со двора слышен был шум голосов. Затем стихло. Оказалось, что все ушли. Через несколько минут на пороге показался Ильинский в походном снаряжении. Перекинулись несколькими словами, и он ушел. Мы остались одни. Хайновская с матерью имели единственный “багаж” — туго набитый портфель. Этот портфель остался в нашей квартире: даже его Хайновская забыла взять. Судя по некоторым высказываниям, Лынькова и Гурская⁴ решили пойти в деревню, чтобы “переждать” это время. Во всяком случае “идти пешком в Москву”, как думали мы, они двое не собирались.

Сын проводил нас за город, а сам вернулся назад (он, видишь ли, “честно” хотел явиться в военкомат). Пришел домой он вечером. В доме никого не было. Вдруг показался Ильинский. “Лучше умереть у себя дома, — сказал он, чем в придорожной канаве”. И пошел умирать в свою комнату,

Сын ушел из Минска на другой день после нас и попал в такой переплет, что добрался “до России” только через месяц. Из всех жильцов нашего дома есть известие только о старом Аксельроде⁵ и его хромой дочери. Они теперь в Уфе. Остальные, по-видимому, остались.

Для нас теперь мысль о Лыньковой с сыном и Гурской с сыном является самой страшной пыткой... Что должны чувствовать Лыньков и Гурский?

Алма-Ата теперь сделалась культурным центром СССР. Кого-кого только здесь нет из представителей литературы и искусства! Наша писательская братия живет “самостоятельной жизнью”: тузы, конечно, обособились, а вообще писатели живут каждый сам по себе, нигде не встречаются (кроме личных друзей, конечно): никакого общего собрания до сих пор не было, хотя число членов, я думаю, утроилось.

Совершенно случайно (именно случайно), нечаянно союз оказал услугу нам, устроив нас в закрытую столовку для ученых. Это очень важно для нашего брата, галоты: здесь можно за 41 коп. съесть просяной каши, чего нигде не достанешь. А другие могут за недорогую цену и совсем понастоящему пообедать.

Мое положение следующее: старший сын устроился в Кузбассе, в школе, нагрузился на рублей 800 в месяц и собирался нам высылать по рублей 400. А вышло, что он несколько раз выслал по 90 руб., его разгру-

зили настолько, что и одному трудно прожить. Тогда на помощь пришла сестра жены; она получает по аттестату и обещала нам выслать по рублей 200 — 300. Но ее муж убит в Киеве, следовательно, ей прекратят выдачу денег. Тогда выступил другой сын, который учится в танковой школе. Он обещает выслать аттестат на свое жалованье. Но, “к сожалению” (как он выражается), их выпустят из школы только к 1-у Мая. Я тем временем мог бы сдать в местный ГИЗ книжечку (на 2 листа, обещали принять), но... нет лампы и с наступлением темноты надо ложиться спать, а днем надо в очередях стоять, так как жена ходит на поденную работу (7 руб. 50 коп. в день) перебирать бульбу в погребе. А руки у меня так чешутся, так хочется писать!

Если даже твои надежды на получение денег и не осуществляются, то я буду всегда помнить о твоём добром намерении, которое так благотворно уже подействовало на мою больную психику.

Спасибо, родной!

Твой Маёр

¹ Якімовіч Алесь (Аляксандр Іванавіч) (1904 — 1979), беларускі дзіцячы пісьменнік, празаік, паэт.

² Хайноўская Марыя Канстанцінаўна (1903 — ?), загадчыца бібліятэкі Саюза пісьменнікаў БССР ў 1928 — 1941, 1944 — 1971 гг.

³ Лынькова Хана Абрамаўна, жонка М. Лынькова.

⁴ Гурская Марыя Якаўлеўна, жонка І. Гурскага.

⁵ Бацька Аксельрода Зэліка Майсеевіча (1904 — 1941), яўрэйскага паэта.

№ 6

Я. Маёр — Я. Коласу

9 студзеня 1942 г.

Получил твои деньги¹. Хорошие деньги, теплые, дружеские. Такие деньги, которые одинаково благотворно действуют как на тело, так и на душу. Спасибо. История этого не забудет...

Впрочем, вслед за твоими деньгами (добры пачын!) пришли деньги и от литфонда — 500 руб. Оказывается, наша подмосковная братия (Кучар, Бровка, Танк) написали в литфонд грозное послание по моему делу — и литфонд крануётся и выслал. Лучше поздно, чем никогда.

А со школой так получилось: пошел навстречу союз писателей (местный). Но так как не нашлось соответствующей “статьи”, то они дали мне на рецензию произведение одного идиота и заплатили вместо 10 руб. ровно столько, сколько нужно внести в школу (то есть 200). Это первая конкретная помощь союза.

Затем. Я уже в течение недели сыт. Сыт в самом буквальном смысле слова. И чего доброго буду сыт еще пару месяцев. Нас допустили в закрытую столовую академиков. Я там мог обжираться такими недоступными стовами, как блины (71 коп. за порцию), пшенная каша (41 коп.),

отварная вермишель (89 коп.), и даже мясо пару раз ел (3 руб. 60 коп.). Кроме того, такое чудо пил, как сладкий чай! Да еще куски хлеба выносил в портфеле в дополнение к своему пайку. И винегрет с мясом (1 руб. 60 коп.), и пирожки (50 коп.), и прочее, прочее.

Сегодня какая-то заминка произошла с пропусками — боюсь, чтобы не отшили. А в городе, у общедоступной столовки (где ничего нет, кроме постной капусты) на улице, на морозе стоят длинные очереди и ждут, когда кто-нибудь “наевшийся” выйдет.

Больше всего в нашем городе мороженого. Его даже через радио рекламировали. Но в последнее время даже у мороженых колясок стали образовываться очереди. Стоят люди на морозе, с ноги на ногу перепрыгивают, руками хлопают и ждут своей очереди...

Если ко всему вышеизложенному присоединить Керчь, Феодосию, Калугу (Орел, Брянск, Можайск, Смоленск...), то начало 1942 года я могу считать для себя довольно утешительным.

Сообщи поподробнее о своих сыновьях — они же, кажись, товарищи моим сыновьям.

Поклон Марьи Дмитриевне². Моя жена получила свой полумесячный заработок (8 руб.), а через полчаса он целиком перешел в карман жулика... Где тонко, там и рвется.

Зато над сиротою бог с калитою: здоровье наше до сих пор безукоризненно. А дома похварывали, особенно жена.

В последние дни я очень тревожусь, сохранится ли наша ненависть в том же виде и после победы. А что, если появятся “теории”: народ, мол, не виноват, а фашистские главари и так далее. Пока на словах дело обстоит хорошо, а за конец я не уверен.

Ну, вот и накатал гранку.

Бывай.

Я. Маўр

¹ Аб адпраўцы грошай Я. Колас пісаў жонцы П. У. Броўкі 18 снежня 1941 г.: “С первого октября начал получать пенсию, назначенную мне правительством БССР... мне высылаются депутатские с июля месяца. Когда получу их, хоть немножко pošлю Мавру, так как он живет в нужде...” (Я. Колас. Зб. тв. Т. 13. С. 252, 254, 256).

² Міцкевіч Марыя Дзмітрыеўна (1891 — 1945), жонка Я. Коласа.

№ 7

Я. Колас — Я. Маўру

15 студзеня 1942 г.

Дарагі Янка!

Получил твое письмо, обстоятельное, интересное¹. Не знаю, получил ли ты мою посылочку, правда, очень скромную. К сожалению, на большее у меня маловато сил. Писать сейчас много не собираюсь, надо соби-

рацца на большое дело: мяня вызываюць у Маскву. Палучыў тэлеграму, даке дзе аднаго і таго же садрэжання: прашу вас прыезжаць у Маскву... Смысл тааой — у Маскве сабіраюцца беларусы для большай рабаты. В тэлеграмме сказана переежаць насовсем. Тэлеграму пасылае тов. Пономаренка. 18 январа еду². Семья астаецца пока здесь, так как нет теплоой одежды. Я сегодняя кое-что раздобыл — теплоую майку, ваговку (куртку, брюки). О тебе буду гаворыць. Возможно, что и ты будешь позван. Мне же надо собраться в дорогу да как-то обеспечить семью. Она сейчас живет в очень хороших условиях: сухая комната, при доме есть столовая. Дом отведен для ученых людей. Рядом с нашей комнатой помещается академик Пичета, на другом коридоре вице-президент Академии наук С. М. Липатов³. Мне надо заготовить разные документы для жены — на получку разного рода корреспонденций. Кроме того, надо оформить свою поездку: заготовить фотокарточки и получить визу. Мне, конечно, во всем этом помогают.

От сына⁴ вестей нет. Болит о нем сердце. Но надо верить в лучшее, быть готовым и к худшему.

По приезде в Маскву постараюсь написать тебе. Очень рад, что настроение твое улучшилось. Много нам предстоит трудностей, но самое важное — очутиться на родной земле. Засучим свои стариковские рукава и примемся за дело. А дела много-много. В этом созидательном деле забудутся наши тяжелые дни, и мы будем счастливы увидеть обновленной нашу страну.

Здесь я написал довольно много. Собираюсь издать сборничек под названием “Голос земли”⁵. Редактор и главный переводчик — Сергей Городецкий⁶. Если сборник продвину, то семья получит довольно сильный резерв.

Целую тебя крепко. Передай привет всем нашим землякам.

Твой Якуб

¹ Маецца на ўвазе ліст Я. Маўра ад 2, 4 — 5 снежня 1941 г.

² Я. Колас выехаў у Маскву цягніком 28 студзеня, а прыехаў 9 лютага.

³ Липатаў Сяргей Міхайлавіч (1899 — 1961), расійскі і беларускі фізікахімік, акадэмік АН БССР. У 1940 — 1944 гг. — віцэ-прэзідэнт АН БССР.

⁴ Міцкевіч Юрый Канстанцінавіч (1917 — 1941), сярэдні сын Я. Коласа. Загінуў на фронце ў баях пад Смаленскам.

⁵ Зборнік вершаў “Голос зямлі” быў выдадзены на рускай мове ў лістападзе 1942 г. На беларускай мове — у 1943 г. у выдавецтве ЦК КП(б)Б “Савецкая Беларусь”.

⁶ Гарадзецкі Сяргей Мітрафанавіч (1884 — 1967), рускі паэт і перакладчык.

Публікацыя Л. І. Балынінай* і Т. В. Кекелевай

ДАКУМЕНТЫ ПА ГІСТОРЫІ ПАРТЫЗАНСКАГА РУХУ ў БЕЛАРУСІ ў 1942 г. З НАЦЫЯНАЛЬНАЙ КАЛЕКЦЫІ “АЛЕКСАНДРЫЙСКІЯ МІКРАФІЛЬМЫ”

Найбольш адметнай прыкметай сучасных гістарычных прац па даследаванні старонак ваеннай гісторыі, гісторыі акупацыі і асабліва гісторыі партызанскага руху на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны з’яўляецца ўвага айчынных даследчыкаў да дакументальных першакрыніц, у першую чаргу нямецкамоўных. Мноства такіх крыніц маецца ў нацыянальнай калекцыі “Александрыйскіх мікрафільмаў” — мікракопій нямецкіх трафейных дакументаў, арыгіналы якіх доўгі час захоўваліся ў г. Александрыя (ЗША). Сюды, у прыгарад Вашынгтона быў вывезены захоплены амерыканцамі нямецкі архіў часоў другой сусветнай вайны. На першым этапе прадугледжвалася апрацоўка архіўных матэрыялаў: актаў, спраў Трэцяга рэйха, дакументаў германскай ваеннай і цывільнай адміністрацыі, асабістых фондаў рэйхсміністраў і г. д.

Да пачатку 60-х гадоў служба архіўнага сервісу ЗША правяла працу па капіраванні трафейных дакументаў, іх тыражаванню, пасля чаго яны

---

* Балыніна Лілія Ільінічна (1938 — 1990) — былы загадчык аддзела інфармацыі, публікацыі і навуковага выкарыстання дакументаў БДАМЛіМ. Прымала ўдзел ва ўкладанні зборніка дакументаў і матэрыялаў “Мастацтва Савецкай Беларусі”, т. 2 (Мн., 1986) (раздел “Музычнае мастацтва”), “Даведніка па фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва” (Мн., 1997). Дзякуючы яе карпатлівай, уважлівай працы, убачыў свет зборнік пазіі рэпрэсаванага паэта Змітрака Астапенкі “Пад шум дажджу” (Мн., 1991), асабісты архіў якога захоўваецца ў БДАМЛіМ.

Апошняй значнай работай Л. І. Балынінай стала падрыхтоўка археаграфічнай публікацыі “...Мы будзем шчаслівы ўбачыць адноўленай нашу краіну”, якая ўключала перапіску Якуба Коласа і Янкі Маўра за 1941 — 1943 і 1950 — 1951 гады, для зборніка з серыі “Спадчына”. Але мяркуемы зборнік так і не ўбачыў свету, а з ім і апрацаваныя для друку матэрыялы. Праз дзясцігоддзе перапіска Коласа і Маўра з адпаведнымі часу папраўкамі прапануюцца чытачу. Унесены змены і скарачэнні ў прадмову, удакладнены каментарыі. Аўтографы лістоў Якуба Коласа захоўваюцца ў БДАМЛіМ (ф. 290, воп. 1, спр. 72 — 76), Янкі Маўра — у Літаратурным музеі Якуба Коласа (№ р-п 1106 — 1117). Матэрыялы друкуюцца ўпершыню на мове арыгінала з выпраўленнем некаторых граматычных памылак у тэкстах.

рознымі шляхамі з'явіліся ў архівах ФРГ і ГДР (Фрайбург і Патсдам), іншых еўрапейскіх краін.

У 60-я гады гэтыя дакументы, колькасць якіх у 1980 г. дасягнула 279 мікрафільмаў, пачалі трапляць у айчынныя архівы. Восенню 2000 г. з архіваў КДБ атрыманы апошнія 7. Але гэта лічба не з'яўляецца канчатковай. Такім чынам, нацыянальная калекцыя, што сфарміравалася на сённяшні дзень, складае 286 мікрафільмаў, з якіх перакладзены на рускую мову толькі матэрыялы 81, што складае 30% ад іх агульнай колькасці ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь.

Сярод арыгінальных крыніц, захаваных на стужках № 186 — 188, 192, 204, 213, 215, 217, 219, 223, 226, 247, 269, 272, 292, 294, [...], значны аб'ём займаюць дакументы германскай ваеннай і цывільнай адміністрацый, кожная з якіх, выкарыстоўваючы розныя метады, асноўную ўвагу надавала барацьбе з партызанамі, пошуку ваенных, палітычных і іншых сродкаў утрымання сваёй улады на акупаванай тэрыторыі.

Ніжэй змяшчаецца некалькі дакументаў з калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы”, якія маюць вялікую каштоўнасць для вывучэння пытанняў партызанскага руху на Беларусі ў 1942 г.

*Камендант тылу
2-й танкавай арміі*

Штаб арміі, 20.2.1942 г.

Тычыцца: партызанскай абстаноўкі ў тыле 2-й танкавай арміі

**Камандаванню армейскай групыкі “Цэнтр”, адзел тылу,
обер-квартэрмайстар — квартэрмайстар**

У кіраўніцтве і арганізацыі партызанскага руху ў тыле 2-й танкавай арміі ў апошні час назіраецца значны ўздым, які неабходна разглядаць як усё больш сур'ёзную пагрозу для забеспячэння арміі [...]. Калі яшчэ некалькі тыдняў таму дзейнасць партызан у асноўным зводзілася да тэрарызавання насельніцтва, зрыву нашых адміністрацыйна-кіраўніцкіх і гаспадарчых мерапрыемстваў, да паралічу руху асобных нямецкіх аўта-транспартаў у шматлікіх раёнах, да дыверсій на дрэнна ахоўваемых чыгуначных участках, да ўхілення партызан пры любых абставінах ад баёў з нямецкімі часцямі, то ў сённяшні час трэба канстатаваць наступнае:

1. Важныя транспартныя магістралі [...] усё больш становяцца мэтай сістэматычных партызанскіх удараў. Здзейснення ў апошні час неаднаразовыя налёты партызан на ст. Палессе і населены пункт Жукаўка сведчаць аб тым, што праціўнік больш не саромеецца здзяйсняць напады на аб'екты і населеныя пункты, якія маюць значныя нямецкія гарнізоны.

2. Некаторыя партызанскія атрады, у большасці добра ўзброеныя аўтаматычным і цяжкім узбраеннем, колькасцю ў 60 — 80 чалавек дзейнічаюць фактычна пад адзіным, добра падрыхтаваным камандаван-

нем. [...] У сённяшні час (са слоў па-пранямецку настроеных жыхароў) буйныя партызанскія сілы рыхтуюць удар па гораду Трубчэўску. Гэтаму нападу [...] мы маглі супрацьпаставіць толькі ўзмацненне нашай агнявой моцы за кошт павелічэння трафейнай зброі. Чакаемая страта горада Трубчэўска з яго вялізарнымі запасамі зерня і жывёлы наносіць не толькі вялікі гаспадарчы ўрон, але і з'явіцца сур'ёзнай пагрозай для жыццёва важнай чыгуначнай магістралі Гомель—Бранск.

3. Банды і іх штабы ў асноўным знаходзяцца ўбаку ад буйных населеных пунктаў, ва ўмацаваных і добра абсталяваных і ахоўваемых бункерах, якімі нельга авалодаць, не маючы цяжкай зброі.

Рускаму насельніцтву пад пагрозай смерці забаронена з'яўляцца ў гэтых раёнах. Супраць мясцовага насельніцтва, якое дапамагае партызанам, не аказвае ім супраціўлення ці перадае звесткі аб нашых войсках, выкарыстоўваюцца самыя жорсткія меры. Добра арганізаваная разведслужба дазваляе партызанам валодаць інфармацыяй аб усіх падзеях, якія адбываюцца на нямецкім баку.

НАРБ. МФ. 290. КК. 000615 — 000616.

*Начальнік палявой
паліцыі пры 203-й ахоўнай
брыгадзе*

*Кватэрнае размяшчэнне
29.5.1942 г.*

**Справаздача аб дзейнасці
3 груп ГФП, падпарадкаваных 203-й ахоўнай брыгадзе,
за перыяд з 1.4. па 31.5.1942 г.**

У красавіку і маі амаль ва ўсіх месцах на тэрыторыі, якая ахоўваецца брыгадай, назіралася актыўная партызанская дзейнасць. Тайная палявая паліцыя займалася амаль выключна барацьбой супраць партызан. Прафілактычная дзейнасць у частцы абарончых і контрмер, ахова чыгуначных ліній, харчовых і складоў гаручага, а таксама іншых складоў адышла на другі план.

Нягледзячы на тое што для правядзення акцый супраць партызан з усіх груп здолелі выдзеліць усяго 200 чалавек, вынікі за гэты час аказаліся выдатнымі. Былі праведзены шматдзённыя акцыі, у ходзе якіх партызаны былі выяўлены на сваіх базах. Пры гэтым адбылося 8 буйных сутычак, у ходзе якіх, нягледзячы на колькасную перавагу, партызаны панеслі значныя страты. Колькасць арыштаваных складае 1549 чалавек, а правяраных — 7772. Пospехі ў барацьбе супраць партызан, а таксама захоплення трафеі адлюстраваны ў ніжэй прыведзенай табліцы:

Сабатажнікі і шпіёны	расстраляна	арыштавана
Партызаны	8	6
Незаконнае валоданне зброяй,	823	858

узрыўчаткай	4	4
Іншыя злачынствы супраць вермахта	19	16
Збегшыя ваеннапалонныя і салдаты разбітых часцей	581	
Падазронныя цывільныя	110	
Дэзерціры	4	
<u>Усяго:</u>	1549	884

Графеі

вінтовак	306	штыкоў	5
пісталетаў	8	ракетніц	17
ручных кулямэтаў	4	станкавых кулямэтаў	3
аўтаматаў	1	мінамэтаў	2
снарадаў (мін)	55	ручных гранат	142
		вінтовачных патронаў	59 750.

НАРБ. МФ. 216. К. 000222.

*Аператыўны адзел.
Тэлеграма*

Штаб, 5 ліпеня 1942 г.

Армейскай групы «Цэнтр»

1. У ходзе правядзення аперацыі № 1 на поўдзень ад Навазыбкава адбываецца ўзброенае сутыкненне з партызанамі. Прачосванне лясных масіваў працягваецца. У ходзе аперацыі «*Майскі жук*» — № 3 і № 4 — мелі месца баі з невялікімі групамі партызан. Рускім батальёнам знішчаны 51 партызан, асабістыя страты нязначныя.

У ходзе правядзення аперацыі № 9 па ачышчэнні тэрыторыі на поўдзень ад чыгункі Барысаў—Орша (каля г. Крупкі, 40 км на ўсход ад Барысава) расстрэляны і захоплены ў палон 22 партызаны.

Налётам авіяцыі рассяяна сканцэнтраванне партызанскіх сіл у населеных пунктах, якія знаходзяцца ў 11 і 14 км на паўднёвы ўсход ад Пачэпы.

На паўднёвы захад ад Чачэрска выкінута некалькі парашутыстаў, адзін захоплены ў палон.

36 км на поўдзень ад Гомеля на р. Сож партызанамі знішчаны маторны буксір з баржай.

На паўночны захад ад Беразіна партызанамі здзейснены напад на ахоўваемы харчовы абоз, у выніку 14 чалавек забіта і паранена. Партызанамі часткова знішчаны мост на паўночны захад ад Оршы, а на паўночны захад ад Лепеля — мост поўнаасцю разбураны.

На ўсход ад Свіслачы (35 км на паўночны захад ад Бабруйска) адбыўся бой з вялікай партызанскай бандай, што прасоўвалася на поўнач, у ходзе якога сарвана спроба партызан здзейсніць чыгуначную дыверсію на паўднёвы ўсход ад Рудні.

2. Партызанамі здзейснена 3 чыгуначныя дыверсіі і 3 дыверсіі намі прадухілена.

НАРБ. МФ. 275. К. 000449.

*Генерал—камандуючы войскамі
бяспекі і галоўнакамандуючы
групы арміі “Цэнтр”.
Аддзел I a Br. 4310/42 gch*

Штаб, 14.12.1942 г.

3 загада на корпусу № 128

Указанне па барацьбе з бандытамі на Усходзе

У якасці дадатку 2 пад вышэйназваным загаловам [...] выйшла прадпісанне з дырэктывай, выкананне якіх з’яўляецца абавязковым для ўсіх часцей вермахта і падраздзяленняў рэйхсфюрэра СС. Тым самым забяспечваецца аднолькавы падыход усіх служачых да пытання аб барацьбе з бандытамі.[...] У сувязі з гэтым галоўнакамандуючы групы арміі “Цэнтр” аддае наступныя распараджэнні.

“Я чакаю, што змест дадзенага прадпісання ў самы кароткі час стане выконвацца ва ўсіх вайсковых фарміраваннях, занятых барацьбою з бандытамі. Галоўны прынцып у гэтай барацьбе: жорсткасць і справядлівасць. Крайняя жорсткасць неабходна, каб знішчыць бандытаў і запалохаць насельніцтва пры дапамозе бандытам. Таму бандытаў, узятых у палон, пасля кароткага допыту трэба, як правіла, расстрэльваць. Каб гарантаваць бяспеку чыгункі, неабходна на кожны адрэзак чыгункі прызначаць адказнага за яго камандзіра. Неабходна не падпускаць жыхароў да чыгункі бліжэй чым прыблізна на 100 м. Парушальніка забароненай зоны расстрэльваць без папярэджання (тут і далей падкрэслена ў арыгінале. — С. К.).

Справядлівасць неабходна, каб не гнаць насельніцтва ў рукі бандытам, а перацягваць на наш бок. Аднак жыхары змогуць давяраць нам толькі ў тым выпадку, калі яны ўпэўняцца, што пад панаваннем Германіі з імі абыходзіцца лепш, чым пры бальшавіках. Адсюль вынікае — ніякіх несправядлівых пакаранняў! Ніякай самавольнай канфіскацыі прадуктаў харчавання! Калектыўныя мерапрыемствы супраць “бандыцкіх вёсак”, толькі калі насельніцтва падтрымала банды добраахвотна і толькі па загаду афіцэра ў чыне не ніжэй капітана. У любым выпадку аб такіх масавых акцыях трэба адразу дакладваць камандаванню групы арміі.

Перабежчыкаў, як правіла, не трэба расстрэльваць, але абыходзіцца з імі, як з трапіўшымі ў палон на фронце. Гэта не датычыцца прадпісанага загадам фюрэра бязлітаснага пакарання ўдзельнікаў варажых сабатажных, тэрарыстычных падраздзяленняў.

У час правядзення прапагандысцкіх мерапрыемстваў дазваляецца даваць аб'яцанні, якія будуць выканальны. Прапаганда і рэчаіснасць павінны супадаць.

Армейскія галоўнакамандуючыя па тэрыторыях маюць права прыцягваць да барацьбы з бандамі тыя падраздзяленні (з іх тэхнікай), якія падпарадкоўваюцца ім тэрытарыяльна.

Ад правільнага выканання прыныцыпаў, названых у дадзеным распараджэнні, будзе залежаць поспех барацьбы супраць бандытаў. [...]

У сувязі з гэтым аздаюцца наступныя распараджэнні:

[...]

б) Калектыўныя мерапрыемствы. Доклады трэба ладзіць, прыкладаючы падрабязнае абгрунтаванне іх правядзення. Факты таго, што пры спальванні дамоў былі, як звычайна, зафіксаваны выбухі боепрыпасаў, не могуць разглядацца як аснова для спальвання населенага пункта.

в) Указанае прадпісанне рэкамендуецца старанна вывучыць усім камандзірам, [...] а таксама зрабіць прадметам вывучэння для малодшага афіцэрскага складу і радавых. На тэрыторыі групы арміі “Цэнтр” падначаленыя мне войскі ўжо дзейнічаюць у адпаведнасці з імі. Я чакаю найстаражэйшага выканання прадпісання. У выпадку яго парушэння я прыму меры”.

*Генерал-камандуючы
Генерал пяхоты
(подпіс неразборлівы)*

НАРБ. МФ. 267. КК. 000001 — 000003.

Вынікі барацьбы супраць банд з 1.09. па 1.12. 1942 г.

1. Бандыты:

а) высветленыя забітымі ў ходзе баёў	— 1337
б) палонныя, расстраляныя тэрмінова	— 737
в) палонныя, расстраляныя пасля допытаў	— 7828

2. Памагатыя бандытаў і падазроныя ў прыналежнасці да бандаў:

а) арыштавана	— 16553
б) расстраляна	— 14257
в) расстраляна яўрэяў	— 363 211

3. Колькасць перабегчыкаў

пад уплывам нямецкай прапаганды — 140

4. Захопленыя ці знішчаныя ўзбраення:

а) цяжкія мінамёты, гарматы і г. д.	— 55
б) аўтаматычнае ўзбраенне	— 177
в) іншае пяхотнае ўзбраенне	— 1903

5. Боепрыпасы:

- а) рознага роду — 1 616 647
 б) ручныя гранаты — 4 751
 в) міны — 303
 г) узрыўчатка (у кг) — 1216
6. Рацыі, захопленыя і знішчаныя — 16
7. Захопленая жывёла і с/г прадукцыя:
- а) буйная рагатая жывёла — 3442
 свінні — 869, авечкі — 2930, коні — 485, маладняк — 65
 б) зерне — 1600 ц
 в) ільнасемя — 48 ц
 г) маёмасць, інвентар — 1 скрыня хірургічнага інструменту,
 2 радыёпрыёмнікі, 2 веласіпеды,
 12 саламарэзак, 200 лапат і інш.
8. Колькасць баёў — 447
9. Знішчана бандыцкіх лагераў — 285
10. Вёскі і населеныя пункты:
- а) зроблена вобыскаў і прачосванняў — 1716
 б) спалена ці знішчана — 159
11. Асобныя двары ці хутары:
- а) зроблены вобыск — 8828
 б) спалена — 1978
12. Асабістыя страты: часці СС, паліцыі парадку, паліцыі бяспекі:
- а) забіта — 177,
 б) паранена — 132
 в) прапала без вестак — 13
- Мясцовыя паліцэйскія часці:
- а) забіта — 285
 б) паранена — 127
 в) прапала без вестак — 133
13. Здзейснена нападаў — 683
14. Знішчана каштоўнасцей:
- а) дзяржаўныя і іншыя маёмткі — 113
 б) лесазаводы і лягасы — 30
 в) прамысловыя прадпрыемствы — 35
 г) іншыя — 110
15. Здзейснена дыверсій:
- а) на чыгунках — 262
 б) на мастах — 54
 в) на лініях сувязі — 54
 г) іншыя — 40

НАРБ. МФ. 115. КК. 598 779 — 598 782.

Публікацыя С. П. Кубекі

БІБЛІЯГРАФІЯ. РЭЦЭНЗІІ

БЕЛАРУСЬ У ПАЎСТАННЯХ

Дакументальная трылогія пра 1794 год

Звычайна такія зборнікі дакументаў выходзяць падчас юбілейных урачыстасцяў, якія шырока адзначаюцца на высокіх дзяржаўных узроўнях. Аднак побач з нядаўна адсвяткаванымі на Беларусі 200-годдзямі вялікіх паэтаў Адама Міцкевіча (1998) і Аляксандра Пушкіна (1999) аналагічны юбілей *Паўстання 1794 года* (іначай яго яшчэ называюць *Паўстаннем пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі*) не ўганаравалася значнымі выданнямі. Апроч хіба перапеўных, прысвечаных асабе самога дыктатара, нашага слыннага земляка з фальварка Марачоўшчына, што непадалёк ад Косава Палескага ў былым Слоніўскім павеце (цяпер Івацэвіцкі раён Брэсцкай вобл.). Хоць паўстанне 1794 года вызначальнае для нас тым, што яно было першым вызвольным рухам на нашай роднай зямлі, імпульсы якога паўставалі вулканічным гневам не толькі ў XIX стагоддзі — звыш дзесятка адкрытых збройных ваенных *паўстанняў-інсурэкцый-рэвалюцый* і шматлікіх патаемных *змоваў-таварыстваў-саюзаў*, скіраваных супраць расійскага царызму (1807, 1812, 1823 — 1824, 1826, 1830 — 1831, 1833, 1838, 1843, 1846, 1849, 1855, 1863 — 1864...), але і ў XX стагоддзі (Слуцкі збройны чын 1920 г.).

Нібы адчуваючы віну за няздзейсненае, гісторык-архівіст Яўген Анішчанка аднаасобна кінуўся наўздагон здзяйснення няздзейсненае. І вось на працягу трох апошніх гадоў беларуская археаграфія папоўнілася трыма дакументальнымі зборнікамі:

1) **Восстание и война 1794 года в литовской провинции** (*По документам российских архивов*) / Сост., ред. и предисл. Е. К. Анищенко. — М.: Книжный дом “ЧеРо”, 2000. 176 с. [Выдавецкая анатацыя сведчыць: “*Настоящий сборник впервые полностью представляет важнейшие документы военно-государственной элиты Российской империи периода ее борьбы с восстанием 1794 г. в Великом княжестве Литовском. Среди них — манифесты руководства восстания, показания лазутчиков, активистов и участников движения, пере-*

писка по поводу карательных операций”]. Усяго апублікавана 93 дакументы.

2) **Восстание и война 1794 года в литовской провинции** (По документам архивов Москвы и Минска) / Сост., ред. и предисл. Е. К. Анищенко. — Мн.: Общественное объединение “Молодежное научное общество”, 2001. 210 с. [У анатацыі пазначана: “*Настоящий сборник впервые знакомит широкую общественность с делопроизводством элиты Российской империи о зарождении восстания 1794 года в Великом княжестве Литовском, его инициаторах и их идейных замыслах, участии населения в пропагандистских и мобилизационных акциях руководителей движения. Подавляющая часть документов также впервые раскрывает военно-оперативную обстановку на местах сражений, детали самих боевых операций. За редким исключением тексты воспроизводятся полностью. Сборник адресован историкам, преподавателям, учителям и студентам*”. Литературный редактор ведущий научный редактор изд-ва “Беларуская Энциклопедыя” [(sic!)] Ефросинья Павловна Фещенко.] Усяго апублікавана 168 дакументаў.

3) **Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года ў літоўскай правінцыі. Дакументы** / Пад рэдакцыяй старшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Яўгена Анішчанкі. — Мн.: “Пейто”, 2002. 208 с. [“*Дадзены зборнік упершыню прадстаўляе важнейшыя дакументы ваенна-палітычнага кіраўніцтва Расійскай імперыі часу яе барацьбы з паўстаннем 1794 г. у Вялікім княстве Літоўскім. Сярод іх — маніфесты кіраўнікоў паўстання, сведчанні лазутчыкаў, актывістаў і ўдзельнікаў вызваленчага руху, перапіска адносна карных аперацый. Адрасавана гісторыкам, выкладчыкам, студэнтам — усім, хто цікавіцца малавядомымі з’явамі мінулага*”]. Усяго апублікавана 115 дакументаў.

Выданне касцюшкаўскай дакументальнай “трылогіі” — з’ява прыкметная ў вывучэнні нацыянальна-вызваленчага паўстання 1794 года, паколькі да самага апошняга часу гэтай гераічнай старонцы нашага мінулага прысвячаліся пераважна польскамоўныя дакументальныя крыніцы. Гісторык Я. Анішчанка скіраваў свой позірк на ўсход і ў маскоўскіх архівах набіраў нямала цікавых матэрыялаў. За гэта будучыя гісторыкі адудзячаць яму прыхільнасцю. Ды і нам, сучаснікам, няма чаго скупіцца на прыхільнае слова. Паколькі, як зазначае ў прадмовах да сваіх дакументальных зборнікаў складальнік, вялікая каштоўнасць іх не толькі для крязаўцаў (тых, хто найперш скіраваны на вывучэнне свайго роднага кутка), але і для ўсіх, “*хто зацікаўлены ў самастойным і не прадудзеным веданні мінулага*”.

А такой мажлівасці — непрадзятага, аб’ектыўнага вывучэння мінулага нашага вялікага краю мы былі пазбаўлены не адно дзесяцігоддзе. Што і даводзіцца канстатаваць са шкадаваннем. Таму належала б у тых самых уступных прадмоўках з пэўным разуменнем паставіцца да прац сваіх папярэднікаў (Ул. Пічэты, А. Грыцкевіча, Я. Юхо, Н. Мазоўкі і інш.), а не залічваць іх запlechна да ненавуковых “інсінуацый”. Такая крытычная ангажаванасць дазваляе і нам судзіць складальніка адпаведнай меркай.

Памятаючы пра ўсё станоўчае і каштоўнае ў матэрыялах (“*усе яны друкуюцца практычна ўпершыню*”), прыгледзімся да пэўных недапрацовак гісторыка-архівіста, які выступіў у новым для сябе амплу рэдактара-складальніка. А недахопы прысутнічаюць. Спынімся з заўвагамі на апошнім выданні, паколькі яно беларускамоўнае і, значыць, у першую чаргу скіравана да айчыннага чытача. Тым больш, што і Археграфічная камісія Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, як сведчыць тытульная старонка, мае да яго дачыненне.

Тое, што надпіс на вокладцы “Стогн. Паўстанне і вайна 1794 года ў літоўскай правінцыі. *Новыя дакументы*” адрозніваецца ад тытульнай старонкі (проста *Дакументы*), дапушчальна у выдавецкай практыцы, прадрыктаванай сваімі рэкламна-рынкавымі прыёмамі. Але ўжо афармленне тытульнай старонкі паказвае на неадпаведнасць з адваротам тытула. Калі тытул аформлены па законах калектыўнай манаграфіі ці дакументальнага зборніка — “*Пад рэдакцыяй старшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі Яўгена Анішчанкі*”, то на адвароце старонкі ў бібліяграфічным апісанні выдання яно цалкам апушчана. Затое ў аўтарскім праве прысутнічае новае ўдакладненне: “*Яўген Анішчанка, укладанне, рэдагаванне, прадмова*”, што высвечвае аўтарскую ролю самога рэдактара-складальніка, ягоны аднаасобны ўнёсак.

Адсутнасць уласна выдавецкага рэдактара (выдавецта “Пейто”) адмоўна паўплывала на стылістыку выдання. Менш чым дзесятак прадмоўных старонак поўніцца моўнымі, стылістычнымі агрэхамі, дзе тэкст месцамі чытаецца з кульганнем: “*абасобленым* ад Кароны і Касцюшкі выступленні”, “*фігурыраваў*”, “*надта ичуплая ў адносінах да разглядаемай тэмы*”, “*Аб недапушчальнасці ўраўноўвання*”, “*Інструкцыя Мінскага ваяводства... клапацілася*”(!!)... А на старонцы 9 яны суседзяць з карэктарскімі агрэхамі настолькі, што цяжка разабраць ці гэта звычайны карэктарскі недагляд (“такім лозунгам віленскія кіраўнікі хацелі ўзнавіць карпаратыўнае адзінства ўсяе шляхты, *паруша[на]е* Вялікім

сеймам”; “нацыянальна-вызваленчага руху”), ці намаганне ўзбіцца на адметны аўтарскі стыль (“што значь са страху перад народам дэманстратыўна пераапраналася ў евангельскія лахманы”; “пазбавіў немаёмную шляхту выбарчых або палітычных правоў”; “не маем права зневажаць самасвядомасцю продкаў і адвольна мяняць іх мінулае самаа-тоесаамленне на сучаснае” і г. д.). Яўны факталагічны пасаж чытаецца на старонцы 11: “Матэрыялы датаваны па новаму стылю, але захаваны дваіны запіс (у час укладання кнігі розніца паміж старым і новым сты-лем складала 11 дзён)”. Насамрэч, падрыхтаваныя Я. Анішчанкам зборнікі выходзілі ў XXI стагоддзі, калі розніца паміж новым і старым стылем засталася гэткай, як і ў XX ст. — 13 дзён. Таму дакладней было б сказаць: *падчас паўстання 1794 года розніца...*

Гэткім жа недаглядам бачыцца ўжыты загалолак “Змест” (с. 197). Дакладней было б яго назваць “Спісам дакументаў”, паколькі змест патрабуе адлюстравання прыкладзенага ў зборніку “Імяннога спіса” (с. 188 — 195) і “Спасылак” (с. 204 — 207). Каштоўнасць спіса невялікая, паколькі ён, што называецца, “голы”: укладальнік не парупіўся зрабіць да яго адпаведныя тэксту кнігі адсылкі. І чытач не зможа яго належным чынам скарыстаць: адшукаць патрэбнае яму прозвішча-персаналію. У “Імянным спісе” не пазначаны старонкі, на якіх згаданы персаналіі.

Што ж да “Спасылак”, даводзіцца з прыкрасцю канстатаваць: толькі на дзвюх старонках (204 — 205) налічваецца да паўсотні памылак. З незразумелай паслядоўнасцю, калі трэба пісаць *poliski, wileński* — вока рэжа *polski, wileński*. І наадварот, словы з цвёрдым “л” (тыпу *chlowski, Wrocław*) напісаны праз “л” мяккае (*chlowski Wrocław*). І г. д. і г. д.

Відавочна, што і на старшага навуковага супрацоўніка Інстытута гісторыі НАНБ патрэбен рэдактар, паколькі далёка не ўсе “каштоўныя парады, выказаныя пры чытанні рукапісу” (с. 11) былі ўлічаны складальнікам.

Археаграфічнае афармленне ўсяго зборніка ў цэлым адпавядае пастаўленым укладальнікам умовам: “*Большасць выкарыстаных крыніц складзена і захоўваецца ў архівах на рускай мове. У дадзенай кнізе гэтыя дакументы прыведзены ў адпаведнасці з арыгіналамі з захаваннем іх моўных і стылістычных асаблівасцяў. Выпадкі перакладаў дакументаў пазначаны асобна. Напісанне геаграфічных месцаў захавана ў іх тагачаснай форме. Загалоўкі дакументаў выдзелены назвай, якая дакладна перадае іх змест. Імёны і даты, вызначаныя ўскосным шляхам, заключаны ў дужкі. Назвы архіваў, сігнатуры спраў, назвы друкаваных выданняў прыводзяцца на мове арыгіналаў. Каб дабіцца яснасці і зразумеласці*

пыхлівых тэкстаў, пунктуацыя доўгіх цытат наўмысна зменена. У тых жа мэтах, але радзей грувасткія тэксты раздзелены на абзацы. У некаторых выпадках геаграфічныя назвы падаюцца з вялікай літары. Усе выпраўленні, зробленыя складальнікам, заключаны ў дужкі.

Дакументы сістэматызаваны ў зборніку па храналагічнаму прынцыпу, па датах іх складання, адпраўлення і атрымання...”

Тым не менш, пры знаёмстве з тэкстамі і загаловамі да іх іншы раз кідаецца ў вочы іх рэдактарская недапрацаванасць. Чаго каштуе толькі апрацоўка дак. № 2, дзе ў заглаўку сказана пра “індыйскага (“індыйскага”) філосафа”, а ў тэксце ўсюды ўжываецца назва “індзейцы”.

Сам заглавак для зборніка выбраны вельмі ўдалы, у чым бачыцца заслуга Віктара Хурсіка, дзякуючы арганізацыйным і фінансавым высылкам якога апошні зборнік пабачыў чытача. Заглавак адметны сваёй мастацкай ёмістасцю, якой пазайздросціў бы нават раманіст. Магчыма, у будучым не аднаму з празаікаў заманіцца скарыстаць яго для свайго гістарычнага палатна. А тое, што на падставе “дакументальнай трылогіі”, падрыхтаванай Я. Анішчанкам, можна стварыць мастацкую старонку падзей напрыканцы змагарнага XVIII стагоддзя з трагічнай назвай “Стогн”, — бяспрэчна.

Наклад апошняга зборнічка невялікі — усяго 150 паасобнікаў. Але адсутнасць яго ў продажы сведчыць, што кожная цікавая кніга знойдзе свайго ўдзячнага чытача. Толькі нельга яго расчароўваць. А падставы для расчаравання аўтар-складальнік дае сам.

Пажадаем аўтару-складальніку ўважліва прыгледзецца да археаграфічнай падрыхтоўкі і культуры публікацыі гістарычных крыніц, як тое робіцца ў нашых бліжэйшых суседзяў на захад ці на ўсход. Мажліва, ахвяруючы нейкім чынам і сваімі архіўнымі пошукамі.

Зрэшты, не ў гэтым бачыцца галоўнае. Гісторыку-архівісту, якім па праву лічыцца Яўген Анішчанка, галоўным уяўляецца выдаць на-гара дзесяткі, сотні дакументаў, да якіх ягоная даследчыцкая рука часам дакранаецца ўпершыню. Аднак нейкі мінімум археаграфічнай культуры ў кніжным выданні павінен захоўвацца. Павінна ж існаваць мяжа, за якой ужо губляецца навуковая каштоўнасць і даецца воля папулярнасці.

А да чаго прыводзіць папулізм — гісторык добра ведае.

Слова без чыну мёртвае, або Слуцк 1920 года — гонар і боль Беларусі

“Факт адбыўся! Тое, чаго найбалея баялася расейская і польская эндэцыя, сталася! Беларускі селянін прачнуўся! Мы стаімо цяпер перад фактам, каторы яркава гаворыць, што бальшавіцкая акупацыя на

Беларусі запэўна ўжо акупацыя апошняя, што нацыянальны і эканамічны ўціск, тэрор і бяспраўе бальшавіцкага камісарадзяржаўя змусіў самыя шырокія масы беларускага селянства ўскалыхнуцца і, устаўшы на роўныя ногі, сказаць прад усім сьветам: “Годзі апекі! Мы самі збудуем сабе новае жыцьцё!” Цяпер беларускі селянін ужо пераканаўся, што ніякая апека не забяспечыць яму самобытнага існаваньня, што кожны народ, каторы ўжо цяпер цешыцца своей незалежнасьцю і карыстае ўсімі яе скуткамі, здабыў яе своей уласнай працай, без ніякай помачы збоку...”

Гэтая дакументальная вытрымка пра Слуцкі збройны чын найяскравей высвечвае неадпаведнасць характарыстыкі, якую дае **Слуцкаму паўстанню 1920 года** невядомы аўтар у ананімным артыкуле, прыведзеным у апошнім (пакуль што) томе “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”: “...**Слуцкі збройны чын 1920**, адзін з актаў узброенага выступлення часткі бел. інтэлігенцыі і сялянства Случчыны супраць палітыкі “военнага камунізму...” (ЭГБ. Мн., 2001. Т. 6. С. 347 — 348). У прапанаванай чытачам вытрымцы асабіста мне бачыцца не навукова-энцыклапедычная сцісласць і ёмістасць выкладання, а хутчэй штучнае звужэнне сацыяльнага асяроддзя паўстання і валонтарызм у падыходзе да асвятлення гістарычных падзей мінулага нашай Радзімы. Валонтарызм, гэтак знаёмы нам з падручнікаў, што выдаваліся на працягу сямі дзесяцігоддзяў.

Цяпер такому аднабаковаму падыходу кладзецца канец. Апошнімі гадамі айчынная гістарычная думка намацала і шпарка пайшла шляхам, якім не магла ісці падчас панавання ў краіне імперскай ідэалогіі, прыхаванай пад савецка-бальшавіцкія ідэалагемы “союза нерушимых республик свободных”. Шлях гэты ў навуцы даўно вядомы і надзейны: публікацыя аўтэнтчных гістарычных крыніц.

Вось і адносна нядаўна заснаваная бібліятэка часапіса “Беларускі гістарычны агляд” папоўнілася новым адмысловым выданнем: “**Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах**”. Гэты набытак у серыі “Матар’ялы да беларускай гісторыі” стаў магчымым дзякуючы рупнасці вядомых у краіне навукоўцаў-гісторыкаў: **Алесі Гесь, Уладзіміра Ляхоўскага, Уладзіміра Міхнюка**. Яны здзейснілі ўкладанне, падрыхтоўку тэкстаў, ілюстрацыяў, заўваг і каментароў, склалі грунтоўныя паказальнікі — імянаў і геаграфічны. Як падае выдавецтва “Энцыклапедыкс” у сваёй анатацыйнай рэмарцы, “выданьне, прысьвечанае гісторыі антыбальшавіцкага паўстаньня 1920 г. на Случчыне, уключае дакументальныя матар’ялы з архіваў Беларусі, Літвы, Польшчы, Расеі, прэсавыя паведамленьні, ўспаміны ўдзельнікаў, а таксама дакумэнты з архіваў КДБ. Многія матар’ялы друкуюцца ўпершыню. Кніга

дае шырокую панараму беларускага вызвольнага руху накіраванай, падчас і пасля ліквідацыі Слуцкага збройнага чыну”.

Пра ўсё гэта больш падрабязна піша ў прадмове да зборніка Уладзімір Ляхоўскі: “У ліку народных паўстанняў ды выступленняў, што пракаціліся па краіне з 1918 па 1921 г., Слуцкі збройны чын вызначаецца нацыянальна-дзяржаўнаю афарбоўкай, згуртаванасцю збройных аддзелаў арганізаванага войска. Гэта была не стихійная акцыя, спароджаная выбухам пратэсту супраць гвалту бальшавікоў ды палякаў у дачыненні да сялянства, у якога забіралі апошні хлеб і жывёлу. Зьяўленьне на Слуцчыне масавага руху за незалежную Беларускаю Рэспубліку ёсць вынікам працы сьведомых беларусаў і незалежніцкіх асяродкаў, якія рупіліся на карысьць беларускае справы ды пашырэння нацыянальнае сьведомасці тутэйшага насельніцтва. Дзейнасць беларускіх арганізацыяў прынесла свой плён. Кінутае зерне нацыянальнага адраджэння трапіла на добры грунт”. Толькі ніва гэтая была палітая крывёю чарговых людскіх ахвяр, аплочана трагедыямі лёсу тысяч беларусаў.

Тэматычна матэрыялы зборніка сабраны ў трох асноўных раздзелах:

- 1) Хроніка падзеяў;
- 2) Галасы ўдзельнікаў Слуцкага збройнага чыну;
- 3) Сьведчанні з-за кратаў.

Больш за палову выдання займаюць архіўныя дакументы і матэрыялы тагачаснага перыядычнага друку (“Звон”, “Беларусь”, “Беларускае Слова”, “Беларускія Ведамасці”, “Звязда”, “Савецкая Беларусь”). Матэрыялы другога раздзела знаёмяць з успамінамі былых слуцкіх паўстанцаў. У раздзеле “Сьведчанні з-за кратаў” змешчаны паказанні былых удзельнікаў антыбальшавіцкага выступлення, выбітыя ў іх у сурэтарэннях ГПУ—НКВД. Апроч таго, зборнік мае “Дадатак”, дзе прадстаўлены тэксты музычных твораў і песні, прысвечаныя памяці слуцкіх паўстанцаў (запісаныя даследніцай Марыляй Сідаровіч на Слуцчыне на пачатку 1990-х гадоў, яны друкуюцца тут упершыню). Выданне багата ілюстраванае (каля 70 адбіткаў).

Што да археаграфічнай апрацоўкі саміх дакументаў, як зазначана ў прадмове, “пры публікацыі матэрыялаў укладальнікі зборніка прытрымліваліся найперш тых рэкамендацыяў і прынцыпаў, што склаліся ў айчыннай археаграфіі пры выданні навукова-дакументальнай літаратуры... Тэксты ўсіх матэрыялаў пададзеныя паводле аўтэнтыка, з захаваннем правапісу арыгінала. Пасля тэксту адпаведнага дакумента падаюцца архіўная сігнатура, характарыстыка крыніцы, а калі дакумент публікаваўся раней — сігнатура пэрыёдыка, дзе ён упершыню надрука-

ваны. Калі мелася толькі копія дакумэнта ды маюцца звесткі пра іншыя ягоныя копіі ў архівах — падаюцца і гэтыя звесткі”.

Паўтары сотні дакумэнтаў і матэрыялаў, прыведзеных укладальнікамі, усебакова адлюстроўваюць трагічныя падзеі вакол Слуцкага збройнага чыну. Без кан’юктурных замоўчванняў адлюстраваны погляды як саміх удзельнікаў антыбальшавіцкага збройнага чыну, так і іхніх ворагаў. Згаданы напачатку ананімны артыкул у ЭГБ заканчваецца канстатацыяй: “У абставінах, што склаліся ў канцы грамадзянскай вайны і ваеннай інтэрвенцыі 1918 — 20, Слуцкае паўстанне шанцаў на перамогу не мела”. Сапраўды, пазнаёміўшыся з дакумэнтамі зборніка, наўсцяж бачыш веліч і трагізм Слуцкага збройнага чыну. Унікальны чытач зможа разабрацца ў перыпетыях таго складанага для нашай краіны часу, уявіць трагізм і адначасова веліч подзвігу слуцкіх патрыётаў. Бо нездарма Случчыну называюць “сэрцам Беларусі”, паколькі тутэйшае сялянства ды мяшчанства адведку вызначаліся свабодалюбным характарам, прадпрымальніцкаю жылкай ды моцным краёвым патрыятызмам. Карані ўсяго гэтага ў нашай далёкай змагарнай гісторыі: падчас вайны 1654 — 1667 гг. паміж ВКЛ і Расіяй Слуцк застаўся адзіным буйным месцам на Беларусі, які ў час 13-гадовай навалы не быў узяты ані расійскімі, ані казацкімі войскамі.

Выданне дакументальнага зборніка здзейснена супольна з Беларускім інстытутам гісторыі і мастацтва. Таму зразумелы немалы пералік амаль трох дзесяткаў дабрадзеяў, чые складкі зрабілі магчымым сам факт публікацыі.

Пажадаем поспехаў нашым гісторыкам на шляху выдання гістарычных крыніц. Упэўнены, бібліятэка часопіса “Беларускі гістарычны агляд” (каардынатар Генадзь Сагановіч) і надалей будзе гэтак жа высока трымаць узровень археаграфічнай апрацоўкі дакумэнтаў і матэрыялаў у выдаваемых зборніках. Тым самым для будучых пакаленняў закладваецца надзейны падмурак у вывучэнні мінулага нашай Бацькаўшчыны.

Язэп Янушкевіч

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА БЕЛАРУСИ В ДОКУМЕНТАХ И МАТЕРИАЛАХ

ВНЕШНЯЯ ПАЛІТЫКА БЕЛАРУСІ: ЗБОРНИК ДАКУМЕНТАЎ І МАТЭРЫЯЛАЎ / Склад. У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарана. МЗС РБ, БДУ, БелНДЦДАС. — Мн.: [без изд.], 1997 — 2001. Т. 1 — 4.

Известно, что как в западноевропейской, так и в российской археографии, начиная с первых лет ее становления, “хорошим тоном” считались публикации документов по истории внешней политики. Они были призваны, с одной стороны, способствовать профессиональной подготовке дипломатов, а с другой, давать представление о дипломатической истории тех стран, в которых готовились эти издания. Здесь можно отметить появившиеся в XIX в. в Англии, Франции, Пруссии, Австрии, других странах фундаментальные документальные издания по истории внешнеполитической деятельности этих стран, “Собрание государственных грамот и договоров”, подготовленное Комиссией при Московском архиве Коллегии иностранных дел, двухтомный сборник “Документов для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 году” (СПб., 1823, 1825), оставшееся незавершенным 15-томное “Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами”, готовившееся по поручению МИД России профессором Петербургского университета Ф.Ф. Мартенсом в 1874 — 1909 гг. и др.

Традиции публикации дипломатических документов были продолжены и в XX в. Известно, например, что в 1956 г. в Архивном управлении МИД СССР была создана Комиссия для издания дипломатических документов. В результате ее деятельности появились широко известные исследователям и не утратившие до сих пор своей актуальности фундаментальные серийные публикации “Внешняя политика России XIX и начала XX века”, “Документы внешней политики СССР” и др. Вполне понятно, что во всех этих изданиях в контексте дипломатической истории Российской империи, а затем и СССР в большей или меньшей мере присутствовали документы и “белорусского характера” (о разделах Речи Посполитой, об отношениях Советской России с Польшей, Литвой, Латвией в 1920-е годы и т. п.)

После 1944 г. предпринимается и в Беларуси попытка публикации дипломатических документов, не носившая, правда, строго научного характера (на это указывает отсутствие примечаний, указателей, других элементов научно-справочного аппарата, отличающих научное издание). Речь идет о двух выпусках сборника, подготовленных МИД БССР и Отделом правовых наук республиканской Академии наук, — “Белорусская ССР в международных отношениях: Международные договоры, конвенции и соглашения Белорусской ССР с иностранными государствами (1944 — 1959)” (Мн., 1960); То же: “Многосторонние международные договоры, конвенции и соглашения БССР (1960 — 1980)” (Мн., 1980).

Рецензируемое далее издание “Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў” мы рассматриваем в качестве первой археографической публикации документов дипломатической истории Беларуси в форме серии. В том, что перед нами действительно серийное издание, не приходится сомневаться, исходя из единства внешнего оформления вышедших к настоящему времени четырех томов, единства применяемых составителями при их подготовке эдиционных приемов, а также соблюдения порядка расположения элементов в томах: введение — тексты документов — примечания — перечень документов — именной указатель — географический указатель — список сокращений (на белорусском и русском языках) — содержание (заметим, что в 4-м томе последнее отсутствует).

Сразу же отметим, что коллектив составителей сборника, возглавляемый В. Н. Михнюком, проделал огромную и чрезвычайно полезную работу по выявлению и введению в научный оборот значительного массива оригинальных источников, которые, без сомнения, будут востребованы как исследователями, так и теми, кого принято именовать “рядовыми читателями”. (Правда, сразу же возникает сомнение относительно того, дойдет ли книга до последних, ввиду ее крайне незначительного тиража — 200 экз.) Учитывая серьезность и фундаментальность публикации, можно надеяться, что она станет объектом анализа и для других исследователей. Мы же в рамках настоящей рецензии обратим внимание лишь на некоторые ее аспекты, представляющие, как нам кажется, научное и практическое значение для современной белорусской археографии. В их числе — проблемы отбора документов, их повторной публикации, группировки материала по томам, характеристика научно-справочного аппарата и т. п. Напомним читателям “БАШ”, что мы уже высказывались, возможно, даже излишне критически, по поводу 1-го тома сборника, увидевшего свет в 1997 г. (Глава “Археографическая деятельность архивных органов и учреждений Беларуси в 1918 — 1990-х гг.” коллективного труда “Очерки истории архивного дела в Беларуси (XV в. — 1991 г.) (Мн., 1999).

Вполне удачно, на наш взгляд, составители решили вопрос с группировкой материала по томам: в т. 1 они включили документы с 1917 г. до образования СССР (декабрь 1922 г.); во 2 — 3-й — документы межвоенного периода (1923 — июнь 1941 г.) и в 4-й — документы периода войны (июнь 1941 — август 1945 г.). Во введении ко второму тому В. Н. Михнюк оговаривает условность нижней хронологической границы включенных в том документов, т. е. 1927 г. Она, по его словам, обусловлена “з наяўнасці выяўленых дакументаў і матэрыялаў і імкнення

больш-менш раўнамернага іх размеркавання па тамах і магчыма максімальна поўнага асвятлення праблемы”. Здарэў жа аўтар прадисловія паўтарае заяўлены ім у першым томе і прадставіючыся нам вельма спорным тезіс аб прыярытэце історыяграфічнага фактара перад іншымі (архываведчэскім, істочніковедчэскім) пры выбары тэмы публікацыі: “пытанні знешнепалітычнай гісторыі і гісторыі дыпламатыі Беларусі... з’яўляюцца найменш распрацаванымі ў айчынай гістарыяграфіі”.

Среди документов 2-го тома выделяются несколько тематических блоков, связанных с двумя укрупнениями Беларуси, торговыми и культурными отношениями Беларуси с Польшей, включая проблемы реституции культурных ценностей (Генеральное соглашение между СССР и Польшей от 16 ноября 1927 г. и др.). В целом документы тома характеризуют геополитическое и внешнеполитическое положение БССР и ее статус в составе СССР, сложности в реализации условий Рижского мирного договора, проблемы Виленского края и др.

В т. 3 преобладают документы и материалы, раскрывающие “складаныя і драматычныя перыпетыі знешнепалітычных сувязей і міжнародных адносін, істотна уплываўшых на лёсы краіны і беларускага народа, змяненне яе дзяржаўнай граніцы у 1939 — 1941 гг.” То, што из 137 включенных в том документов 75 относятся к 1939 — 1941 гг., составители объясняют свертыванием в 1920 — 1930 гг. международных контактов Беларуси с соседними государствами. Особый интерес представляют публикуемые в томе источники по истории белорусско-литовских отношений в конце 1939 — 1940 гг., материалы о депортациях из Западной Беларуси осадников, работников лесной стражи, “антисоветски настроенных граждан” и др.

Большая часть документов 4-го тома сборника, созданных в условиях, когда “Беларусь не праводзіла якую-небудзь самастойную знешнюю палітыку, паколькі яе тэрыторыя была акупавана захопнікамі, а беларуская дзяржаўнасць ліквідавана”, раскрывае дипломатические и военные польско-советские и польско-белорусские отношения по вопросам определения белорусско-польской границы как в годы войны, так и после разгрома фашистской Германии. Здесь обращают на себя внимание документы, характеризующие позицию белорусской коллаборации по данным вопросам.

Из 751 документа, опубликованного в четырех томах сборника, 333 взяты из архивов (302 из НАРБ, 31 — из ГА Литвы), 124 — из официальных и периодических изданий. Отсутствие легенд в четырех случаях (т. 2 — док. 83; т. 3 — док. 23, 124; т. 4. — док. 143), не позволяющее

выяснить источник публикации, не может внести существенных изменений в общую картину публикации, представляющуюся следующим образом: 44% документов сборника представлены архивными источниками, 16% — публикациями в официальных изданиях и в периодике. Таким образом, средний процент повторно публикуемых документов (т. е. взятых из сборников документов и монографий) составляет около 40%. Применительно к томам это выглядит следующим образом: т. 1 — 46%; т. 2 — 19%; т. 3 — 30%; т. 4 — 39%. Контентанализ показывает, что наиболее активно составителями привлекались “Документы внешней политики СССР” (70 док.); “Документы и материалы по истории советско-польских отношений” (53 док.); “Борьба за Советскую власть в Белоруссии” (22 док.); “СССР—Германия. 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях” (Вильнюс, 1989) (19 док.).

Достаточно высокий процент повторно публикуемых документов в рецензируемом издании, естественно, говорит не в пользу его составителей. Однако, к их чести, они всюду сослались на своих предшественников, не нарушили научной этики. Составители, хорошо владея проблемой, конечно же знают, что помимо белорусских и литовских архивов документы по теме могут находиться и в российских архивах. Приходится лишь сожалеть, что в сборнике не встречается ни одной ссылки на Госархив Российской Федерации (ГАРФ), Российский госархив социально-политической истории (РГАСПИ) и др.

В заключение несколько слов о научно-справочном аппарате сборника. В целом он основателен (особенно примечания, которые, на наш взгляд, даже излишне пространны) и обеспечивает эффективную работу пользователей с данным изданием (особенно указатели). Выскажем лишь одно замечание сугубо субъективного характера. На наш взгляд, при наличии именного указателя вряд ли оправдано дублировать его еще и в примечаниях. К тому же примечания к персоналиям составлены выборочно; причем как раз таки отсутствуют примечания к фамилиям тех лиц, сведений о которых нет в справочной и энциклопедической литературе.

Обращает на себя внимание прим. 1 к 3-му тому сборника: “Складальнікі зборніка не высветлілі паходжанне матэрыялаў, якія друкуюцца”. Полагаем, что было бы целесообразнее вообще не публиковать эти материалы, нежели давать к ним такое примечание.

Несмотря на отмеченные недостатки, имеющие достаточно частный характер и не влияющие на общий высокий научный уровень рецензируемого издания, еще раз повторимся, что проделана серьезная научная работа, в результате которой появилась документальная публикация

многочелевага назначэння. Остаецца толькі пажадаць складатальскаму калектыву, каб ён паспяхова працягнуў пачаты труд, абогачаючы як адчуждзены гісторыю, так і археографію.

М. Ф. Шумейко

КНІГІ ПРА БЕЛАРУСЬ У МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД

Кнігі, на якія ніжэй публікуюцца рэцэнзіі, прысвечаны разгляду аднаго з самых складаных і драматычных перыядаў у гісторыі Беларусі — 20 — 30-я гады XX ст. Гэта іх аб'ядноўвае. Аб'ядноўвае іх і тое, што яны ўсе выйшлі ў 2001 г. і былі апошнімі кнігамі вядомага беларускага вучонага, доктара гістарычных навук, прафесара Расціслава Пятровіча Платонава (1930 — 2001).

Вехі гісторыі Беларусі ў міжваенны перыяд

У канцы 2001 г. у БелНДДАС выйшла адна з апошніх прыжыццёвых кніг Р. П. Платонава “Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных крыніц”.

Як вядома, 20 — 30-я гады XX ст. у палітычнай гісторыі Беларусі — адзін з найбольш складаных і супярэчлівых перыядаў. У мінулым у савецкай гістарыяграфіі гэты перыяд падаваўся як паслядоўная рэалізацыя ленінскіх ідэй і грандыёзных планаў бальшавіцкай партыі пры ўсеагульнай падтрымцы народа. Усе тыя, у каго былі іншыя погляды на шляхі развіцця краіны, абвешчаныя “ворагамі народа”.

Гэты перыяд і асветлены дэталёва ў рэцэнзуемай кнізе. У падзеях яго пераплятаецца гераічнае і трагічнае, светлае і цёмнае, добрае і жорсткае, узвышанае і пачварнае. Аўтар, пералапаціўшы шмат архіўных крыніц, прыйшоў да высновы, што народжаная рэвалюцыяй, вераю ў хуткае ажыццяўленне яе ідэалаў, народным энтузіязмам, маладая краіна дасягнула пэўных станоўчых вынікаў у развіцці эканомікі і культуры, будаўніцтве сацыялістычнай дзяржавы.

Але архіўныя крыніцы сведчаць і пра тыя цяжкія выпрабаванні, што выпалі на долю беларускага народа ва ўмовах праводзімага леварадыкальнага курсу, жорсткай класовай барацьбы, пра трагедыю, якую яму давалося зведаць у час неабгрунтаваных рэпрэсій па палітычных, ідэалагічных, эканамічных і іншых матывах.

Кніга складаецца з трох раздзелаў: “Беларусь ва ўмовах фарсіраванага будаўніцтва планавай сацыялістычнай эканомікі”; “Асаблівасці грамадска-палітычнага жыцця ў Беларусі пры дыктатуры

пралетарыяту”; “Шляхі ажыццяўлення беларусізацыі як праяўленне нацыянальнай палітыкі”.

У кнізе дэтальна разглядаецца нэп як непазбежная палітыка выхаду з пасляваеннага крызісу, індустрыялізацыя і калектывізацыя сельскай гаспадаркі на Беларусі. Аналізуецца ліквідацыя палітычных партый, барацьба супраць традыцый гэтых партый, разглядаецца дыскусія аб нацыянальнай інтэлігенцыі, асвятляецца пашырэнне ідэолага-палітычнай кампаніі супраць нацыянал-дэмакратызму і ўсталяванне палітыка-рэпрэсіўнага курсу.

Даволі падрабязна Р. П. Платонаў аналізуе палітыку беларусізацыі, яе канцэпцыю, этапы беларусізацыі і не вельмі суцэсальныя яе вынікі. Падсумоўваюцца здабыткі культурнага будаўніцтва на Беларусі.

Аўтар робіць слушную выснову, што ў міжваенны перыяд у БССР быў пабудаваны грамадскі лад з рысамі першапачатковага, “грубага камунізму”, які эвалюцыянаваў ужо ў пасляваенны час, асабліва з сярэдзіны 1950-х гадоў, у форму дзяржаўнага сацыялізму.

Дзяржаўны сацыялізм даў савецкаму народу нямала даброт (бясплатная адукацыя, медыцынскае абслугоўванне, бясплатнае жыллё, танныя камунальныя паслугі, невысокая цана на прадукты харчавання і тавары першай неабходнасці). Але ў выніку коснасці і інтэлектуальнай слабасці кіраўнікоў краіны на розных узроўнях, нарастання бюракратызацыі сістэмы кіравання і сфер жыццядзейнасці грамадства грамадскі лад не здолеў прыстасавацца да патрэб і перспектывы далейшага развіцця, якія рэзка змяніліся ва ўмовах уваходжання чалавецтва ў новую фазу навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, падкрэслівае аўтар у сваёй кнізе.

Кніга мае “Уводзіны” і “Заклучэнне”, спіс скарачэнняў і анатаваны імянны паказальнік. У ёй прыводзіцца шмат невядомых шырокаму колу чытачоў дакументаў з жыцця Беларусі ў міжваенны перыяд. Яна будзе карысная для навуковых работнікаў, выкладчыкаў, студэнтаў ВНУ, усіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Шляхі і метады беларусізацыі ў 20-я гады XX стагоддзя

Гістарычны факультэт, кафедра сучаснай і айчыннай гісторыі БДУ і Археаграфічная камісія Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаводстваў Рэспублікі Беларусь у канцы 2001 г. выдалі зборнік дакументаў і матэрыялаў “Беларусізацыя: 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы”. Выданне ажыццёўлена пад агульнай рэдакцыяй дактароў гістарычных навук, прафесараў Р. П. Платонава і У. К. Коршука. Аўтары-складальнікі У. К. Коршук, Р. П. Платонаў, І. Ф. Раманоўскі, Я. С. Фалей. Аўтар

прадмовы і заўваг Р. П. Платонаў, імяны паказальнік і спіс скарачэнняў падрыхтавала Я. С. Фалей.

Сабраныя дакументы і матэрыялы размеркаваны па трох раздзелах: “Палітыка беларусізацыі”, “Практыка беларусізацыі”, “Супярэчнасці беларусізацыі”. Гэта пастановы бюро ЦК КП(б)Б, пастановы ЦК КП(б)Б, ЦВК і СНК БССР, ЦК КП(б)Б, выступленні сакратароў ЦК КП(б)Б, старшынь СНК БССР, лісты ў рэдакцыю рэспубліканскіх газет, артыкулы вядомых дзеячаў Камуністычнай партыі і ўрада БССР па нацыянальнай палітыцы, іншыя дакументы і матэрыялы.

У першым раздзеле друкуюцца рэзалюцыі і пастановы ЦК КП(б)Б, матэрыялы партыйных з’ездаў КП(б)Б, рашэнні сесій ЦВК БССР, дакументы кіруючых партыйных і савецкіх органаў, якія яскрава адлюстроўваюць станаўленне беларусізацыі як афіцыйнай партыйна-дзяржаўнай палітыкі на Беларусі.

З апублікаваных дакументаў вынікае, што працэс беларусізацыі ў рэспубліцы пачаўся з прыняцця пленумам ЦК КП(б)Б (6—9 ліпеня 1924 г.) рэзалюцыі “Аб праграме работ па правядзенню нацыянальнай палітыкі партыі ў Беларусі” і ў адпаведнасці з пастановай 2-й сесіі ЦВК БССР “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенню нацыянальнай палітыкі” (15 ліпеня 1924 г.). З прыведзеных дакументаў, якія друкуюцца ў першым раздзеле, бачна, што беларусізацыя да 1927 г. дасягнула найбольшай вышыні, пасля чаго пачалося яе зортванне і спад.

У другім раздзеле змешчаны дакументы КП(б)Б, ЦВК і СНК БССР, Нацыянальнай камісіі пры ЦВК БССР, дзяржаўных устаноў па розных напрамках, аспектах і пытаннях практыкі беларусізацыі. Сярод іх — справаздачы наркаматаў, іншых дзяржаўных устаноў, якія павінны былі першымі перавесці працу свайго апарату на беларускую мову.

Прыводзяцца цікавыя вынікі праверкі ведаў беларускай мовы ў супрацоўнікаў ЦВК і СНК БССР, наркаматаў асветы, земляробства, унутраных спраў, партыйных органаў і іншых, якая праводзілася спецыяльнымі камісіямі, прызначанымі Нацыянальнай камісіяй пры ЦВК БССР. У дакументах раскрыты як дасягненні, так і праблемы, што паўсталі ў працэсе практычнай працы па беларусізацыі.

У трэцім раздзеле дакументы сведчаць, што беларусізацыі процідзейнічалі чыноўнікі вышэйшага рангу і русіфікаваныя настаўнікі старой школы.

Не разумелі беларусізацыю і многія выкладчыкі ВНУ, асабліва прыродазнаўчых, фізіка-матэматычных, тэхнічных і медыцынскіх навук. Не да канца разумелі беларусізацыю і розныя групы насельніцтва, т. зв. нацменшасці: палякі, рускія, літоўцы, яўрэі, у тым ліку і беларускае ся-

лянства Віцебскай, Магілёўскай і Гомельскай губерняў, вярнутых у склад БССР з РСФСР, куды яны былі часова ўключаны ў гады грамадзянскай вайны. Не ўспрыняла беларусізацыю і беларускую культуру вялікая група партыйных і дзяржаўных дзеячаў у 1923 г., што зафіксавала стэнаграма XII Усебеларускай канферэнцыі КП(б)Б (VII з'езд КП(б)Б, 20 — 26 сакавіка 1923 г.). У той час гэта адкрыта выяўленая тэндэнцыя была спынена.

У канцы 20-х гадоў XX ст. процідзеянне палітыцы беларусізацыі на розных узроўнях узмацнілася, атрымаўшы афіцыйную падтрымку з боку камісіі ЦК ВКП(б) пад кіраўніцтвам У. П. Затонскага, якая ў маі—чэрвені 1929 г. разгледзела практыку правядзення ў Беларусі нацыянальнай палітыкі ЦК КП(б)Б. І лічыцца, што з гэтага часу і да сярэдзіны 30-х гадоў беларусізацыя ў БССР была фактычна згорнута. Адноўнюю ролю ў палітыцы беларусізацыі часта адыгрывала і Нацкамсія пры ЦВК БССР. Сваім фармальным падыходам да арганізацыі працы, неабгрунтаваным прымяненнем адміністрацыйных санкцый за няведанне беларускай мовы Нацкамсія вызваляла тых ці іншых асоб ад займаемай пасады і забараняла працаваць у межах БССР, стварала для беларусізацыі неспрыяльны палітычны фон. Пад такія санкцыі нярэдка траплялі не адказныя, а радывыя супрацоўнікі, таму ў насельніцтва БССР складвалася ўражанне, быццам палітыка беларусізацыі праводзіцца выключна сілавымі метадамі (пра гэта, дарэчы, яскрава сведчаць дакументы трэцяга раздзела кнігі).

І падрыхтоўка і правядзенне беларусізацыі былі працэсам, які накіроўваўся КП(б)Б і ўрадам БССР з улікам карэнных інтарэсаў беларусаў і ўсіх іншых нацыянальнасцей, што пражывалі на тэрыторыі Беларусі. Менавіта гэтыя акалічнасці прынеслі значныя дасягненні ў палітыцы беларусізацыі.

Я лічу, што станоўчы вопыт беларусізацыі ў 20-я гады XX ст. пры творчым падыходзе да яго выкарыстання можа прынесці вялікую карысць і ў наш нялёгкі час адраджэння беларускасці ў Рэспубліцы Беларусь.

Дакументы і матэрыялы зборніка добра пракаментаваны, каментарыі даюцца пры тым ці іншым дакуменце поўна, кратка і змястоўна.

Станаўленне ідэолага-палітычнага дыктату

Перед крутым поворотом: Тенденции в политической и духовной жизни (1925 — 1928 гг.): Отражение времени в архивных документах / Авторы-составители: Р. П. Платонов (рук.), В. И. Адамушко, В. Д. Селеменев, Е. С. Фалей. — Мн.: БелНИИДАД, 2001. 312 с.

У 2001 г. у БелНДДАС выйшаў зборнік архіўна-дакументальных матэрыялаў аб станаўленні ў БССР у другой палове 20-х гадоў XX ст. ідэолага-палітычнага дыктату. Гэта быў перыяд, калі практычна склаліся і выспелі перадумовы “крутого поворота во всей политике”, які сёння называецца сталінскім. “Поворот” рэзка змяніў вектар эканамічнага, сацыяльнага і духоўнага развіцця краіны, перавёў яго ў рэчышча фундаментальных сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў, перайначыў увесць воблік грамадства. У гэтыя гады склалася адміністрацыйна-камандная сістэма кіравання, была ўстаноўлена поўная манополія ВКП(б) на палітычную ўладу, ліквідаваны рэшткі плюралістычнай дэмакратыі. Гэта быў час, калі кіруючая партыя ў СССР — ВКП(б) — КПСС вырашала пытанне аб напрамках далейшага развіцця дзяржавы.

Адным з вынікаў “крутого поворота” ў БССР з’явілася згортванне беларусізацыі як афіцыйнай на працягу шэрагу гадоў партыйнай і дзяржаўнай палітыкі ў нацыянальна-дзяржаўным і нацыянальна-культурным будаўніцтве. Была адкінута, звязаная з ёй і каранізацыя, калі партыйныя, савецкія, культурныя і іншыя кадры падбіраліся з мясцовага насельніцтва, перш за ўсё беларускага. Змяніўся і сэнс большавізацыі. Большавізацыя напачатку разумелася як працэс палітычнага выхавання недастаткова вытрыманых элементаў унутры партыі, як засваенне членамі партыі нацыянальнай палітыкі і праца кожнага па яе здзяйсненню. Цяпер жа гэтае паняцце стала трактавацца як цвёрдасць і непакіснасць у барацьбе за генеральную лінію партыі: жалезная дысцыпліна, ідэалагічная непрымірымасць і нецярпімасць да апартунізму, нацыянал-ухілізму, любой варожай ВКП(б) ідэалогіі. У сістэму актыўна пачалі ўваходзіць падмена сродкаў ідэалагічнай барацьбы палітыка-рэпрэсіўнымі дзеяннямі органаў ЦКК і ГПУ СССР.

У зборнік увайшлі дакументы і матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, у асноўным не апублікаваныя дакументы ЦК КП(б)Б з фонда 4-п. Гэта матэрыялы з’ездаў КП(б)Б, бюро ЦК КП(б)Б, сакратарыяту ЦК КП(б)Б, аргінструктарскага аддзела, сектара інфармацыі, агітацыйна-прапагандысцкага аддзела, еўбюро пры ЦК КП(б)Б, польбюро пры ЦК КП(б)Б, латбюро пры ЦК КП(б)Б, аддзела друку і выдавецтваў ЦК КП(б)Б, пленумаў ЦК КП(б)Б, асобага сектара ЦК КП(б)Б, персанальныя справы супрацоўнікаў па ЦК КП(б)Б, дакументы Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б, Народнага камісарыята асветы БССР, Народнага камісарыята ўнутраных спраў БССР, Камітэта па справах друку пры СНК БССР, Беларускага дзяржаўнага выдавецтва, часопіса “Большэвік Беларусі”, газет “Звязда”, “Савецкая Беларусь” і інш.

Зборнік складаецца з двух вялікіх раздзелаў: “Политические настроения в обществе” і “Политико-идеологический монополизм как выражение нарастания авторитаристских тенденций в БССР”.

У першым раздзеле публікуюцца ў асноўным дакументы і матэрыялы ЦК КП(б)Б пад грыфам: “Совершенно секретно”, “Строго секретно”, “Секретно”. Гэта — дакладныя запіскі, пастановы, рэзалюцыі і г. д.: “Докладная записка заместителя ПП ОГПУ по Западному краю И. К. Опанского секретарю ЦК КП(б)Б А. И. Криницкому об опасностях в условиях нэпа мелкобуржуазного влияния и необходимости поворота в национальной политике к большей жесткости”, “Из сводки ... ЦК КП(б)Б о политических настроениях интеллигенции в Суражском районе”, “Из сводки ... ЦК КП(б)Б о политических настроениях населения в отдельных районах Белоруссии”, шмат дакументаў “о настроениях крестьян и положении в деревне”, “о политических настроениях крестьян”, “об активизации антисоветских элементов в латышских селениях”, “о политических моментах в работе с польским населением БССР”, “о настроениях крестьян в связи с хлебными трудностями весенне-летнего периода 1928 г.”, “о кулацком терроре в связи с проведением землеустройства”, “о массовых настроениях рабочих в БССР”, “о политических настроениях еврейского населения в БССР” і інш.

Кіраўніцтва КП(б)Б турбавалі і тэма абставіны, што ў вёсцы з умацаваннем эканамічнага становішча і ростам актыўнасці сялян пачала выпяваць ідэя пра неабходнасць мець сваю Сялянскую партыю, якая лепш, чым Камуністычная партыя, абараняла б інтарэсы сялян і рабочых.

Дакументы і матэрыялы інфармацыйна-аналітычнага характару ўлічваліся ў рашэннях бюро ЦК КП(б)Б, якія абумоўлівалі накіраванасць развіцця грамадска-палітычнага і духоўнага жыцця ў БССР у разглядаемы перыяд.

У другім раздзеле ўсе матэрыялы і дакументы размешчаны па тэматычных падраздзелах: “Дискуссия об интеллигенции. Развертывание борьбы против национал-демократизма”; “Дифференциация литературных объединений и усиление политического контроля за художественным творчеством”, “Борьба против бундовских традиций и идеологии сионизма”; “Религия и религиозные организации: тенденции в церковной политике”; “Внутрипартийная идеолого-политическая борьба в КП(б)Б”.

Больш падрабязна спынімся на адным з дакументаў гэтага раздзела — “Протоколе расширенного заседания коллегии отдела печати ЦК КП(б)Б по обсуждению пьесы Янки Купалы “Тутэйшыя” от 19 нояб-

ря 1926 г.” Я лічу, што яго публікацыя ў зборніку вельмі актуальная. Апублікаваны дакумент — першае сведчанне пра афіцыйны разгляд (партыйнымі ўладамі) зместу п’есы і пра прычыны яе забароны яшчэ ў далёкім 1926 годзе!

Працу над трагікамедыяй “Тутэйшыя” Я. Купала завяршыў у жніўні 1922 г. У 1924 г. у часопісе “Польмя” (№ 2 — 3) гэта п’еса была ўпершыню апублікавана. Пры выданні яе праглядалі (чыталі) два члены бюро ЦК КП(б)Б і тагачасны рэдактар часопіса “Польмя” А. А. Сенькевіч. Пытанне з публікацыяй было ўзгоднена і з былым членам бюро ЦК КП(б)Б І. А. Вайнерам. Прапусціў яе ў друк і Галоўліт (савецкая цензура). І пасля ўсяго гэтага пачынаецца трагікамічнае жыццё п’есы на беларускай сцэне.

Першы Беларускі драматычны тэатр (БДТ-1) упершыню паставіў п’есу “Тутэйшыя” 16 лістапада 1926 г., але п’еса адразу ж была знята з пастаноўкі. Гэтая падзея набыла надзвычайны характар, бо п’еса належала пярэ класіка беларускай літаратуры, у 1925 г. уганараванага званнем народнага паэта БССР. Надзвычайнасць падзеі прыдавала і тое, што зняцце п’есы адбылося ў час працы ў Мінску Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, на трэці дзень яе працы. У канферэнцыі ўдзельнічалі прадстаўнікі замежных навуковых устаноў, беларускіх нацыянальных і культурных цэнтраў, і кіраўніцтву рэспублікі было не абыякава, якое ўражанне застанецца ў іх ад наведвання Саветскай Беларусі. І тым не менш п’еса са сцэны БДТ-1 была раптоўна знята Галоўлітам, без якога-небудзь узгаднення з Наркамсветы БССР і якіх-небудзь тлумачэнняў.

Зноў п’еса была пастаўлена ў 1982 г. (пасля 56 гадоў забыцця!) Магілёўскім абласным драматычным тэатрам і адразу была забаронена. Чаму? Канкрэтна пра забарону не ведае нават І. У. Саламевіч, адказны за выпуск кнігі “Янка Купала. Энцыклапедычны даведнік” (Мн., 1996.). Я лічу, што забарона п’есы прайшла па “тэлефонным праве”. А хто даваў указанне зверху — гэтага ніхто з літаратуразнаўцаў не ведае.

У 1988 г. п’еса другі раз апублікавана ў часопісе “Польмя” (№ 9), а з 17 кастрычніка ў пастаноўцы М. Пінігіна ішла на сцэне Беларускага дзяржаўнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы. Восенню 2001 г. п’есу “Тутэйшыя” знялі з генеральнай рэпетыцыі Беларускага драматычнага тэатра імя Янкі Купалы, спаслаўшыся на старыя дэкарацыі (так патлумачылі ў Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь).

Складваецца ўражанне, што змест геніяльнай п’есы “Тутэйшыя” вось ужо столькі дзесяцігоддзяў “палохае” чыноўнікаў ад улады на Беларусі. У гэтым моц таленту несмяротнага Янкі Купалы!

Кніга будзе карыснай для гісторыкаў, літаратуразнаўцаў, усіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Анатоль Валахановіч

“БЕЛАРУСКІЯ ОСТАРБАЙТЭРЫ” Ў ГЕРМАНІІ: СПРОБА НАВУКОВАГА АНАЛІЗУ

БЕЛОРУССКИЕ ОСТАРБАЙТЕРЫ: ИСТ.-АНАЛИТ. ИССЛЕД. / Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко, Н. А. Бондаренко, В. Д. Селеменев; Под ред. Г. Д. Кнатько. — Мн.: НАРБ, 2001. — 336 с.

Фундаментальнасць даследавання — галоўная рыса гэтага выдання, якое цалкам прысвечана беларускім людзям, іх лёсам, гісторыі выжывання. Характэрныя рысы такой з’явы як “беларускія остарбайтэры” ад іх выгану на прымусовыя работы ў Германію і да рэпатрыяцыі — галоўны аб’ект манаграфічнага даследавання спецыялістаў-гісторыкаў, якія пад кіраўніцтвам Г. Д. Кнацько ўпершыню ў айчынай гістарыяграфіі зрабілі спробу комплексна вывучыць адну з маладаследаваных ці нават невядомых старонак гісторыі Беларусі перыяду другой сусветнай вайны. Адрозна ж нельга не зазначыць, што аўтары рэцэнзуемай працы пайшлі нетрадыцыйным для айчынай гістарычнай навукі шляхам: спачатку заклалі падмурак з серыі дакументальных крыніц і матэрыялаў (маем на ўвазе зборнік дакументаў і матэрыялаў у трох кнігах “Беларускія остарбайтэры” (Мн. 1996 — 1998)), і толькі потым, пасля іх навуковай апрацоўкі, на такой трывалай базе правялі “гісторыка-аналітычнае даследаванне”.

Рэцэнзуемая праца ўключае прадмову, чатыры раздзелы, пасляслоўе і дадаткі з крыніц і літаратуры, імяннога і геаграфічнага паказальнікаў, спіса скарачэнняў. У прадмове (с. 5 — 14) аўтары сцісла характарызуюць замежную і айчынную літаратуру прадмета і базу яго дакументальных даных, а таксама вызначаюць галоўныя напрамкі для правядзення “комплекснага даследавання”. Адметна, што пры напісанні манаграфіі былі “шырока выкарыстаны” не толькі дакументы Нацыянальнага архіва РБ, але і багацейшыя фонды з арыгінальнымі матэрыяламі Федэральных архіваў Германіі.

У раздзеле I (“Крах “бліцкрига” как импульс к появлению остарбайтеров”, с. 15 — 29) аўтарамі зроблена спроба па разгляду плана “маланкавай вайны” Германіі і каланізацыі тэрыторыі СССР, асвятленні праблемы ваенна-эканамічнага становішча і “дэфіцыту” працоўных рук

у германскай ваеннай эканоміцы, выяўленні перадумоў выкарыстання і формаў “кіравання рабочай сілай” у Трэцім рэйху, дзе для вырашэння новых маштабных задач была ўведзена спецыяльная пасада “генеральнага ўпаўнаважанага па выкарыстанні працоўнай сілы”.

Раздзел II (“Угон населяння Беларусі”, с. 30 — 109) утрымлівае матэрыялы аб гісторыі выгану насельніцтва акупаванай Беларусі на прымусовыя работы ў Германію. Аўтары падрабязна спыняюцца на разглядзе дзейнасці вярбовачных камісій, аддзелаў і бірж працы, гаспадарчых каманд, якія пры падтрымцы ваеннай і цывільнай адміністрацый выконвалі “праграмы” па прымусовай пастаўцы працоўнай сілы з Беларусі ў Германію.

Асабліва важным для разумення сутнасці вивучаемай гістарычнай з’явы нам падаецца раздзел III (“Положение белорусских оstarбайтеров в рейхе”, с. 110 — 167), у якім аўтары спыняюцца на: вызначэнні паняцця “остарбайтэры”, абставінах іх маркіроўкі спецыяльным знакам “Ost” і непасрэднай “транспарціроўкі” ў рэйх, а таксама на “ўмовах ўтрымання” (жыллё, харчаванне, лячэнне, адзенне, прадпісанні аб вольным часе, паштовая сувязь) і “вытворчых адносінах” (псіхалагічная падрыхтоўка нямецкага насельніцтва, прадпісанні аб ўмовах працы і заробку, становішча ўсходніх работніц, остарбайтэры і арганізацыі эмігрантаў).

Заключны чацвёрты раздзел (“Репатриация”, с. 168 — 297) дае беларускаму чытачу магчымасць пазнаёміцца з цікавымі матэрыяламі аб: міжнародных пагадненнях аб рэпатрыяцыі; утварэнні органаў рэпатрыяцыі і іх дзейнасці; дзейнасці перасельных, фільтрацыйных, размеркавальных пунктаў; рабоце чыгуначнага транспарту; харчаванні рэпатрыянтаў; медыцынскім абслугоўванні рэпатрыянтаў; аказанні дапамогі рэпатрыянтам; працаўладкаванні рэпатрыянтаў; фарміраванні працоўных батальёнаў; прававым палажэнні рэпатрыянтаў; палітыка-выхаваўчай працы з рэпатрыянтамі; рэарганізацыі органаў рэпатрыяцыі рэспублікі.

У пасляслоўі прыведзены звесткі аб дзейнасці Беларускага рэспубліканскага фонду “Узаемаразуменне і прымірэнне” (с. 298 — 303), скіраванай на сацыяльную падтрымку былых “беларускіх остарбайтэраў”.

Нельга не назваць і выдаўцоў кнігі — Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь і Беларускі рэспубліканскі фонд “Узаемаразуменне і прымірэнне”, а таксама ўсіх, хто прыязна садзейнічаў выхаду манаграфічнага даследавання “Белорусские остарбайтеры” агульным накладам 700 паасобнікаў.

Такім чынам, плённая праца з першакрыніцамі дазволіла аўтарскаму калектыву не толькі правесці гісторыка-аналітычнае даследаванне на аснове комплекснага падыходу да навуковай праблемы, але і прапанаваць айчыннаму чытачу ўласную канцэпцыю гісторыі “беларускіх остарбайтэраў”. Выразная пастаноўка даследчых праблем і іх вырашэнне ў кантэксце “угона населення Беларусі на прынудзительныя работы в Германию в 1942 — 1944 годах, условий содержания его в рейхе и возвращения на родину после освобождения республики” адразу ж, на наш погляд, з аднаго боку, садзейнічаюць абуджэнню гістарычнага інтарэсу да ўпершыню навукова вызначанай праблематыкі, а з другога, выклікаюць шэраг пытанняў, асабліва ў дачыненні да галоўнага аб’екта гісторыка-аналітычнага даследавання — беларускіх остарбайтэраў:

Па-першае, як вынікае з другога раздзела даследавання, “выган насельніцтва Беларусі” на прымусовыя работы ў Германію адбываўся ў адпаведнасці з “першай, другой, трэцяй і чацвёртай праграмамі Ф. Заўкеля” — генеральнага ўпаўнаважанага па выкарыстанні працоўнай сілы. Аднак усе згаданыя ў даследаванні “праграмы” застаюцца для чытача па-за тэкстам, паколькі пры знаёмстве з апошнім чытачу прапануюць бачыць гэтыя шырокакаштаваныя падзеі за: у першым выпадку — “тэлеграмай”, у другім — “пастановай”, у трэцім — “абяцаннем” і ў чацвёртым — “распараджэннем”. Але тады чаму ў кожнай з названых праграм прысутнічае іх парадкавае ці лічбавае абазначэнне: гэта было б замацавана ў адпаведных дакументах імперскай канцылярыі Трэцяга рэйха, а таксама ў дырэктывах, загадах, распараджэннях генеральнага ўпаўнаважанага па выкарыстанні працоўнай сілы. У вядомых на сёння дакументах Ф. Заўкеля захаваліся матэрыялы з падобнымі назвамі ў дачыненні да канкрэтных каляндарных рамак (месяцаў, кварталаў, паўгода), але яны не захавалі “праграм” (гл. кн. 1 і 2 “Белорусские остарбайтеры”. Мн., 1996, 1997) па непасрэдным выкарыстанні працоўнай сілы толькі з Беларусі, паколькі насілі агульны характар ў дачыненні да выкарыстання ўсіх усходніх рабочых. Таму ў айчыннага чытача застаецца пакуль невядомай сутнасць кожнай з чатырох вышэйзгаданых “праграм” у дачыненні менавіта да беларускага насельніцтва, як і асаблівае выканання кожнай з іх на рэгіянальным узроўні, дакладна — на тэрыторыі цывільнай і ваеннай адміністрацый, у беларускіх акругах генеральных камісарыятаў Жытомір, Валынія і Падолія рэйхскамісарыята Украіна ці гарадах, населеных пунктах і вёсках Беларусі і г. д., прычым з улікам якраз “выгану насельніцтва Беларусі” на прымусовыя работы ў Германію.

Па-другое, у акрэсленых у другім раздзеле даследавання “праграмах” па выгану насельніцтва Беларусі на прымусовыя работы, на наш погляд, не знайшлі адлюстравання факты такога ж шырокамаштабнага выкарыстання працоўнай сілы з Беларусі ў ваеннай эканоміцы Германіі. Калі ўявіць сабе “татальны” характар апошняй, што тады азначала для вышэйшага кіраўніцтва Трэцяга рэйха нават згода на выкарыстанне не толькі цывільнага насельніцтва, але і савецкіх ваеннапалонных, дык адразу ўзнікае пытанне: у якой ступені гэта адлюстравана ў цэнтральным раздзеле рэцэнзуемага даследавання аб становішчы беларускіх остарбайтэраў у рэйху? Ці знойдзем мы ў манаграфіі адэкватнае асвятленне гісторыі прымусовага выкарыстання насельніцтва Беларусі ў розных галінах германскай ваеннай эканомікі: у прамысловасці, на транспарце, у сельскай і хатняй гаспадарцы, на прадпрыемствах узбраення на аснове аналізу канкрэтных лічбаў “беларускіх остарбайтэраў”, але на прыкладзе разгляду “становішча беларускіх остарбайтэраў у рэйху”? Больш таго, чаму ў назвах падраздзелаў гэтай вузлавой часткі работы па вывучэнні гісторыі беларускіх остарбайтэраў яны не згадваюцца як канкрэтны аб’ект (ці суб’ект) масавай прымусовай працы ў Германіі? Уважлівы чытач чакае ў гэтым раздзеле і іншых дакументальных пацвярджэнняў выкарыстання беларускіх остарбайтэраў “ва ўсіх частках рэйха”. Тым больш цікавым гэта будзе для беларускай грамадскасці, паколькі яна здолее ў рэшце рэшт даведацца пра лёс “399 374 чалавек”, якія былі як завербаваны, так і выгнаны з Беларусі на прымусовыя работы ў Германію.

Па-трэцяе, пастаноўка гістарычнай праблемы адначасова азначае і яе навуковае канстытуяванне ў сучаснай беларускай гістарыяграфіі, прычым у адпаведнасці з патрабаваннямі не столькі айчынай, колькі сусветнай гістарычнай навукі. Узровень развіцця апошняй вымагае ад навукоўцаў у пачатку новага тысячагоддзя больш актыўнага пошуку шляхоў па радыкальным пераасэнсаванні гістарычнага мінулага: падзей, працэсаў, фактаў, з’яў як другой сусветнай вайны ўвогуле, так і гісторыі германскай акупацыі Беларусі, гісторыі беларускіх остарбайтэраў у Германіі ў прыватнасці. Наша пытанне ў гэтай частцы рэцэнзіі мае дачыненне менавіта да навуковай канцэпцыі, пошук якой аўтары вывучаемага намі даследавання распачалі яшчэ ў першай палове 1990-х гадоў. Навуковай канцэпцыі не толькі ў сэнсе актуалізацыі праблемы беларускіх остарбайтэраў, а канцэпцыі ў сэнсе аб’ектыўнага і адэкватнага асэнсавання сутнасці такой з’явы айчынай гісторыі, як “беларускія остарбайтэры”. Канцэпцыі ў сэнсе навуковай скіраванасці далейшага пошуку шляхоў вывучэння акрэсленай праблемы і вырашэння розных

задач, якія назапасіліся на працягу шасці дзесяцігоддзяў пасля ўзнікнення гэтай гістарычнай з’явы.

Першае айчыннае даследаванне, якое аўтарамі праведзена як “комплексный исторический анализ”, зноў пакідае чытача з шэрагам пытанняў: што з’яўляецца прадметам, а што аб’ектам даследавання — ці “проблема угона населения республики на принудительные работы и его репатриации”, ці праблемы гісторыі ўсходніх рабочых увогуле і беларускіх остарбайтэраў у прыватнасці, ці праблемы ваеннай эканомікі Трэцяга рэйха ў гады другой сусветнай вайны, ці праблемы германскай акупацыі Беларусі і ваенных, палітычных, эканамічных і інш. формаў яе (акупацыі) існавання і г. д. Гэта значыць, чытач пасля знаёмства з даследаваннем можа атрымаць як агульныя, так і канкрэтныя ўяўленні аб прадмесе і аб’екце, дакладна валодаць сістэмай ведаў і навуковым ключом для адкрыцця таямніц гісторыі беларускіх остарбайтэраў у Германіі ў гады Вялікай Айчыннай вайны? Дзякуючы канцэпцыі чытач можа сабе дакладна ўявіць гістарычную праблему “беларускіх остарбайтэраў” і ўсе яе навуковыя кампаненты, знайсці ім месца сярод іншых гістарычных падзей, зразумець ролю ў сістэме нацысцкай акупацыі і ў рэшце рэшт убачыць значэнне даследуемай праблемы для развіцця сучаснай айчыннай гістарычнай навукі.

Бясспрэчна адно: па-першае, аўтары прайшлі значны навуковы шлях да гістарычнай ісціны з апорай на вельмі вялікі пласт дакументальных крыніц і матэрыялаў; па-другое, чарговым бясспрэчным чыннікам з’яўляецца факт выхаду першага ў айчыннай гістарыяграфіі гісторыка-аналітычнага даследавання аб (амаль 400 000) беларускіх остарбайтэрах у Германіі; па-трэцяе, бясспрэчна і тое, што з выходам заключнай кнігі ўся серыя набывае свой не толькі адметны статус сярод іншых гістарычных прац, але і якасна новы фармат выканання даследаванняў па гістарычнай тэматыцы. Беларуская навука атрымала ў сваё распараджэнне працу, якая адразу высветліла грамадскую значнасць даследуемай гістарычнай падзеі, акрэсліла яе сапраўднае месца сярод іншых праблем айчыннай гістарыяграфіі.

І апошняе, аўтар гэтых радкоў рашуча прытрымліваецца думкі, што з выходам заключнай часткі ўся серыя набывае і гісторыка-аналітычны, і фундаментальны характар — гэта з аднаго боку, а з другога — толькі пачынаецца сапраўднае вывучэнне адной са складанейшых праблем айчыннай гісторыі. Навуковы, грамадскі і практычны інтарэс, які ўзнікае з выходам чарговай кнігі серыі “Белорусские остарбайтеры”, азначае наступнае: факт з’яўлення кнігі намі разглядаецца настолькі прыкметным, наколькі яна актывізуе беларускіх даследчыкаў да пошуку новых адказаў

на пакуль маладаследавання пытанні гісторыі Беларусі 1941 — 1944 гг. увогуле, а ў нашым выпадку — гісторыі беларускіх оstarбайтэраў не толькі ў Германіі, але і па-за яе межамі ў гады другой сусветнай вайны.

С. Я. Новікаў

ЮБІЛЕІ

У. І. Адамушка, У. П. Крук

ДА 80-ГОДДЗЯ ДЗЯРЖАЎНАЙ АРХІЎНАЙ СЛУЖБЫ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

4 жніўня 1922 г. Прэзідыум Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта БССР (далей: ЦВК БССР) разгледзеў пытанне аб становішчы архіўнай справы ў рэспубліцы і прыняў пастанову “Аб архіве”. Гэтай пастановай пакладзены пачатак існаванню архіўнай службы ў Беларусі. Упаўнаважаным ЦВК па архіўнай справе быў прызначаны член ЦВК, намеснік наркома асветы БССР А. В. Баліцкі. 12 верасня гэтага ж года зацверджана Палажэнне аб Цэнтральным архіве Беларусі (далей: Цэнтр-архіў), у якім былі вызначаны яго галоўныя задачы, прынцыпы цэнтралізацыі архіўнай справы ў Беларусі. Кіраванне архіўнай справай, а таксама Цэнтральным архівам Беларусі было ўскладзена на Упраўленне Цэнтрархіва. Па прыкладу РСФСР Цэнтрархіў падпарадкоўваўся непасрэдна ЦВК БССР, а яго загадчык атрымаў права прамога дакладу ЦВК БССР і яго Прэзідыуму.

Стварэнне спецыяльнага органа дзяржаўнага кіравання архіўным будаўніцтвам сведчыла пра тое, што архіўная справа была прызнана самастойным накірункам дзейнасці грамадства па камплектаванні, уліку, захаванні і выкарыстанні архіўных матэрыялаў.

У адпаведнасці з Палажэннем аб Цэнтрархіве ўсе архівы дзяржаўных устаноў Беларусі як ведамасныя арганізацыі ліквідоўваліся, і дакументы, якія ў іх захоўваліся, стваралі Адзіны дзяржаўны архіўны фонд Беларусі. Такім чынам, усе архіўныя дакументы сталі агульнадзяржаўнай уласнасцю.

Адначасова трэба было вырашыць пытанне аб загадчыку Цэнтрархіва. Гэтаму пытанню Прэзідыумам ЦВК БССР надавалася важнае значэнне. Пасля даволі працяглага абмеркавання шэрагу кандыдатур выбар выпаў на вядомага дзяржаўнага і грамадскага дзеяча, пісьменніка, аднаго з заснавальнікаў беларускай савецкай літаратуры З. Х. Жылуновіча (Цішку Гартнага). 19 студзеня 1923 г. Прэзідыум ЦВК БССР зацвердзіў яго на пасадзе загадчыка Цэнтрархіва. Яго

намеснікам стаў М. В. Мялешка — адзін з найбольш падрыхтаваных беларускіх архівістаў.

З пачаткам работы З. Х. Жылуновіча Цэнтрархівам былі прыняты самыя рашучыя захады па навядзенні парадку ў архіўнай гаспадарцы.

У першую чаргу была прароблена вялікая праца па прыпыненні продажу і знішчэнні архіўных дакументаў, збору, прыёму ад арганізацый, устаноў і прадпрыемстваў, разборцы, па апісанні і ўліку дакументальных матэрыялаў, арганізацыі архіўнай справы на месцах. У канцы 1924 г. створаны акруговыя архівы, якія таксама праводзілі значную работу па збору і ўпарадкаванні архіўных дакументаў.

Вялікая ўвага Цэнтрархівам удзялялася праблеме вяртання архіўных дакументаў, якія былі вывезены ў свой час з Беларусі і захоўваліся ў архівах Масквы, Ленінграда, іншых гарадоў Расіі. Архіўныя ўстановы Беларусі ў гэты час прыкметна палепшылі ўмовы захоўвання дакументаў, правялі сістэматызацыю і апісанне асабліва каштоўных дакументаў.

Шмат зроблена і для распрацоўкі тэарэтычных і метадалагічных пытанняў архіўнай справы ў Беларусі і засвойвання перадавога вопыту архівістаў суседніх саюзных рэспублік. За перыяд работы З. Х. Жылуновіча на пасадзе кіраўніка архіўнай службы Беларусі адбыліся дзве канферэнцыі архівістаў — у 1924 і 1927 гг. Адметную ролю ў архіўным будаўніцтве рэспублікі адыграла Першая ўсебеларуская канферэнцыя архіўных работнікаў. Яна праходзіла ў Мінску 12 — 15.05.1924 г. у сувязі з рэарганізацыяй архіўнай справы ў БССР. У ёй узялі ўдзел архівісты, гісторыкі, прадстаўнікі шэрагу дзяржаўных устаноў.

У працы першай архіўнай канферэнцыі ўдзельнічалі такія вядомыя вучоныя, як С. М. Некрашэвіч, У. І. Пічэта, Я. Л. Дыла, Б. Р. Брэжга, Дз. І. Даўгяла, В. Д. Дружчыц (Друшчыц), М. В. Мялешка, Я. Г. Ракаў, І. А. Сэрбаў і інш.

Па ініцыятыве Цэнтрархіва і яго кіраўніцтва Прэзідыумам ЦВК і СНК БССР неаднаразова прымаліся важныя пастановы па архіўнай справе. Сярод іх: пастановы ад 28 мая 1927 г. і 8 снежня 1927 г., якімі былі зацверджаны адпаведна “Палажэнне аб Адзіным дзяржаўным архіўным фондзе БССР” і “Палажэнне аб Цэнтральным архіўным упраўленні БССР і яго органах”. У адпаведнасці з пастановай аб АДАФ БССР замест Цэнтрархіва былі створаны Цэнтральнае архіўнае ўпраўленне БССР (далей: ЦАУ БССР), Цэнтральны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі БССР, Віцебскі, Мінскі, Магілёўскі гістарычныя архівы і ак-

руговыя архівы. У цэлым гэтыя дакументы арганізацыйна замацавалі створаную сетку дзяржаўных архіваў.

Пасля рэарганізацыі Цэнтрархіва З. Х. Жылуновіч і М. В. Мялешка былі зацверджаны адпаведна загадчыкам і намеснікам загадчыка ЦАУ БССР. На гэтых пасадах яны знаходзіліся да красавіка 1929 г., калі пастановай Прэзідыума ЦВК БССР ад 4 красавіка яны былі вызвалены ад займаемых пасадаў.

Новым загадчыкам (дырэктарам) ЦАУ БССР быў прызначаны А. Р. Іодка, які прапрацаваў на гэтай пасадзе да 1936 г. З 25 лютага 1936 г. па 26 красавіка 1936 г. часова выконваў абавязкі дырэктара ЦАУ БССР Ц. Ц. Сяргееў. Кіраўніком ЦАУ БССР з 1936 г. стаў А. С. Град, якога ў 1939 г. змяніў І. А. Пераплётчыкаў. У 1930 г. у сувязі з ліквідацыяй акруг сетка архіўных органаў і дзяржаўных архіваў істотна змянілася. Згодна з “Палажэннем аб Архіўным упраўленні БССР”, зацверджаным пастановай Прэзідыума ЦВК БССР ад 15 кастрычніка 1930 г., Віцебскі, Мінскі, Магілёўскі гістарычныя архівы і Гомельскі акруговы архіў рэарганізаваны ў адпаведныя аддзяленні ЦАУ БССР. Пры іх былі створаны мясцовыя архівы Кастрычніцкай рэвалюцыі і гістарычныя архівы, а пры Магілёўскім аддзяленні ЦАУ БССР — Цэнтральны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі.

На ЦАУ БССР, падпарадкаванае непасрэдна Прэзідыуму ЦВК БССР, было ўскладзена загадванне Дзяржаўным архіўным фондам і кіраўніцтва архіўнай справай у рэспубліцы.

У 1935 г. у рамках мерапрыемстваў па ўпарадкаванні архіўнай справы створаны ва ўсіх раёнах Беларусі раённыя дзяржаўныя архівы.

У 1938 г. у сувязі з увядзеннем новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Беларускай ССР, у аснову якога пакладзены вобласць, раён, Прэзідыум ЦВК БССР 5 ліпеня 1938 г. прыняў пастанову аб новай рэарганізацыі архіўных органаў і дзяржаўных архіваў. Гэтым рашэннем былі створаны пры аблвыканкамах абласныя архіўныя ўпраўленні і дзяржаўныя архівы Віцебскай, Гомельскай, Мінскай, Магілёўскай і Палескай абласцей, а таксама ЦДГА ў г. Магілёве. Цэнтральны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі быў рэарганізаваны ў Цэнтральны дзяржаўны архіў Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва.

27 верасня 1938 г. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР прыняў пастанову аб перадачы архіўных устаноў у распараджэнне НКУС БССР. У жніўні 1939 г. ЦАУ БССР пераўтворана ў Аддзел дзяржаўных архіваў НКУС БССР (са снежня 1944 г. — Упраўленне дзяржаўнымі архівамі

НКУС БССР), а абласныя архіўныя ўпраўленні — у архіўныя аддзелы УНКУС абласцей.

Пасля ўз'яднання ў 1939 г. Заходняй Беларусі з БССР у лютым 1940 г. былі створаны архіўныя аддзяленні пры ўпраўленнях НКУС заходніх абласцей і дзяржаўныя архівы ў новых абласцях. У г. Гродне быў арганізаваны філіял ЦДГА БССР.

Такім чынам, стваралася шырокая сетка цэнтральных і мясцовых дзяржаўных архіваў рэспублікі. “Палажэнне аб Дзяржаўным архіўным фондзе і сетцы дзяржаўных архіваў ССРСР”, зацверджанае пастановай СНК ССРСР 22 сакавіка 1941 г., арганізацыйна замацавала сетку архіўных устаноў, што склалася ў БССР.

Архіўнае будаўніцтва ў Беларусі было перапынена нападам Германіі на ССРСР. Вайна нанесла вялікія страты Дзяржаўнаму архіўнаму фонду рэспублікі. У выніку вядомых прычын кіраўніцтва архіўнай службы аказалася не ў стане прыняць выклік вайны. З 7,5 млн. спраў, якія захоўваліся перад вайной у дзяржаўных архівах Беларусі, на ўсход эвакуіравана толькі нязначная іх частка.

Вялікая колькасць архіўных дакументаў загінула ў пажарах у першыя тры дні вайны або знішчана акупантамі. Паводле папярэдніх даных, дзяржаўныя архівы Беларусі страцілі (не лічычы дакументаў раённых і ведамасных архіваў) 3,7 млн. спраў.

У адрозненне ад дзяржаўных і ведамасных архіваў удалося захаваць дакументы партыйных архіваў Беларусі, якія паспелі вывезці ва Уфу (Башкірыя).

З пачаткам вызвалення Беларусі актывізуецца дзейнасць Аддзела дзяржаўных архіваў НКУС БССР. СНК БССР 16 лістапада 1943 г. прымае пастанову “Аб зацвярджэнні структуры і штатаў архіўных органаў БССР”, згодна з якой былі вызначаны штаты Аддзела дзяржархіваў НКУС БССР у колькасці 20 чалавек, а таксама штаты 10 абласных аддзелаў УНКУС (па 5 чалавек у кожным). Гэтай жа пастановай устанаўліваліся штаты цэнтральных, абласных дзяржархіваў (384 чалавекі). У студзені 1944 г. на вызваленай тэрыторыі Беларусі аднавілася дзейнасць раённых дзяржархіваў.

У цяжкіх умовах прыходзілася беларускім архівістам адраджаць сетку архіўных устаноў, рээвакуіраваць дакументы цэнтральных і абласных дзяржархіваў, якія былі вывезены акупантамі на Запад, вяртаць з Расіі тое нямногае, што ўдалося збрагчы у пачатку вайны.

У выніку правільнай арганізацыі працы і добрай метадычнай падрыхтоўкі ў архіўных установах на ўсходзе Беларусі ў 1950 г., а ў яе заходніх абласцях у 1952 г. завершана навукова-тэхнічная апрацоўка

архіўных фондаў па скарочаным цыкле, створаны неабходны навукова-даведачны апарат. Беларускія архівісты не толькі аднавілі сетку дзяржаўных архіваў і прывялі ў парадак дакументы, якія былі змешаны і ператвораны ў ліставы россып, але і арганізавалі выкарыстанне іх для правядзення работ па адбудове і рэканструкцыі гарадоў, заводаў, фабрык, электрастанцый, помнікаў культуры і гісторыі і шмат чаго іншага. Выкарыстанне архіўных дакументаў не толькі скараціла тэрміны аднаўленчых работ, але і дало значную эканомію дзяржаўных сродкаў.

Сёння мы з глыбокай павагай і ўдзячнасцю ўспамінаем нашых старэйшых калег-архівістаў: Азарава А. І. (кіраўніка архіўнай службы Беларусі ў 1943 — 1974 гг.), Анейчык Ю. І., Ахрамовіча Г. А., Глушакова П. Ф., Гусарэвіч В. А., Жыгалава В. М., Жураўлёва З. А., Ільчову В. А., Карпачова А. М., Каткова А. С., Казлова П. М., Камарову Т. У., Кундалеву Т. Я., Лібяроеўскую Т. Д., Мелашунас А. П., Лявонцёву Т. Е., Напрэнку Т. Я., Нізаўцаву Г. У., Плахотнікаву К. Ф., Свірыдаву Я. М., Цюрыну В. П., Эрперт Г. І., Юрчанка С. А., Яноўскаю Л. М. і многіх іншых, якім у другой палове 40-х — пачатку 50-х гадоў XX ст., у адзін з самых цяжкіх перыядаў у гісторыі архіўнага будаўніцтва ў Беларусі, прыходзілася аднаўляць нанова працу архіўных устаноў.

Вызначальнай для развіцця архіўнай справы ў Беларусі ў 50-х гадах з’явілася сумесная пастанова ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР ад 31 сакавіка 1956 г. “Аб мерах па ўпарадкаванню рэжыму захавання і лепшаму выкарыстанню архіўных матэрыялаў міністэрстваў і ведамстваў у БССР”. Яна падвергла крытыцы МУС БССР за недастатковае ажыццяўленне кіраўніцтва архіўнай справай, абазначыла задачы перад архіўнымі ўстановамі ў галіне набыцця імі неабходных сродкаў для рэстаўрацыі дакументаў, забеспячэння працы чытальнай залы шляхам публікацыі вопісаў, аглядаў несакрэтных архіўных фондаў, даведнікаў.

Найбольш значныя перамены ў арганізацыйнай структуры архіўных установаў адбыліся ў 1960 г., калі ў адпаведнасці з пастановай ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР ад 1 сакавіка 1960 г. Архіўнае ўпраўленне МУС БССР пераўтворана ў Архіўнае ўпраўленне пры Савеце Міністраў БССР, а архіўныя аддзелы УУС абласцей — у архіўныя аддзелы пры выканкамах абласных Саветаў дэпутатаў працоўных. Неўзабаве было зацверджана “Палажэнне аб Архіўным упраўленні пры Савеце Міністраў БССР”.

Важную ролю ў жыцці архіваў адыграла і пастанова Савета Міністраў БССР ад 11 лістапада 1963 г. “Аб мерах па паляпшэнню архіўнай справы ў БССР”, у якой вызначаліся канкрэтныя задачы

развіцця архіўнай справы ў рэспубліцы як у арганізацыі сеткі дзяржаўных архіваў, так і ў забеспячэнні захаванасці, збіранні і ўсебаковым выкарыстанні архіўных матэрыялаў. Была зацверджана новая сетка дзяржаўных архіваў. Яна ўключала 5 цэнтральных, 6 абласных і 16 іх філіялаў. Кожны з абласных і іх філіялаў павінен быў абслугоўваць тэрыторыю некалькіх раёнаў. Быў ўведзены адзіны штатны расклад. ЦДГА БССР пераводзіўся з Магілёва ў Мінск, якому перадаваліся старажытныя акты і архіўныя фонды ўстаноў Мінскай губерні. К сярэдзіне 1965 г. была вызначана і структура Архіўнага ўпраўлення пры Савеце Міністраў БССР. У сістэму Архіўнага ўпраўлення ўваходзілі архіўныя аддзелы выканкамаў абласных Саветаў працоўных, дзяржархівы і іх філіялы. Некалькі пазней у Мінску створаны Цэнтральны дзяржаўны архіў навукова-тэхнічнай дакументацыі.

Улічваючы перамены, якія адбыліся ў сістэме Дзяржаўнай архіўнай службы, узмацненне ролі архіваў як навукова-даследчых устаноў, а таксама з мэтай паляпшэння архіўнай справы ў рэспубліцы 22 верасня 1972 г. пастановай Савета Міністраў БССР Архіўнае ўпраўленне пры Савеце Міністраў БССР было пераўтворана ў Галоўнае архіўнае ўпраўленне (ГАУ) пры Савеце Міністраў БССР.

Вынікам гэтых важных рашэнняў стала прыняцце захадаў па паляпшэнні матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння архіўных устаноў. 60—90-я гады XX ст. увайшлі ў гісторыю архіўнай справы ў Беларусі як час будаўніцтва новых і рэканструкцыі старых архіўных будынкаў. 15 спецыяльных будынкаў атрымалі ў гэты час беларускія архівісты, у чым вялікая заслуга тагачасных кіраўнікоў Дзяржаўнай архіўнай службы Беларусі У. В. Лашкевіча і А. М. Міхальчанкі.

У той жа час нельга не адзначыць, што яшчэ далёка не ва ўсіх архівах вырашана праблема забеспячэння захаванасці архіўных дакументаў. Маюцца сур'ёзныя цяжкасці з размяшчэннем новых паступленняў. Вострую патрэбу ў новых архіўных памяшканнях адчуваюць архівісты Барысава, Крычава, Жлобіна, Ліды, Оршы, Рэчыцы. Не вырашыла праблему свабодных плошчаў у НАРБ і дзяржархіве Брэсцкай вобласці і перадача Дзяржаўнай архіўнай службе будынкаў былых партыйных архіваў.

Істотныя змены ў арганізацыі архіўнай справы адбыліся пасля дасягнення нашай краінай дзяржаўнай незалежнасці. Больш прыкметнай стала роля архіваў у жыцці грамадства. Знікненне з палітычнай арэны КПБ—КПСС мела вынікам перадачу ў распараджэнне Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь партыйных архіваў, што паклала канец штучнаму падзелу архіваў на партыйныя і дзяржаўныя. Быў за-

вершаны працэс цэнтралізацыі архіўнай справы, якую пачалі яшчэ ў 20-х гадах XX ст. нашы папярэднікі. У цэлым на дзяржаўнае захаванне паступіла больш за 3 млн. спраў.

5 кастрычніка 1992 г. пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ГАУ пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь пераўтворана ў Камітэт па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. Аблвыканкамам было рэкамендавана пераўтварыць падведамасныя ім архіўныя аддзелы ў аддзелы па архівах і справаходству. 21 мая 1993 г. зацверджана “Палажэнне аб Камітэце па архівах і справаходству” і сетка рэспубліканскіх дзяржаўных архіўных устаноў. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 22 верасня 1994 г. Камітэт па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь быў пераўтвораны ў Камітэт па архівах і справаходству Рэспублікі Беларусь і падпарадкаваны Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 11 студзеня 1997 г. № 30 Камітэту па архівах і справаходству Рэспублікі Беларусь нададзены статус Дзяржаўнага камітэта, а яго старшыня ўведзены ў склад Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь. Чарговае пераўтварэнне адбылося 24 верасня 2001 г., калі Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 516 Дзяржаўны камітэт па архівах і справаходству быў рэарганізаваны ў дзяржаўную ўстанову “Нацыянальны цэнтр па архівах і справаходству”. 11.06.2002 г. пастановай Савета Міністраў РБ дадзена дзяржаўная ўстанова зноў пераўтворана ў Камітэт па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (скарочана — Белкамархіў).

Важнейшым крокам у архіўным будаўніцтве стаў прыняты ў кастрычніку 1994 г. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб Нацыянальным архіўным фондзе і архівах у Рэспубліцы Беларусь”. Гэты Закон з’явіўся першым у гісторыі Беларусі заканадаўчым актам, які рэгулюе грамадскія адносіны па ўстанаўленні арганізацыйна-прававых і эканамічных асноў збірання, уліку, захоўвання і выкарыстання дакументаў Нацыянальнага архіўнага фонду і архіваў у Рэспубліцы Беларусь. У наступныя гады ў Закон былі ўнесены пэўныя змены і дапаўненні, якія палепшылі яго змястоўнасць, зрабілі больш поўным і інфарматыўным. Новая рэдакцыя Закона ўступіла ў сілу 6 студзеня 1999 г. Гэты Закон паскорыў далейшае развіццё нарматыўна-прававой базы архіўнай галіны. За перыяд з 1991 г. па сённяшні дзень прынята больш за 20 нарматыўных актаў. Заканчваецца праца над падрыхтоўкай да выдання Асноўных правіл работы дзяржаўных архіваў Рэспублікі Беларусь.

Станоўчай падзеяй у архіўным жыцці краіны з'явілася рашэнне аб стварэнні ў 1998 г. раённых і гарадскіх дзяржаўных архіваў па асабаваму складу.

Перад беларускімі архівістамі ў новым стагоддзі стаяць вялікія задачы па збіранні, забячэнні захаванасці дакументаў, стварэнні і ўдасканаленні НДА да іх, выкарыстанні дакументаў у інтарэсах Беларусі.

В. Д. Селеменев

НАЦИОНАЛЬНЫЙ АРХИВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В 1995 — 2001 гг.

В мае 2002 г. Национальному архиву Республики Беларусь исполнилось 75 лет. За это время он превратился из небольшого архивохранилища (на 1 октября 1927 г. здесь трудилось 4 человека и находилось 161,9 тыс. дел) в одно из крупнейших, ведущих архивных учреждений республики, где по данным на 1 января 2002 г. хранится более 930,0 тыс. дел и работает 133 человека¹.

Знаменательной вехой в истории архива стал июнь 1995 г., когда ему был передан комплекс документов бывшего Центрального партийного архива Компартии Белоруссии и был реорганизован в Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ).

Для создания оптимальных условий функционирования НАРБ был проведен ряд организационных мероприятий: в 1996 г. принято решение о передаче Госархиву Минской обл. документов бывшего партархива Минского обкома КПБ, входившего в состав ЦПА, за исключением фондов низовых партийных и комсомольских организаций и учреждений профиля НАРБ. К 1999 г. было завершено перемещение документов Национального архива РБ, находившихся в архивохранилищах на ул. Кропоткина, 55, в здание по ул. Кирова, 43.

В результате объединения двух архивных комплексов встал вопрос об организации единого централизованного учета документов в НАРБ и совершенствовании системы научно-справочного аппарата к документам бывшего ЦПА. Существовавший в последнем учет документов и фондов не соответствовал правилам работы государственных архивов: не было полного комплекса основных учетных документов, существенные недостатки имели описи. Так, в крупных фондах их насчитывалось большое количество, например, в фонде ЦК КПБ на 102 тыс. дел — 160 описей. Заголовки дел в описях часто не раскрывали их содержание. За редким исключением в них имелся необходимый научно-справочный аппа-

рат: предисловия, исторические справки, указатели, списки сокращений и др. В связи с отсутствием в партархивах республики справочников типа путеводителей затруднялся поиск необходимой информации.

На основе проведенного анализа систем учета и научно-справочного аппарата бывшего ЦПА КПБ был разработан план мероприятий по их совершенствованию.

Реализуя его, сотрудники НАРБ совместно с архивистами областных архивов подготовили краткий справочник “Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии” (издан в 2 частях в 1997 — 1998 гг.), в котором впервые дана информация о фондах, хранившихся в партархивах республики, за исключением фондов учреждений периода Великой Отечественной войны (Белорусского штаба партизанского движения, подпольных партийных и комсомольских органов, партизанских формирований и др.). (Сведения о последних включены в аннотированный справочник “Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики”, в подготовке которого также принял участие НАРБ.)

Главным направлением развития НСА к документам бывшего ЦПА КПБ является повышение информационного уровня описей фондов. Оно достигается за счет наиболее полного раскрытия содержания дел в заголовках, четкой систематизации дел, составления НСА к описям.

В настоящее время НАРБ занимается переработкой и усовершенствованием описей наиболее крупного фонда — “ЦК КПБ” за довоенные годы. Проведены пересоставление заголовков дел, уточнение фондовой и структурной принадлежности последних. Начаты редактирование заголовков и систематизация дел, подготовлена историческая справка.

Ведется работа по созданию объединенных архивных фондов: из 344 малообъемных документальных собраний периода Великой Отечественной войны создано 26.

Организовано усовершенствование описей фондов низовых партийных и комсомольских организаций и присоединение их в форме самостоятельных описей к фондам учреждений, в которых они функционировали. В итоге к началу 2002 г. ликвидировано 200 фондов.

Национальный архив РБ постоянно пополняет свои фонды. 348 государственных, общественных и частных учреждений республиканского значения передают ему документы на постоянное хранение. В их числе — Верховный Совет, Совет Министров, МИД, ЦСУ, Министерство сельского хозяйства, Прокуратура РБ и др.

Для обеспечения качественного пополнения Национального архивного фонда РБ сотрудники НАРБ оказывают ведомственным архивным и делопроизводственным службам методическую и практическую помощь в разработке номенклатур дел, инструкций по ведению делопроизводства, упорядочении документов и др. Только в 2001 г. для них организовано 23 семинара и даны 737 консультаций по делопроизводственным и архивным вопросам.

Архив комплектуется и документами личного происхождения. На государственное хранение приняты личные фонды видных государственных и партийных деятелей республики А. И. Аксенова, И. Ф. Климова, Н. Е. Авхимовича, Т. Я. Киселева, ученых В. М. Сикорского, Ф. И. Федорова, редактора газеты “Звезда” А. А. Толстика и др.

Ценным пополнением НАРБ стала передача ему в декабре 2001 г. из архива Комитета государственной безопасности РБ уголовных дел на немецких военнопленных, осужденных за совершение преступлений на временно оккупированной территории СССР. Они помогут исследователям глубже осветить малоизученные проблемы второй мировой войны.

Одной из главных задач Национального архива РБ является обеспечение общества ретроспективной информацией, организация научного использования хранимых документов.

С 1995 г. архив активизировал археографическую деятельность. Им подготовлены и изданы сборники документов “Белорусские остарбайтеры” в 3 книгах (1996 — 1998), “Озаричи — лагерь смерти” (1997), “Нацистское золото из Белоруссии” (1998), “Заложники вермахта” (1999), “Аграрные преобразования в Вилейской области 1939 — 1941 гг.” (2001).

Значительным явлением в публикационной работе НАРБ стала его совместная работа с Центральным архивом МВД Польши по подготовке сборника документов “Западная Беларусь. События и люди” в 2 томах. Благодаря ей в научный оборот введены новые документы из фондов НАРБ и архива КГБ РБ о событиях, связанных с воссоединением Западной Белоруссии с БССР.

Архив использует и такую форму документальных изданий, как публикация документов в качестве составной части научно-исследовательских работ. К 60-летию воссоединения Западной Белоруссии с БССР вышли две книги “Назаўсёды разам” и “Единство Беларусі, освещенное историей и устремленное в будущее”, в рамках которых сотрудники архива опубликовали 60 документов.

Свой вклад НАРБ внес в подготовку документальных изданий, вышедших под грифом Белорусского НИИ документоведения и архивного

дела: “Бунд в Беларуси. 1897 — 1921 гг.” (1998), “Максім Гарэцкі. Публіцыстыка. 1918 — 1919 гг.” (2000), “Перед крутым поворотом. Тенденции в политической и духовной жизни Беларуси (1925 — 1928 гг.)” (2001) и др.

Активно используются и так называемые “малые формы публикаций”. В журнале “Неман” опубликованы дневник и воспоминания В. З. Коржа “Моя борьба и труд”², в Иерусалиме увидели свет 2 тематические подборки документов о ликвидации еврейских школ в Белоруссии в 1938 г.³

Имена сотрудников НАРБ встречаются в числе авторов монографий и брошюр: “Белпромстройбанк: страницы истории. 1923 — 1998 гг.” (1998), “Гибель Минского гетто” (1999), “Минский ГУМ. История и современность” (2001), “Белорусские остарбайтеры” (2001) и др.

Архив сотрудничает с редакциями газет и журналов, на страницах которых в 1995 — 2001 гг. опубликовано более 320 статей, информации и интервью⁴.

Для редакций газет “Звязда” и “Чырвоная змена”, а также для Национального и Белорусского промышленно-строительного банков проведено выявление документов об их истории, о судьбах редакторов газет и руководителей банков. На основе выявленных материалов подготовлен ряд публикаций.

Важной формой популяризации архивных документов являются выставки. За 1995 — 2001 гг. архив принял участие в организации 38 таких выставок⁵. Среди них можно отметить выставку, подготовленную совместно с Берлинским свободным университетом “Немецкая пропаганда в Белоруссии. 1941 — 1944 гг.”, которая демонстрировалась в Германии, Беларуси и России.

Значительное место в работе НАРБ занимает исполнение запросов учреждений и заявлений граждан социально-правового характера. За 1995 — 2001 гг. их рассмотрено более 85,4 тысячи.⁶ Основной массив заявлений и запросов касается нахождения граждан на работах в Германии, лагерях, тюрьмах и других местах принудительного содержания населения в годы Великой Отечественной войны. Для ускорения поиска информации создана автоматизированная информационно-поисковая система “Германская неволя”, банк данных которой содержит сведения на 69,0 тыс. человек.

Активно используются документы через читальный зал. Ученые нашей республики, Польши, Израиля, Австрии, США, Германии и других стран подготовили ряд трудов, в которых широко представлены документы НАРБ. В рассматриваемый период в читальном зале архива

работало 2800 исследователей⁷. Сотрудники НАРБ участвовали во многих международных и республиканских конференциях. Они выступали с сообщениями на международных конференциях: “Проблемы белорусской археографии” (Минск, 1999), “Архивы ученых и научных учреждений в процессе европейской интеграции” (Варшава, 1999), “Архивы на рубеже XX — XXI веков: история, состояние, перспективы развития” (Минск, 2000), “Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць” (Могилев, 2001) и др.

Бурное развитие электронной техники, широкая автоматизация производственных процессов заставляют архивистов активнее использовать новые методы работы. В настоящее время в НАРБ полностью автоматизирована деятельность бухгалтерии, внедряется программа по автоматизации учета работы с ведомственными делопроизводственными и архивными службами, создан ряд АИПСов.

На базе разработанной ЦНИИТУ программы “АИПС-Архив” создается путем сканирования страховой фонд на документы подпольных партийных органов и партизанских формирований и система НСА к ним.

Несмотря на недостаточность финансирования, текучесть кадров, обусловленную низкой заработной платой, и ряд других трудностей, архивисты НАРБ встречают свой юбилей с оптимизмом.

¹ НАРБ. Ф. 250. Оп. 1. Д. 1. Л. 46, 47. Отчет о работе НАРБ за 2001 г.

² Неман, 1998, № 2.

³ Jews in Eastern Europe. 2000. 1, 3.

⁴ Подсчитано на основе данных отчетов о работе НАРБ за 1995 — 2001 гг.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

ИЗ ПОСТАНОВЛЕНИЯ КОЛЛЕГИИ ЦЕНТРАРХИВА ОТ 20.12.2001 г. “О РАБОТЕ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ В 2000 — 2001 гг.”

... Несмотря на трудности и проблемы теперешнего этапа развития белорусской археографии, у нее есть база для их преодоления. Это прежде всего наш исторический опыт, традиции археографической работы в республике. Это и опыт организации археографической работы у наших соседей, активность архивистов и ученых, вошедших в состав Археографической комиссии.

Коллегия ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Сообщение начальника отдела научного использования документов и информации, зам. председателя Археографической комиссии В. П. Крюка о работе Археографической комиссии Централрхива принять к сведению.

2. Бюро Археографической комиссии проработать вопросы финансирования публикации документов Национального архивного фонда и внести свои предложения в Централрхив.

3. БелНИИДАД, Археографической комиссии:

3.1. Предусмотреть в плане работы БелНИИДАД на 2002 г. завершение работы над Правилами издания исторических документов;

3.2. Продолжить работу по подготовке программы публикации документов Национального архивного фонда Республики Беларусь;

3.3. Подготовить издание, посвященное памяти профессора Р. П. Платонова.

4. Археографической комиссии:

4.1. Оказывать научно-методическую помощь государственным архивам в деле подготовки и издания археографических публикаций;

4.2. Продолжить работу по созданию в регионах отделений Археографической комиссии Централрхива.

5. Контроль за выполнением постановления коллегии возложить на отдел научного использования документов и информации (Крюк В. П.).

Зам. председателя коллегии —
зам. председателя Централрхива

В. И. Адамушко

Секретарь коллегии

Л. В. Грищенко

ДЗЕЙНАСЦЬ БЮРО АРХЕАГРАФІЧНАЙ КАМІСІІ БЕЛКАМАРХІВА З ЧЭРВЕНЯ 2001 ПА ЧЭРВЕНЬ 2002 г.

5 чэрвеня 2001 г. у Мінску прайшло 4-е сумеснае пасяджэнне калегій Дзяржкамархіва РБ і Федэратыўнай архіўнай службы РФ, на якім з асноўным дакладам “Из опыта работы архивных учреждений РБ и РФ по исполнению запросов лиц, пострадавших от нацистских преследований” выступіў намеснік старшыні Археаграфічнай камісіі Дзяржкамархіва РБ (далей: АК) У. П. Крук.

6 — 7 чэрвеня 2001 г. у Віцебску адбыліся архіўныя чытанні “Архіўнае спадчына Віцебшчыны як крыніца вывучэння гісторыі краю” (да 150-годдзя з дня нараджэння А. П. Сапунова). Адным з арганізатараў іх была АК. З дакладам “Архіўна-археаграфічная дзейнасць А. П. Сапунова” на пленарным пасяджэнні выступіў намеснік старшыні АК М. Ф. Шумейка. Вучоны сакратар АК Ю. У. Несцяровіч — з дакладам “Актуальныя праблемы археаграфіі як навуковай дысцыпліны”. Ён жа кіраваў працай 1-й секцыі чытанняў “Археаграфія, архівазнаўства, крыніцазнаўства”.

15 чэрвеня 2001 г. у БелНДЦДАС праведзена пасяджэнне “круглага стала”, прысвечанае 60-годдзю пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Адным з арганізатараў яго была АК. Пасяджэнне вёў старшыня АК Р. П. Платонаў. Ён і М. Ф. Шумейка выступілі з павадаўленнямі.

28 чэрвеня 2001 г. адбылося пасяджэнне бюро АК, на якім абмяркоўваліся пытанні, звязаныя з разгортваннем яе дзейнасці, з адкрыццём рэгіянальных аддзяленняў АК.

У ліпені—верасні 2001 г. члены бюро АК займаліся падрыхтоўкай да друку дакументальных публікацый. Апублікаваныя кнігі Я. Я. Янушкевіча “Вацлаў Ластоўскі. Бяздоннае багацце. Апавяданні, легенды, казкі, аповесці” і “Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. Выбраныя творы”, пры падрыхтоўцы якіх прароблена значная археаграфічная праца (па адшуканню матэрыялаў, узаўважэнню тэксту рукапісаў, археаграфічнай апрацоўцы матэрыялаў).

15 верасня 2001 г. у навуковай інфармацыйна-аналітычнай газеце “Веды” Ю. У. Несцяровічам апублікаваны пад назвай “Лекцыі Даўгялы” скарочаны варыянт запісу (беларускім гісторыкам М. М. Улашчыкам) лекцыі па крыніцазнаўству, прычтаных заснавальнікам беларускай археаграфіі Дз. І. Даўгялам студэнтам БДУ ў 1926 — 1927 гг.

17 — 18 лістапада 2001 г. у Кіеве адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя “Архівы — складаная частка інфармацыйных рэсурсаў грамадства”. На пленарных пасяджэннях канферэнцыі выступілі з дакладамі Ю. У. Несцяровіч (“Абгрунтаванне і крытыка выкарыстання некаторых тэрмінаў у археаграфіі”) і М. Ф. Шумейка (“Падрыхтоўка гісторыкаў-архівістаў у Беларусі: гісторыя і сучаснасць”). Дадзеныя даклады апублікаваны ў кн.: “Архивознаводство. Археаграфія. Джерелознаўства. Міжвядомчай наук. зб. Вып. 5: “Архівы — складова інфармацыйных рэсурсаў грамадства” (Кіев, 2002).

б кастрычніка 2001 г. праведзена пасяджэнне бюро АК, на якім разглядаліся пытанні, звязаныя з выкананнем плана працы АК на 2001 г. і з бягучай працай бюро АК. Былі падведзены вынікі публікацыйнай дзейнасці АК. Канстатавана, што ў 2001 г. АК разам з іншымі ўстановамі РБ апублікавала наступныя матэрыялы (у падрыхтоўцы якіх прымалі непасрэдны ўдзел члены бюро АК):

1. Аграрныя преобразования в Вилейской области: 1939 — 1941 гг. Документы и материалы / Сост. И. Н. Курков и др. — Мн.: НАРБ, 2001. — 174 с.

2. Архівы Беларусі на рубяжы XX — XXI стст.: гісторыя, стан, перспектывы развіцця: Міжн. нав.-практ. канф. — Мн.: БелНДІДАС, 2001. — 196 с.

3. Беларусізацыя. 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы / Аўт.-склад. У. К. Коршук, Р. П. Платонаў, І. Ф. Раманоўскі, Я. С. Фалей; Пад агульнай рэд. Р. П. Платонава і У. К. Коршука. — Мн.: БДУ, 2001. — 270 с.

4. Беларусь, 22 июня 1941 года: Говорят архивы... Материалы к заседанию “круглого стола”, посвященного 60-летию начала Великой Отечественной войны (июнь 2001 г.) / Отв. ред.-сост. Р. П. Платонов, В. В. Федосов. — Мн.: БелНИИДАД, 2001. — 145 с.

5. Второе совещание архивных работников Беларуси 19 — 24 декабря 1927 г.: Док. и материалы / Сост. М. Ф. Шумейко. — Мн.: БелНИИДАД, 2001. — 74 с.

6. Перед крутым поворотом: тенденции в политической и духовной жизни Беларуси (1925 — 1928 гг.). Отражение времени в архивных документах / Авт.-сост. Р. П. Платонов и др. Под ред. Р. П. Платонова. — Мн.: БелНИИДАД, 2001. — 312 с.

7. Справочник о местах принудительного содержания гражданского населения на оккупированной территории Белоруссии 1941 — 1944 / Авт.-сост. В. И. Адамушко и др. Научн. ред. Р. П. Платонов, В. И. Адамушко. — Мн.: НАРБ, 2001. — 158 с.

Сярод апублікаваных у кастрычніку матэрыялаў канферэнцыі “Архівы Беларусі на рубяжы XX — XXI стст.” даклад Р. П. Платонава “Археаграфічная камісія ў складзе архіўных устаноў Рэспублікі Беларусь: прызначэнне, задачы” і паведамленне Ю. У. Несцяровіча “Базавая тэрміналогія па археаграфіі”.

У канцы кастрычніка 2001 г. у Віцебску створана Віцебскае аддзяленне АК у складзе 26 вучоных, архівістаў, дзеячаў культуры, краязнаўцаў. Бюро аддзялення — 3 чалавекі. Старшыня аддзялення АК — В. А. Космач, дэкан гістарычнага факультэта Віцебскага дзяржуніверсітэта. Палажэнне пра Віцебскае аддзяленне АК і яго персанальны склад зацверджаны на пасяджэнні бюро АК 6 снежня.

У сярэдзіне снежня 2001 г. выйшаў з друку 2-і выпуск “Беларускага археаграфічнага штогодніка” памерам 360 старонак. Пасля выхаду бюро АК звярнула ўвагу рэдакцыйна-выдавецкага аддзела БелНДІДАС на тое, што пры пастаноўцы грыфа на выданнях АК патрэбна ўзнаўляць поўную назву АК — “Археаграфічная камісія Дзяржжамархіва (Цэнтрархіва)”.

28 снежня 2001 г. адбылося пасяджэнне бюро АК, на якім быў зацверджаны план працы бюро АК на 2002 г. Сярод задуманых мерапрыемстваў — правядзен-

на пасяджэння “круглага стала” па абмеркаванні актуальных праблем публікацыі гістарычных крыніц у РБ. З гэтага пасяджэння ў працы бюро АК па яго рашэнні стаў прымаць удзел В. Дз. Селяменёў, дырэктар НАРБ.

9 студзеня 2002 г. на пасяджэнні бюро АК разглядаліся пытанні, звязаныя з адборам, рэдагаваннем матэрыялаў і камплектаваннем 3-га выпуску “Беларускага археаграфічнага штогодніка”, з бягучай працай АК.

5 сакавіка 2002 г. бюро АК разгледзела пытанні аб кампаніюцы 3-га выпуску БАШ, падрыхтоўцы да правядзення агульнага сходу АК, аб кроках па стварэнні Заходняга (Гродзенска-Брэсцкага) аддзялення АК.

У сакавіку 2002 г. выйшла з друку кніга пад грыфам АК: *Архіўная спадчына Віцебшчыны як крыніца вывучэння гісторыі краю: Матэрыялы архіўных чытанняў, прысвечаныя 150-годдзю з дня нараджэння А. П. Спаунова*. 6 — 7 чэрвеня 2001 г., Віцебск / Склад. В. У. Скалабан і інш.: — Мн.: БелНДЦДАС, 2002. — 232 с. Адным са складальнікаў і рэдактараў яе быў М. Ф. Шумейка.

У сакавіку 2002 г. выйшла ў свет кніга Я. Я. Янушкевіча “За архіўным парогам. Беларуская літаратура XIX — XX стагоддзя ў святле архіўных пошукаў”, пры падрыхтоўцы якой прароблена значная архіўна-пошукавая, бібліяграфічная і пэўная археаграфічная праца.

3 красавіка 2002 г. адбыўся агульны сход АК. Пасяджэнне схода вёў У. П. Крук. Зкладам на сходзе выступіў М. Ф. Шумейка, з паведамленнем — Я. Я. Янушкевіч.

15 — 17 красавіка 2002 г. у Маскве на мерапрыемствах, арганізаваных урадам Масквы і прысвечаных 80-гадоваму юбілею С. О. Шміта — старшыні АК Расійскай АН, прысутнічаў М. Ф. Шумейка — вучань С. О. Шміта і член АК Расійскай АН. У час ушанавання С. О. Шміта ён перадаў віншаванні юбіляру і ад імя АК Цэнтрархіва падараваў экзэмпляр “Беларускага археаграфічнага штогодніка”.

У зборнік “Источниковедение и историография в мире гуманитарного знания. Москва 18 — 19 апр. 2002 г. (М, 2002) уключана паведамленне М. Ф. Шумейкі “Журнал “Archeion” и подготовка историков-архивистов в Беларуси”.

24 красавіка 2002 г. на бюро АК разгледжаны пытанні падрыхтоўкі да правядзення пасяджэння “круглага стала” па актуальных праблемах публікацыі гістарычных крыніц у РБ. Было пастаноўлена ўнесці змены ў склад рэдакцыйнай калегіі “Беларускага археаграфічнага штогодніка”.

У красавіку 2002 г. М. Ф. Шумейка падрыхтаваў для штогодніка “Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны”, 1-ы выпуск якога падрыхтаваны гістфакам БДУ, артыкул “Роля і месца археаграфіі сярод дапаможных гістарычных дысцыплін крыніцазнаўчага цыкла”.

6 чэрвеня 2002 г. Археаграфічная камісія арганізавала ў НГАБ у Мінску пасяджэнне “круглага стала”, прысвечанага актуальным праблемам публікацыі гістарычных крыніц у Рэспубліцы Беларусь. Пасяджэнне вялі М. Ф. Шумейка і Я. Я. Янушкевіч.

У расійскім часопісе “Отечественные архивы” № 3 апублікаваны артыкулы Ю. У. Несцяровіча “К вопросу о предмете археографии и типологии докумен-

тальных публікацый” і В. Дз. Селяменева “Национальный архив Республики Беларусь: история и современность”.

Матэрыял падрыхтаваны Ю. У. Несцяровічам

ІНФАРМАЦЫЯ ПРА АГУЛЬНЫ СХОД АРХЕАГРАФІЧНАЙ КАМІСІІ БЕЛКАМАРХІВА

З красавіка 2002 г. адбыўся чарговы агульны сход АК Белкамархіва (на той час — АК Цэнтрархіва). У ім прынялі ўдзел 36 вучоных, архівістаў, грамадскіх дзеячаў, 30 з іх з’яўляюцца членамі АК.

На пачатку сходу яго ўдзельнікі ўшанавалі хвілінай маўчання Р. П. Платонава, першага старшыню АК, які памёр 19 лістапада 2001 г.

Удзельнікі сходу заслухалі даклад М. Ф. Шумейкі (друкуецца ў раздзеле “Археаграфія”) і паведамленне Я. Я. Янушкевіча “Аб правядзенні пасяджэння “круглага стала” “Актуальныя праблемы публікацыі гістарычных крыніц у Рэспубліцы Беларусь”. У сваім паведамленні Янушкевіч зрабіў рэтраспектыўны агляд навуковых нарад і канферэнцый, на якіх разглядаліся пытанні беларускай археаграфіі. Пералічыў новыя прапановы, якія паступілі ад архіўных устаноў краіны для праграмы “Архіўная беларусіка”. Адзначыў, што на плануемым “круглым стане” мяркуецца абмеркаваць шырокае кола праблем эдыцыйнай і практычнай археаграфіі.

Першым у абмеркаванні даклада выступіў І. В. Саверчанка. Ён выказаў падзяку кіраўніцтву Цэнтрархіва, БелНДДАС, бюро АК, якія клапаціцца аб стварэнні ўмоў для пашырэння археаграфічнай працы ў краіне. Закранаючы пытанні далейшай працы АК, І. В. Саверчанка гаварыў пра неабходнасць актывізацыі міжнародных сувязей, пажадаў, каб АК стала дзяржаўнай установай са сваім юрыдычным статусам. Г. В. Кісялёў далучыўся да станоўчага водгуку пра двухгадовую дзейнасць АК. Зрабіў заўвагу ў адрас бюро АК наконт недастатковага інфармацыйнага забеспячэння дзейнасці камісіі.

А. І. Груша коратка пазнаёміў прысутных з выдадзенай кнігай № 44 Метрыкі ВКЛ, якую ён падрыхтаваў да публікацыі. Наступны прамоўца, выдавец дадзенай кнігі, Л. Р. Казлоў абрысаваў умовы, якія склаліся на кніжным рынку з літаратурай па айчынай гісторыі. Ён падкрэсліў важнасць выдання кнігі Метрыкі ВКЛ для беларускай культуры, Метрыкі — гэта “святая” для беларусаў кнігі, таму што яны напісаны на нашай старабеларускай мове. Заўважыў, што ў справе выдання дакументаў Метрыкі ВКЛ сёння нас абышлі ўсе суседзі. А. К. Галубовіч падтрымала папярэдняя прамоўцу ў неабходнасці і надалей рыхтаваць кнігі Метрыкі, дакументы з фонду Радзівілаў і інш. да друку. У. І. Адамушка звярнуў увагу на кадравую праблему, якая ўскладняе археаграфічную падрыхтоўку менавіта старажытных матэрыялаў. Парэкамендаваў больш увагі ўдзяляць прыцягненню выпускнікоў гістарычных факультэтаў ВНУ да працы ў архівах.

Вучоны сакратар Віцебскага аддзялення АК В. В. Шарэнда перадала ўдзельнікам сходу прывітанне ад калег з Віцебска. Паведаміла пра падрыхтоўку аддзялення да святкавання 150-годдзя з дня стварэння Віцебскага архіва старажытных грамаг. Перадала бюро АК Віцебскую газету “Народнае слова” ад 2 красавіка 2001 г., у якой пра юбілей змешчаны артыкул “Документальное наследие в надежных руках”.

В. Л. Насевіч развіваў думку, што ў сучасных умовах пара адмаўляцца ад традыцыйнага шляху публікацый дакументаў у кніжных зборніках. Сёння больш эфектыўны альтэрнатыўны варыянт — змяшчэнне археаграфічна апрацаваных матэрыялаў на электронныя носыбіты і забеспячэнне свабоднага карыстання імі ўсім зацікаўленымі.

Т. І. Рошчына звярнула ўвагу на той факт, што палявая археаграфічная дзейнасць у апошніх дзесяцігоддзі ў краіне цалкам спынілася. Становішча са збіраннем беларускіх рукапісных кніг можна было выправіць у 60 — 70-я гады, сёння ўжо позна. Закранала пытанне аднаўлення археаграфічных экспедыцый у краіне, стварэнне электронных копіяў дакументаў.

Па выніках абмеркавання даклада М. Ф. Шумейкі і абагульнення прапановы выступоўцаў прынята пастанова агульнага сходу АК з 7 пунктаў.

1. Доклад намесніка старшыні АК М. Ф. Шумейкі і паведамленне намесніка старшыні Я. Я. Янушкевіча прыняць да ведама. Ацаніць дзейнасць АК і бюро АК у 2000 — 2001 гг. як задавальняючую. Дзейнасць АК ажыццяўляецца ў адпаведнасці з Палажэннем пра АК Дзяржжамархіва. Бюро АК выконвае свае абавязкі па кіраванні дзейнасцю АК. Дзейнасць АК у перыяд з 2000 па 2001 г. характарызуецца як арганізацыйная, накіраваная на стварэнне ўмоў пашырэння эдыцыйнай археаграфічнай працы ў Рэспубліцы Беларусь.

2. АК у адпаведнасці з планамі працы АК, якія складае бюро АК, і з пастановай калегіі Цэнтрархіва ад 20.12.2001 г. праводзіць у бліжэйшы год мерапрыемствы, якія накіраваны на інтэнсіфікацыю працы па публікацыі гістарычных дакументаў у краіне, у першую чаргу па публікацыі дакументаў НАФРБ.

3. Ухваліць правядзенне пасяджэння “круглага стала” па актуальных праблемах публікацыі гістарычных крыніц у РБ.

4. Даручыць бюро АК на працягу 2002 г. падрыхтаваць праект праграмы публікацыі НАФРБ пад назвай “Архіўная беларусіка”. Разаслаць праект членам АК для абмеркавання на наступным агульным сходзе АК.

5. Бюро АК забяспечыць падрыхтоўку “Правіл выдання гістарычных крыніц у Рэспубліцы Беларусь” у канчатковай рэдакцыі.

6. Падтрымаць прапанову бюро АК пра 3-гадовы тэрмін, па заканчэнні якога на агульным сходзе АК пераглядаецца персанальны склад АК.

7. Увесці ў склад бюро АК супрацоўнікам бюро В. Дз. Селяменева, кіраўніка Нацыянальнага архіва РБ.

Матэрыял падрыхтаваны Ю. У. Несцяровічам

ИНФАРМАЦЫЯ ПРА ПАСЯДЖЭННЕ “КРУГЛАГА СТАЛА” ПА ПРАБЛЕМАХ ПУБЛІКАЦЫІ ГІСТАРЫЧНЫХ КРЫНІЦ У РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

На пасяджэнні “круглага стала” 6 чэрвеня 2002 г. прысутнічала 27 навукоўцаў і прадстаўнікоў архіўных, музейных і бібліятэчных устаноў краіны. Большасць з іх з’яўляюцца членамі Археаграфічнай камісіі Белкамархіва. У поўным складзе прысутнічалі супрацоўнікі аддзела археаграфіі БелНДЦДАС. З прывітальным словам да ўдзельнікаў пасяджэння звярнуўся Я. Я. Янушкевіч.

Адчыніў дыскусію Ю. У. Несцяровіч, які выступіў з паведамленнем “*Да пытання распрацоўкі праграмы “Архіўная беларусіка”*”. Ён адзначыў, што ва ўмовах інфармацыйнага грамадства змяняецца асноўны спосаб выкарыстання гістарычных крыніц у даследчых мэтах — на змену друкаванай публікацыі прыходзіць камп’ютэрная камунікацыя вербальных (пісьмовых і вусных) крыніц, у сувязі з чым патрэбна выпрацоўваць новую стратэгію выкарыстання крыніц. Таму, прымяркоўваючы гэта да складання Археаграфічнай камісіяй праграмы “Архіўная беларусіка”, застаюцца недастаткова высветленымі наступныя моманты: 1) аддаваць перавагу традыцыйнаму шляху археаграфічнай публікацыі ў выглядзе зборнікаў дакументаў ці ва ўмовах інтэнсіўнага развіцця сучасных інфармацыйных тэхналогій і распаўсюджвання электронных сродкаў апрацоўкі інфармацыі і новых спосабаў камунікацыі сканцэнтравана на стварэнні камп’ютэрнай базы дадзеных архівазнаўчых каталогаў і каштоўных крыніц па айчыннай гісторыі, або прытрымлівацца камбінаванага, дыферэнцаванага падыходу; 2) узяць друкавана-машынапісныя тэксты ці аддаваць перавагу рукапісным; 3) ці маецца патрэба ў друкаваным перавыданні бібліяграфічна рэдкіх археаграфічных публікацый; 4) ці мэтазгодна ўключаць у праграму каталогі архівазнаўчай літаратуры або дастаткова абмежавана ў ёй зборнікамі дакументаваных матэрыялаў і іх камп’ютэрных варыянтаў.

М. Ф. Шумейка падкрэсліў актуальнасць узятых праблем і важкасць іх абмеркавання для далейшай публікацыі гістарычных крыніц у РБ. Акрамя таго, на ягоны погляд, належыць звярнуцца і да асэнсавання месца археографа ў сучаснай навуцы і вызначэння яго ролі ў атрыманні навуковых ведаў. Ён заўважыў, што сусветны досвед выкарыстання электроннай формы рэтраінфармацыі сведчыць пра важнасць камеральнай археаграфіі, прадумова стварэння даведачнай базы для карыстальнікаў-навукоўцаў. Дыскусійна абвастараючы пытанне, ён разважаў пра тое, ці патрэбна ў сучасных умовах інфармацыйнага грамадства эдыцыйная археаграфія ўвогуле. Сёння гісторыкі могуць звяртацца ў электронныя архівы без дапамогі пасрэднаў археографаў.

Г. Я. Галенчанка адзначыў, што сучасныя электронныя сродкі камунікацыі значна палягчаюць гісторыкам-даследчыкам выкарыстанне “прадукцыі” археографаў. І кнігі будзе выдаць прасцей, калі ёсць яе электронны варыянт. Іншая справа, што электронная форма публікацыі гістарычных крыніц не гарантуе аўтарскіх правоў публікатараў. Ён лічыць, што кнігі Метрыкі ВКЛ і іншыя

каштоўныя актывыя кнігі патрэбна выдаць друкавана поўнасьцю, паколькі яны маюць і культурную каштоўнасць, а таксама ў мэтах захавання праў аўтараў. Калі не дазваляюць фінансавыя магчымасці, архіўныя даведнікі, рэестры дакументаў дапушчальна рыхтаваць у форме баз дадзеных, без друкаванага дубляжа. Выступоўца таксама заўважыў, што археографам пажадана працаваць з арыгіналамі, а не мікраплёнкамі.

В. Л. Насевіч пацвердзіў: электронная форма публікацыі дакументаў не гарантуе аўтарскіх праў археографу, нават калі будуць прыняты дадатковыя заканадаўчыя меры. Але ён інакш ставіцца да ўзнятай праблемы; галоўнае тут не аўтарства, а тое, каб добра апрацаваныя крыніцы дайшлі да даследчыкаў. На яго думку, стварэнне баз дадзеных архіўных каталогаў — справа архівістаў, а не археографу. Роля археографу (маецца на ўвазе перш за ўсё сённяшняе становішча ў РБ) — стварыць пэўнае “сілавое поле”, вакол якога будуць збірацца зацікаўленыя спецыялісты. Вучоны выказаў сумненне, ці мае сэнс друкаваць кнігі Метрыкі ВКЛ і судовых спраў ва ўмовах адсутнасці фінансавых сродкаў, улічваючы, што даследчыкам патрэбны ўсё масіў дадзеных і іншых крыніц.

Прысутныя даследчыкі не пагадзіліся з тэзісам пра выключна электронны варыянт публікацыі кніг Метрыкі ВКЛ. Г. Я. Галенчанка заўважыў, што значная частка кніг Метрыкі не мае вялікай каштоўнасці для распрацоўкі айчынай гісторыі. Але ёсць іншыя падставы, па якіх іх патрэбна друкаваць, а не толькі выстаўляць на камп’ютэрныя сайты, напрыклад іх літаратурны, моўны фонд. У нас, на жаль, адсутнічае дзяржаўная падтрымка публікацыі падобных крыніц, як, напрыклад, у Летуве. А. І. Груша адзначыў, што праблемы з публікацыяй кніг Метрыкі ВКЛ знаходзяцца не толькі ў фінансавай залежнасці, а яшчэ (і ў большай ступені) у тым, што матэрыялы іх напісаны асаблівым ладам пісьма. Ён лічыць патрэбным друкаваць не толькі кнігі Метрыкі ВКЛ, але і кнігі земскіх і гродскіх судаў і іншыя каштоўныя крыніцы па айчынай гісторыі. Патрэбна зноў і зноў пераконваць грамадскасць у важнасці кніжнай публікацыі.

В. С. Мянжынскі адзначыў, што, па ягоных падліках, на сёння апублікавана не больш за 5% кніг Метрыкі ВКЛ; сярод неапублікаваных кніг большасць маюць каштоўнасць для даследчыкаў, не закранаючы ўжо іх значэнне для прымянення нацыянальнай культуры. Ён абгрунтоўвае погляд, паводле якога рыхтаваць да кніжнага выдання патрэбна ўсе неапублікаваныя кнігі Метрыкі ВКЛ, пачынаючы з найбольш старажытных. Для інтэнсіфікацыі працы па падрыхтоўцы кніг ён бачыць выхад у стварэнні дзяржаўнай археографічнай установы.

Апошняю ідэю — неабходнасць стварэння археографічнага цэнтра або калектыву, які займаўся б выключна археографічнай працай, узнаўленнем старажытных і іншых каштоўных рукапісаў, — падтрымалі іншыя прысутныя ўдзельнікі пасяджэння. Акрамя таго, закраналася праблема падрыхтоўкі кадраў археографу, якія працуюць над старажытнымі рукапісамі (Г. М. Брэгер, Г. Я. Галенчанка).

І. В. Саверчанка падтрымаў папярэдніх размоўцаў, адзначаючы феномен кніжнай культуры ў беларусаў і лічачы, што разам з помнікамі беларускага пісьменства актывыя кнігі складаюць “залаты фонд” беларускай культуры.

Г. Я. Галенчанка прапанаваў Археаграфічнай камісіі зрабіць ахоўны спіс найбольш каштоўных помнікаў літаратурных і актавых, якія патрэбна ўзнавіць друкавана ў першую чаргу. Пра выключную важнасць публікацыі літаратурных помнікаў, у тым ліку агіяграфічных, для беларускай культуры гаварылі таксама В. Л. Насевіч і М. Ф. Шумейка.

В. У. Скалабан скіраваў увагу на неабходнасць стварэння дзяржаўнай праграмы публікацыі помнікаў, пра якія казалі папярэднія прамоўцы. Зрабіў заўвагі па ўдасканаленні дзейнасці айчынных археографіаў, у прыватнасці пра недастатковую працу бюро Археаграфічнай камісіі з грантадаўцамі.

Т. І. Рошчына падзялілася вопытам працы з грантадаўцамі, які назапашаны Нацыянальнай бібліятэкай РБ; прапанавала ва ўмовах адсутнасці дзяржаўнай падтрымкі праграмы публікацый, складзенай Археаграфічнай камісіяй, звяртацца ў ЮНЕСКА.

А. М. Сарокін адзначыў актуальнасць публікацыі зборнікаў дакументаў па калектывізацыі вясковай гаспадаркі ўсходніх частак БССР, пра духоўнае жыццё Беларусі ў савецкі час. Не настойваючы на друкаванай форме публікацыі, У. І. Лемяшонак паведаміў, што ў нашых архівах і мясцовых музеях маюцца каштоўныя для друкаванага ўзнаўлення дакументы. С. Я. Новікаў ахарактарызаваў, што ў РБ значна больш дакументаў для распрацоўкі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны на Беларусі, чым у Германіі.

Г. Дз. Кнацько запэўніла, што патрэбна шырокая даведачная база для найкаштоўнай працы даследчыкаў з крыніцамі. У бліжэйшы час акрамя публікацыі крыніц па гісторыі Вялікай Айчыннай вайны на Беларусі патрэбна падрыхтоўка наступных даведнікаў: 1. Даведнік абрэвіятур. 2. Даведнік устаноў, якія дзейнічалі ў гады акупацыі ва ўсіх частках раздробленай нямецкімі войскамі Беларусі (уключаючы і Беласточчыну). 3. Бібліяграфічны даведнік тых людзей, прозвішчы якіх сустракаюцца ў архіўных матэрыялах па гісторыі дадзенай вайны. А. М. Міхальчанка заўважае, што пры складанні 2-га даведніка належыць удакладніць функцыі нямецкіх устаноў. М. Ф. Шумейка нагадвае, што даведнік па гісторыі дзяржўстаноў Польшчы рыхтавала ў архіве Брэсцкай вобласці яго былы дырэктар Т. Д. Лібярэўская, але далейшы лёс рукапісу невядомы. Г. Дз. Кнацько паведамляе, што яна выкарыстоўвае пры складанні даведніка ўстаноў рукапіс даведніка, рыхтуемага да вайны Кузняцовым.

У дыскусіі па пытаннях публікацыі крыніц ва ўмовах распаўсюджвання новых электронных тэхналогій прынялі ўдзел таксама У. В. Фядосаў, Г. В. Запартыка, Т. Л. Рахманько.

М. Ф. Шумейка падзякаваў удзельнікам пасяджэння за выступленні і заўвагі, у тым ліку крытычныя. Ён адзначыў, што галоўны вынік абмеркавання праблем, якія вынесены на “круглы стол”, — гэта акрэсленне шляхоў іх вырашэння.

Матэрыял падрыхтаваны Ю. У. Несцяровічам

ПЕРСАНАЛЬНЫ СКЛАД ВІЦЕБСКАГА АДДЗЯЛЕННЯ АРХЕАГРАФІЧНАЙ КАМІСІІ БЕЛКАМАРХІВА

“Палажэнне аб Віцебскім аддзяленні Археаграфічнай камісіі Белкамархіва” апублікавана ў часопісе “Архівы і справаводства” № 2 за 2000 г. (с. 119 — 120).

Змяшчаем персанальны склад Віцебскага аддзялення АК Белкамархіва:

Б ю р о:

КОСМАЧ Веньямін Аркадзевіч, дэкан гістарычнага факультэта Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава, доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт Беларускай акадэміі адукацыі — старшыня.

ПШЧУЛЁНАК Міхаіл Уладзіміравіч, загадчык аддзела па архівах і справаводству Віцебскага аблвыканкама, кандыдат гістарычных навук — намеснік старшыні.

ШАРЭНДА Валянціна Васілеўна, загадчык аддзела навуковага выкарыстання і публікацыі дакументаў Дзяржархіва Віцебскай вобласці — вучоны сакратар.

Ч л е н ы а д д з я л е н н я:

АБРАМАВА Іна Аляксандраўна, вядучы навуковы супрацоўнік Віцебскага абласнога краязнаўчага музея.

АКУНЕВІЧ Віктар Уладзіміравіч, загадчык кафедры гісторыі Беларусі ВДУ імя П. М. Машэрава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

БУЕВІЧ Тацяна Уладзіміраўна, загадчык аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм Дзяржархіва Віцебскай вобласці.

ВОРАНАВА Наталля Віктараўна, галоўны архівіст Дзяржархіва Віцебскай вобласці.

ГАЛУБОВІЧ Віталь Уладзіміравіч, старшы выкладчык кафедры гісторыі і сацыялогіі Полацкага дзяржуніверсітэта.

ГАНЧАРОВА Валянціна Аляксандраўна, метадыст вышэйшай катэгорыі аддзела гуманітарна-эстэтычных дысцыплін Установы адукацыі “Віцебскі абласны дзяржаўны інстытут павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі”.

ДАРАФЕЕЎ Анатоль Максімавіч, першы прарэктар ВДУ імя П. М. Машэрава, кандыдат біялагічных навук, дацэнт.

ЕРМАЛЁНАК Вітольд Антонавіч, настаўнік гісторыі СШ № 3 г. Міёры, краязнавец.

ІСПЯНКОВА Людміла Браніславаўна, дырэктар Дзяржархіва Віцебскай вобласці.

КАХАНКА Уладзімір Пятровіч, навуковы супрацоўнік Дзяржархіва Віцебскай вобласці.

КРАСКО Вольга Давыдаўна, загадчыца краязнаўчага музея Нацыянальнага Полацкага культурнага музея-запаведніка.

КУРЖАЛАЎ Алег Васілевіч, загадчык аддзела беларусазнаўства і краязнаўчай работы Віцебскага абласнога аб'яднання па арганізацыі пазашкольнай работы з дзецьмі і падлеткамі.

КУЧАРЭНКА Валянціна Мікалаеўна, намеснік дырэктара Віцебскага абласнога краязнаўчага музея.

ЛОЙКА Тамара Уладзіміраўна, дырэктар Занальнага дзяржархіва ў г. Оршы.

МАЙСЕЕНКА Вера Пятроўна, загадчык краязнаўчага музея Віцебскай абласной бібліятэкі.

ПАДЛІПСКІ Аркадзь Міхайлавіч, краязнавец, журналіст, старшыня Віцебскага краязнаўчага фонду імя А. Сапунова.

ПАНЦЯЛЕЕНКА Фёдар Іванавіч, прарэктар па навуковай рабоце Полацкага дзяржуніверсітэта, доктар тэхнічных навук, прафесар.

РАСЛЕВІЧ Зоя Мікалаеўна, загадчык аддзела забеспячэння захаванасці і выкарыстання дакументаў Занальнага дзяржархіва ў г. Глыбокае.

СВІСТУНОВА Тацяна Міхайлаўна, вядучы спецыяліст аддзела па архівах і справядовству Віцебскага аблвыканкама.

ТРАЦЦЯК Іна Дзмітрыеўна, загадчык аддзела выкарыстання і публікацыі дакументаў Занальнага дзяржархіва ў г. Полацку.

ХМЯЎЛНІЦКАЯ Людміла Уладзіміраўна, дырэктар Музея Марка Шагала ў Віцебску.

ШАЙКОЎ Васіль Іванавіч, загадчык кафедры гісторыі і сацыялогіі Полацкага дзяржуніверсітэта, кандыдат гістарычных навук.

ШОРАЦ Валерый Міхайлавіч, намеснік дэкана гістарычнага факультэта ВДУ імя П. М. Машэрава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

ШЫШАНАЎ Валерый Аляксеевіч, навуковы супрацоўнік Музея Марка Шагала ў Віцебску.

ИНФОРМАЦИЯ О ЗАСЕДАНИИ ВИТЕБСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ БЕЛКОМАРХИВА

11 апреля 2002 года в Государственном архиве Витебской области состоялось заседание Витебского отделения Археографической комиссии Белкомархива (на тот момент — АК Центрархива).

В нем приняли участие 18 членов отделения АК. На заседании была заслушана информация о создании и деятельности АК за 2000 — 2001 гг., с которой выступила ученый секретарь Витебского отделения АК В. В. Шарендо, а также рассмотрены отдельные разделы, положения, персональный состав Витебского отделения АК; прошло заинтересованное обсуждение основных направлений деятельности отделения, утвержден план работы на 2002 год.

Заместитель председателя Витебского отделения АК, заведующий отделом по архивам и делопроизводству Витебского облисполкома М. В. Пищуленок в своем выступлении выделил следующие основные направления работы: попол-

нение фондов и библиотеки Госархива Витебской области дублетными экземплярами печатных изданий, копиями документов по истории Витебщины, находящимися на хранении в архивах, музеях, библиотеках Республики Беларусь и за рубежом; передача некоторых архивных документов, представляющих историческую ценность, из фондов ведомственных архивов на хранение в Госархив; учреждение периодического печатного издания; подготовка и издание сборников исторических документов; решение вопроса о комплектовании архивных фондов не принимавшимися ранее на хранение документами, в частности, личного происхождения.

В процессе обсуждения В. В. Голубович, старший преподаватель Полоцкого госуниверситета, Т. В. Лойко, директор ЗГА в г. Орше, предложили создать секции Витебского отделения АК в г. Полоцке и в г. Орше, А. М. Дорофеев, 1-й проректор Витебского госуниверситета им. П. М. Машерова, предложил создать молодежную секцию при ВГУ.

Все выступающие поддержали идею учреждения собственного периодического печатного издания.

И. А. Абрамова, ведущий научный сотрудник Витебского областного краеведческого музея, А. М. Подлипский, краевед, журналист, Т. В. Лойко поставили вопрос о возвращении архивных документов дореволюционного периода в Витебск, о создании в архиве базы данных (возможно, в электронном варианте), о документах по истории Витебщины, хранящихся в архивах РБ и за рубежом.

В рассмотренном и утвержденном плане работы отделения на 2002 г. особое внимание уделено подготовке и проведению в октябре этого года мероприятий, посвященных 140-летию со дня открытия Витебского центрального архива древних актов; изданию 1-го, юбилейного номера “Архивного вестника”; подготовке к изданию сборников документов: “Витебская художественная школа в 1920-х годах”, “Судьба православной церкви на Витебщине в XX ст.”; составлению плана публикации архивных источников по истории Витебщины.

В заключение участники заседания постановили внести некоторые дополнения в “Положение о Витебском отделении АК”, в персональный состав, определены программы деятельности членов комиссии по созданию секций Витебского отделения АК при ЗГА в городах Полоцке, Орше, Глубокое и по разработке плана публикации архивных источников к следующему заседанию, которое состоится в ноябре 2002 г.

Кроме того, были приняты решение подготовить письмо в Белкомархив с просьбой рассмотреть возможность передачи дублетных материалов, экземпляров книг по истории Витебщины, хранящихся в библиотеках и архивах Республики Беларусь, и решение о разработке механизма представления облгосархиву копий описей, электронных вариантов научно-справочного аппарата фондов, имеющих отношение к истории Витебщины и хранящихся в других госархивах.

Материал подготовлен В. В. Шарендо

ПАМ'ЯЦІ ТАВАРЫША

А. І. Валахановіч, У. В. Фядосаў

БЕЛАРУСКІ ГІСТОРЫК, АРХЕОГРАФ, ПУБЛІЦЫСТ

*(Памяці Расціслава Пятровіча Платонава
15.04.1930 — 19.11.2001)*

Вядомы беларускі вучоны, доктар гістарычных навук, прафесар, археограф, публіцыст Расціслаў Пятровіч Платонаў нарадзіўся ў г. Слуцку Мінскай вобласці ў сям'і служачых. Бацька — Пётр Рыгоровіч Платонаў пасля заканчэння Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі працаваў інжынерам лясной гаспадаркі, старшым ляснічым, маці — Вольга Міхайлаўна Платонава (Ліхадзіеўская) пасля заканчэння Магілёўскай цэнтральнай фельчарска-акушэрскай школы працавала фельчарам-акушэрам.

Скончыўшы сярэдняю школу ў г. п. Глуску Магілёўскай вобласці, Расціслаў Пятровіч у 1950 г. паступіў на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ імя У. І. Леніна. Пасля заканчэння БДУ ў 1955 г., як імянному стыпендыяту, яму было прапанавана вучыцца ў аспірантуры на кафедры рускай літаратуры, але Р. П. Платонаў папрасіўся, каб яго накіравалі на працу ў раённую газету. У 1955 — 1958 гадах ён адказны сакратар клецкай раённай газеты “Да новых перамог”, першы сакратар Клецкага РК ЛКСМБ. З 1958 па 1961 г. вучыўся ў аспірантуры на кафедры гісторыі КПСС БДУ. У 1962 г. Расціслаў Пятровіч паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму “Ідэалагічная работа Кампартыі Беларусі ў гады барацьбы за сацыялістычную індустрыялізацыю рэспублікі (1926 — 1929 гг.)”. У 1968 г. атрымаў вучонае званне дацэнта.

З 1961 г. Р. П. Платонаў перайшоў на партыйную работу: працаваў лектарам, кіраўніком лектарскай групы Мінскага абкома КПБ. Партыйную работу сумяшчаў з навукова-педагагічнай дзейнасцю ў БДУ. У 1970 — 1971 гг. ён загадчык кафедры навуковага камунізму Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута замежных моў, у 1971 —

1974 гг. — намеснік, першы намеснік загадчыка аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КПБ. У 1974 — 1980 гг. Р. П. Платонаў — сакратар Мінскага абкома КПБ. Паспяхова вёў ідэалагічную работу ў Мінскай вобласці. З кастрычніка 1980 да снежня 1991 г. Расціслаў Пятровіч дырэктар Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ (з 1990 г. — Інстытут гісторыі палітычных даследаванняў Камуністычнай партыі Беларусі), адначасова з 1991 г. першы намеснік галоўнага рэдактара навукова-інфармацыйнага бюлетэня ЦК КПБ “Партыйный вестник”. У 1982 г. Расціслаў Пятровіч паспяхова абараніў доктарскую дысертацыю на тэму “Прапаганда навуковага атэізму і ідэалагічная дзейнасць Камуністычнай партыі Беларусі (1961 — 1975 гг.)”. Дарэчы, у той перыяд, які разглядаецца ў дысертацыі, ён працаваў у партыйных органах Беларусі. У 1984 г. атрымаў вучонае званне прафесара.

З 1992 г. Р. П. Платонаў вядучы, галоўны навуковы супрацоўнік БелНДІДАС; з лістапада 1999 да лістапада 2001 г. — намеснік дырэктара інстытута, старшыня Археаграфічнай камісіі Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаходству Рэспублікі Беларусь, галоўны рэдактар “Беларускага археаграфічнага штогодніка”.

У час вучобы ў БДУ ён быў адказным сакратаром універсітэцкай шматтыражнай газеты “За сталинские кадры”, у якой надрукаваў шэраг вострых публіцыстычных артыкулаў з жыцця і надзённых клопатаў студэнтаў і выкладчыкаў універсітэта. І ўжо значна пазней, займаючы высокія партыйныя пасады, Р. П. Платонаў не забываў сваю прафесію публіцыста-журналіста і актыўна друкаваўся ў газетах “Сталинская молодежь” (з чэрвеня 1956 г. “Знамя юности”), “Сацыялістычная вёска”, “Чырвоная змена”, “Мінская праўда”, “Звязда”, “Советская Белоруссия”, “Правда”, “Настаўніцкая газета”, “Літаратура і мастацтва”, “Сельская жизнь”, “Советская культура”, “Советский патриот”, “Учительская газета”, “Вячэрні Мінск”, “Белорусская нива”, “Республика”, “7 дней”, “Згода”, часопісах “Коммунист Белоруссии”, “Политическое самообразование”, “Партийная жизнь”, “Партыйный вестник”, “Полымя”, “Тэатральная творчасць”, “Неман”, “Беларуская думка”, “Беларуская мінуўшчына”, “Роднае слова”, “Скарыніч”, “Палессе”, “Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук”, “Веснік БДУ імя У. І. Леніна. Серыя 3. Гісторыя, філасофія...”, “Архівы і справаходства” і інш.

Амаль 40 гадоў Р. П. Платонаў распрацоўваў актуальныя праблемы гісторыі Беларусі. Ён выявіў шмат цікавых і невядомых шырокаму колу грамадскасці фактаў, стварыў і навукова акрэсліў шэраг канцэпцый у палітычнай гісторыі Беларусі, гісторыі станаўлення і развіцця беларускай савецкай дзяржаўнасці. Важнейшыя з іх — палітычнае і духоўнае

жыццё Беларусі ў 20 — 30-я гады, ідэалагічная барацьба ў рэспубліцы ў гэты складаны перыяд драматычнай гісторыі Беларусі.

Р. П. Платонаў унёс свой асабісты ўклад у праўдзівае асвятленне трагічных падзей у гады Вялікай Айчыннай вайны, асабліва на яе першым этапе, у распрацоўку тэмы партызанскага руху на тэрыторыі Беларусі, барацьбы нашага народа супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у 1941 — 1944 гг.

Вучоны скрупулёзна прааналізаваў у сваіх навуковых працах змест ідэалагічнай дзейнасці КПБ у 60 — 80-х гадах мінулага стагоддзя. З пачатку 90-х гадоў плённа займаўся пытаннямі гістарыяграфіі, крыніцазнаўства.

У 90-я гады Р. П. Платонаў на аснове раней закрытых архіўных матэрыялаў правёў глыбокія навуковыя даследаванні, якія з’явіліся значным укладам у айчынную гістарычную навуку, але яны, як нам здаецца, пакуль што недастаткова ацэнены навуковай грамадскасцю і гістарычнай крытыкай. Маладых даследчыкаў-гісторыкаў чакаюць цікавыя знаходкі і адкрыцці, праўдзівыя факты і тлумачэнні нашай шматпакутнай гісторыі ў працах вучонага.

Ён аўтар звыш 60 кніг (з улікам напісаных ім у сааўтарстве), каля 400 навуковых, навукова-папулярных і навукова-публіцыстычных артыкулаў, некалькіх дзесяткаў грунтоўных навуковых артыкулаў, апублікаваных у энцыклапедычных выданнях: “Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941 — 1945: Энцыклапедыя” (1990), “Беларусь: Энцыклапедычны даведнік” (1995), “Их именами названы...” (1987), “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі” (Т. 1 — 6), “Беларуская энцыклапедыя” (Т. 1 — 18). Ён змясціў шэраг артыкулаў у гісторыка-дакументальных хроніках “Памяць” — Жлобінскі і Шклоўскі раёны. Найбольш значныя яго навуковыя працы: “Палітыкі. Ідэі. Лёсы. Грамадзянскія пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэолага-палітычнага дыктату ў Беларусі 20 — 30-х гадоў” (Мн., 1996), “Александр Ульянов и версия НКВД об антисоветском подполье в БССР (Фальсификация органами НКВД уголовных дел в 1937 — 1938 гг.)” (у сааўтарстве з М. Ількевічам, Мн., 1997), “Лёсы: Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця Беларусі 20 — 30-х гадоў” (Мн., 1998), “На крутым павароце: Ідэолага-палітычная барацьба на Беларусі ў 1929 — 1931 гг.” (Мн., 1999), “Белоруссия, 1941-й: Известное и неизвестное. По документам Национального архива РБ” (Мн., 2000), “Перед крутым поворотом: Тенденции в политической и духовной жизни Беларуси (1925 — 1928 гг.): Отражение времени в архивных документах” (Мн., 2001), “Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі палітычнай гісторыі ў святле архіўных

крыніц (Мн., 2001). Р. П. Платонаў адзін з аўтараў і рэдактараў шматтомнага выдання “Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны”. (Т. 1 — 3. Мн., 1983 — 1985), адзін са складальнікаў і кіраўнік навуковага калектыву па падрыхтоўцы зборніка дакументаў і матэрыялаў “К. Калиновский. Из печатного и рукописного наследия” (Мн., 1988), адзін са складальнікаў выдання “Октябрь 1917-го и судьбы политической оппозиции”. В 3 ч. Ч. II. “У истоков политического противостояния: Материалы и документы по истории общественных движений и политических партий” (Гомель, 1993), навуковы рэдактар усіх тамоў “Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК” (Т. 1 — 6. Мн., 1981 — 1987), прымаў удзел у складанні зборніка дакументаў і матэрыялаў “Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941 — 1944)” (Мн., 1995), адзін з аўтараў і кіраўнік аўтарскага калектыву даведачнага выдання “Высшие органы государственной власти и центрального управления БССР (1965 — 1991)” (Ч. 1 — 3. Мн., 2000), адзін з аўтараў кнігі “Беларусь на мяжы тысячагоддзяў” (Мн., 2000) і інш. Друкаваўся на балгарскай, чэшскай, славацкай і польскай мовах.

З найбольш поўным спісам яго навуковых прац можна пазнаёміцца ў юбілейных выданнях “Расціслаў Пятровіч Платонаў (Да 70-годдзя з дня нараджэння. Бібліяграфічны паказальнік” (Мн., 2000), “Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння. Бібліяграфічны паказальнік (1997 — 2001)” (Мн., 2001), “Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы: Да 10-годдзя ўтварэння” (Мн., 2001), у артыкулах пра Р. П. Платонава, змешчаных у “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” (Т. 5. М., 1999. С. 511), у кнізе “Памяць. Глускі раён. Гісторыка-дакументальная хроніка” (Мн., 1999. С. 511), у часопісе “Роднае слова” (1997. № 12. С. 184) і інш.

Р. П. Платонаў прымаў актыўны ўдзел у грамадскім жыцці краіны. У 1957 — 1959 гг. ён выбіраўся ў склад ЦК ЛКСМБ, у 1981 — 1990 гг. быў у складзе ЦК КПБ, членам рэдкалегіі часопіса “Коммунист Белоруссии”, членам прэзідыума праўлення таварыства “Веды” БССР, у 80-я гады членам Камітэта па дзяржаўных прэміях БССР у галіне навукі і тэхнікі. У 1988 — 1991 гг. уваходзіў у склад камісіі Бюро ЦК КПБ па дадатковаму вывучэнню матэрыялаў, звязаных з рэпрэсіямі, якія мелі месца ў перыяд 30 — 40-х і пачатку 50-х гадоў. Праз гэтую камісію ажыццяўлялася палітычная рэабілітацыя бязвінна пацярпелых ад неабгрунтаваных рэпрэсій савецкіх людзей.

Р. П. Платонаў узначальваў Спецыялізаваны савет па абароне доктарскіх дысертацый у Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КПБ, Беларускі рэспубліканскі савет па каардынацыі навуковых даследаванняў у галіне гісторыі КПСС, быў членам Спецыялізаванага савета па абароне дысертацый у БелНДДАС. У 1988 — 1991 гг. уваходзіў у склад Экспертнага савета ВАК СССР па айчыннай гісторыі. Шмат гадоў з’яўляўся членам Тэрміналагічнай камісіі па выданні твораў У. І. Леніна на беларускай мове ў 10 тамах, з 1999 г. быў членам рэдакцыйнай калегіі навукова-практычнага часопіса “Архівы і справаводства”. З 1999 г. узначальваў створаную Археаграфічную камісію Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаводству. Як галоўны рэдактар правёў вялікую арганізацыйную і рэдакцыйную працу па выданні двух выпускаў “Беларускага археаграфічнага штогодніка” (2000 і 2001 гг.), у якіх змешчаны і артыкулы Расціслава Пятровіча. У гэтам, 3-м выпуску “Беларускага археаграфічнага штогодніка” таксама друкуецца яго артыкул.

Узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнам Дружбы народаў, 2 медалямі [імя акадэміка С. І. Вавілава Усесаюзнага таварыства “Веды” (асабісты нумар 503), Ганаровы медаль Праўлення Савецкага фонду міру (асабісты нумар 50623)], “Ветеран труда”, 2 Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета БССР, ганаровым знакам партызанскай брыгады “Жалязняк” Мінскага партызанскага злучэння. У 1980 — 1991 гг. быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР 10-га і 11-га скліканняў.

Чалавекам рэдкай душэўнай чуласці, добразычлівасці, клапатлівым сем’янінам запомніўся Расціслаў Пятровіч Платонаў усім, хто ведаў яго, працаваў поруч з ім, сябраваў.

Жонка вучонага — Валянціна Купрыянаўна Платонава (Кажэўнікава) у мінулым гісторык, скончыла БДУ, працяглы час працавала ў дзіцячых дашкольных установах, сын Уладзімір Расціслававіч — вядучы інжынер завода “Інтэграл” прыклалі шмат намаганняў па ўпарадкаванні архіва Расціслава Пятровіча, каб навуковая спадчына вядомага беларускага вучонага трапіла ў НАРБ і ўвайшла ў навуковы ўжытак гісторыі Беларусі.

ЗМЕСТ

АРХЕАГРАФІЯ	3
М. Ф. Шумейко <i>Деятельность Археографической комиссии Белкомархива в 2000 — 2001 гг. и перспективы ее развития</i>	3
Ю. У. Несцяровіч <i>Некаторыя пытанні археаграфічнай культуры беларускіх дакументальных выданняў другой паловы 1990-х гадоў</i>	14
М. В. Нікалаеў (Расія) <i>Метадычныя рэкамендацыі І. І. Грыгаровіча па апісанні беларускіх рукапісных кніг</i>	21
А. Груша <i>З вопыту падрыхтоўкі да выдання кнігі Метрыкі ВКЛ 44 (1559 — 1566)</i>	26
У. М. Свяжынскі <i>Сунастаўленне двух выданняў “Успамінаў” Ф. Еўлашоўскага — беларускага 1983 г. і летувіскага 1998 г.</i>	32
В. Ф. Голубеў <i>“Скарбніца грамат” Ігната Даніловіча як публікацыя крыніц па палітычнай і сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі (да Люблінскай уніі)</i>	36
М. Ф. Спиридонов <i>Населенные пункты в географических указателях публикаций источников Великого княжества Литовского XVI в.</i>	42
Ю. Н. Уладзіміраў, В. У. Скалабан, М. М. Смальянінаў <i>Новыя звесткі пра археаграфічную дзейнасць У. І. Пічэты і яго аспірантаў у 1929 г.</i>	49
В. В. Скалабан <i>О публикациях “Манифеста Временного рабоче-крестьянского советского правительства Белоруссии”</i>	54
А. П. Сальков <i>Новейшие документальные публикации по истории Польши XX века и подготовка профессиональных историков в БГУ</i>	56

И. И. Глебова (Расія)	
<i>Археография как компонент общественной культуры</i>	59
АРХІВАЗНАЎСТВА І АРХІЎНАЯ СПРАВА	68
Е. В. Воробьева	
<i>Первый Закон Республики Беларусь по архивному делу</i>	68
Т. Г. Кейта-Станкевич	
<i>Право на информацию и право на секрет — законные права пользователей архивными документами</i>	73
У. В. Фядосаў	
<i>Некаторыя тэарэтычныя і практычныя пытанні эканомікі архіўнай справы</i>	77
Г. М. Брэгер, Л. А. Лінская.	
<i>Фрагмент архіва маёнтка Замошша 2-й паловы XVIII ст. у фондах Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі</i>	82
КРЫЊЦАЗНАЎСТВА	97
С. П. Віцязь	
<i>Унікальная храналагічная адзнака ў дакуменце вялікага князя Альгерда</i>	97
А. Л. Киштымюв	
<i>Белорусские материалы фонда Румянцевых в Российской государственной библиотеке</i>	99
Р. П. Платонов	
<i>Документы бывшей Компартии Беларуси как источниковая база по отечественной истории</i>	106
Н. Н. Левчик	
<i>Документы фонда “Белорусский православный Священный Синод” по истории обновленческой церкви в Беларуси (1922 — 1935)</i>	111
ТЭКСТАЛОГІЯ. ПАЛЕАГРАФІЯ	121
В. И. Галко	
<i>Археографическое описание списка “Пролога” начала XVI в., хранящегося в отделе рукописей, редкой и старопечатной книги Национальной библиотеки Беларуси</i>	121
Алена Цітавец	
<i>Скрутак Торы</i>	128

СФРАГІСТЫКА. ГЕРАЛЬДЫКА	133
A. Г. Полегайлов (Украіна) <i>Печати белорусских административно-судебных учреждений XVI — XIX вв. ....</i>	<i>133</i>
C. Я. Рассадзін <i>Пра сімволіку герба г. Гродна .....</i>	<i>142</i>
З ГІСТОРЫІ ДЗЯРЖАЎНЫХ УСТАНОЎ	147
И. Б. Матяш (Украіна) <i>М. В. Довнар-Запольский и архивное образование на Украине .....</i>	<i>147</i>
ПОСТАЦІ	155
Г. В. Кісялёў <i>З Бацькаўшчынай у сэрцы: Жыццёвы і творчы шлях Адама Кіркора .....</i>	<i>155</i>
З. Л. Яцкевіч <i>Мікалай Рыгоравіч Гартыньскі — гісторык і археограф .....</i>	<i>162</i>
У ЗАМЕЖНЫХ АРХІВАХ	169
C. Я. Новікаў <i>Аналіз некаторых нямецкамоўных першакрыніц і іх публікацый па гісторыі акупацыі Беларусі 1941 — 1944 гг. ....</i>	<i>169</i>
ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ	177
Публікацыя В. С. Мянжынскага і Ю. У. Несцяровіча <i>Канфірмацыйны ліст караля польскага, вялікага князя літоўскага, рускага, прускага, жамойцкага, інфлянцкага і іншых зямель ад 15 красавіка 1546 г. ....</i>	<i>177</i>
Публікацыя З. Л. Яцкевіча <i>Каралеўскія сакратары з Магілёва ў XVII — XVIII стст. ....</i>	<i>182</i>
Публікацыя Я. К. Анішчанкі <i>Ля вытокаў паўстання 1794 года .....</i>	<i>190</i>
Публікацыя У. К. Ракашэвіча <i>З прамовы К. С. Душэўскага на Літоўска-Беларускім сходзе ў Коўне ў 1927 г. ....</i>	<i>194</i>
Публікацыя Л. І. Балынінай і Т. В. Кекелевай <i>“...Мы будзем шчаслівы ўбачыць адноўленай нашу краіну” .....</i>	<i>196</i>

Публікацыя С. П. Кубекі <i>Дакументы па гісторыі партызанскага руху ў Беларусі ў 1942 г. з нацыянальнай калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы”</i>	208
БІБЛІЯГРАФІЯ. РЭЦЭНЗІІ	216
Язэп Янушкевіч <i>Беларусь у паўстаннях</i>	216
М. Ф. Шумейко <i>Внешняя политика Беларусі в документах и материалах</i>	223
Анатоль Валахановіч <i>Кнігі пра Беларусь у міжваенны перыяд</i>	228
С. Я. Новікаў <i>“Беларускія остарбайтэры” ў Германіі: спроба навуковага аналізу</i>	235
ЮБІЛЕІ.....	241
У. І. Адамушка, У. П. Крук <i>Да 80-годдзя Дзяржаўнай архіўнай службы Рэспублікі Беларусь</i>	241
В. Д. Селеменев <i>Национальный архив Республики Беларусь в 1995 — 2001 гг.</i>	248
ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ	253
<i>Из постановления коллегии Центрархива от 20.12.2001 г. “О работе Археаграфической комиссии в 2000 — 2001 гг.”</i>	253
<i>Дзейнасць бюро Археаграфічнай камісіі Белкамархіва з чэрвеня 2001 па чэрвень 2002 г.</i>	254
<i>Інфармацыя пра агульны сход Археаграфічнай камісіі Белкамархіва</i>	257
<i>Інфармацыя пра пасяджэнне “круглага стала” па праблемах публікацыі гістарычных крыніц у Рэспубліцы Беларусь</i>	259
<i>Персанальны склад Віцебскага аддзялення Археаграфічнай камісіі Белкамархіва</i>	262
<i>Інфармацыя о заседании Витебского отделения Археаграфической комиссии Белкомархива</i>	263
ПАМЯЦІ ТАВАРЫША.....	265
А. І. Валахановіч, У. В. Фядосаў <i>Беларускі гісторык, археограф, публіцыст</i>	265

Навуковае выданне

Беларускі археаграфічны штогоднік

Выпуск 3

Рэдактар У. А. Сарока
Карэктар З. Я. Губашына
Камп'ютэрная вёрстка Н. В. Ваўчок

Здадзена ў набор 09.07.2002 г.
Падпісана да друку 06.12.2002 г.
Фармат 60x84 1/16. Друк афс.
Ул.-выд. арк. 17,0. Друк. арк. 17,0.
Тыраж 100 экз. Заказ 69.

Беларускі навукова-даследчы інстытут
дакументазнаўства і архіўнай справы.
Ліцэнзія ЛВ № 69 ад 12.11.2002 г.
Вул. Крапоткіна, 55. 220002, г. Мінск.
Надрукавана на НВС БелНДІДАС.